ميان علي نواز علي شڪارپوري

۽

سندس ڪلام

مصنف

عبدالخالق بن محمد حسن
سومرو

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 2

MIAN ALINAWAZ ALVI SHIKARPURI AND HIS POETRY

1851 - 1920

Topic of Research for Ph. D. in Sindhi

ميان عـلـينواز عـلـوي شـڪـارپـوري
۽ سـنـدس ڪـلـام

Vide Letter No G/Research/ 488 of 1971

University of Sind

Hyderabad Sind

Gul Hayat Institute

Dated 29 - 5 - 1971

مرتب :
عبدالخالق بن محمد حسن سومرو
فرسٽ اسسٽنٽ
گورنمينٽ هاءِ اسڪول خانپور
ضلع شڪارپور (سنڌ)

رهبر :
حضرت آقاي استادي
جناب مولانا غلام مصطفيٰ (قاسمي)
آنريري پروفيسر
سنڌ يونيورسٽي ڄامشورو سنڌ

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

عبد الخالق بن محمد حسن سومرو

مصنف

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 4

"فهرست مضامين"

عنوان	صفحو
پيش لفظ	١٥
شڪارپور شهر جو تاريخي پس منظر - -	٢٤
باب پهريون	
حسب و نسب - - -	١
تعليم ۽ تربيت - - -	٧
ازدواجي زندگي - - -	١١
وفات - - -	١٦
علوي خاندان جو تعارف ۽ پس منظر ۽ شجره -	١٨
باب ٻيو	٤١
تصنيفات - - -	٤٢
قلمي نسخا - - -	٤٦
لقبون - - -	٥٦
حڪمت ۽ حڪيمانه زندگي - -	٥٩
باب ٽيون	٦٧
عبادت ۽ رياضت - - -	٦٨
پيري ۽ مريدي - - -	٧٠
سير و سياحت - - -	٧٢
مذهب ۽ عقيدو - - -	٧٥
مذهبي خدمتون - - -	٨٠
باب چوٿون	١٠٩
سياسي زندگي - - -	١١٠
آنريري فرسٽ ڪلاس مجسٽريٽ جي حيثيت -	١١٦
ضعف مزاجي - - -	١١٥
[illegible]	[illegible]

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute

عنوان	صفحو
باب پنجون	
سماجي زندگي	١٤٢
رهڻي ڪهڻي ۽ شخصيت	١٤٦
غريب نوازي ۽ سخا	١٤٩
همعصر	١٥٢
وڏن ماڻهن سان تعلقات، خط و ڪتابت ۽ مهرون	١٥٧
باب ڇهون	٢٥٤
علمي زندگي	٢٥٥
تصوف تي هڪ نظر	٣٢٥
ٻارهين ۽ تيرهين صدي جي علمي حالت تي هڪ نظر	٣٣٢
باب ستون	
شاعراڻي زندگي	٣٥١
شعر و شاعري	٣٥٣
ڪليات علوي	٣٦٨
فارسي ڪلام تي هڪ نظر (غزل، قصيده، مرثيا)	٣٧٠
هندي ڪلام تي هڪ نظر	٣٩٢
اردو ڪلام تي هڪ نظر	٣٧٧
سرائڪي ڪلام تي هڪ نظر	٣٨٠
سنڌي ڪلام	٣٨٣
ڏوهيڙا	٤٠٢
قصيدا	٤٠٦

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

فهرست ڪتب وَ رسالا

نوٽ :- هن ڪتابن مان استفادو حاصل ڪيو ويو آهي . (مصنف)

١	تاريخ تحفة الڪرام	مير علي شير قانع ٺٽوي	سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد
٢	تذڪره صوفياءِ سرحد	"اردو"	اعجاز الحق قدوسي
٣	تذڪره صوفياءِ ـ سنڌ	"اردو"	اعجاز الحق قدوسي
٤	تذڪره لطفي جلد ـ ١	"سنڌي"	پروفيسر لطف الله بدوي شڪارپوري
٥	تذڪره لطفي جلد ـ ٢	"سنڌي"	پروفيسر لطف الله بدوي شڪارپوري
٦	تذڪره لطفي جلد ـ ٣	"سنڌي"	پروفيسر لطف الله بدوي شڪارپوري
٧	تاريخ سنده ڪي ماخذ	"مقاله اردو" جولائي ١٩٥٥ع	رياض
٨	سنڌ جي ادبي تاريخ جلد ـ ١	"سنڌي"	محمد صديق ميمڻ
٩	سنڌ جي ادبي تاريخ جلد ـ ٢	"سنڌي"	محمد صديق ميمڻ
١٠	سنڌ جي ادبي تاريخ جلد ـ ٢	"سنڌي"	محمد صديق ميمڻ
١١	بمبئي گورنمينٽ جو جنرل رڪارڊ ١٨٥٥ع		سنڌ يونيورسٽي حيدرآباد سنڌ
١٢	" الوحيد " سنڌ آزاد نمبر ١٩٣٦ع		الوحيد پريس ڪراچي
١٣	روزانه اخبار زميندار لاهور	"اردو"	مولانا ظفر علي خان
١٤	اخبار آفتاب ـ سنڌ سکر ١٩١٥ع	"سنڌي"	رئيس شمس الدين "بلبل"
١٥	رسالو بهار ـ اخلاق ١٩٠٦ع	"سنڌي"	قاضي اسد الله شاه "فدا" ٽکڙائي
١٦	سروش فارسي جلد ـ ٢ ١٩٥٨ ـ ١٩٥٧ ڪراچي		
١٧	رسالو نئين زندگي جولاءِ ١٩٥٦ ، جولاءِ ١٩٥٨ ، مئي ١٩٥٨ ، آڪٽوبر ١٩٦٥ ، فيبروري ١٩٦٠		
١٨	مهراڻ جون موجون (ماهاني نئين زندگي جو انتخاب) پاڪستان پبليڪيشن ڪراچي		پير حسام الدين راشدي
١٩	رسالو اومان	"بلوچي"	مضمون پير قاضي نور محمد
٢٠	مهراڻ جا ماڻڪ	"سنڌي"	پاڪستان پبليڪيشن ڪراچي
٢١	مهراڻ جا موتي	"سنڌي"	پاڪستان پبليڪيشن ڪراچي
٢٢	رسالو مهراڻ (ٽماهي) ١ـ٢ ١٩٥٧	"سنڌي"	مولانا غلام محمد گرامي سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد
٢٣	هندستان ۾ عربي ادب	(مقاله)	ڊاڪٽر زبير احمد

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 7

٢٤	ڪليات علوي	سنڌي	مير علي نواز علوي شڪارپوري
٢٥	مڪتوبات شاهه فقير الله علوي	فارسي	مؤلف مير علي نواز علوي شڪارپوري
٢٦	البشاره الا هد الاشاره	عربي	مصنف مير علي نواز علوي شڪارپوري
٢٧	الملزم المسلول	فارسي	مصنف مير علي نواز علوي شڪارپوري
٢٨	حقوق الوالدين (قلمي نسخو)	سنڌي	مصنف مير علي نواز علوي شڪارپوري
٢٩	الخلق الڪريم ڪوثر القلوب (قلمي)	عربي	مير علي نواز علوي شڪارپوري
٣٠	القرآن ڪتاب الله (قلمي نسخه)	عربي	مير علي نواز علوي شڪارپوري
٣١	حقوق المسلم (قلمي نسخو)	عربي	مير علي نواز علوي شڪارپوري
٣٢	خاتم الانبياء (قلمي نسخو)	عربي	مير علي نواز علوي شڪارپوري
٣٣	رباعيات (قلمي نسخو)	فارسي	مير علي نواز علوي شڪارپوري
٣٤	عشق رسول (قلمي نسخو)	فارسي	مير علي نواز علوي شڪارپوري
٣٥	قطب الارشاد	عربي	شاهه فقير الله علوي
٣٦	عيار سالڪان طريقه		مير علي شير قانع ٺٽوي برٽش ميوزم نمبر ٢١٠٨٩
٣٧	لباب العارف (آگرو) ١٩١٨ع		
٣٨	حيات حاجي فقير الله	فارسي	جمال الدين علوي
٣٩	ياد رفتگان	سنڌي	مخدوم محمد زمان طالب المولي
٤٠	طلائي - قنڌار اردو جريده - طلوع افغان ١٩٣١ع		
٤١	تاريخ ادب پشتو	پشتو	مطبوع ١٩٤٦ ع
٤٢	تاريخچه شعر	پشتو	طابع قنڌار ١٩٣٥
٤٣	سائونڻ يا ڪارونڻو (سوانح)	سنڌي	ميرزا قليچ بيگ
٤٤	ياد گيريون	سنڌي	ميرزا قليچ بيگ
٤٥	رسالو جل سروست رح (مقدمو)	سنڌي	عثمان علي انصاري
٤٦	تاريخ سيره النبي (حاشيه) جلد - ٣ اردو		قاضي محمد سليمان "سلمان" منصورپوري
٤٧	تنبيه الغافلين (حاشيه بستان العارفين) عربي		فقيه ابوليث الزاهد نصر بن محمد بن ابراهيم سمرقندي
٤٨	سنڌ گزيٽر جلد ٨		اين ايڇ . ٿٽن
٤٩	قرآن شريف ترجمو	سنڌي	
٥٠	قرآن شريف ترجمو	اردو	

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

٢٩ -	الخلق الحريه توشر القلوب (قلمي) عربي		مير علي نواز علوي شكارپوري
٥٢ -	تفسير جلالين	عربي	
٥٣ -	حديث صحيح بخاري	عربي	١ كان ۴ جلد
٥۴ -	حديث صحيح مسلم	عربي	
٥٥ -	حديث ترمذي	عربي	
٥٦ -	مشكواه شريف	عربي	
٥٧ -	وثيقه الاخابر (قلمي نسخه)	عربي	شاه فقيرالله علوي اسلاميه كالج پشاور يونيورسٽي ۾ نمبر ٣٢٥ سان موجود آهي.
٥٨ -	قرب قليچ	سنڌي	محمد صديق مسافر
٥٩ -	تاريخ پشاور مطبوع لاهور	١٨٧٠ع	گوپالداس
٦٠ -	حيات قليچ	سنڌي	ميرزا قليچ بيگ
٦١ -	فتوي همايوني	سنڌي	ميرزا قليچ بيگ

History of India Book IV PP 151 to 235 Preface note A.G.RAWLINSON 1920 AD ٦٢

History of British India (VII-IX) Oxford History of India 1919 AD ٦٣

Gul Hayat Institute

Short History of India (METHUEN) 1902 AD ٦۴

India to the end of the East India Company P.E.ROBERT 1916 AD ٦٥

East India Company" in the period of George Forest C.I.E ٦٦

(A) Letter to the East India Company from its servants in the east. ٦٧

(B) English Factories in India - 16102 - 1617 AD (6 volumes) 16 1612 - 1650 AD (8 voulmes) ٦٨

(C) The Govt: Minutes of the East India Company 1635 - 1654 (4 volumes) ٦٩

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 9

History of India English ٤٠

History of Antihations in the Province of Sind Voll II. ٤١

Bulletine of the Pak-Iran Cultural Association Spring 1957 ٤٢

٤٣ تاريخ سنڌ ڪلهوڙا دور جلد ١ ـ ٢ — غلام رسول مهر، سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد

٤٤ مضمون بر صبح صادق — محمد عزيزالرحمان

Persian Poets of Sind Sindhi Adabi Board Hyderabad

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سيد محمد مير علي نواز شاه علوي

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

پيش لفظ

گهڻي وقت کان اها اميد رهندي پئي آئي ته پنهنجي تعليمي معيار کي ڪنهن عزت ڀريي درجي تي پهچايان. جئين ته منهنجو گهرو ماحول، مذهبي ۽ ديني تعليم جي سلسلي ۾ پشت به پشت درس و تدريس ۾ رهندو پئي آيو آهي. ان لحاظ سان منهن جي لاءِ به عربي ۽ فارسي تعليم حاصل ڪرڻ لازمي امر رهيو.

ايم. اي. بي. ايڊ امتحانن کان بعد ڊاڪٽريٽ جي سَنَدَ لاءِ شوق دامنگير رهيو. آخر "سنڌ يونيورسٽي" ۾ جڏهين ڊاڪٽر آف فلاسافي " Doctor of Philosophy" جي تحقيق جو سلسلو شروع ٿيو، تڏهين يونيورسٽي اختياري وارن کي هڪ درخواست پيش ڪيم. سنڌ يونيورسٽي جي فيصلي موجب مونکي "ميان علي نواز علوي شڪارپوري جي سوانح حيات" لکڻ جو حڪم مليو. هن تحقيقاتي ڪم جي نگراني ۽ هدايتن لاءِ عزت ماب حضرت مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي صاحب جن جي عظيم شخصيت "سپروائيزر" جي حيثيت ۾ مقرر ڪئي ويئي. جناب قاسمي صاحب جن جي متعلق جيڪي ڪجهه پڙهيو هيم سوئي اکين سان ڏٺم.

ابتدائي مرحلن ۾ ضروري هدايتون روبرو ورتم، ان بعد "بسم الله الرحمان الرحيم" ڪري ڪم کي هٿ ڪنديم. ڏينهن جو سرڪاري نوڪري جي اهم ترين مصروفيت ويتر گشتي نوڪري، ته واندڪائي ۾ رات جو نور نچوڙي ڪم ڪرڻ ڪٺن ڪم آهي. حوصلي ۽ همت کي هٿان نه ڇڏيم آهستي آهستي قلمي ڪشالو هلندو رهيو.

شڪارپور جيتوڻيڪ منهنجو آبائي اجدائي وطن آهي تاهم علوي خاندان جي چند صاحبن جي نالي ماتر ڄاڻ مس هئي. جڏهن ٿيسز لکڻ جو ڪم (THESIS) مليو، تڏهن هرهڪ "علوي" مون لاءِ وڏي ڄاڻ جو سبب بڻيو. بد قسمتاً هن خاندان ۾ گهرو تڪرارن ۽ نفاق جي حالتن گهڻي قدر مايوسي پيدا ڪري ڇڏي آهي. پر مون لاءِ هرهڪ گروپ جا بزرگ فياض ثابت ٿيا.

ڪتابن جو بيشتر ذخيرو "ميان امين الله علوي" (ليڪچرار "عربي") گورنمينٽ ڊگري ڪاليج شڪارپور ميان نور احمد علوي (زميندار) جن مهيا ڪري ڏنو. ازانسواءِ ميان غلام ياسين علوي (هن وقت حڪومت جو ڪم ڪري ٿو) ميان علي نواز علوي " ر

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

جو شعور لٹبروي سان روشناس ڪرايو، جنهن جي ضرورت کان به وڌيڪ ڪتب موجود آهن. آئون انهن سڀني دوستن جو احسانمند آهيان، جن ڪتابن جي ڳالهين کان علاوه صدري احوال کان به واقف ڪيو. ڪجهه قلمي نسخا به وٽن موجود آهن، جن جي حالت (مٿي صدي گذرڻ بعد) ضعيف نظر اچي ٿي.

مسوده کي "پيش لفظ" ۽ "شڪارپور شهر جي تاريخي پس منظر" کان علاوه ستن بابن ۾ تقسيم ڪيو ويو آهي :- باب پهريون - حسب و نسب. خانداني پس منظر ۽ شجره - ازدواجي زندگي - اولاد ۽ وفات ڏنل آهن.

حسب و نسب -

علوي خاندان اصل ۾ افغان قوم آهي جا وادي سنڌ ۾ ١٧٣٢ع (١) مطابق ١١٥٠ هجريءَ ۾ ميان نور محمد ڪلهوڙي جي دور ۾ هجرت ڪري آئي. هن خاندان جو مورث - اعليٰ شاه فقير الله رحه آهي جنهن کي ١٢ فرزند (٨) هئا انهن مان ٢ فرزند پنهن جي اجدائي وطن روهتاس (جلال آباد) افغانستان ۾ رهجي ويا. باقي اولاد سعيت سنڌ ۾ پهريائين ٺٽي ٻ بعد ۾ شڪارپور ۾ مراجعت ڪيائين جتي اڄ به "علويه" محله موجود آهي ٻٻ.

---

(١) شاه فقيرالله جي هجرت بابت پروفيسر لطف الله بدوي پنهنجي مضمون ۾ طنواز علوي "مهران جون موجون" ١٩٦١ع ۾ سنه ١٧٣٢ع لکيو آهي. ٻي روايت "الوحيد سنڌ آزاد نمبر ١٩٣٦ع" موجب ١٧٣٢ع ٽين روايت به حواله مضمون "علويه لٹبروي" ماهنامه ٿين زندگي از مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي سنه ١٧٣٢ع لکيو آهي مطبوعه فيبروري ٿين زندگي از مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي سنه ١٧٣٢ع لکيو آهي مطبوعه فيبروري ١٩٦٠. جوٿين روايت سنڌ جي صوفيائي سرحد اعجاز الحق قدسي) ص ٨٤٦ حواشيه (١) سنه ١٧٣٤ ڄاڻايو آهي.

(٨) شاه فقيرالله جا ١٢ فرزند ١- ميان سراج الدين ٢- ميان زين العابدين (٣) ميان حـ (٤) ميان حاجي دليل الحق (٥) ميان رفيع الحق (٦) ميان اهل الله (٧) ميان فيض ب (٨) ميان حفظ الله (٩) ميان مير محيض الحق (١٠) ميان نورالدين (١١) ميان مصلح الد (١٢) ميان مير نصير الحق (٢)) ميان مير عبدل الحق.

ٻ ٺٽو ان دور ۾ علمي نقطه نگاه کان سنڌ ۾ خاص مرڪز هو. شاه فقير الله جي اچڻ وقت مخدوم محمد معين ٺٽوي پوڙهو ٿي چڪو هو تنهن ڪري پاڻ مخدوم محمد هاشم جي شاگردي قبول ڪري نه فقط ظاهري علم جي سند حاصل ڪئي ذڪر اذڪار ۽ اوراد به ڪا: پرائي سلوڪ جي راه تي گامزن رهيو. ان جي تصديق سندس تصنيف "قطب الارشاد" ص ٨ تي موجود آهي. ... آهي.

ٻٻ هي محلو هزاري در تي آهي. درگاه شاه فقير الله به هتي واقع آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 13

شاهه فقير الله جي بزرگي ۽ روحانيت سرزمين سنڌ کان پشاور تائين، آموندي تدي جي ڪنارن، هرات ۽ قنڌار کان وٺي هندي وڏي سمنڊ تائين ڪروڙن انسانن جي دلين تي ڌاڪو ڄمايو: شاهه ولي الله دهلوي رحه سنڌ س ڪهاڻو دوست ۽ همعصر بزرگ هو. شاهه فقير الله رحه پنهنجي دور جو قطب الا قطاب ٿي گذريو آهي. جنهن جي رشد و هدايت ۽ فيض حاصل ڪرڻ لاءِ تشنه لب هزارها سائل عقيدت سان اچي تشنگي لاهي قلبي سڪون ۽ حقيقي آرام حاصل ڪندا هئا. ان دور جا بادشاهه امير - وزير - سنڌ س درجا عقيدتمند ۽ ارادتمند هئا: جن مان سلطان احمد شاهه ابدالي، ميان محمد سرفراز خان ڪلهوڙو، مير نصير بروهي والي رياست قلات، محبت خان بلوچ والي رياست مڪران وغيره ٠٠٠٠ قابل ذڪر آهن. احمد شاهه ابدالي کي پاڻيپت جي ٽين جنگ ١٧٦١ع ۾ قلات ۽ مڪران جي حڪمرانن ڪان مدد وٺي ڏني ته ٻئي طرف شاه ولي الله رحه دهلوي به سنڌ س مدد ڪئي.

شاهه فقير الله پنهنجي وقت جو جيد عالم ۽ مصنف هو، سنڌ س معياري ۽ دقيق عربي، فارسي ۽ پشتو تصنيفات و تاليفات محقق ۽ مدقق حيثيت رکن ٿيون.

١ - فتح الجميل في مدارج التحصيل (عربي زبان ۾)
٢ - براهين النجات من مصائب الدنيا والارحات (عربي زبان ۾)
٣ - فيوضات الهيه
٤ - طريقة الارشاد في تحصيل المعين اولالاد
٥ - منتخب الاصول (فقه)
٦ - وشيه الاکابر (١) (عربي زبان ۾) هن ڪتاب جو هڪ قلمي نسخو اسلاميه ڪاليج پشاور يونيورسٽيءَ ۾ نمبر ٣٧٥ سان موجود آهي. ٻيو قلمي نسخو خان محمد ڪاڪڙ وٽ ڪوئيٽه ۾ آهي. مذڪور ڪتاب عربي زبان ۾ علم حديث جي سند بابت تاليف ١١٦٠ هه آهي.

---

(١) تذڪره ڪتاب اسلاميه ڪاليج پشاور يونيورسٽي ۾ نمبر ٣٧٥ سان موجود آهي. ٻيو قلمي نسخو خان محمد ڪاڪڙ (ڪوئيٽه) ۾ موجود آهي. مذڪور ڪتاب عربي زبان ۾ علم حديث جي سَنَد بابت لکيل آهي تاليف سنه ١١٦٠ آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 14

۷ - قطب الارشاد ☐ (عربي زبان ۾)

۸ - فتوحات الغيبيه في شرح عقايد الصوفيه (عربي زبان ۾)

۹ - هيءُ عربي زبان ۾ هڪ وڏو ضخيم ڪتاب
آهي جنهن کي تصوف جو دائره المعارف
چئي سگهجي ٿو.

۹ - جواهر الاولاد (عربي زبان ۾)

۱۰ - قصيده مبروره هيءُ ڪتاب شاه فقير الله تاريخ ۱۲
جمادي الاول ۱۲۶۲ هه ۾ مديني منوره
۾ مرقد سرور ڪائنات جي حضور ۾ ويهي منظوم
ڪيو. هن ڪتاب جي تصنيف بابت
"مڪتوبات شاه فقير الله" ۾ ص ۱۰۹
تي تصديق ٿيل آهي.

۱۱- ڪتاب الاظهار في ثبوت الاثار (عربي زبان ۾)

۱۲- فوائد فقير الله طب ۽ وظيفه (پشتو زبان ۾)

۱۳- شرح قصيده بانت سعاد (فارسي زبان ۾ ۸۵ صفحن تي)

Gul Hayat Institute

☐ هيءُ ضخيم ڪتاب ميان امين الله علوي ليڪچرار (عربي) گورنمينٽ ڊگري
ڪاليج شڪارپور وٽ موجود آهي. (۲) هن ڪتاب جو قلمي نسخو اسلاميه ڪاليج
پشاور يونيورسٽي جي لئبرري ۾ نمبر ۹۶۹ سان موجود آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

۱۴ -	محمود الاوراد	(عربي زبان ۾)
۱۵ -	ملفوظات	۲۳۲ صفحات (حافظ خان محمد خاڪ (خوشنويس) وٽ موجود آهي.
۱۶-	ملفوظات ۽ علميات	۵۲۴ صفحات
۱۷-	مڪتوبات شاه فقير الله	۲۹۰ صفحات (فارسي زبان ۾) (۱)

مڪتوبات شاه فقير الله علوي مان سنڌ سان تعلقات جو پورو پتو پوي ٿو. هن بزرگ جا وقت جي بادشاهن، حڪمرانن، اميرن، بزرگن ۽ فقيرن سان گهاٽا تعلقات هئا. پاڻ پنهنجي ... ڊ ورجو قطب الاقطاب ٿي گذريو آهي، ان جي شهادت سنڌ سان تصنيف قطب الارشاد ۾ صفحي ۵۲۲ تي سٽ نمبر ۲۴ ۽ ۲۵ تي عربي عبارت ۾ هيئين ريت موجود آهي.

"وَجَمِيْعُ الا طُرقُ الَّتِيْ حَصَلَ لِي اَلا جَازَتَ بِطَرَائِقِ المَشَائِخِ الصُّوفِيَة نَفعَنَا اللهُ تَعَالٰي بِبَرِڪَاتِهِم وَ اَفَاضَ عَلَينَا مِن فُتُوحَاتِهِم ثَلاثَةٌ وَ ثَلاثِين"

شاه فقير الله کي فقرجي ۳۳ ٽيٽيهن سلسلن جي اجازت هئي.

مذڪور سلسلن ۾ سنڌ سان ترقي ۾ حال موجود هو. ڪتاب قطب الرشاد مان اخذ ڪيل سلسلا ترتيب وار هيٺ ڏجن ٿا:

۱ -	النقشبنديه	۵۵۷	(۲)	القادريه	۵۲۵
(۳)	"الچشتيه"	۶۰۸	(۴)	" الشطاريه	ص ۶۱۸
۵-	"شاذليه ص	۶۱۱	(۶)	" غزاليه"	ص ۶۱۴
(۷)	"السهروردية" ص	۶۲۷	(۸)	" "البهائيه"	ص ۶۳۲
(۹)	"الڪبيره" ص	۶۳۲	(۱۰)	" "الهاشميه"	ص ۶۳۲
(۱۱)	"الفردوسيه" ص	۶۳۳	(۱۲)	"الطيفوريه"	ص ۶۳۳
((۳)	"المدينيه" ص	۶۳۴	(۱۴)	"الهمدانيه"	ص۶۳۵
((۵)	" "الرفاعيه" ص	۶۳۶	(۱۶)	"الطاطروفيه"	ص ۶۳۶

Gul Hayat Institute

نوٽ - هئي سلسلو براه راست مخدوم محمد هاشم ٺٽوي کان حاصل ڪيائين.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

(١٧) "المحمديه" ص ٦٣٧ (١٨)

(١٩) "قشريه" ص ٦٣٧ (٢٠) "الطيفوريه البساطيقي ص ٦٣٨

(٢١) "الحمديه" ص ٦٣٨ (٢٢) "الخواطريه" ص ٦٣٨

(٢٣) "الطالبيه" ص ٦٣٩ (٢٤) "الجنيديه" ص ٦٣٩

(٢٥) "اويسيه" ص ٦٣٩ (٢٦) "الخضريه" ص ٦٣٩

(٢٧) "زروقيه" ص ٦٣٩ (٢٨) "الراشديه" ص ٦٤٠

(٢٩) "البكريه" ص ٦٤٠ (٣٠) "جزوليه" ص ٦٤٠

(٣١) "معديه" ص ٦٤٠ (٣٢) "السهليه" ص ٦٤٠

(٣٣) " الحلاجيه" ص ٦٤١

شاه فقيرالله جي صحبت ان دور جي مشهور بزرگن ۽ شيخ المشائخ هستين سان هئي. ان جو اعتراف قطب الارشاد ۾ ص ٥٣٦ سٽ نمبر ١٤ ۽ ١٥ تي هيٺين ريت ڪيل آهي.

" وحصل لنا نسبه الصحبت من طريقه الشيخ محمد حيات المدني ومن طريقه السيد عمر المحيٌ رضي الله تعاليٰ عنها ايضاً "

حاجي فقير الله پنهنجي زندگيءَ ۾ ٢٢ حج ڪيا ، اهي سمورا حج پيادل ڪيائين. مگر هڪ ٻئي روايت الوحيد سنڌ آزاد نمبر ١٩٣٦ع ص ٣٦ جي موجب حاجي فقيرالله ٧ ست حج ڪيا. شاه فقيرالله پنهنجي دور جو جيد عالم مصنف ۽ شاعر ٿي گذريو آهي ۽ کيس عربي، فارسي ، پشتو زبانن تي عبور حاصل هو. سنڌس تصانيف عرب عجم ۾ اڄ تائين باعث فخر رهيون آهن. هن جي شاعرانه بلندي ۽ برتري عروج تي پهتل هئي.

فارسي شعر ۾ سندس تخلص "فقير" استعمال ٿيل آهي.

مصدر فيضي ڪه عالم را بتو و تازه نمود

في الحقيقت هست چون مرآتهٔ رحم ، شهود

لطف باشد با "فقير" خويش گراز مکرمت

درزمان خلوت از يادش ڪني ايي بار زود

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute

الحاج شاه فقيرالله علوي رحه تاريخ ٣ ـ صفر سنه ١١٩٥ هجري مطابق ١٧٧٥ع ۾ وفات ڪئي. سندس شاگرد رشيد سيد مير محمد وفا ، لکنوي وفات تي قطع تاريخ هڪ فارسي رباعي جي رنگ ۾ پيش ڪئي آهي. (١)

ولي غوث خدا حاجي فقيرالله
شده بخلد مرجع نشين الي الدهر
"وفا" مه و شب و تاريخ وقت وصل وصال
بگويه سويه صفر نصف ليله الاحد

(٣ ـ صفر سنه ١١٩٥ هـ)

شاه فقيرالله جي ١٣ فرزندن مان اٺون نمبر فرزند حضرت شاه حفظ الله درگاه شاه فقيرالله جو وارث ۽ متولي هو. پاڻ وڏي درجي جو عالم ۽ ڪامل بزرگ هو. شاه حفظ الله کي چار فرزند هئا، انهن مان ٽيون نمبر فرزند ميان فخرالدين هو. ميان فخرالدين کي ٻه فرزند ميان شاهنواز ۽ ميان علينواز هئا. ميان شاهنواز ١٢٦٨ هجري مطابق ١٨٢٨ع ۾ تولد ٿيو. سندس ولادت تي ميان فخرالدين جي همعصر بزرگ حضرت نظام الدين نظامي "قطع" تحرير فرمائي آهي.

" زور د رگوش د ل و جان نظام الدين
زاد [illegible] اقبال [illegible] داد "

(١٢٦٨ هـ / ١٨٢٨ ع)

ميان عليناز پنهنجي وڏي ڀاءُ ميان شاهنواز کان ٽي سال بعد ١٢٧١ هـ مطابق ١٨٥١ ع ۾ تولد ٿيو.

ميان شاهنواز کي ٽي فرزند (١) ميرعلي احمد (٢) ميرعلي اصغر (٣) ميرفخرالدين پيدا ٿيا. ميان عليناز جي پنهنجي ڀاءُ سان والهانه محبت هئي جنهن جو اندازو سندس مرثين مان ڪري سگهجي ٿو. ميرشاهنواز جي وفات ١٣٢٨ هجري مطابق ١٩٠٨ع ۾ ٿي، سندس تربت ڏکڻ درگاهه شاه فقيرالله ۾ مقبره کان ٻاهر ڏکڻ

---

(١) ـ شاه فقيرالله جي وفات ١١٩٥ هـ مطابق ١٧٧٥ع سيد مير محمد وفا لکنوي
(٢) سيد حسام الدين راشدي بحواله مضمون ميرعليناز علوي از لطف الله بدوي مطبوع مقالو مهراڻ جون موجون.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 18

طرف واري ۾ ڪهڙي حال ۾ واقع آهي • ان حال جي ٻاهرين دروازي جي مٿان پٿر جو هڪ تختو لڳل آهي جو پڻ ميان علي نواز پنهنجي حياتيءَ جي ياد ۾ لکي نقش ڪرايو هو • هن تختي جو عڪس فوٽو ورتو ويو آهي جو پڻ ڪتاب ۾ شامل آهي •

ميرعلي نواز درگاه شاه فقير الله جي مرمت ڪرائي، ان بعد درگاه جي اتر طرف واري دروازي تي مختصر شجره سان گڏ مرمت جو سال به نقش ڪرايو •(١) هن تختي جو به عڪس فوٽو ورتو ويو آهي • ڪتاب ۾ شامل ڪيو ويو آهي •

ازدواجي زندگي ۽ اولاد -

ميرعلي نواز پنهنجي زندگيءَ ۾ ٣ شاديون ڪيون • پهرين شادي جوانيءَ جي ابتدا ۾ پنهنجي خاندان مان مير عبدالصمد عرف آغا مير جي نياڻي سان ٿي • جا ٿورو وقت زنده رهي بعد وفات ڪري ويئي • ٻي شادي ڪراچي جي سادات مان بيبي عائشه بيگم سان ڪيائين هن بيبي مان اولاد نه ٿيو، ٽين شادي پنهنجي خاندان مان مير حبيب الله جي نياڻي تاج بيگم سان ڪئي • هن بيبي مان ڪيس هڪ نياڻي پيدا ٿي • جا ننڍي پڻ ۾ ئي وفات ڪري ويئي ۽ ٻيو ڪيس ڪو به اولاد ڪونه ٿي •

بيبي عائشه بيگم ١٣٧٥ هه مطابق ١٩٥٥ع ۾ حج تي ويئي • جتي مديني منوره ۾ وفات ڪيائين • ٻي بيبي تاج بيگم هن وقت زنده هئي جنهن ١ - شوال ١٣٨٩ هه مطابق ١٠ ڊسمبر ١٩٦٩ع ۾ وفات ڪئي •

وفـــات -

ميرعلي نواز ١٩٢٠ع جي ابتدا ۾ بيمار ٿي پيو، ان بيماري مان البت چاق به ٿيو پر سرديءَ جو مٿس حملو ٿيو ٻيهي روايت (ميرميان نور احمد ۽ ميرميان غلام ياسين جي مليل تصديق) موجب همعصر سياسي حريفن خانبهادر علي بخش

(١) - مرمت جو سال ١٣٣٧ هجري مطابق ١٩١٧ع

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڪنڀاٽيءَ ۾ خانبهادر جان محمد خان پٺاڻ دائمي سياسي شڪستن کائڻ جي انتقام وٺڻ جي طلب ۾ ڪيس زهر ڏيارايو. حقيقت ڪهڙي به آهي؟ بهرحال مير صاحب تي مرض جي شدت زور وٺي ويئي، ان وقت سندس زبان تي ڪوبه هڏيان ڪونه هو پر پنهنجي آخري تمنا کي هنن سُرَن ۾ آلاپي رهيو هو. شايد اهي لفظ هيئن ڪافي جي رنگ ۾ هئا.

" منهن جي دل تي ساري سڄڻ کي سنڀاري

زيارت مديني رب شال ڪاري "..........الخ ....

مير صاحب جي وفات کانپوءِ پسماندگان سندس پائڻيا مير علي احمد ملڪيت جا مالڪ ۽ وارث هئا، پر قسمت انهن جو به ساٿ ڪونه ڏنو هو ٻئي پنهنجا الله کي پيارا ٿيندا ويا. انهن کان پوءِ پسماندگان ۾ مير غلام ياسين علوي ۳۵ سال نوجوان علم ادب ۽ سائنس جو شوقين موجود آهي جنهن کي حڪمت سان دلچسپي آهي سندس "علويه شفاخانه علويه محلي ۾ موجود آهي. جتي هزارها مريض معمولي قيمت ادا ڪن ٿا ۽ دوا ۽ دعا سان شفا حاصل ڪن ٿا. ازانسواءِ مير ميان نور احمد علوي زميندار ۽ سياسي ڪارڪن جي حيثيت ۾ [illegible] درگاه جو متوليءَ جا فرائض انجام ڏيندو رهيو آهي. ميان نور احمد انسان دوست خوش اخلاق، منصف مزاج ۽ حق گو شخص آهي. ميان نور احمد ميان علي نواز خواه شاه فقير الله جي تصنيف [illegible] جي [illegible] ڪوشش ڪري رهيو آهي. مذڪور ٻنهي بزرگن مون سان ڪتاب جي تصنيف ۾ گاهه ٻي گاهه وقتن تي نيڪ مشوره ۽ قلمي مواد جي مدد ڪئي.

ميان مير غلام ياسين علوي بلند اخلاق ۽ علويه محلي ۾ ممتاز درجه رکندڙ فقيرانه شخصيت جو مالڪ آهي خلق، خدا جي خدمت کي خانداني روايت مطابق خاص اهميت سان ڏسي ٿو. ميان علي نواز خواه حاجي فقير الله جي به ملڪيت ۾ ڪتب خانو سندس تحويل ۾ آهي. پاڻ درگاه جو متوليءَ ڪارڪن آهي.

ميان

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ميان علي نواز " رحه" جي حياتي سنڌ جي تاريخ ۾ وڏي اهميت رکي ٿي. باب ٻيو ۾ تصنيفات ، تاليفات ، قلمي نسخا ، لئبريري ، حڪمت ۽ حڪيمانه زندگي شامل آهي. مضامين جي تحقيق معياري انداز سان ٿيل آهي. هرهڪ مقالو ٻيءَ ٻيءَ تحقيق سان پيش ڪيل آهي. هن باب ۾ مير صاحب جي جيد عالم ، محقق ۽ اديب هئڻ جي تصديق ٿئي ٿي.

باب ٽيون ۾ عبادت ۽ رياضت ، پيري مريدي ، سير و سياحت ، مذهب ۽ عقيدو ۽ مذهبي خدمتون آيل آهن. هرهڪ مضمون پنهنجي پنهنجي جاءِ تي وڏي اهميت رکي ٿو. باب چوٿون ۾ سياسي زندگي ، مئجسٽريٽ ، مختلف مزاجي ، اوڻيهين ۽ ويهين صدي جي سياست جا عنوانات موجود آهن.

باب پنجون ۾ سماجي زندگي ، رهڻي ڪهڻي ۽ شخصيت - غريب نوازي ۽ سخا ۽ معصرو ڏن ماڻهن سان تعلقات ، خط و ڪتابت ۽ مهرون وغيره .... شامل آهن باب ڇهون ۾ علمي زندگي ، تصوف ، اوڻيهين ۽ ويهين صدي جي قلمي علمي حالت جا ذڪر آيل آهي. باب ستون ۾ شاعراڻي زندگي ، شعر و شاعري ، ڪليات ، فارسي ڪلام ، هندي ڪلام ، اردو ڪلام ، سرائڪي ڪلام ، سنڌي ڪلام ، ڏوهيڙا ، قصيدا ۽ مرثيا ڏنا ويا آهن.

هن سڄي [illegible] آهن.

پيش لفظ " الفڪان " صفحات	٩ صفحات
شهر شڪارپور جو تاريخي پس منظر "الفڪان " " تائين	١٦ صفحات
باب پهريون	٢٤ صفحات
باب ٻيو	١٦ صفحات
باب ٽيون	٣٠ صفحات
باب چوٿون	٢٤ صفحات
باب پنجون	٦٠ صفحات

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

باب ڇهون	١٧	صفحات
باب ستون	٤٩	صفحات

ڪل انداز صفحات (٢٢٥ ٻه سو پنجيتاليهه)

بزرگ جي سوانح حيات کي "معياري ڪتاب" بنائڻ لاءِ هر ممڪن ڪوشش ڪئي ويئي آهي • واسطو رکندڙ تحريرون ، تصويرون ، تقاريظ ، فوٽو عڪس فوٽو ڪتبا ۾ ڪتب آڻا ويا آهن •

هن محنت جي سلسلي ۾ هڪ طرف علويه خاندان جي عليه يافته بزرگن جي در تي وقت بوقت حاضري ڀريندو رهيس ته ٻئي طرف هن علمي مواد گڏ ڪرڻ لاءِ سنڌ جي مختلف خانقاهن ۽ ڪتب خانن مان پراڻن قلمي خواه ڇپيل مسودن ، نسخن ۽ ڪتابن تان گهربل مواد جي تحقيق ۽ تدقيق ڪندو رهيس • انهن مان درگاه حضرت پير پاڳارو "رحه" (١) جي ڪتب خاني ۾ ڪجهه ڏينهن رهي معلومات حاصل ڪيم• ڪجهه وقت ڳڙهي ياسين ۾ حضرت آقائي مفتي مولانا محمد ابراهيم صاحب جن جي محبت ۾ رهيس ۽ "علويه ڪتب خاني" مان آيل ٢١٣ (ٻه سو تيرهن ڪتابن) جي ڇنڊ ڇاڻ ڪيم (٢) ۽ مولوي صاحب جن کان تحقيقي مواد

---

(١) علويه لئبرريءَ مان ٣٥٤ (ٽي سو چونجاه) ڪتاب پير ڳوٺ کڄي ويا • انهن ڪتابن جي جاچ ڪرڻ ۽ وڌيڪ معلومات حاصل ڪرڻ لاءِ ويس جو ته روشني ڏٺي جو اولاد علوي بزرگن ۾ وڏو اعتقاد رکندو هو• عثمان خطائي ڪشفلات لاءِ ميان علي نواز جا قصيدا (فارسي) مدح حضرت حزب الله شاه پاڳارو هن ڳالهه ۾ گواه آهن • ٻي تصديق لاءِ جڏهن شاه فقير الله جي ڪتب خاني مان صحيح بخاري شريف جي خطي ۽ قلمي نسخو پير ڳوٺ آندو ويو تڏهن حضرت پير صبغت الله ٿاڻه هزارن مريدن سان هن مبارڪ ڪتاب جي استقبال لاءِ آيو• (بحواله مضمون "علويه لئبرري" از مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي مطبوعه نئين زندگي ماه فيبروري ١٩٦٠ع

(٢) علويه ڪتب خاني جا ٢١٣ (ٻه سو تيرهن) ڪتاب ڳڙهي ياسين پهتا هئا. انهن جي مواد ۽ معلومات لاءِ حضرت مولانا مفتي محمد ابراهيم صاحب جن سان مليس ، ۽ ضروري معلومات حاصل ڪيم•

Gul Hayat Institute
LIBRARY, INSTITUTE OF SINDHOLOGY

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 22

حاصل ڪيو ته ٻئي طرف آغا صدرالدين دواني صاحب جن سان مليو. جنهن صاحب سندس برادر آغا بدرالدين جي مايه ناز ڪتب خاني "ڪاشانئه ادب" ڏانهن رجوع ڪيو جتان گهڻو ڪجهه حاصل ٿيو. ان کان بعد هايون پوحضرت مولانا عبدالغفور "مفتون" هايوني جي ڪتب خاني پوويس (١) جتي علويه لئبرري مان ڪجي آيل ٨٤٢ (اٺ سو ٻائيتاليه) ڪتابن جي جاچ ڪيم. مگر افسوس جو اهو قيمتي ڪتابن جو ذخيرو ضايع ٿي چڪو هو. هن ڏس ۾ نه فقط علويه لئبرري جا ڪتاب ضايع ٿي چڪا هئا، پر سندن ذاتي ڪتب خاني جي به حالت نهايت ضعيف نظر آئي. وڌيڪ کوجنا جي سلسلي ۾ گهوٽڪي (صاحبن جو لوڙهو) ويس(٢) جتي

---

(١) هايون ۾ علويه لئبرري جا ٨٤٢ (اٺ سو ٻائيتاليه، ڪتاب) ڪجي آيا هئا. بزرگ هايون جي وفات بعد هن ڪتب خاني جو به زوال ٿي ويو. جتي نه فقط علويه ڪتب خاني جا ڪتاب به گم هئا پر سندن ذاتي لئبرري جا هزارين ڪتاب به ضايع ٿي چڪا آهن.

(٢) گهوٽڪي شريف ۾ به ڪتابن جو ذخيرو تمام ٿورو رهيو آهي. جتان معلومات به تمام ٿوري حاصل ٿي. شايد ڪجهه سالن بعد اهو ذخيرو به نه رهندو جو ته ڪو به محافظ نه آهي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 23

سيد محبوب شاه جيلاني ۽ ٻين دوستن جي مدد سان پراڻن ڪتابن جو مطالعو ڪيم. گهوٽڪيءَ کان پوءِ پرچوندي شريف پهتس (١) جتي عربي ۽ فارسي ڪتابن مان نهايت قليل معلومات حاصل ٿي. هتي سموري معلومات وقت به وقت ميان امين الله علوي وٽ سلسلي ۽ ترتيب لاءِ ڪٺي ٿيندي رهي. جنهن صاحب منهنجي حتي المقدور مدد ڪئي ازانوسواءِ ميان علي نواز علوي (ر) جي هڪ صحبتي ماستر واحد بخش وايو (دادوائي) روڊ شڪارپور) سان به چار چشمي جو مقرو مليو. جنهن نه عمر رسيده هئڻ سبب ڪيترن نسيان آهي. اڪثر و بيشتر ڳالهيون ڪيس ياد نه آهن. جنهن ڪري آئون ان کان مطمئن ٿي نه سگهيس. "شڪارپور شهر جي تاريخي پس منظر" متعلق سنڌ جي مشهور مورخ رحيمداد خان مولائي شيدائي سان منهنجون پنج دفعا ملاقاتون ٿيون. (٢) جنهن صاحب طالت باوجود منهنجي مڪمل مدد ڪئي.

---

(١) پرچوندي شريف ڪنهن زماني ۾ دين جو مرڪز هو. هنوقت اهو باغ اجڙي چڪو آهي. مدرسي ۾ هڪ مولوي صاحب آهي، جنهن وٽان مون کي ٿوري گهڻي معلومات حاصل ٿي. ڪتابن جو وجود ذخيرو يا ته الوهي ڪاٽي ويئي آهي يا پنهنجي ٻانهن وانگر هدوم ٿي ويو آهي. هن گاديءَ جو چشمه و چراغ ميان عبدالرحمان صاحب (جنهن کي ماهان وقت ڏنو جڏهن آئون ١٢٢ ١٣ سالن جو هيس) فقير ان وقت ٦٥ سالن جو هو. ميان صاحب کي چار فرزند هئا. ١ - ميان عبدالرحيم ٢ - ميان اجل ٣ - ميان مٺل ٤ - ميان عبدالڪريم هئا. پير صاحب جي وفات کان پوءِ گادي ميان عبدالرحيم کي ملي. ڀائرن ۾ ناراضگي پيدا ٿي ۽ پڪ ٿان تڪرار شروع ٿيو. ۽ ان ٽائين هلندو اچي ٿو. ميان عبدالرحيم کي ست پٽ آهن. سندس شهادت بعد سندس فرزند ميان عبدالحليم کي پڳ ٻڌائي ويئي. (باقي سندس ڇهه ٦ پٽ فرار آهن ته پيءُ جي قتل جو انتقام وٺن). هن وقت گاديءَ جون ٣ شاخون آهن. (١) مرڪزي گادي جتي ميان عبدالحليم جو پٽ ميان عبدالخالق سجاده نشين آهي. ٢ - شاخ ڏهرڪي اسٽيشن تي مقيم آهي جنهن جو باني ميان اجل ۽ ميان مٺل ٿئي ميان عبدالرحمان جا فرزند آهن ۽ ميان عبدالرحيم (شهيد) جا ڀائر آهن. ٣ - شاخ ڪشمور (جيڪب آباد) ريلوي اسٽيشن تي مقيم آهي جتي ميان عبدالڪريم بن ميان عبدالرحمان آهي. هينئر سندس فرزند ميان عبدالرحمان مقيم آهي. گاديءَ جو مستقبل تاريڪ آهي.

(٢) جناب رحيمداد مولائي شيدائي سکر ۾ ريلوي اسٽيشن کان ڏکڻ اوڀر طرف ٿوريءَ تي سڪونت پذير آهي. سندس چوڻ مطابق عمر ٦٨ سال آهي. طبيعت عليل آهي. ڪيس سيني جي بيماري آهي. دم جي تڪليف سبب سدائين بستري تي ليٽيل نظر آيو. تاهم سندس نظر، حافظو، روايت جي يادگيري تيز آهي. شڪارپور جي تاريخي واقعات ۾ منهنجي [illegible] د وست آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 24

ازانسواءِ تاريخي معلومات معتبر ڪتابن ، مضمونن ۽ مقالن تان اخذ ڪئي ويئي آهي .(۱) جنهن ته منهنجي تحقيق جو تعلق سنڌ يونيورسٽي لئبرري سان پڻ رهيو آهي . جتان اڪثر بيشتر قيمتي مواد دستياب ٿيندو پئي رهيو ته ٻئي طرف شاه ولي الله اڪيڊمي حيدرآباد ڪي به اوتري اهميت سان ڏسان ٿو، جتي حضرت آقائي مولانا غلام مصطفيٰ "قاسمي" صاحب جن جي عظيم شخصيت نه صرف منهنجي تحقيقاتي ڪم جي هڪ سپروائيزر جي حيثيت ۾ مدد ڪئي، پر هڪ نهايت استاد ۽ رهبر جي حيثيت ۾ ڪتابي خواه صدري معلومات فراهم ڪري هن علمي مواد سهيڙڻ ۾ سموهڻ ۾ بي انتها همدرديءَ اخلاص ۽ مهربانيءَ جو ثبوت ڏنو . جنهن لاءِ سندن نهايت احسان مند آهيان . هيءَ سموري ميڙيل گنج به سندن نيڪ صلاحن ۽ اهميت ڀريل هدايتن جو ڦيڻ ٿيو آهي . هيءَ سموري محنت و مشقت مذڪور ڪتاب کي ڪامياب بنائڻ لاءِ ڪئي ويئي آهي .

اخذ ڪيل روايات، حوالات، اسناد ، ترجمات ، و تاليفات پوري پوري احتياط ۽ خبرداري سان بلڪل صحيح پيش ڪيا ويا آهن . تصنيف جي معيار کي برقرار رکڻ لاءِ جي سلسلي ۾ ڪوشش ڪري ڪتابي زبان استعمال ڪئي ويئي آهي، جنهن هرهڪ علم دوست آسانيءَ سان سمجهي سگهي .

ٻيون پاڪان ستن پاڪ تائين قلمي مسودن ، نسخن ، ڪتابن ، مقالن ، مضمونن ، پٿر جي ڪتبن ، تحريرن ۽ تقريظن جا عڪس ورتا ويا آهن . جئين پيش ڪيل حقيقتون پنهنجي اصلي روايت سان نهجي اچن ۽ پنهنجي اصليت تي قائم رهن . ميرعلي نوازعلي "رحه" جي همعصرن جي هڪ وڏي يادداشت موجود آهي، مگر طول طوالت جي خوف کان مختصر طور ڪجهه عالمن، بزرگن ، پيرن، فقيرن، ڪامورن، وڏ گهراڻن ، نوابن ، ليڊرن ، سياستدانن ۽ حڪمرانن جا فوٽو به ڏنا ويا آهن ، جيڪي اڪثر ڪتبي پنيان ڏنل گڏيل ڇپيا آهن .

ميرحا

---

(۱) تاريخ سنڌ (اردو) مصنف غلام رالرسول مهر . مطبوع سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد (ڪلهوڙا دور) (۲ (سنڌ گزيٽيئر جلد ۸ ص ٧٦ (ايڊيشن ۱۰ ايڇ شهر) ۳ - تاريخ تحفه الڪرام ص ۱۲۴ - ۱۲۵ مصنف ميرعلي شير قانع ٺٽوي ۴ - مقالو بعنوان "شڪارپور" مصنف ... "صبح صادق" مصنف محمد عزيزالرحمان ص ٧ ۶ - مڪتوبات شاه فقيرالله علوي مصنف ميرعلي نوازعلي "رحه"

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 25

مير صاحب جي ناليِ جي مهر جيڪا اڄ ڏينهن تائين پڙهڻ ۽ تحرير ۾ استعمال ٿيندي آهي سا بہ شامل ڪيئي ويئي آهي. اميد تہ پڙهندڙ حضرات هن تصنيف مان علمي سرمايو حاصل ڪري هن احقرالعباد کي دعائي خير فرمائيندا.

(آمين)

والســـــــــــلام

" احقرالعباد عَبدُالخَالِق بن مُحمّد حَسَن سومرو

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

شڪارپور شعر جو تاريخي پس منظر

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

" شڪارپور شهر جو تاريخي پس منظر "

" Historical background of Shikarpur City "

واديءِ مهراڻ جو هيءُ قديم شهر پنهنجي علم ، هنر ، ثقافت ، صنعت ، ڪاريگري ، ڪاروبار ، تهذيب ، تمدن ۽ تجارت سان سنڌ جي تاريخ ۾ نمايان حيثيت جو حامل آهي .

هن پراڻي شهر جي عظمت مرتبي ۽ بلندي پنهنجي وقت جي خوش نصيبي ۽ تاجداري سان انهيءَ پروقار جنت نما ماضيءَ جو شاهڪار آهي، جنهن جو مثال نه صرف سنڌ بلڪ هندستان خواه دنيا جي عظيم شهرن سان دوش بدوش ۽ هم رڪاب آهي . هن شهر کي هند خواه سنڌ جو " اسٽالن گراڊ " چئجي ته بجا آهي .

شهر جي تعمير - هن شهر جي تعمير لاءِ تاريخي لحاظ سان مختلف روايات ۽ دلائل موجود آهن . تاريخ داڻن ، علم دوستن ، بزرگن ۽ عالمن جو خيال آهي ته ابتدائي دور ۾ هيءُ شهر هڪ ننڍڙي بستيءَ جي صورت ۾ هيو . جتي هڪ اندازي جي مطابق پنج سو کن ماڻهو ڳوٺاڻي زندگي گذاريندا هئا . چوڌاري گهاٽو جهنگل هوندو هو ، جتي اڪثر شڪار ڪيو ويندو هو . وقت جو امير طبقو وڏي شان شوڪت سان شڪار لاءِ منزل انداز ٿيندو رهندو هو . انهيءَ شڪار جي شهرت هن خطي کي " شڪارگاه " جي نسبت ظاهر ڪيو .

هن شڪارگاه پنهنجي ذوق ۽ شوق جي دائره اندر اعليٰ مقام حاصل ڪري پنهنجي شهرت کي وسيع بنائي ڇڏيو . هن بستيءَ ۾ داؤد پوٽا رهندا هئا . هڪ ڀيري سنڌ جي روحاني پيشوا ۽ مرشد (١) حضرت محمد ابراهيم گيلاني هن شڪارگاه

---

(١) حضرت محمد ابراهيم شاه " رح " اچ شريف جي گيلاني بزرگن جو مريد هو . سلطان ابراهيم جي مزار لکي (تعلقه سکر) جي اوڀر طرف اڍائي ميلن جي مفاصلي تي ڪوٽ وزيرآباد ۾ آهي . مهرم ۽ داؤد پوٽا "، ٻئي قومون هن بزرگ جون معتقد ۽ مريد هيون .
سنڌ گزيٽيئر جلد ٨ ص ٧٦ (اي - ايچ . اتچن)

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 28

۾ آيو. وڄ جهنگل ۾ گهوڙي تان لهي لوه جي سيخ زمين ۾ کوڙي دعا ڪندي فرمايائون ته "جهنگل ڪاٽي ڪوٽ ٻڌو. هن بستي جو نالو دنيا ۾ وڏي شهرت حاصل ڪندو". درويش جي حڪم موجب داؤد پوٽن جهنگل ڪاٽي ڪوٽ ٻڌو. ان شڪارگاه جي نسبتا هڪ ننڍين بستي وجود ۾ آئي جنهن جو نالو شڪارپور رکيو ويو.

الگزينڊر برنيز (۲) جي تحقيق مطابق هن شهر جو بنياد ۱۰۲٦ هجري مطابق ۱٦۱۷ع ۾ رکيو ويو. ان وقت هندستان جي تخت تي شهنشاه جهانگير رونق افروز هو. ابتدا ۾ هي شهر هڪ معمولي بستيءَ جي حيثيت ۽ رنگ روپ ۾ هو. جئين جئين وقت گذرندو ويو تئين تئين هن شهر جي واڌاري ۾ اضافو ايندو رهيو. قليل عرصي اندر شهر جي شهرت ۾ به اضافو ايندو رهيو.

واپاري ونڊن، سوداگرن جي سٿن ۽ تجارتي قافلن جي وقت به وقت آمد، قيام ۽ تنزل ٿيندي رهي. جنهن آڌارتي اقتصادي ۽ سماجي ترقي ٿيندي رهي. داؤد پوٽن شهر جي ترقي لاءِ هر ممڪن ڪوششون جاري رکيون.

امير بهادرخان داؤد پوٽي شهر کي دشمن جي حملن کان بچائڻ لاءِ چوگرد مٽيءَ جو ڪچو قلعو تعمير ڪرايو، جنهن ۾ اٺ (۸) دروازا وڌا ويا. (۱) ٻاهران جي چوگرد خندق کوٽائي وئي. ۱۸۱۱ع کان چارسو سال کن

(۱) روايت جي مطابق شير خان مهر جي وفات بعد مهرن جي قوم جي اڳواڻي سردار ڪريمڏنه مهر ڪئي، جنهن داؤد پوٽن کان انتقام وٺڻ لاءِ داؤد پوٽن جي زمين ۽ آبادي ۽ بيهڻل فصلن کي نقصان پهچائڻ جي ڪوشش ڪئي. امير بهاول پور خان داؤد پوٽي سردار ڪريمڏنه مهر کي گهڻو سمجهايو پر باز نه آيو. ان بعد جڏهين مهرن جا گهوڙا فصلن ۾ آيا ته انهن جي ڪَنَ ۾ [illegible] ڪپائي ڇڏيائون. جنهن تي سردار ڪريمڏنو کي سخت ناراضگي پيدا ٿي. جنهن سبب هڪ هزار ماڻهن جي هلڪي فوج سان شڪارپور تي حملو ڪيو، پر امير بهادرخان کيس سخت شڪست ڏني. سردار ڪريمڏنه جنگ ۾ مارجي ويو. امير بهادر داؤد پوٽي لکيءَ تي ڪاه ڪئي ۽ اهو قلعو بلڪل آسانيءَ سان فتح ڪيائين. هيءَ جنگ چند ڪوٽ (شڪارپور کان چار ميل ڏکڻ طرف موجوده شڪارپور نيشنل هاءِ وي جي ڀرسان لڳي. هن جنگ کان بعد جهيڙن ۽ فسادن جو هميشه لاءِ خاتمو ٿي ويو. ان وقت شڪارپور هڪ جدا [illegible] رياست جي صورت ۾ مشهور ٿي. [illegible] جنهن ۾ اٺ دروازا وڌا ويا. (۱) لکي در (۲) هزاري در (۳) هاٿي در (۴) سوري در (۵) نوشهرو در

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 29

اُھو خوبصورت شھر جي سرزمين تي سنڌو نديءَ جي اٿل سببان زيرآب رهڻ ڪري ھڪ وسيع ايراضيءَ کي پنھنجي لپيٽ ۾ آڻي سيم ۽ سيلاب ۾ مبتلا ڪري ڇڏيو. پاڻيءَ جي ڪثرت ۽ زيادتي سببان وڻڪار وڌندي رهي. اها ساوڪ ۽ گلزاري هرڻن جي طائفه کي پنھنجي اوسر اوير ۾ وڪوڙي ڇڏيو. ان وقت جي حڪمرانن کي پنھنجي حال تي ڇڏي ڏنو پر سندس آبادي ۽ ترقي بجاءِ پنھنجي شوق خاطر شڪارگاهه رکيو.

" شڪارپور [] روهڙيءَ جي قريب پهريائين داود پوٽن جي اڏايل، هاڻي خود مختيار گادي جو هنڌ آهي. سيد مير تقي بخاري هتان جي ماڻهن مان پنھنجي وقت جو صاحب رهي چڪو آهي. عام ۽ خاص ماڻهو منجهس اعتبار ۽ اعتقاد رکن ٿا. سندس پٽ سيد مير محمد ۽ سيد ابوطالب مشهور آهن.

حاجي فقير الله شاه علوي باهران آيل آهي پر گهڻي وقت کان هتي عام ماڻهن ڏانهن رجوع آهي. پيري مريدي ۽ تعليم جي سلسلي ۾ نهايت جي حد تائين پهچائي ڇڏيو اٿس. بيشڪ حال ۽ قال جو صاحب ۽ چڱي فضيلت جو مالڪ آهي. اتي جا عالم سندس خدمت ۾ مريديءَ جو دستور رکن ٿا. وقت جي بادشاهه کي سمجهائي ٿو. امر ۽ نهي ۾ ڏاڍي ڪوشش ڪري ٿو. اڪثر ماڻهو ڏانهس رجوع آهن."

شڪارپور شهر جي عظمت ۽ بلنديءَ جي تعريف متعلق هتان جي مقامي شاعر محمد عارف "ضعيف" جنهن جو نالو ڏاهي گو شاعرن ۾ شمار ٿئي ٿو. پنھنجي هڪ شعر ۾ فرمائي ٿو:

Gul Hayat Institute

" خوانند هست جنت اکبر شکارپور   وزهشت بهشت نکوتر شکارپور
احرام طواف کعبه کوئي بتان شوخ   بستند حاجيان حرم شکارپور

---

(١) ـ (هلندڙ)
(٦) ڪرن در (٧) واڳنو در (٨) خانپوري در
٧/ اها پراڻي خندق هن وقت سرڪيولر روڊ ۾ تبديل ٿيل آهي. جا انگريزي حڪومت جي ابتدا ۾ مٽيءَ سان پوراڻي زمين کي هموار ڪيو ويو. هن وقت ان جي مٿان قومي شاهراهه بڻائي وئي آهي.
[] تاريخ تحفه الڪرام ص ١٣٤ ۽ ١٣٥ مير علي شير قانع

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ازنورعارض رخ خوبانِ ماهرو   چون بزم انجمن ست منور شڪارپور"

شڪارپور حلقن جي زد ۾ :

۱ - لڪي جي مهرن جي لڙائي :

لڪي جي مهرن جي نسبت هندن سان هئي جي بعد ۾ مسلمان ٿيا. مسلمان ٿيڻ بعد ڏهر قوم سان ملي جلي ويا. ڪلهوڙن جي دور ۾ هئي قوم ٽڙپکڙ ٿي ويئي.

هڪ روايت موجب اوباوڙي تعلقه (ضلعي سکر) طرف مهرن جي قبيلي جا ۷ ست ڀائر رهندا هئا، انهن مان هڪ "جيسر" نالي پنهنجي ڀائرن کان تنگ اچي بکر وسايو ۽ شاه بيگ ارغون جي ملازمت اختيار ڪيائين، سندس ٻن پٽن "عاقل" ۽ "بکر" آهستي آهستي پنهنجي طاقت کي وڌايو. پراڻي لڪي جي ڀرسان ٿئين لڪي جي نالي جدا هڪ ٿئين بستي تعمير ڪيائون. ان جي جوگرد هڪ مضبوط قلعو تعمير ڪرايو. عاقل خان مهر جي ڏينهن ۾ داؤد پوٽن خانپور ۽ لڪي جي وچين علائقه "شڪارگاه" کي ٺئون ديس بڻايو. عاقل خان جي وفات بعد سندس فرزند شير خان، داؤدپوٽن جو بدترين دشمن هو. سندس اهو خيال هو ته داؤد پوٽه "شڪارگاه" کي پنهنجو شهر نه بڻائين ۽ نه وري قبضو ڪن. تنهنڪري ڪين تڪليفون پهچائڻ شروع ڪيائين. ايتري قدر جو اها دشمني ۽ عداوت هڪ لڙائي جي صورت اختيار ڪري ويئي. داؤد پوٽن ۽ مهرن جو ان دور ۾ شيخ المشائخ حضرت مخدوم محمد ابراهيم صاحب گيلاني جي بزرگيءَ ۾ مڪمل اعتماد هو. هي ٻئي قومون سندس جماعت ۾ شامل هيون، داؤد پوٽن، مهرن جي زيادتين ۽ تڪليف جو ذڪر پنهنجي روحاني مرشد آڏو پيش ڪيو. مخدوم صاحب، مهرن جي عقوبتن تي ناراض ٿي ويو ۽ مهرن کي حرڪتن کان باز اچڻ لاءِ گهڻو سمجهايو، پر مهرن مرشد جي هدايت تي ڪوبه توجهه ڪونه ڏنو پر اڃا وڌيڪ تڪليفون ڏيڻ لڳا.

تڏهن مخدوم صاحب به مجبور ٿي مهرن کي پاراتو ڏنو ۽ داؤد پوٽن کي "دعا" ڪندي فرمايو ته "مهر، اوهان (داؤد پوٽن) لاءِ فصل آهن ۽ اوهان، مهرن لاءِ ڏاٽا آهيو جي انهن کي لڻو ڇيو."

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

مقاله بعنوان شڪارپور   لطف الله بدوي.

انهيءَ دعا بعد جي خبر جڏهين شيرخان مهر کي پيئي ته مخدوم فوج وٺي شڪارپور تي حملو ڪيائين ۽ ٻئي طرف داﺋود پوٽن به پنهنجي فوج تيار ڪري " نولاد واه" جي نزديڪ شيرخان جو مقابلو ڪيو. هن حملي ۾ شيرخان مارجي ويو ۽ داﺋود پوٽن جي فتح ٿي. مخدوم صاحب کين دعا ڏني ۽ شڪارپور کي آباد ڪرڻ جي ترغيب ڏني.

۲ - فتح لکي :

شيرخان مهر جي وفات بعد مهرن جي اڳواڻي جي پڳ سردار ڪريمڏنه کي ٻڌايائون ، جنهن داﺋود پوٽن کان انتقام وٺڻ جي ڪوشش ڪئي. نيٺ وقت جون حالتون جنگ جي نوبت تي اچي پهتيون. سردار ڪريمڏنه هڪ هزار فوج وٺي داﺋود پوٽن تي حملي لاءِ نڪتو. ٻئي طرف امير بهادرخان به پنهنجي مضبوط فوج وٺي نڪتو. (۱) چنڊ گوٺ وٽ لڙائي لڳي، جنهن ۾ سردار ڪريمڏنه مارجي ويو. امير بهادرخان لکيءَ جي طرف رخ رکيو ۽ لکي جو قلعو نهايت آساني سان فتح ڪيائين. هن طرح مهرن جي طاقت جو هميشه لاءِ خاتمو ٿي ويو.

امير بهادرخان جي آخري ڏينهن ۾ سبي (SIBI) جي نواب مرزا خان پنهنجي طاقت جي وقت ۾ پنهنجي [illegible] جي ٽالپر [illegible] ٻن وڏن سردارن کي ناحق قتل ڪرايو. هن غلط ڪم جي سبب مرزا جي سخت مخالفت ٿي پيئي ، مرزا جي موت بعد سندس پٽ بختيار کي سبيءَ جي علائقه مان نيڪالي ملي، هو اتان نڪري شڪارپور پهتو. امير بهادرخان سندس والد جي قربانين کي ياد ڪري "خانپور" جو علائقه سندس حوالي ڪيو. بختيارخان سبيءَ جو خيال لاهي شڪارپور

---

(۱) چنڊ گوٺ شڪارپور کان چار ميل ڏکڻ طرف - سکر قومي شاهه راه جي اوڀر طرف واقع آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

۾ اکيون وڌيون ۽ امير بهادر خان جي احسانن کي فراموش ڪري ڇڏيائين • پر امير بهادر خان جي زندگيءَ ۾ ڪجهہ بہ ڪري نہ سگهيو •

امير بهادر خان جي (١) وفات بعد سندس فرزند امير محمد مبارڪ گاديءَ تي ويٺو • هن ڪمسن شهزادي جي ننڍپڻ مان ناجائز فائدو حاصل ڪرڻ لاءِ بختيار شڪارپور تي حملو ڪيو • امير مبارڪ هيو ڪو بہ چارو نہ ڏسي "اچ شريف" جي قادريہ گادي جي درگاه تي وڃي پناه گزين ٿيو • بزرگ ان حاطہ لاءِ شڪارپور آيو ۽ بختيار کي ايرادي کان باز اچڻ لاءِ گهڻو سمجهايو ، پر هو پنهنجي ايرادي کان باز نہ آيو • امير مبارڪ آخر ميرپور ماٿيلو جي پرسان تخت ميران شاه جي زميندار وڏيري جهان خان وٽ لٿو (٢) جنهن کيس ميرپور جي جاگير ۾ رهڻ ڏنو • پٺيان بختيار شڪارپور تي آسانيءَ سان قبضو ڪري ورتو • امير مبارڪ ميرپور ۾ آرام سان زندگي گذارڻ لڳو • مگر ڪاٿس والد جي آباد ڪيل شهر شڪارپور وري ڪونہ سگهيو • ان دور ۾ دهلي جي سلطنت تي مغل شهنشاه بهادر شاه (اول)

---

(١) مير بهادر خان جي وفات ١٨٦٠ ع ۾ ٿي ان بعد سندس فرزند امير محمد مبارڪ تخت نشين ٿيو • مختيار خان ان ڪمسن شهزادي تي حملو ڪيو • شڪارپور تي فتوح ڪشي جي حالت ۾ شهزادو امير مبارڪ مرشد ڪهرائي جي درگاه اچ شريف وڃي پناه گزين ٿيو جتي حضرت مخدوم شيخ محمد حامد گنج بخش ثاني مسند نشين هو • تاريخ سنڌ (اردو) مصنف غلام رسول مهر مطبوع سنڌي ادبي بورڊ (ڪلهوڙا اردو) •

(٢) تخت ميران شاه ، جنهن کي اچڪلهہ گهوٽڪي جي ناليِ سان سڏيو وڃي ٿو • مضمون "صبح صادق" مصنف محمد عزيزالرحمان ص - ٧

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 33

جو فرزند معزالدين جهاندار شاه، سنڌ ۽ ملتان جو صوبيدار مقرر ٿي آيو. امير مبارڪ هن شهزادي جي عزت شڪارپور کي دوباره حاصل ڪرڻ لاءِ منصوبو تيار ڪيو. جنهن ڪان شهزاده مطمئن ٿيو. شهزادي نواب غازي خان (مالڪ ديره غازي خان) کي بغاوت جي سيکت ڏيڻ لاءِ مقرر ڪيو. امير مبارڪ ان جي بهادريءَ سان تاديب ڪئي جنهن ڪان شهزادو ڏاڍو خوش ٿيو. امير مبارڪ اهو جڳهه وٺي شهزادي کي بختيار جي زيادتين جو تفصيلي ذڪر ٻڌايو، جنهن ڪان شهزادو تمام رنج ٿيو ۽ بختيار تي لشڪر ڪشي جو حڪم ڏنو.

خانپور جي نزديڪ جنگ لڳي، جنهن ۾ بختيار مارجي ويو. ان جي لاش کي چار ٽڪر ڪري مختلف جاين تي ٽنگايو. (١) هن طرح امير مبارڪ کي دوباره شڪارپور جي تخت نشيني نصيب ٿي. سنڌ جي هيٺين حصي ۾ ڪلهوڙن جي طاقت اسرندي رهي. امير مبارڪ انهن جي زور کي ڪمزور ڪرڻ لاءِ ڪوشش ڪئي، پر شهزادي کيس منع ڪئي، جو ته سندس اها خواهش نه هئي ته ٻئي عزيز بختيار وانگر رسوائي جو منهن نه ڏسن، مگر مستقبل ۾ انهن عزيزن سندس اها خواهش ان جي برعڪس ثابت ڪري ڏيکاري، جو انهن، شهزادي جي پٺ کي انهيءَ بيدرديءَ سان قتل ڪيو جنهن ڪري تاريخ خون جي حرفن سان لکي ٿي.

Gul Hayat Institute

ڪلهوڙن جي سردار ميان يارمحمد نهايت حرفت سان شهزادي معزالدين جي رضامندي حاصل ڪري ورتي ۽ دهليءَ جي دربار مان کيس "سنڌ جي نواب" ۽ "خدايار" جو لقب حاصل ٿيو. جنهن ڪان بعد سندس نگاهه داؤدپوٽن جي آزاد حڪومت تي پيئي. هن امير مبارڪ جي خلاف لشڪر ڪشي ڪئي ۽ شڪارپور تي حملو آور ٿيو. امير مبارڪ مجبور ٿي لشڪر وٺي سندس مقابلي لاءِ ٻاهر آيو. پر هيءَ لڙائي جلدئي صلح ۾ تبديل ٿي ويئي. ميان يارمحمد ان دور ۾ ١٧١٨ع ۾ وفات ڪئي.

ان بعد سندس فرزند ميان نورمحمد تخت نشين ٿيو. ميان نورمحمد داؤدپوٽن سان دشمنيءَ ۾ پنهنجي اولڊ والد کان به وڌيڪ وڌيڪ هيو.

(١) هي مقام شڪارپور اسٽوريٽ گنج (اناج منڊي) جي نزديڪ آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute

هن عجيب حرڪت سان شڪارپور ۽ خانپور جي نوابيءَ جي " سند " دهلي دربار
مان حاصل ڪئي. امير مبارڪ کان شڪارپور ۽ خانپور جي قبضي ڇڏائڻ لاءِ مطالبو
ڪيو. امير مبارڪ هن مطالبي کي غير واجبي ڪري قرار ڏيندي ٺڪاري ڇڏيو. ميان
نورمحمد غصي ۾ پر جي شڪارپور تي حملو ڪيو. امير مبارڪ پنهنجي ولي عهد امير
محمد صادق کي پنهنجي گاديءَ تي جاءِ نشيني مقرر ڪرڻ لاءِ هڪ اعليٰ جشن ڪوٺايو
ميان نورمحمد عين ان وقت حملو ڪيو، جڏهن جشن جون تقريبات جاري ٿي رهيون
هيون. امير وڏي اتالي سان ان جو مقابلو ڪيو ۽ ميان جي فوج کي شڪست ڏيئي
هٽائي ڇڏيو. ڪجھ سالن بعد امير مبارڪ ١٧٢٦ع ۾ وفات ڪئي، جنهن کي آبائي
قبرستان ۾ دفن ڪيو ويو.

امير محمد صادق (اول)

امير محمد صادق (اول) ١٧٢٦ع ۾ شڪارپور جي آزاد حڪومت
جي تخت نشيني حاصل ڪئي. هن ميان نورمحمد کي هڪ سفارت ذريعي پنهنجي
تعلقات کي بهتر بنائڻ لاءِ ڪوشش ڪئي. مگر ميان نورمحمد ان مشوره کي ٺڪاري
ڇڏيو ۽ پنهنجي ياڙمحمد خان جي هٿ هيٺ فوج ڪئي جو حڪم ڏنو. امير محمد
صادق ميان جي فوج کي طاقتور سمجهي شڪارپور ڇڏي " خانپور " جي قلعي ۾
اچي رهيو، پر ميان کيس اتي بہ آرام سان رهڻ ڪونہ ڏنو، تہ امير صادق اتان نڪري
ديره غازي خان جي علائقه ۾ " هيٺ ڏيلي " ۾ رهيو. ميان کيس اتي بہ سکون سان
رهڻ ڪونہ ڏنو. مير شهداد جي معرفت فوج موڪلي، امير سان مقابلو ڪيو پنهي ڌرين
جو مقابلي ۾ سخت نقصان ٿيو. ان وقت اُچ شريف جي درگاه تي حضرت مخدوم عبدالقادر
سجاده نشين هو، جنهن کي امير صادق جي بيوسي ۽ حالت زار تي رحم آيو ۽ کيس
اُچ شريف ۾ گهرائي ورتو. اهڙيءَ طرح " هيٺ ديلي " کان شڪارپور تائين وسيع
علائقو ميان نور محمد جي هٿ آيو.

مخدوم عبدالقادر گيلاني، نورمحمد کي هڪ سفارت ذريعي
دائود پوٽن کي معاف ڪرڻ جي استدعا ڪئي، ميان نورمحمد، مخدوم صاحب جي
استدعا قبول ڪيو ۽ دائود پوٽن کي معاف ڪيو. امير محمد صادق، ملتان جي

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

نواب حيات الله کي پنهنجو سرپرست احوال ٻڌايو، جنهن کيس وسيع علائقه جاگير طور ڏنو. امير صادق اتي نئون شهر، "اللهآباد" جي نالي سان ٻڌايو جو اڳتي هلي بهاولپور جو شڪ سبنياد ثابت ٿيو. (١)

نادرشاه جو حملو :

ايران جي بادشاه نادرشاه سنه ١٧٣٩ع قنڌار ۽ ڪابل کي فتح ڪندي هندستان ۾ اچي نڪتو. جتي هن لاهور فتح ڪري دهليءَ جي طرف رخ رکيو. ان دور ۾ مغل سلطنت جو تاجدار محمد شاه هو، سندس اميرن جي دغا ۽ دولاب سان نادرشاه دهلي جي خزاني حاصل ڪرڻ لاءِ دهلي جي لال قلعي ۾ مقيم ٿيو. دهليءَ جي عوام جي بي راه روي کان نادرشاه دهلي ۾ قتل عام جو حڪم ڏنو. هن ڪوس ۾ هڪ اندازي مطابق ويهه هزارکن جانيون بيگناه قتل ٿي ويون. نادرشاه، ظلم ۽ تشدد جي واردات سان دهلي جو خزانو حاصل ڪيو. مال غنيمت هٿ ڪري ٢١ نومبر ١٧٣٩ع ۾ ڪابل پهتو. نادرشاه ڪابل پهچڻ کان بعد ميان نورمحمد کي هڪ خط لکي کيس ڪابل روبرو ملڻ لاءِ چيو.

مگر ميان، نادرشاه جي خط جي ڪري مونجهه ۾ ڪونه ڏنو. نادرشاه پنهنجي فوج وٺي ٻان جي سيکت لاءِ روانه ٿيو. پهرين منزل ديره اسماعيل خان ۾ ڪيائين. امير صادق نادرشاه جي اچڻ جو ٻڌي ساڻس روبرو اسماعيل خان ۾ مليو ۽ روبرو پنهنجي درد جو داستان کيس ٻڌايائين. نادرشاه امير صادق جي دردناڪ داستان ۽ حالت زار کان متاثر ٿي کيس دلاسو ڏنو ۽ پاڻ لاڙڪاڻه جي طرف رخ رکيائين. ميان نورمحمد هن آفت کي ايندو ڏسي، مقابله جو ست نه ساري ريگستان ۾ عمرڪوٽ وڃي پهتو جتي پاڻ کي محفوظ ٿي سمجهايائين، مگر نادرشاه مختصر فوج وٺي صحرا جي سامهون ٿيو. هڪڙي ڏينهن صبح جو عمرڪوٽ پهتو. ميان ميان

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

نورمحمد مجبور ٿي پاڻکي محفوظ نادرشاه جي حوالي ڪيو. ميان ڪيس اڪيجار خزانو ڏيڻ تي راضي ٿيو ۽ معافي جو خواستگار ٿيو.

نادرشاه سنڌ کي ٽن حصن ۾ تقسيم ڪري واپس روانو ٿيو.

١ - حصو : ضلع ٺٽو ۽ لوئر (Lower) سنڌ جو علائقو ميان نورمحمد کي مليو.

٢ - حصو : شڪارپور، لاڙڪاڻو ۽ سيوستان جو علائقو امير صادق جي حوالي ٿيو.

٣ - حصو : سنڌ جي سرحد جو حصو بلوچستان جي سرحد تائين وارو علائقو محبت خان بلوچ کي مليو.

نادرشاه جي ان فيصلي تي امير صادق پنهنجي اهل وعيال سميت شڪارپور آيو. نادرشاه مال غنيمت سان گڏ ميان نورمحمد جا ٻه فرزند محمد مراد ياب ۽ غلام شبير بطور يرغمال سان وٺي ويو. شڪارپور ۾ پنهنجي طرفان هڪ سنڌي سفير شيخ محمد صديق مقرر ڪيو جنهن مستقبل ۾ ميان نورمحمد سان ملي امير صادق جي خلاف سازش ۾ ڀرپور ورتو ۽ امير صادق کي وقت بي وقت تڪليفون ڏيندا رهيا ؛ آخر امير صادق سنڌ ڦ محاري ڀڄڻي ورتي ۽ کيس قتل ڪرائي ڇڏيو.

اها خبر ٻڌي نادرشاه ڏاڍو رنج ٿيو. امير صادق، نادرشاه جي رنجيدگيءَ کي دور ڪرڻ لاءِ روبرو وڃي معافي وٺي آيو. نادرشاه هڪ ايراني عسڪري سردار کي شڪارپور موڪليو. ميان نورمحمد عسڪري کي فريب سان چوائي موڪليو ته "اوهان دائود پوٽن کان خبردار رهجو". ڪجهه وقت گذرڻ بعد عسڪري کي ميان نورمحمد طرفان فوجي مدد ملي ويئي ته هو دائود پوٽن تي حملو ڪري. امير صادق پنهنجي پٽ کي مدد لاءِ لکيو ۽ پاڻ لاچار ٿي شهر جي اٺئي دروازا بند ڪرائي ويهي رهيو. مگر حالات کي نازڪ سمجهي، قضا تي لبيڪ چئي جنگ لاءِ ٻاهر نڪتو ان کان اڳ پنهنجي

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

حرم جي ناموس ۽ غيرت جي جذبي کان سيني عورتن کي پنهنجي هٿ سان قتل (١) ڪري ڇڏڻ پسند ڪيو. هنن پنهنجي چند ساٿين سان قلعي جي ٻاهران آيو ۽ صحيح ٽوليءَ جو مقابلو ڪيو. سندس ساٿين پنهنجون جانيون قربان ڪيون. ان وقت اوچتو امير کي گولي لڳي. جنهن کان هو غيرتمند مجاهد جان بحق ٿيو. امير جي شهادت جو ٻڌي، قلعي جو دروازو سندس وفادار ساٿي فتح محمد بکرائي اکيلي سر کوليو ۽ ڏنائين ته لڙائي جو رخ تبديل ٿي چڪو آهي. جنهن سبب هن سخت مقابلي جي ترغيب ڏني. آخر صحيح ٽوليءَ کي شڪست آئي. امير بهاول خان "جنگ فتح ڪرڻ کان پوءِ ڏينهن شڪارپور پهتو. جنهن پنهنجي والد جي ميت کي پنهنجي ابن ڏاڏن جي آبائي قبرستان ۾ دفن ڪري شڪارپور کان هميشه لاءِ دستبردار ٿي واپس چوڌري هليو ويو. جتي هن انهيءَ شهر کي پنهنجي نالي پٺيان "بهاولپور" (٢) جو نالو ڏنائين جتي عباسي خاندان کي ٿڪين سرآباد ٿيو ويو. امير صادق جي شهادت بعد شڪارپور دائود پوٽن جي هٿان هميشه لاءِ نڪري ويو.

---

(١) هڪ روايت آهي ته امير صادق کي حرم ۾ جيڪي بيبيون هيون، انهن کي قتل ڪري سندن لاشن کي هڪ کوه ۾ ڦٽو ڪري ڇڏيو انهن جي مٿان زيور ۽ جواهر پکيڙي ڇڏيائين. جتي هي قتل عام ٿيو هو ان جاءِ کي "ماهو" سڏيو ويندو آهي. اهو محلوان نالي پٺيان اڄ به سڏيو ويندو آهي مشهور آهي.

(٢) بهاولپور پنجاب صوبي جي اولهندي علائقي وارو حصو (اولهه پاڪستان ون يونٽ کان اڳ) هڪ جدا رياست بهاولپور جي نالي سان مشهور هئي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 38

شڪارپور تي افغانن جو غلبو -

نادرشاه جي وفات بعد ايران جي وسيع سلطنت جو شيرازو ٽٽي پيو. نادرشاه جو هڪ سالار احمد شاه ابدالي، پنهنجي وطن جي آزادي جو اعلان ڪيو ۽ پاڻ "ابدالي" جي لقب سان تخت تي ويٺو. ان جي ابتدائي دور ۾ قلات جي نواب نصير خان بغاوت ڪئي، جنهن جي مدد ميان نورمحمد ڪلهوڙي ڪئي. احمد شاه انهن جي مقابلي لاءِ سنڌ تي چاڙهي آيو. مير نصير خان سنڌ س مقابلو ڪري نه سگهيو. ميان نورمحمد ريگستان جي طرف ڀڄي ويو ۽ وفات ڪيائين. سنڌ جو وسيع علائقو احمد شاه جي هٿ اچي ويو. پر بعد ۾ ڏنڍ وصول ڪري بعد سنڌ جو علائقو ڪلهوڙن کي واپس ڏنائين، پر بکر ۽ شڪارپور کي افغانستان سان ملائي ڇڏيائين.

هن پنهنجي طرفان هيترائي نواب مقرر ڪيا، جن مان نواب صديق خان مشهور آهي. احمد شاه، ابدالي حاجي شاه فقيرالله علويءَ جو معتقد ۽ مريد هو. ابدالي معتقدانه صداقت ۾ ايترقدر قائل هو، جو سنڌ جي علائقي ۾ داخل ٿيڻ شرط جتي پيرن مان لاهي (پيرن اگهاڙو) هلندو هو. محض انهيءَ لاءِ ته ادب خاطر سنڌ "مرشد" جو وطن هو. پنهنجي مرشد وٽ پيرن اگهاڙو حاضري ڀريندو هو. مرشد جي پيرن جي مٽي (خاڪ) تبرڪ طور پاڻ سان کڻندو هو ۽ سنڌ ڇڏڻ کانپوءِ به قلمي رابطو ڳنڍيل هوندو هو. (١)

ميان نورمحمد جي وفات بعد سنڌ تيڪ دل فرزند ميان غلام شاه ڪلهوڙو مسند نشين ٿيو. هن جي حڪومت جو عرصو نهايت شاندار ۽ ڪامياب رهيو. هن جي بهترين دور ڪان بعد ڪلهوڙن ۽ ٽالپرن جي وچ ۾ ڪشيدگي پيدا ٿي. جنهن سبب ڪري ڪلهوڙن جي آخري تاجدار ميان عبدالنبي جي وقت ۾ ڪلهوڙن ۽ ٽالپرن جي لڙائي لڳي. انهيءَ لڙائي فيصلو ڪن صورت اختيار ڪئي ۽ ڪلهوڙن جو اقتدار هميشه لاءِ

---

(١) مڪتوبات شاه فقيرالله علوي (فارسي) شايع ڪندڙ ميان علينواز علوي

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 39

ختم ٿي ويو. ٽالپرن جي سردار مير فتح محمد سنڌ کي فتح ڪري ورتو ته ٻئي طرف احمد شاه ابدالي جي وفات بعد سندس ز ـ فرزند "امير تيمور" تخت تي ويٺو جنهن ٽيهه سال ٿان ٿورڙو سان حڪومت ڪري ١٢٠٦ هه مطابق ع جي وفات ڪئي. امير تيمور پنهنجي پٺيان ٨ فرزند ڇڏيا، جن جو پاڻ ۾ تخت آرائي تان سخت جهيڳڙو ٿيو. ملڪي انتظام درهم برهم ٿي ويو. اهو وجهه وٺي مير غلام علي خان ٽالپر مير سهراب خان جي مدد سان شڪارپور تي قبضو ڪري ورتو.

افغان برادريءَ جي باهمي جهڳڙن بعد شاه شجاع تخت نشين ٿيو. جنهن ملڪي انتظام درست ڪرڻ کان پوءِ ملڪ جي ٻين علائقن ۾ ڇڪن ڏانهن توجهه ڏنو. قلات کان ٿيندو، شڪارپور پهتو. هن سفر جي جو احوال منشي عطا محمد تفصيل سان لکيو آهي. "جڏهن شاه شجاع سنه ١٢٢١ (٢) هه ۾ پهريون ڀيرو پنهنجي وزير شير محمد سان گڏ وڏي تاب و تحمل سان گڏ ٿان ٿورڙو سان شڪارپور پهتو ۽ شاهي باغ ۾ منزل انداز ٿيو. سندس مقصد هو ته سنڌ جي رهيل ڍل ميرن ٽالپرن کان وصول ڪري. شاه شجاع کي هن منزل دوران امير تيمور (ثاني) تولد ٿيو. جنهن جي خوشيءَ ۾ ٽي ڏينهن مسلسل نوبت نوازي ۽ چراغان ٿيندي رهي. سنه ١٢٢٤ هه ۾ مير ڪرم علي خان وفات ڪئي ۽ مير عليمراد خان ٽالپر سندس جاءِ نشين ٿيو. ان زماني ۾ شاه شجاع پنهنجي ملڪ (افغانستان) کان ملڪ [illegible] زمان افغانستان حاصل ڪرڻ لاءِ حڪومت جي خوشبي آرام بنائي ڇڏيو. جنهن سبب هن شڪارپور ۾ رهي پنهنجي طاقت کي وڌائڻ شروع ڪيو.

شاه شجاع شڪارپور ۾ پراڻي عيدگاهه واري ميدان تي وارد ٿيو (١) جتي سندس خرچ مير صاحبان برداشت ڪندا هئا. هن وقت مير عليمراد خان به وفات ڪري چڪو هو، شڪارپور جو نواب سيد ڪاظم شاه جو، جنهن خيرپور ۽ حيدرآباد جي ميرن کي مطلع ڪيو ته مير عليمراد جي وفات بعد شاه شجاع، شڪارپور جو مالڪ ٿيو ويٺو آهي

---

(١) هيءَ اها جاءِ آهي، جنهن کي ان زماني ۾ شهزادي جو باغ سڏ پيندا هئا. موجوده شڪارپور اڪيڊمي جي پرسان ميدان هو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 40

ميرن پاڻ ۾ صلاح مشورو ڪيو ته هن مغرور افغان بادشاهه کي شڪارپور کان هٽائي ڇڏجي شاهه شجاع کي جڏهن ان ڳالهه جي خبر پهتي ، تڏهن حاظم شاهه جي پُٽن تي سخت ناراض ٿيو ۽ ميرن کي جوابي موڪليائين ته " تمان ڪنهن مجبوريءَ سبب شڪارپور ۾ ترسيل آهيان، جڏهين حالتون سازگار ٿيون ته خراسان هليو ويندس".

بهرحال شاهه شجاع سيد حاظم کي حڪومت کان برطرف ڪري ، ان جي جاءِ تي بهادر خان کوکر کي شڪارپور جو نواب مقرر ڪيو.

سيد حاظم جي برطرفيءَ سبب ميرن ۾ سخت ترا ناراضگي پيدا ٿي، انهيءَ غصي جي نتيجي ۾ لڙائي جي نوبت اچي پهتي (١) هن جنگ ۾ سيد حاظم مارجي ويو. سيد حاظم جي شهادت کان شڪارپور ۾ گهرو اثر پيدا ٿيو. پر ميرن ٽالپرن ، شاهه شجاع کان ڪجهه نه سگهيو. ميرن آخر پير نظام الدين سرهندي جي معرفت صلح ڪيو ۽ شاهه شجاع کي جنگ جو خرچ ڏيئي ڏنو. ان کان بعد شاهه شجاع افغانستان هليو ويو ۽ شڪارپور دوباره ميرن جي هٿ اچي ويئي.

مير نصير خان جي دور ۾ شڪارپور ۾ ميرن جا نواب سيد ابراهيم شاهه ۽ ديوان جيٺمل هئا. مگر ترت ئي مير علي مراد جي مشير شيخ علي حسن پنهنجي طرفان شيخ غلام حيدر کي نائب مقرر ڪيو ته ٻئي طرف مير نصير خان پنهنجي طرفان سردار خدايار خان کي نائب مقرر ڪيو. مذڪور ٻنهي نائبن جي تعلقات خراب ٿي وڃڻ سبب هتي عظيم فساد پيدا ٿيو ، هن فساد جو جائزو وٺي آسانيءَ سان انگريزن موقع کي غنيمت سمجهي سردار مير علي مراد خان کان شڪارپور جو قبضو کسي ورتو. انگريزن سنڌ کي ٽن ضلعن ۾ تقسيم ڪيو. (٢) جن مان هڪ " شڪارپور" ضلعو هو سال ١٨٨٣ع ۾ شڪارپور جي ضلعي حيثيت ختم ڪري " سکر" کي ضلعي جو هيڊ ڪوارٽر بنايو ويو ۽ شڪارپور کي سب ڊويزن جو هيڊ ڪوارٽر ڪيو ويو.

---

(١) هيءَ لڙائي ڪوٽڙي واري لڙائي جي نالي سان مشهور آهي.
(٢) ٢٠، اپريل ١٨٤٢ع ۾ انگريزن سنڌ کي ٽن ضلعن ۾ تقسيم ڪيو. (١ - ڪراچي ٢ - حيدرآباد ٣ - شڪارپور)

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

شڪارپور جي پيڪيز :

هن شهر جي ايراضي ۽ پکيڙ ۴۸۷ چورس ميل آهي. سال ۱۸۷۲ع ۾ آدمشماري ۴۳۰۳۸۳ هئي. ضلعي هيڊ ڪوارٽر جي حيثيت ۾ هن شهر نهايت تيزيءَ سان ترقي ڪئي. سڀني رستن سان ڳنڍ بهترين باغات، پرڪشش ۽ رنگين نظارا ۽ تفريح گاهه موجود هئا. آمد رفت جي لحاظ کان سکر ۽ جيڪب آباد سان ڳنڍيل آهي. ريلوي لائين هئڻ سبب ڏورانهن شهرن سان پيوسته آهي. هيءُ شهر سنڌو نديءَ کان ۱۸ ميلن جي قريبي مفاصلي تي واقع آهي، جنهن ڪري هميشه ٻوڏن ۽ سيلابن جي خطري کان آزاد نه آهي. طبعي بناوت جي لحاظ سان سمنڊ جي سطح کان ۱۹۴ فوٽن جي بلنديءَ تي آهي. شهر جي چوڌاري پاسن کان سنڌ واهه جون برانچون هڪ ڪنار وهن ٿيون. اوڀر طرف پريٽين واهه، ڏکڻ ۾ سنڌي بيگاري واهه ۽ سنڌ واهه ۽ اتر ۾ جوڻي برانچ آهي.

هتان جي زمين سٺي، چيڪي، مٽي ۽ هر پوک جي لائق آهي. هتي پاڻي زمين مان نڪرڻ جي بورنگ ذريعي حاصل ٿئي ٿو. هتان جو پاڻي خوش ذائقه، مٺو، زود هضم ۽ نهايت مفيد آهي. ائين ڪٿي چئجي ته شڪارپور جو پاڻي دنيا جي ٻين ملڪن جي ڀيٽ کان به بهتر آهي.

سنه ۱۸۵۵ع ۾ هن شهر کي ميونسپل (MUNICIPALITY) جو درجو مليو. شهر جي صفائي ۽ گندي پاڻي جي نيڪال لاءِ ڊرينيج طريقو (DRAINAGE - SYSTEM) (زمين دوز ناليون) موجود آهي. سنه ۱۹۱۶ع تائين شڪارپور ۾ ڊپٽي ڪليڪٽر شهر جو پريزيڊنٽ هوندو هو، جنهن کان پوءِ عوام جي طرفان چونڊيل پريزيڊنٽ " Elected President of Municipality " رهندو آيو ۽ هن وقت مقامي ادارن جو هڪ عليحده کاتو کوليو ويو آهي ۽ ميونسپالٽين لاءِ ايڊمنسٽريٽر " Administrator " مقرر آهي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

هيءُ شهر وقت جي حڪمرانن ۽ تاجدارن جي رحم و ڪرم جو هميشه محتاج رهيو پئي آيو آهي. هيءُ اهو تاريخي شهر آهي جنهن هردور ۾ وڏا وڏا انقلاب ڏٺا ۽ جنگين جي حالت ۾ بلا شبه محاذ به ... رهيو آهي. هڪ طرف انهيءَ آفتن جي شڪن ۽ ٻرڪن جو تاب هو ته ٻئي طرف اقتصادي ۽ سماجي ترقي جي رفتار ۾ اضافو ٿيندو رهيو.

تعليمي ۽ ادبي سرگرمين ۾ " هندو پاڪ " جي تاريخ ۾ بمبئي، مدراس، ڪلڪته لکنئو، عليگڙه ۽ حيدرآباد دکن جي مقابلي ۾ ڪنهن حد تائين انهن کان به برتر رهيو. هن شهر ۾ سرڪاري طرح هڪ هاءِ اسڪول ١٨٧٣ع ۾ کوليو ويو. جنهن مان قريبا هڪ صدي پوري ٿيڻ تائين، سرڪاري انگن اکرن مطابق ٩٠٠٠ نَو هزار (١) کن گريجوئيٽ (GRADUATES) پيدا ٿيا. تعليمي قابليت ۽ ذهانت سان گڏ پروقار ۽ باالخلاق شهرت جي لحاظ سان اڄ به شڪارپور جو نالو " هند " خواه " سنڌ " ۾ سرفهرست رهيو آهي.

هيءُ شهر فن، حرفت ۽ ڪاريگريءَ ۾ ناقابل تسخير پئي رهيو آهي. تجارت جي لحاظ سان هيءَ شهر " اناج منڊي " ليکيو ويندو آهي، جتي اڄ به اندازاً ٻه سَو کن اناج جا گودام موجود آهن، جتي روزانو واپاري رپورٽ جي مطابق ٥ پنجن کن ٧ ستن لکن جي ڏي تي ليتي ٿيئي ٿي. هتان جي مٺائي، ڪتان ۽ پکڙا گهڻو مشهور آهن. هن شهر جون قلعي بند ... (٢) ... سان ... گڏيل آهن، جن هڪ ٻئي سان ويجهي قرابت سان هم آغوش آهن. هڪ ٻئي سان پيوسته ماڙين ۽ محلن جو جوڙ ۽ جنسار

---

(١) مذڪوره انگ اکر تاريخ) ١ جنوري ١٩٧٢ع تي محترمي حبيب الله ڀٽو S.7 ٿيچر جي ڪوشش سان بشڪريه محترمي جناب الحاج تاج محمد ميمڻ هيڊ ماستر گورنمينٽ هاءِ اسڪول شڪارپور کان روبرو مليا.

(٢) ١٩١٣ع ۾ ميان علينواز علوي (شڪارپور ميونسپالٽي جو پريزيڊنٽ ۽ آنري فرسٽ ڪلاس مئجسٽريٽ هو) ان وقت هڪ انگريز ڪمشنر شڪارپور جي جاين جو جوڙ ۽ جنسار ڏسي حيرت ۾ پئجي ويو ۽ چوڻ لڳو ته " هن هنڌ گهٽين ۾ سوڙهي شهر ۾ انسان ڪيئن زندگي گذارين ٿا؟ " مير علينواز کيس جواب ۾ چيو " اها قرب ۽ همدردي آهي جيڪا کين هڪ ٻئي کان جدا نٿي ڪري سگهي "

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 43

حقيقي سهڻو ۽ سڌ جي ساک ڏئي ٿو. سوڙهيون گهٽيون، سيگاريل ۽ سنواريل عمارتن جي وچهڙ جڻ ڪنهن حسين واديءَ مان نهر وهندڙ هئي يا ڪنهن نازڪ اندام خوبصورت محبوب جي سندر پيرل سڻڻ هئي. درحقيقت هند ۽ پاڪ تقسيم کان اڳ ۾ هندو خواه مسلم هڪبئي سان بغير امتياز انهيءَ قرب، همدردي، اخلاق، مروت ۽ مهربان طبيعت سان ملندا هئا جو ڪوبه ڌاريو شخص فرق محسوس نه ڪري سگهندو هو.

هتان جي گرم ۽ خشڪ آب و هوا اهي بيدار مغز يا دماغ پيدا ڪيا، جن جي ذهانت، قابليت، لطافت ۽ لياقت هن شهر جي هر پهلوءَ ۾ سرگرم ڪارڪن جي حيثيت ۾ بي لوث خدمات انجام ڏنيون. انهن عظيم شخصيتن، شهر جي سينگارڻ ۽ سنوارڻ ۾ بلا شبه مثال قائم ڪيو. تهذيب ۽ ثقافت جي ميدان ۾ نه صرف صف اول ۾ رهيو، بلڪ سنڌ س مقابلي جي جرائت ٻئي ڪنهن به شهر کي نه هئي. سياست ۽ عوامي خدمات جي سلسلي ۾ اهي مخير، محسن ۽ ليڊر موجود هئا. جن پنهنجي مالي خواه جاني قرباني ڏيئي زندگيءَ جي مقصد ۾ ڪاميابي حاصل ڪئي.

سنه ۱۸۵۰ - ۱۹۴۸ع جي عرصي ۾ هن شهر ۾ اهي ملڪ صفت انسان پيدا ٿيا، جن جي زندگيءَ جو نصب العين عوام جي خدمت ڪرڻ رهيو آهي. انهن مان "ع "علويه" خاندان جو هڪ اعليٰ ماڻهو ميان عليمواز علوي "رح" جي عظيم شخصيت هئي، جنهن پنهنجي دور جي معتبر بزرگ دوستن ۾ خانبهادر عليبخش ڪشيان، خانبهادر جان محمد پٺاڻ، هندن مان ديوان بهادر مرليڌر (وڪيل) ۽ آفتاب مثل چمڪندڙ هيرو هو، سنڌ س شهر ۾ آفتاب شخصيت هندو خواه مسلم لاءِ مشعل راه هئي.

سياسي ميدان ۾ ناقابل تسخير، باڪمال، همدرد، عوام ۽ جو سچو خدمتگار ۽ هڏڏوڪي هو. سياسي معيار سان هر هڪ شهري جي دل جو محبوب ليڊر تسليم ٿي چڪو آهي، جنهن هندن خواه مسلمانن جي دلي خواه ذهني معيار جي ترجماني ڪئي. سماجي خدمات جي طلي ۾ سنڌ س مال ملڪيت وقف ڪيل هئي. ايتري قدر يا حد تائين جو ڪيترائي بيوه گهراڻا ۽ يتيم خانه سنڌ س هٿ جي مخفي خيرات جي سهاري هلندا هئا. جن جي خبر سنڌ س وفات بعد انجي خود نوينده ٻڌائي مان ملي آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

علمي خدمات ۾ سنڌس نوڪ ـ قلم ڪان اهي گوهر تحرير ٿيا،

جن جي مطالعي مان انجي اعليٰ علمي معيار جي تصديق ٿئي ٿي ، جنهن جو اعتراف سنڌس دئور جي جيد عالمن تحريري تقاريظ (۱) جي صورت ۾ تصديق ڪئي آهي. ادبي دنيا ۾ پاڻ عربي ، فارسي ، سرائڪي ، اردو ۽ سنڌي ءَ جو بهترين شاعر هو ، " ڪليات علوي " سنڌس ادبي شاهڪار اڄ به موجود آهي. اهڙي طرح تصوف آهي جو پڻ "وحدت" تي مدار رکي ٿو. ميان صاحب پنهنجي حلقه ارباب ۾ آفتاب ٿي ابريو. سنڌس تهذيبي ، ثقافتي ، سياسي ۽ حقيقت ڀري زندگي کان شڪارپور جو هر هڪ باشندو باخبر ۽ متاثر هو. زندگيءَ جي هر شعبه حيات ۾ سنڌس ڪردار عظيم شخصيت جو حامل هو.

---

(۱) ڪتاب " بشاره لا هل الاشاره" عربي زبان ۾ مصنف ميان علينواز علوي رحم تقاريظ لکندڙ علماء ڪرام

۱ ـ) حضرت مولانا مولوي عبد الغفور " مفتون " همايوني.
۲ ـ حضرت مولانا مولوي غلام صديق پنو شهدادڪوٽي
۳ ـ حضرت مولانا مولوي لعل محمد قنڌاري
۴ ـ حضرت مولانا مولوي عبد الحليم قنڌاري.
۵ ـ حضرت مولانا مولوي عبد الڪريم
۶ ـ حضرت مولانا مولوي محمد [illegible]
۷ ـ حضرت مولانا مولوي محمد قاسم ڳڙهي ياسيني
۸ ـ حضرت مولانا مولوي عطا محمد عباسي سکر وارو
۹ ـ حضرت مولانا مولوي الهم بجايو سادر
۱۰ ـ حضرت مولانا مولوي محمد اشرف پشاوري
۱۱ ـ حضرت مولانا مولوي حسن الله صديقي
۱۲ ـ حضرت مولانا مولوي محمد صديق حنفي
۱۳ ـ حضرت مولانا مولوي ابو القاسم
۱۴ ـ مولانا مولوي الحاج نظام الدين رنگپوري
۱۵ ـ حضرت مولانا مولوي غلام محمد
۱۶ ـ حضرت مولانا مولوي قاضي بهادر علي شاه شڪارپوري
۱۷ ـ حضرت مولانا مولوي محمد عبد المجيد

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 45

مياں صاحب زندگيءَ جي ھنن رخ ۾ ھڪ ڪامل بزرگ، فقير تن، ۽ واصل بالله ٻانھو ھو. ڪيس فيض پنھنجي جد امجد حاجي شاھ فقيرالله علوي کان مليو ھو. روحانيت جي برڪتن سان نوازيل ھو. ھيري مريديءَ جي ملي ۾ سندس روحاني فيض عام ھوندو ھو. سندس زندگيءَ جي مطالعي مان ظاھر آھي تہ امين ۽ "امير" ھو. مخير شخصيتن ۾ سخي مرد ھو سياست دانن ۾ "عظيم مدبر سياستدان ھو". منصف مزاج حق پرستن ۾ "اعليٰ عادل" ھو. حڪيمن ۾ ھڪ بھترين "حڪيم" ھو. (١) فقيرن ۾ "فقير" ھو. صالح ٻانھن جي صف ۾ "نيڪ دل واصل بالله شخص" ھو. عالمن ۾ ھڪ وڏو "عالم" ھو. مصنفن، ڪاتبن جي قطار ۾ "عظيم ڪاتب، اديب ۽ شاعر ھو".

مطلب تہ زندگيءَ ۾ سندس زندگيءَ جو مقصد حاصل ٿيو ھو. پنھنجي حياتيءَ ۾ پنج پيرا سرور ڪائنات حضور اڪرم صلعم جن جي زيارت نصيب ٿي ھئي. مياں صاحب کي نرينہ اولاد ڪونہ ھئي جنھن ڪري غريبن ۽ يتيمن ۽ مسڪينن کي پنھنجي اولاد سمجھندو ھو. مياں صاحب جو سڄي شڪارپور جي مٿان ھٿ ھو. سندس وفات ھڪ عظيم قضيہ سمجھيو ويو. گويا شڪارپور جي مٿان شفقت جو ڇٽ لھي ويو.

---

(١) - ھڪ روايت موجب خيرپور رياست جو والي مير فيض محمد خان بيمار ٿي پيو. ان جي علاج لاءِ حڪيم اجمل خان کي دھليءَ مان گھرائڻ لاءِ قاصد ويل ھو. ٻئي طرف مياں علينواز ڏانھن بہ قاصد پھتو. حڪيم اجمل خان ۽ مياں صاحب جي ملاقات خيرپور ۾ ٿي. ٻنھي حڪيمن "مير صاحب" جي نبض شناسي ڪري ڌار ڌار نسخا تحرير ڪيا. جڏھن دوائون ظاھر ٿيون ويون. تڏھن ناظرين ڏٺو تہ مياں صاحب ٣٦ دوائون تحرير ڪيون ۽ اجمل خان ٣٢ دوائون لکيون. ٣٢ دوائون ٻنھي جون ھڪجھڙيون ۽ ھموزن ھيون، باقي مياں صاحب جي ٤ دوائن لاءِ اجمل خان فيصلو ڪيو تہ اھي وڌيڪ زود اثر آھن ۽ مير صاحب کي جھائين تہ "اوھان وٽ سنڌ جو اجمل" علوي صاحب موجود آھي

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 46

ميان علينواز علوي جي وفات بعد انهيءَ دور جي ٻي شخصيت خانبهادر الهه بخش سومرو جي هئي. جنهن شڪارپور جي عوام تان ميان صاحب جي خال کي پورو ڪيو. خانبهادر الهه بخش جي لطافت ۾ لياقت ۾ سياست جو سونهري سايه شڪارپور جي مٿان قائم رهيو. هي ماهو آفتاب هو جنهن جي وسيع ترين روشني هزارها پنهنجي انسانن جي زندگين ۾ سڪون آندو.

سماجي، اخلاقي ۾ سياسي زندگيءَ جي هر پهلوءَ تي سنڌ دورس نگاه بهتري ۾ ڀلائي لاءِ هر ممڪن تحرڪ وٺي ٿي سگهي. هندو خواه مسلم ان جي عظيم خدمات جا مداح ۾ ثنا خوان هئا.

خانبهادر جي عظمت جو ڏاڪو نه فقط " سنڌ " تائين محدود هو پر " هند " ۾ " يورپ " هن عظيم مدبر ۾ رهنما کي چڱيءَ طرح سڃاڻي ٿي سگهيا. ازانسواءِ هنجي انگريز حڪمرانن ۾ ڪافي مقبوليت هئي. جن سنڌ سياسي بصيرت جو واضع اعتراف ڪيو آهي. خانبهادر نا قابل شڪست سياستدان، مخير، محسن ۾ خداداد لياقت ۾ لطافت جو مالڪ هو. سنڌ ڏٺو ۾ ٻئي جنهن ٻه سياسي ليڊر ڪي همت نه هئي جو سائس مقابلي جو ست ساري سگهي.

خانبهادر [illegible] نيڪدل، خوش اخلاق، همدرد، قومي خيرخواه ۾ صاف دل شخصيت جو مالڪ هو. هن سياسي رهبر جو سائيه عظمت ۾ طاقت شڪارپور لاءِ ضرب المثل رهيو، پر افسوس جو هن مرد مجاهد جي مهربانين جو سايه مستقل بعيد تائين رهي نه سگهيو جو ته سنڌ سياسي حريفن جي حسد ۾ بغض جي باه ايترقدر ڀڙڪو ڪاڏو، جو هن نياض شخص جي مٿان اوچتو خوني حملو ٿيو ۾ ان حملي ۾ گولي لڳڻ سبب شهيد ٿي ويو. (١) سنڌ ميت کي هاشي دروٽ "پنجن پيرن" جي آبائي مقام ۾ سپرد خاڪ ڪيو ويو، " اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيهِ رَاجِعُون " هن طرح قومي همدردي رکندڙ صاف دل شخصيت جي سياست جو سج غروب ٿي ويو.

---

(١) "سومرا ۾ سياست" جي عنوان سان هڪ جدا ڪتاب جنهن منهنجي زير قلم آهي جنهن ۾ تفصيل سان احوال ڏنل آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

هيءُ اهو دور هجو جڏهن شڪارپور سڄي هندستان ۾ اعليٰ مقام حاصل ڪري چڪو هو. شهر جي تفريح گاهن جي رنگيني ۽ سجاوٽ، لطيف نظارن جي نزاڪت، من موهيندڙ باغات دل ۽ دماغ کي معطر ۽ پُرسڪون ٿي بڻايو. چوسولن، چوواهن ۽ محلي محلي جي چونڪن تي جهوپاريون، هٽ هٽي سان ملڻ جون بهاريون، ڏک سک اورڻ ۽ دل وندرائڻ جون نعمتون ۽ وسنون موجود هيون. اهي شام جون گهڙيون، جنهن طرف نظر کڄي ها ته وقتي اکيون فريب يا دوکو محسوس ڪن ها. هر ڏس ۾ مسرتن جو جنت نما نظارو پرڪيف بڻائي ها. اهو تصور لکنوءَ جي شام کي به وساري ڇڏي ها.

مسلمان خواه هندو، مرد توڙي عورتون، ٻُڍا خواه ٻار، ٻانهيون توڙي ٻائيون، منشي توڙي مزور، امير خواه غريب، آفيسر، عاملا هڙا مطلب ته هرهڪ دل پنهنجي پنهنجي پسند سان، ڪي تفريح گاهن ۾ گلاب، موتيي ۽ رابيل جي رهاڻ ۾ ته ڪي هوٽلن جي حظ ۾ ته ڪي طلب جي مڄمرين ۾ ته ڪي چوواهن جي جهوپارين ۾، ته ڪي ماڻهن ۽ عزيزن جي گهرن ۾ وڃي سلوڪ، ٻيڪ ۽ سهڻي سان "شام" گذاريندا رهندا هئا. اهو هڪ "شام" گذارڻ جو خاص طريقو هوندو هو جو اڄ تائين "شڪارپور" ۾ هلندو اچي ٿو.

پُرسڪون زندگي، پنهنجي اوج ۾ سان بهار ماڻيندي رهي. "چمن ته" "سدا بهار" جو چمن سرسبز ۽ شاداب هو ۽ هرهڪ دل تي تراوٽ ۽ تسڪين قلب جو تاثر رکندڙ هو. غم ۽ فڪر جي بيماري ته ڪنهن جي تخيل ۾ به نه هئي. هر طرف کان مسرتن جو پيغام پهچي رهيو هو. ترقي ۽ خوشحالي جون راهون کليل هيون. بک ۽ بدحالي ته نالي ماتر به نه هئي. سُڪرُ ستائي، نه ڪنهنکي روزگار جي تنگي. هر چيز دستياب، اڪ سستو، مال سنو ۽ سچو ڪاڻ پيٽ جون بيشمار نعمتون، نه لالچ، نه لوڀ. مطلب ته هرهڪ ماڻهو صداقت ۽ لياقت سان زندگيءَ جون خوشيون ماڻيندو رهندو هو.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

خوشنصيبي جو اميدن ڀريو آفتاب، خزائن جا در کولي ورڪائي اڀرندو هو. اها انفق جي لطائف، سون جو سرمايه ڪٿي شڪارپور جي مٿان جلوه افروز ٿيندي هئي. اهي چوڏس جون ڇمڪندڙ راتيون، چانديءَ جون چادرون وڇائي، چهل قدمي ڪندڙن ڇڇرين جي ڪوڏ ين، محلس جي ميون، ڀيرن، فقيرن، غريبن، اميرن کي خوش آمديد چونديون هيون. اهي ڏينهن ٻه ڏينهن هئا ڀريون ۽ شينهن ٻه ڳڻ هئا. سڀنڊ ۾ ڀڃڄڻتي، ايڪو ۽ اتفاق سڀني شهر جي اخوت جو اهو مثال هو جو "شڪارپور" جي تاريخ ۾ سونهري لفظن سان لکجي. اها مساوات ۽ اخوت هئي، جنهن ذات پات جي امتياز کان سواءِ شهري برادريءَ جو واحد ثبوت پيش ڪيو.

شهر جا وڏ ڪهراڻا افراد شڪارپور جي شاه وڪٽوريه گاڏ ين (ڄوڙاڇي بگي) ۾ سوار ٿي گذاريندا هئا، وچولا ٻه تيز رفتار پلن گهوڙن جي جوٽيل بگين ۾ تفريح ڪندا هئا ته هيٺاهون طبقو ٻه پنهنجي وت ست ۽ لياقت ۽ طاقت آهر پنهنجي پنهنجي نموني زندگيءَ جون پُر سڪون لطف ماڻيندا هئا. خاص ڪري "لکيدر" تفريح جي لحاظ سان مرڪزي حيثيت رکندڙ هئا. ان کان ٻئي نمبر تي شاهي باغ ۽ دادوائي روڊ جو چوسول نمايان حيثيت رکندا هئا. هزارها شوقين مزاج ٻهار وندرائڻ خاطر ٽولا شاهي گهمندا ڦرندا نظر ايندا هئا. حويه ڪنهن تي فوقيت نه رکندو هو نه وري حويه ڪنهن کي ... ڏيندو هو. مطلب تي اهو سونهري دور پنهنجي عروج ۽ ڪمال سان گذري ويو.

Gul Hayat Institute

هن شهر جو ٿيون دور "هند" ۽ "پاڪ" جي تقسيم جو آهي. جنهن ۾ هندن جي هجرت سبب هيءُ ڇمڪندڙ ۽ ٻهڪندڙ چمن ويرانيءَ ۾ تبديل ٿي ويو. وقت جي ناموافق ۽ مخالف باد ـ سموم جي جهونڪن ۽ جهولن، خزان جي ٻرندڙ شعلن جي اڃ سان فرخنده دليون مرده ٿينديون نيست و نابود ٿي ويون. زندگيءَ جي هر شعبي ۾ پس ماندگي، خسته حالي ۽ مايوسيءَ جو عالم طاري ٿي ويو. جڏهن ته پريشانيءَ جي منحوس گهاٽي ۾ ٻيڙجي رهيو هو يا وقت جي بي رحم اشڪنجي ۾ ڇپيا تجي جڪو هو. آمدنيءَ کي ڪاري ضرب لڳي ويئي. اهو ضعف ۽ ڪمزوري شهر جي بکم ۽ بيروزگاريءَ جو سبب بڻيون، روانگي ته ختم ٿي ويئي. آمدرفت جي ذريعن ۾ هڪ وڏو خال پئجي ويو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute - www.drpathan .com # 49

قليل ترين ڏينهن ۾ هن سڄي شهر ۾ هر طرف کان سڃ ۽ ويراني ڇانئجي وئي هئي، جنهن شهر ۾ رونق ئي رونق هئي. اهي ڇڪيندڙ بازارون، سينگاريل گهٽيون اڄڪلهه بي رونق ۽ خوف آلود نظر ٿيون اچن. کاڌي خوراڪ جي ضعيف حالت، جسم جي طاقت ۽ توانائي کي نستو، بي سُدِ ۽ هيڻو بڻائي ڇڏيو. اهي جنت نما تفريح گاهون، چوڪ چوسول، چوراها، چوباريون ۽ ٻجاريون موڪلائي ويون. اهي چوڙيءَ جهڙا ڇمڪندڙ چهرا، نازڪ بدن، نفيس سازهيون، مخمل ۽ اطلس جا جهلڪا غائب ٿي ويا. اهي ٺلندڙ ۽ ٺهڪندڙ شوخ چهري ۽ مهڪ وارا مرڪندڙن جا ميلا موڪلائي ويا. اهي رنگينيون ۽ شادابيون، سڳنڌ ۽ سرهاڻيون ڇچهريون، ۽ رهاڻيون خيرباد ڪري ويون.

هن شاداب گلشن سڄي بند ٿي ويو. انهن هنڌن جي جاءِ تي هنگن ڪانگيرا ڪيا. اُن اڄ جي آڳيرا ڪيا، جن ۾ جهڙو آيا ڏٺا، گويا زندگيءَ جي چوراهي تي تصوير جو ٻيو رُخ عجب نظاري سان ظاهر ٿيو جنهن جي ڏسڻ ۽ پسڻ سان ماضيءَ جي ياد ۽ دل جي جذبات ۽ ڪيفيتن انهن سان گڏجي ڳوڙها اکين کي ڇهي ٻاهر ٿي آيا.

هيءُ شهر جو آهي، جنهن زماني ۽ انقلابن کان شڪستون کاڌيون، عذابن جي اشڪنجن جون ڇپيتون سٺيون، پر به هزارها قربانين جي عوض زماني جي سامهون ڳاٽ ڪٽي نه سگهيو. مگر وقت جي حڪمرانن ۽ سياسي تسلط رکندڙن جي ڪا به مدد نه ملڻ سبب هيءُ شهر پنهنجي بيڪسي ۽ بيوسيءَ جي حالت زار تي چشم گريان آهي. هن شهر جي در ديوار مان سوڳ ۽ ماتم جا اهي ڪيت ٻڌن ۾ اچن ٿا، جي سنڌ جي بدنصيبي ۽ شڪسته حالي ظاهر ڪن ٿا.

اهو سنڌ جو "استالن گراڊ" جنهن "هند" ۽ "سنڌ کان سواءِ "يورپ" کان شوقين مزاج سير و تفريح لاءِ ايندا هئا، اهو شهر جو شهر اڄ ويران ڪنڊرن، ڊُٺن ۽ ڊهين جي نسبت زبون حالي جي حالت ۾ " هڪ قديم تاريخي يادگار جي حيثيت ۾ اجڙيل آستان " قائم آهي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 50

جتي هنج هئا ، اتي هنگن هانگيرا هيا
ويچارا وليداد چئي ، ولر هري ويا -
اچي آل پيا ، انهن اوطاقن ۾ "

اڄ کان پنجاه سالن جي عرصي کان اڳ هن باوقار پر رونق شهر ۾ افغان ، ايران ، سمرقند ، بخارا ، کان تجارتي وفد ۽ قافلا هن تجارتي مرڪز ۾ وارد ٿيندا هئا • ۽ اهي شڪارپور جي ڪاروان سراءِ (قافلہ سراءِ) ۾ منزل سرا انداز ٿيندا هئا • اهي هتان کان ئي هندستان يا ٻين طرف ڏانهن رجوع ٿيندا هئا • اڄ اها " قافلہ سراءِ " پنهنجي شڪسته حل ۾ مروري ايام ناپائيداري جي نوحہ خوان آهي • ان جي اندر لاتعداد ڪمرن ۾ ڪوٺين جي حالت ناقابل ديد آهي • ڇتين ۾ هزارها شگاف ، برسلفين جي متواتر حملن ڪ کيس تباهي ۽ تنزل جي حد تي پهچائي ڇڏيو آهي • شايد ڪجهه وقت بعد باقي رهيل نشانات به زمين دوز ٿي هميشه لاءِ مسخ ٿي پنهنجي باني وانگر محدود ٿي ويندا • زماني جو انقلاب به هڪ عجيب ڪرشمو آهي • درحقيقت بي ثباتي جو انجام به اهڙو ٿيندو آهي •

Gul Hayat Institute

" وَتِلْكَ الْاَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ "

احقرالعباد • سومرو عبدالخالق " زار "
اسسٽنٽ ڊسٽرڪٽ انسپيڪٽر آف اسڪولس
روهڙي ويسٽ ڪنڊرا
تاريخ - ١٥ - ١ - ١٩٧٢ع

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

باب پهريون

١ - حسب وَ نسب
٢ - ننڍپڻ
٣ - تعليم ۽ تربيت
٤ - ازدواجي زندگي
٥ - اولاد
٦ - وفات
٧ - علويه خاندان جو تعارف ۽ شجره

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

هيءُ ڪتبو مير علي نواز علوي پنهنجي وڏي ياءَ مير شاهنواز
علوي جي وفات تي لکي اڪرايو هو• سنه ١٣٢٨ هه

درگاهه الحاج شاهه فقيرالله علوي هزاري در شڪارپور سنڌ•

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

" بسم الله الرحمان الرحيم "

جا ڪي جن ياد ڪيو ساري رات سبحان
انهن جي عبدالطيف چئي مٽيءَ لڌو مان
ڪوڙين ڪن سلام ، اچيو آسڻ انجي

(شاهه)

حسب و نسب :

هن مهراڻ جي مٽي ، آن ، پاڻي ۾ آبهوا ۾ ايتري مقناطيسي ڪشش رکيل آهي ، جو مهراڻ جي محبوب ماٺيءَ وجن ٻه پاهرين ملڪن جي شخصيتن قدم رکيو ، سي آخري دم تائين مهراڻ جي خاڪ ۾ گڏجي ويا . قديم سنڌ جي تاريخ ظاهر ڪري ٿي ته هيءَ وادي علم ۽ فيض جو ورهڙ بڻيل هئي ، جتي سائلن ۽ طالبن جي عنا پوري ٿيندي هئي ۽ علم ۽ فيض جي برڪت سان نوازيا ويندا هئا .

وادي مهراڻ ۾ شڪارپور جو شهر اهو مرده خيز خطو آهي ، جنهن اڄ تائين هر دور ۾ اهي برگذيده هستيون پيدا ڪيون آهن ، جن جو مثال ۾ شان اقبال بي مثال رهيو آهي . انهن جي روشن ضمير ۽ ملڪوتي اوصاف نه نقط شڪارپور شهر کي بين القوامي شهرت جو درجو ڏنو پر سندن اڄ ۾ عظمت شان ۾ شوڪت پرڻ پڻ ملڪن تائين ضرب المثل رهيو . سيد ميرعلي نوازعلوي به انهن برگذيده شخصيتن مان هڪ هو . هيءُ بزرگ شڪارپور جي علوي خاندان جو چشم و چراغ هو . هن خاندان جو مورث اعليٰ حضرت شاهه نقير الله نقشبندي (حنفي) هو . اصل ۾ هيءُ بزرگ افغانستان

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

۾ "حصارڪ" جلال آباد (۱) جي ڀر ۾ هڪ ننڍڙي ڳوٺ روتاس (۲) ۾ ڄائو ۽ نپنيو. تعليم ۽ تربيت به جلال آباد (افغانستان) ۾ حاصل ڪيائين. فارغ التحصيل بعد قنڌار ۾ درس تدريس جو ڪم ڪندو رهيو (۳) شاه فقيرالله علوي سنه ۱۱۵۰ هجريءَ ۾ پنهنجي اباڻي وطن (افغانستان) کي هميشه لاءِ خيرآباد ڪري ميان نورمحمد ڪلهوڙي جي دور ۾ (۱۷۳۲ع) ۾ سنڌ ۾ آيو (۴) ڪجهه وقت ٺٽي ۾ رهڻ بعد شڪارپور ۾ مراجعت ڪيائين.

---

(۱) جلال آباد ء افغانستان ۾ مشهور شهر آهي، جتي فقيرالله علوي "رح" تعليم ۽ تربيت حاصل ڪئي. (الف) بحوالہ سروش فارسي ۱۵ مارچ ۱۹۵۸ع
(ب) بحوالہ مضمون "علويه لشبريءِ" از مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي مطبوع ماهوار نئين زندگي ڪراچي ماه فيبروري ۱۹۶۰ع

(۲) روتاس : افغانستان ۾ جلال آباد شهر جي ڀرسان هڪ ننڍو ڳوٺ آهي. هيءَ اهو مردم خيز خطو آهي، جتان هڪ سيد خاندان جي نسل مان سيد جمال الدين افغاني "محرڪ اخوت الاسلام" اصل ۾ ايراني هو. ايران جي آد سدآباد شهر جو رهاڪو هو ۽ بعد ۾ افغانستان ۾ اچي رهيو. (بحوالہ روزانہ اخبار زميندار لاهور ايڊيٽر مولانا ظفر علي خان) ۽ بحوالہ مڪتوبات شاه فقيرالله علوي ص ۲۷

(۳) قنڌار : افغانستان جو شهر مشهور آهي، جتي شاه فقيرالله درس تدريس جو ڪم ڪيو. "بحوالہ مضمون علويه لشبريءِ) از مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي مطبوعہ ماهور نئين زندگي ڪراچي ماه فيبروري ۱۹۶۰ع

(۴) شاه فقيرالله علوي سنه [illegible] ۾ هجرت ڪئي (بحوالہ مضمون علي نواز علوي از پروفيسر لطف الله بدوي مطبوعہ مهراڻ جون موجون ص ۱۹۴ بحوالہ الوحيد سنڌ آزاد نمبر ۱۹۳۶ع بحوالہ مضمون علويه لشبريءِ از مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي مطبوعہ ماهوار نئين زندگي ڪراچي ماه فيبروري ۱۹۶۰ع

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

جتي هميشه لاءِ مقيم ٿي رهيو(١) شاه فقير الله علوي رحه کي ٽيرهن فرزند هئا •(٢) انهن مان اٺون نمبر فرزند ميان حفظ الله هو• هيءُ بزرگ وڏي درجي جو عالم ۽ واصل الله برگزيده شخص هو• سندس ڪشف ۽ ڪرامت جون هزارين ڳالهيون مشهور آهن• ميان حفظ الله " ن " کي چار فرزند هئا (٣) جن مان ٻيو نمبر فرزند ميان فخر الدين هو• ميان فخر الدين کي ٻه فرزند هئا ، جن مان وڏو فرزند ميان شاهنواز ۽ ننڍو ميان علي نواز هو•

ميان شاه نواز ١٢٦٨ هجريءَ ۾ تولد ٿيو ، جنهن جي ولادت جي قطع تاريخ ميان فخرالدين جي همعصر دوست ميان نظام الدين سرهندي لکي آهي•

" زود درگوش دل وجان نظام الدين
زاد خورشيد با اقبال ندا هاتف داد "

---

(١) شاه فقير الله جي هجرت متعلق " تذڪره صوفيائي سرحد " (از اعجاز الحق قدسي جي لکڻ موجب سنه ١٢٣٧ع ڄاڻايو آهي جنهن کي تحقيق ۽ تدقيق جي لحاظ سان ٻه انکي درست قرار ڏيئي سگهجي ٿو• ص ٥٤٦ حاشيه (١)

(٢) (١) ميان سراج الحق ٢ ـ ميان زين العابدين (٣) ميان عبدالله ٤ ـ الحاج ميان دليل الحق ٥ ـ ميان رفيع الحق (٦) ميان ابل الله ٧ ـ ميان فيض بخش ٨ ـ ميان حفظ الله ٩ ـ ميان فيض الحق ١٠ ـ ميان نورالدين ١١ ـ ميان مصلح الدين ١٢ ـ ميان نصير الحق ١٣ ـ ميان عبداللطف

(٣) ١ ـ ميان بديع الدين ٢ ـ ميان فخرالدين ٣ ـ ميان شرف الدين ٤ ـ ميان تاج الدين•

(١) بمبئي گورنمينٽ جو جيل رڪارڊ ١٨٥٥ع (مذڪوره رڪارڊ سنڌ يونيورسٽي لئبرري ۾ موجود آهي)

(٢) ٻئي سنڌ ـ بحواله تذڪره لطفي جلد ٢ ـ ص ١٦٩ مصنف پروفيسر لطف الله بدوي شڪارپوري•

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 56

ميان عليبنواز پنھنجي وڏي پاءُ (ميان شاھنواز) کان ٻه سال بعد يعني ١٢٧٠ ھجري مطابق ١٨٥١ع ۾ تولد ٿيو. ميان علي نواز جي معصوم زندگي ٽين سال ۾ ھئي ته سندس والد بزرگ ميان فخرالدين رحلت ڪري ويو.

ميان فخرالدين بابت ھڪ سرڪاري سَنَدَ (١) مان معلوم ٿيو آھي ته

"ھيءُ ديسي ماڻھو، عزت ۽ اعليٰ خاندان مان وڏي اخلاق جو صاحب آھي. ھيءُ حاجي نقيرالله شاه علوي جو پوٽو آھي جنھنجو نالو شڪارپور جي برگذيده ھستين ۾ شمار ٿئي ٿو. حاجي صاحب متعلق "تحفه الڪرام" ۾ وڏي عزت سان بيان ڪيو ويو آھي، وٽن افغان بادشاھن جون سندون به موجود آھن جي وقت به وقت سندن نالي ۾ بدلبيون رھيون آھن" ميان فخرالدين پھريائين ھزھائينيس مير علي مراد ٽالپر جو وڪيل ھو. ھنوقت ھيءُ ڪنھن به ملازمت ۾ نه آھي. پاڻ وڏي درجي جو طبيب، علم ادب، ۽ سائنس جو شوقين ۽ انگريزيءَ جو ڄاڻو آھي، جنھن ڪي ھن بنا استاد جي سکيو آھي.

جيتوڻيڪ ھو ھندستاني به ڳالھائي ٿو پر ھو پنھنجي وضع قطع ۾

اجا به افغان نظر اچي ٿو ڪيھن وڏي جاگير آھي" ميان فخرالدين بابت ھڪ ٻي تحقيق موجب (٢) "ميان فخرالدين جو علم الحڪمت ۽ علم ادب ۾ وڏو درجو ھوندو ھو. خانداني نجابت جي ڪري سندس گھڻائي ڪتب ھئا. مير رستم خان ھنکي وڏي عزت ڏيندو ھو. سنڌ فتح ٿيڻ کان پوءِ "سر چارلس نيپئر" به سندس دنيائي عزت اھائي قائم ڪئي. ميان فخرالدين علوي سنه ١٨٥٢ع ڌاري وفات ڪئي. حضرت نظامي (٣)

---

(١) بمبئي گورنمينٽ جو چيل رڪارڊ ١٨٥٥ع (مذڪور رڪارڊ سنڌ يونيورسٽي لئبرري ۾ موجود آھي)

(٢) ٻي سَنَدَ - بحواله تذڪره لطفي جلد ٢ - ص ١٦٩ مصنف پروفيسر لطف الله بدوي شڪارپوري.

(٣) حضرت نظام الدين بابت معلوم ٿئي ٿو ته ھن بزرگ اردو شعر به چيو آھي. ھيءُ بزرگ ميان فخرالدين جو ھمعصر ۽ دوست ھو، جنھن ميان فخرالدين جي وڏي فرزند ميان شاه نواز جي ولادت جي قطع تاريخ به لکي آھي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 57

جو همعصر هو ۽ وقت بوقت سندن شعر و شاعري جو چرچو رهندو هو. هيءَ اعليٰ درجي جو شاعر ۽ سندس شعر نهايت دلچسپ آهي. نموني طور هڪ فارسي نظم هيٺ ڏجي ٿو.

اي منور از جمالت ماه و هرو و مشتري
اي مکرم از وجودت منصب پيغمبري
گلشن ايجاد راچون تو گلي نايد پديد
درميان شش جهت ازهرچه گويم بهتري

نزد رخسار تو سود وحبيب ابنائي چمن
پيش قد دلکشت شرمنده سرو غرغري
در بهارستان حسني رونق حور و پري
برهمه خيل رسل فرمان روا و سروري
گرشبي امي ماه طوبان شمع جمع ماشوي
تابد از لوح جبينه طالع نيک اختري
طرز شعر "فخرالدين" نظم "وفا" (١) را خيو راست
گرز روئي حسن و دانش حرف حرفش بنگري
ارغان مجلس شاه "نظام" است آنکه گفت
توجيبا کوئي نهين اي ماه اندر دلبري (٢)

---

(١) وفا : سيد مير محمد وفا لکوي. جنهن شاه فقيرالله علوي جي وفات جي قطع تاريخ به لکي آهي.
(٢) بحواله تذکره لطفي جلد ٢ ص ١٧٠ ۽ ص ١٧١ (لطف الله بدوي)

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ننڍپڻ :

ميان علي نواز جي زندگي جو شيون بهار هلي رهيو هو ته سندس والد بزرگ رحلت ڪري ويو. مير صاحب جي والده ماجده پيشن (بلوچستان) جي بخاري سادات مان هئي. جنهن ڪري ميان صاحب جي ابتدائي زندگي برگزيده صالح والده ماجده جي سائي عاطفت ۾ گذري، سندس پاڪائي جو پرتو ۽ جلالت جو جلوو مير صاحب جي سڄي زندگي ۾ تائين قائم رهيو.

مير صاحب جي نيڪ ۽ صالح طبيعت ان جي نقش قدم تي ساري عمر پائبند رهي ۽ سان عمل ڪندي رهي. مير صاحب جي سيني ۾ حقيقي عشق جون ڪندون تارون ڪتل هيون. ظاهري حسن وجمال کي حقيقي جمال ۽ جلال جو پرتو تصور ڪندو هو، سندس نيڪ صحبت سدائين صالح بزرگن سان هوندي هئي. جنهن پاسي کان ڪين ته ضع شپندي هئي ته ان طرف وري منهن نه ڪندو هو. بقول هڪ عرب شاعر

" فاذالم تستطع شيئا فدعه
وجاوزه الى ما تستطيع

يعني - جا شيءِ ڪري نه سگهين ته ان کان پري ٿيءُ اها شيءِ ڪر جنهنکي پهچي سگهين.

مير صاحب جي پرورش اميرائي ماحول ۾ ٿي. وڏ گهرائي جي حاب فوقيت متانئس اثرانداز نه رهي. انجي برعڪس نرمي، خوش اخلاقي، مروت، اخلاق ۽ همدردي سندس ڪردار ۾ سمايل هيون. ٻالپڻي ۾ ئي دور ۾ سندس والد بزرگ جي وفات مايوسي ۽ پريشاني جو چئلينج هو، جنهن کي مير صاحب جي والده ماجده مردانه وار مقابلو ڪري مير صاحب جي زندگي سنوارڻ ۾ ڪا ڪسر نه ڇڏي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute

تعليم و تربيت :

ميرعلي نوازعلوي جي ولادت باسعادت جو شرف خوش قسمتاً شڪارپور شهر کي ئي نصيب ٿيو. ابتدائي تعليم والده ماجده جي نظر هيٺ حاصل ڪيائين. اهو زمانو عربي ۽ فارسي تعليم جو هو، جنهن ڪري سنڌي تعليم سان گڏ مذهبي تعليم (عربي ۽ فارسي) حاصل ڪيئي. هڪ روايت ××× موجب مير صاحب عربي، فارسي ۽ حڪمت جي تعليم آخوند زاده (جلال آباد) افغانستاني ۾ وٽان حاصل ڪيئي. آخوند زادي جي صحبت ڪيس مرڻ گهڙيءَ تائين قائم رهي. خانداني لحاظ سان، هن گهراڻي جي تعليم ۽ تربيت عربي ۽ فارسي ۾ ئي رهي آهي، تنهن ڪري فطرتاً ميرعلي نواز لاءِ به رائج الوقت مذڪور تعليم حاصل ڪرڻ لاءِ اهم موقعو هو. مير صاحب علم الحڪمت جي تعليم ۽ تربيت سيد محمود شاه لڪوي ××× وٽان حاصل ڪئي جنهن وٽ ٿورو عرصو زير تربيت رهيو. (١)

××× : راوي مير نور احمد علوي (زميندار) مير بدرالدين علوي (رٽائرڊ هيڊ ماسٽر گورنمينٽ هاءِ اسڪول [illegible] روايت ڪن ٿا تہ انهن آخوند زادي کي ميرعلي نواز سان گڏ ڏٺو هو.

××× سيد محمود شاه لڪوي (جنهن جو صالح فرزند غلام شاه لڪوي پنهنجي وقت جو مشهور حڪيم هو) هن وقت ان مسند تي حڪيم سيد پير محمد شاه لڪوي عمر قريباً ٦٠ سال زنده موجود آهي.

(١) هڪ روايت نقل آهي تہ ميرعلي نواز جي زوجہ بيبي بقا خاتون حڪمت جي فن ۾ چڱو ڄاڻو هئي. هڪ ڀيري بيبي صاحبہ کي پيٽ جي سور جي تڪليف هئي. شڪارپور جي مشهور حڪيم مولوي محمد فضل الله کي گهرايو ويو جنهن دوائون (پساري جون پڙيون) ڏنيون. راوي غلام ياسين (بيبي بقا هنجي پٽي هئي) حڪم موجب انهن دوائن جا نالا لکي ورتا. اها سڃاڻپ بيبي صاحبہ پاڻ ڪئي انهن دوائن جي رقم سوا رپيو هئي، جنهن لاءِ مولوي محمد فضل الله سومرو نبض شناسي جا ١٥ روپيا ۽ دوائن جا ١٧ رپيا وصول ڪيا هئا.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

مير علي نواز جي تعليم ڪنهن سرڪاري اسڪول، ڪاليج يا ديني مدرسي ۾ حاصل ڪرڻ جو ڪوبہ سراغ نٿو ملي ۽ نہ وري ڪا اهڙي تحريري سَنَدَ ئي ملي ٿي، تاهم پاڻ سنڌي، عربي، فارسي ٻولين جو ماهر عالم هو، ان کان علاوه اردو، سرائڪي ۽ انگريزي ٻولين جو سٺو ڄاڻو هو. ان جي تصديق سنڌ جا زنده ساٿيارين ٪ ۽ سنڌ تصانيف مان ظاهر آهي. انهيءَ لحاظ سان واضح ٿئي ٿي تہ مير صاحب ڪي جن بہ ٻولين ۾ تعليم ملي، اها تعليم سنڌ تحقيق ۽ تدقيق جو باعث بڻي. مير صاحب ڪهڙو اعليٰ دماغ انهن زبانن کي نہ فقط لکي پڙهي ٿي سگهيو پر انهن ۾ لساني ترقي پيدا ڪري تحقيق جو معيار تائين پهتو. اهڙي ذهانت جو معيار مير صاحب کي ئي نصيب هو.

هيترن محققن ورق گرداني ڪئي آهي، مگر اڌ صدي گذرڻ سان گڏ مرحوم جو مڪمل مواد بہ مٽيءَ جي ذرن وانگر هوا ۾ اڏامي ويو. پوئين نسل هن طرف ڪو توجه ڪونہ ڏنو. شڪارپور جي ديهي دماغ پروفيسر لطف الله بدوي رقمطراز آهي تہ " تعليم ۽ تربيت متعلق هيٺر تفصيل سان ڪجھ بہ معلوم ٿي نٿو سگهي، مگر تصنيفات تي نظر ڪجي ٿي تہ هو علم معقول ۽ منقول جو جيد عالم هو"(١) مير علي نواز پنهن جي مورث اعليٰ شاه فقير الله جي مڪتوبات کي ترتيب ڏئي لاهور مان ڇپايو هو. هن ڪتاب جي سرورق تي الدين ڪمي تي عڪس ۾ ڇپائيندڙ: مير صاحب جي متعلق هيٺين لفظن ۾ رقمطراز آهي :-

اين ڪتاب مستطاب از جامع علوم معقول حاوي و منقول
حاوي فروغ و اصول مولوي سيد مير علي نواز شاه علوي
اين مڪتوبات وَ " مولف " اين ڪلمات فيض انتساب
باعنايت شد وهمه مير صاحب ممدوح بہ تصحيح اين
ڪتاب ڪرامت ماب از نسخ متعدد و سعي جميل بڪار
براه باعث اشاعت شده اند " (٢)

٪ مير رحيمداد خان مولائي شيدائي (سکر) عمر سنڌ چوڻ مطابق جنهجي تاريخ ١٨٩٤ع ۾ ماسٽر واحد بخش دايو (اسٽاپوٽ پرائمري ٽيچر) دادوائي روڊ شڪارپور

(١) مضمون: مهراڻ جون موجون ص ١٩٦ مرتب سيد حسام الدين راشدي مطبوع اداره نئين زندگي پاڪستان پبليڪيشن ڪراچي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

(٢) [illegible]

مير صاحب جو عالمن جو اعتراف سنڌ جي معاصر بزرگن به ڀوري ڀوري وثوق سان ڪيو آهي(٢) مير صاحب ذهين ، باشعور ۽ روشن ضمير انسان هو. جنهن پنهنجي عليه ڪي شهره آفاق لئبريري(٢) جي وسيع مطالعي ، خداداد قابليت ۽ لياقت سان ايتريقدر بلنديءَ ۽ برتريءَ تي پهچايو ، جو هو، هندستان جي جيد عالمن جي صف اول ۾ شمار ٿيڻ لڳو.

علمي ڪارنامن ۾ مير صاحب نه نقط پاڻ کي چمڪايو ، پر پنهنجي وطن عزيز شڪارپور جو نالو به برتر ۽ بالا ڪيو. جيو وجهي ٿو ته " مير صاحب پنهنجي عليه ڪي سير و سفر ۾ به گهڻو وڌايو ۽ وڃهايو ، ۽ سنڌ جي وقت ۾ علمي (مذهبي) مناظرا ۽ مقابلا به ڪثرت سان ٿيندا رهندا هئا. (٣) پاڻ وڏي درجي جو عالم، فاضل ، اديب ، شاعر ۽ حڪيم هو. مذهب جي محبت کي پنهنجي سر ڪان به سرس سمجهندو هو. وسيع علمي معيار جي بناءَ تي فروع ۽ اصول تي حاوي الڪل هوندو هو. هر ڪنهن پهلوءَ تي ڀوري ڀوري تحقيق ۽ تدقيق سان جواب ڏيندو هو.

---

(١) مولوي عبدالغفور " مفتون " همايوني. مولانا صديق شهدادڪوٽي. مولانا محمد هاشم بانسي. مولانا تاج محمد امروٽي وغيره .....
بحوالي : مهراڻ جون موجون ص ١٩٦

(٢) لئبريري : موڪلي مسٽر مقبول احمد علوي (اسسٽنٽ ماسٽر گورنمينٽ هاءِ اسڪول شڪارپور) ۽ مسٽر مقبول احمد سهتو (جو پڻ ماڻ سان گڏ اسسٽنٽ ڊسٽرڪٽ انسپيڪٽر آف اسڪولس جي عهدي تي آهي) ٻڌايو ته ١٩٥٧ع ۾ عاليجناب حضرت عطا حسين شاه موسوي (انسپيڪٽر آف اسڪولس خيرپور ڊويزن) " علويه " لئبريري جي ڪٿ للهحده ڏنو. ان شماره موجب لئبريري ۾ پنج هزار ڪتاب قلمي ۽ خطي نسخن سميت موجود هئا. ڪتاب اڪثر مذهبي ۽ ديني علمن جا هئا. مذڪور انگن اکرن تي سنڌ يونيورسٽي پنجه هزار روپيا قيمت جي آڇ ڪئي جا پڻ مالڪن طرفان ذاتي مخالفت سبب قبول نه پيئي.

(٣) به روايت مير غلام ياسين علوي

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

جنهن ڪري مذهبي مناظرن ۽ مقابلن ۾ پنهنجي علميت جو تحقيقي مظاهرو ڪندو هو. چوته ڪيس تحقيق جي ميدان ۾ وسيع معلومات ۽ قوت تحريري اعليٰ حوصلگي رکندو هو.

هن جي دور ۾ هڪ تاريخي مثال رونما ٿيو. ان زماني ۾ افغانستان ۾ (١) فقه حنفيه جو زور هو. نماز پڙهڻ وقت "التحيات" ۾ اشهد آڱر سان ، اشاره ڪرڻ جي مخالفت ڪئي ويئي. رساله ڇپائي سڀ حضرت امام ربّاني مجدد الف ثاني جهڙي بزرگ (٢) به اشاره جي مخالفت ۾ ڪجهه تحرير ڪيو. افغان حنفي عقيدي ۽ امام رباني جا بيحد معتقد هئا ؛ هن فقهي مسئلي جي وڏندڙ آواز تي افغان حڪومت طرفان سرڪاري طور ممانعت ڪئي ويئي ته " جيڪو شخص " التحيات" ۾ "شهد " جو عمل اختيار ڪندو ۽ آڱر سان اشره ڪندو هو ته انکي سزا ڏني ويندي هئي ۽ مذهبي انتشار يا سندس آڱر ڪپي ويندي هئي.

هن مسئلي مسلمانن ۾ مذهبي انتشار پيدا ڪيو. انهيءَ بي چينيءَ کي دور ڪرڻ لاءِ ميرعلي نواز قلم هٿ ۾ کنيون . اشاره جي مخالفت جي رد ۾ محقق ۽ مدلل ڪتاب ، " البشاره لا اهل الاشاره " ٣٤٦ صفحن تي ٢٠ ×٣٠ سائيز سان ڇپائي پڌرو ڪيو. هن ڪتاب ۾ قرآن شريف ، احاديث نبوي ۽ تابعين جي اقوالن کي سَنَدَ سان ۽ وضاحت سان بيان ڪيو ويو آهي. هن ڪتاب ۾ مسئلہ تشهد ين جي مخالفن کي دندان شڪن جواب ڏني سنڌ [illegible] ڏنل آهن. جڏهين هيءُ ڪتاب افغانستان پهتو ، تڏهين امير الوقت توبه تائب ٿيو ۽ سرڪاري پابنديءَ وارو قانون رد ڪري ڇڏيائين. هن ڪتاب جي تصنيف ۾ هزارها ڪتابن جا حوالہ موجود آهن ۽ آخر ۾ سترهن ١٧ جيد عالمن جون تقريظون ورتل آهن.

هن مان اهو معلوم ٿئي ٿو ته مير صاحب پنهنجي دور جو " علامه" هو. سندس علم و فضل جو اعتراف ، وقت جي اعليٰ ترين علماءِ ڪرام ڪي هوندو هو. اهڙيءَ طرح علم ۽ عمل جي وصفن سان نوازيل هو.

---

(١) افغانستان جو بادشاه : امير حبيب الله خان ولد امير عبدالرحمان جو دور هو.

(٢) اما رباني مجدد الف ثاني : ڪابل (افغانستان) جو رهندڙ هو. افغان سندس معتقد هوندا هئا .

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

"ازدواجي زندگي"

ميرعلينواز پنهنجي حياتيءَ ۾ ٣ شاديون ڪيون. (١) پهرين شادي جوانيءَ جي ابتدا ۾ پنهنجي خاندان مان ميرعبدالاحد عرف آغا ميرعلوي جي نياڻيءَ سان ڪئي. جا ٿورو وقت زنده رهڻ بعد وفات ڪري ويئي. هيءَ بيبي ميرجمالدين جي ڀيڻ هئي. ٻي شادي ڪراچي جي ساداتن مان بيبي عائشه بيگم سان ڪئي. اولاد جي اهير ۾ ميرصاحب ٽين شادي پنهنجي خاندان مان ميرحبيب الله علوي جي نياڻي بيبي بقا بيگم سان ڪيئي. (١) ٻئي زالون ڀيڻن گهرميرصاحب جي آخري دم تائين هتا ۽ ساڻن ميرصاحب پنهنجي زندگي با اصول ۽ باسلوڪ گذاري.

بيبي عائشه بيگم ١٣٧٥ هجري (١٩٥٥ع) ۾ حج تي ويئي ۽ اتي مدينه منوره ۾ ئي وفات ڪيائين.

بيبي بقا خاتون گهڻو وقت زنده هئي. جنهن ١ شوال ١٣٨٩ هجري (١٠ ڊسمبر ١٩٦٩ع) ۾ وفات ڪيئي.

Gul Hayat Institute

اولاد :

ميرعلي نوازکي بيبي بقا بيگم مان هڪ نياڻي ڄائي جا هڪ سال زنده رهڻ بعد الله کي پياري ٿي ويئي. ان بعد وري ٻيو ڪيس ڪوبه اولاد ڪونه ٿيو. جنهن سبب ڪري سندس ميراث جا مالڪ سندس ڀائٽيا ميرعلي احمد ۽ ميرعلي اصغر بن ميرشاهنواز هتا. جن سان به زندگي ڪو ساٿ ڪونه ڏنو ۽ ٻئي ڀائر ميرعلي احمد ۽ ميرعلي اصغر هڪ ٻئي پٺيان داعي اجل تي لبيڪ چئي الله تعاليٰ کي پيارا ٿيا : هن طرح ميرفخرالدين علوي جي سلسلي جي ڪڙي (ميرشاهنواز ۽ ميرعلي نواز) هميشه لاءِ بند ٿي ويئي. جنهن ڪري ميراث ۽ ملڪيت (ميرعلي نواز جي سوٽ جي اولاد) ميرغلام ياسين علوي جي هٿ ۾ آئي جا اڄ تائين هلندي اچي ٿي : اهو ملڪيت جو ميرعلينواز جي بيبي بقا خاتون جي ڀائٽي کي بطور حصول شريعت جي ادا ٿيو. ميرعلي نواز کان اڳ ۾ سندس وڏو ... ... تي ميرصاحب هڪ ... تحرير ٿيو. جنهن جو عڪس فوٽو هيٺ ڏجي ٿو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

مير صاحب پنھنجي مورث اعليٰ شاهه فقير الله علوي رح جي درگاهه شريف جي مرمت پنھنجي وقت ۾ ٺھرائي ھئي. درگاهه شريف جي اتر طرف واري ننڍي ديواري جي مٿان پٿر جي ھڪ وڏي تختي تي فارسي زبان ۾ ھڪ ڪتبو لکيو. جنھن تي پنھنجي علوي خاندان جي مختصر شجره سان گڏ مير صاحب درگاهه جي مرمت جو سال به ڄاڻايو آھي. جنھن جو عڪس فوٽو ورتو ويو آھي.

مير صاحب جي حليہ سياھ ۽ نيڪ سيرت تي پنھنجي وڏن جو اثر ڀيل ھو. انھيءَ فيض ۽ برڪت سان مير صاحب پاڻ به وڏي فضيلت ۽ مرتبي جو مالڪ ھو. وثوق سان چيو وڃي ٿو ته مير صاحب پنھنجي حياتيءَ ۾ پنج دفعا سرور ڪائنات محمد الرسول الله صلعم جن جي زيارت جو شرف حاصل ڪيو.

اهل پوشيده عاشرات سنڌ ۾ تصانيف وطن ٿا.

مير صاحب پنھنجي والد ڪاني جو گھڻو وقت روضي (شاهه فقير الله) مبارڪ ۾ گذاريندو ھو ته گھڻو وقت پنھنجي شھره آفاق لئبرري ۾ اسلامي ڪتابن جي مطالعي ۾ صرف ڪندو ھو.

مير صاحب اهل دل بزرگ ھو، سنڌ جي حياتي توڙي ڏک سک جو آماجگاهه ھئي. ھنجا عظيم ڪارناما لاثاني حيثيت رکن ٿا. پاڻ نھايت مھربان طبيعت جو مالڪ ھو ۽ سدائين خدا جي مخلوق جي خدمت ڪندو رھيو.

مير صاحب پنھنجي حياتيءَ جي ھر ھڪ پھلوءَ کي چڱيءَ طرح سمجھي پئي سگھيو، ۽ ھر ھڪ مرحلي ۾ پنھنجو اصلاح پاڻ ڪندو ھو. حقيقت جي تلاش ۾ اھو ... رستو اختيار ڪيائين، جنھن ۾ سنڌ جي نيڪ نامي ۽ فتح مندي ھئي. ان جي ترجماني "عربي" جي ھڪ شعر مان ٿئي ٿي، جو پڻ مير صاحب جي خدا رسيده شخصيت سان ٺھڪي اچي ٿو.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

خلسنا ليلة من عمر دهر ضمنين بالليالي الطيبات
سلكنا للهوا والعقل فيها مسالك قد بعدن عن الشتات
قضينا بعض حق النفس فيها وحق الله مرضي الكتبات

يعني : اسان زماني جي هڪ مان ، جو نيڪ راتين جي لاءِ منجوس آهي هڪ رات
تي ورتي • ان رات اسان خواهش ۽ عقل جي اهڙين راهن تي گامزن ٿياسون
جن ۾ ڪوبه اختلاف ڪونه هو • اسان ان رات ۾ نفس جو ڪجھ حق ادا ڪيو •
ڪجھ حق تعاليٰ جو ، جنهنڪي پائداري آهي " •

هي خدا جي راه جو راهي هو • سندس پاڪيزه زندگي روحانيت
سان سرشار هئي • دنيا جي حرص ۽ حوس ۽ لالچ کان بي نياز هو • هڪ فارسيءَ وارو
چئو نه عدو شعر چيو آهي •

" ترڪ جان و ترڪ مال و ترڪ سر
در طريق عشق منزل است "

عشق جي منزل ، دنيا جي تمام تمنائن ۽ آرزوئن کان بالاتر آهي •
دنيا پنهنجي رنگينين سان هلندي رهي آهي ۽ هلندي رهندي • راه جي راهي جو سفر
به هلندي هلندي قطع ٿي وڃي ٿو : مگر زندگيءَ جي ساگر جو ساحل ڪنهن به ڪونه
ڏٺو • پر ان جي برعڪس هن عارضي سفر جي انتها ابدي سفر جي آغاز تي اچي قيام
ڪريٿي جنهنڪي حاصل ڪرڻ لاءِ اشاعر عرضي جو ميڙيل خزانه " وَاعمل الصّٰلحٰت " جي
ڪنڌڻي سان رهي ٿي •

" رفيقه صد هزار آرزو تمنا گدا شتم
دنيا براه مردم ، دنيا گذا شتم

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 66

مير صاحب پنهنجي آرزوئن ۽ تمنائن کي اڏ ۾ ڇڏي ڏنو هيو. دنيا برابر مردن جو جهان آهي، پاڻ جهان کان جدا ٿي ويو. مير صاحب جي روشن ضمير جي فيض مان اڄ به اهل علم طبقو روشناس آهي؛ سنڌ لعل، جواهرن جي جوت ڏوري رس آهي. جنهنکي خوب اهل دل فراموش ڪري نٿو سگهي.

"حريفان بادها دند و رفتند تهي خمخانها کردند و رفتند

تهي بينمد درين ايام "جامي" ڪه باشد برڪفش از باده جامي"

مير صاحب ٿي پنهنجي وڏن جي فيض ۽ دعائن جو چٽ پهل هو. ان جو ثبوت شاه فقيرالله صاحب جي شعر مان واضح آهي.

"سرمهء چشم عزيزان است خاک ميکده

ياري بخت فيروز است کا واين کرد سود

لطف باشد با "فقير" خويش گزاز مکرمت

درزمان خلوت از ياد ٿ کني اي يار زود" (١)

هن منظوم "دعا" جي لفظن مان واضح ٿي ٿو ته مير صاحب ۾ سنڌ اهل خاندان جي ٻين عزيزن جي بهتري ۽ بهتريءَ لاءِ هميشه اعليٰ دعاگو رهيو. يقين سان چئي سگهجي ٿو ته مير صاحب ٿي باطني فيض ۽ رحمت جو سايه هن عارف باالله بزرگ شاه فقير الله جو ڏسجي ٿو.

لب اگر ترسزد آن رند خراباتي بجي

جامه و جان را نثار جام مي خواهد نمود

مست با عقل آن چنان گردد که تا روز جزا

جز رخ دلبر نباشد ديگرش گفت وشنود

(شاه فقيرالله علوي)

---

(١) (مڪتوبات ص ٢٨٧)

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

مير علي نواز علوي ، شاه نقيرالله جي مڪتب عاليه جو مستفيض شاگرد وقت جو روح - روان بڻجي ويو. مير صاحب زندگيءَ جي هر شعبه - حيات ۾ همه اوصاف مرد ڪامل ٿي گذريو. ظاهري طور پنهنجي وقت جو مفڪر ، مدبر ۽ دور بين سياستدان هو ۽ سندس ڪارگذاريون ، ضرب المثل آهن. سياست سان دوش به دوش رهندي ، پنهنجي محبوب مشغلہ حڪمت ڪليءَ هٿان نہ ڇڏيو ۽ پران ۾ پنهنجي ڪامل دانائي ۽ حڪمت ۾ " مسيح الزمان " جو لقب حاصل ڪيو.

مذهبي زندگيءَ ۾ عالم با العمل هو. مذهبي خدمتن ۾ تبليغي ۽ توسيعي تصنيفات ڪيائين ۽ جنهن جو مثال بينظير آهي ۽ سندس محققانه تحريري قوت ۾ مطلع اعليٰ حوصلگي سندس علمي معيار جي ترجماني ڪري ٿي.

علمي تحقيق ۽ تدقيق جي آسمان تي آفتاب ٿي ابريو. سندس علم جي روشنيءَ جا ڪرڻا پرڏيهي ملڪن تائين پهچي ويا هئا. شعر و سخن جي فن جو ماهر ۽ قادرالڪلام شاعر ، روشن دماغ اديب ، وقت جي معاصرين جو تاج هو. عربي فارسي ، اردو ۽ سنڌي جو لاثاني مصنف ۽ استاد الشعراءُ ٿي گذريو ، سندس تصنيفات جي مطالعي مان اڄ به پراڻي ياد تازي ٿئي ٿي. هڪ فارسي شاعر ڪهڙو نہ عمدو شعر چيو آهي:

تازه خواهي داشتن گر داغهائي سيزرا
گاهي گاهي ياد کن اين قصه - ديرينه را

پارينه   باز خواهي

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 68

وفـــــات

سال ١٣٣٩ هجري مطابق ١٩٢٠ع جي ابتدا ۾ ميرعلي نواز " رح " جي طبيعت شي سردي ۽ جو سخت حملو ٿيو. جيتوڻيڪ ڪجهه وقت بيمار رهڻ بعد البت تندرست ٿيو. پر اها تندرستي ۽ سرهائي گهڻو وقت نه هلي سگهي. هڪ رات فنائيت جو طوفان دروديوار کي ڏوڙي رهيو هو. موت سنڌ جي بستري شي مهمان ٿي چڪو هو. غيب کان هاتف کين پڪاري رهيو هو. اهو آواز ايترو مخفي هو، جو ٻئي ڪنهن ڪن تائين پهچي نه ٿي سگهيو. ان وقت سنڌس زبان مان ڪجهه آلاپجي رهيو هو. اهو هنديان نه هو، پر پنهنجي آخري تمنا ۽ آرزو ڪي ڪنهن سُر ۾ آلاپي رهيو هو. اهو اظهار هڪ ڪافي ۽ جي رنگ ۾ هن طرح هيو.

منهن جي دل ۾ ساري سجن ڪي سنڀاري
زيارت مديني جي رب ٿــال ڪــاري
منهن جو مير آهي مديني ۾ جاني
نه هت ڪو سنڌس مٽ، نه ڪقبلي ۾ ثاني
سنڌس هجر مونکي ڏني تا تــوانــي
جدا جسم کان جان، هت ڪيئن گذاري
منهن جي دل ۾ ساري . . . .
ڪري پنڌ اپنيون، مان ڏونگر کي ڏوريان
وڃي پَر جي پائي ۾ آئون جــاءِ جوڙيان
ڳجهو حال دل جو ڪجهن سان اوريــان
ٿيان شــاد رهبر جو روضـــو نـــهــاري
منهن جي دل ۾ ساري . . . .

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

عرب ڏي معارون ، مان قسمت جون موٽيان
پرين جي مان پيراز ٿان پاڻ کڻيان
سڄڻ ساڻ هڏ ٿي ، ڀيائي کي ڀوڙيان
پوان نت وجي پرين جي پنساري
منهن جي دل ٿي ساري . . . .

موت جي تلخيءَ کي شيرين شربت جي سرڪي سمجهي داعي اجل تي لبيڪ چئي هي عارف باالله پاڻهو ، خلق خدا جو سچو خدمتگذار ، محب وطن ، نيڪ ڪردار ، عالم فاضل ، صاحب دل ، مسيح الزمان ، نعت خوان ، عاشق رسول ، استاد الشعراءُ ، پنهنجي ساٿيارن جي سڪ کي ڇڏي ، زندگيءَ جا ٦٩ اُٺهتر بهار پورا ڪري پنهنجي الله کي پيارو ٿيو.

" طائر روحش پريد از شاخ تن در لامڪان
رشتئه عمرش بمقراض اجل به بريد مرگ "

مير علي نواز علوي " رح " جيڪا هين جسماني طور اسان کان جدا ٿي ويو آهي پر سندس يادگار موتين جي مالها اسان سان گڏ آهي. جيسيتائين اهي حرف ۽ حارنامه هوندا ته يقينا مير صاحب جو نالو به زنده هوندو.

" هرگز نه ميرد آنکه دلش زنده شد به عشق
ثبت است بر جريده عالم دوام ما "

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

هي ڪتبو ميرعلي نوازعلوي ـ درگاهه جي مرمت بعد لڳي اڪرايو هو.

سنه ١٣٣٧ هه

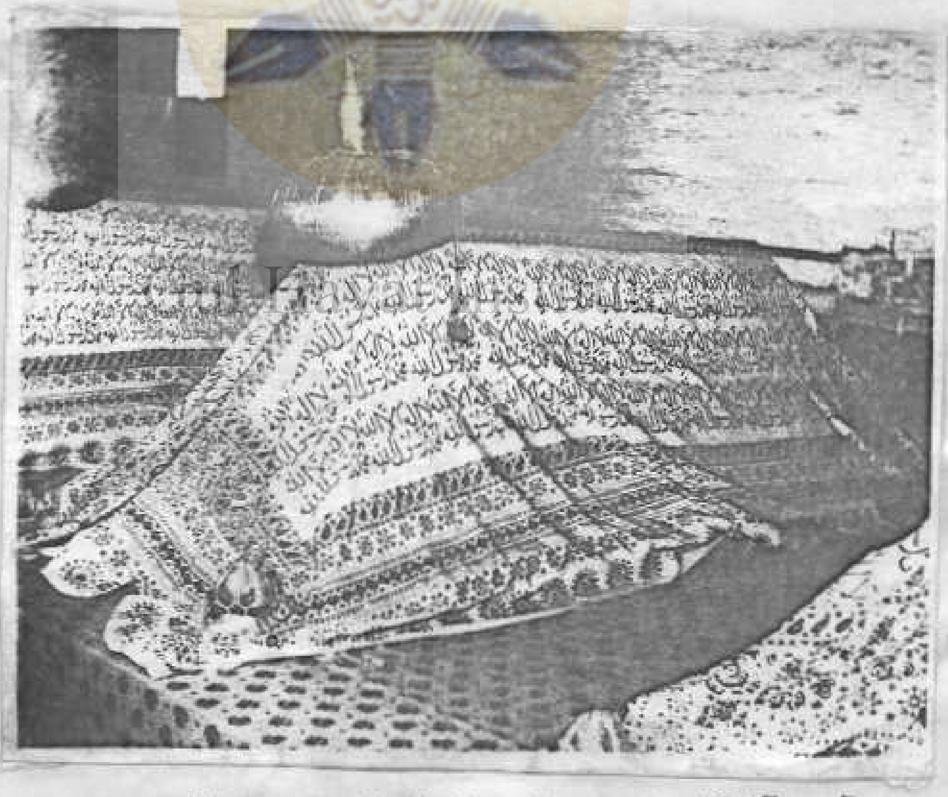

آخري آرامگاه (تربت) ميرعلينوازعلوي رح شڪارپوري

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سلسلہ نسب سید پیر علی نواز شاہ العلوی (شکارپوری)

مورث اعلیٰ شاہ فقیر اللہ علوی کان شروع ٿيل

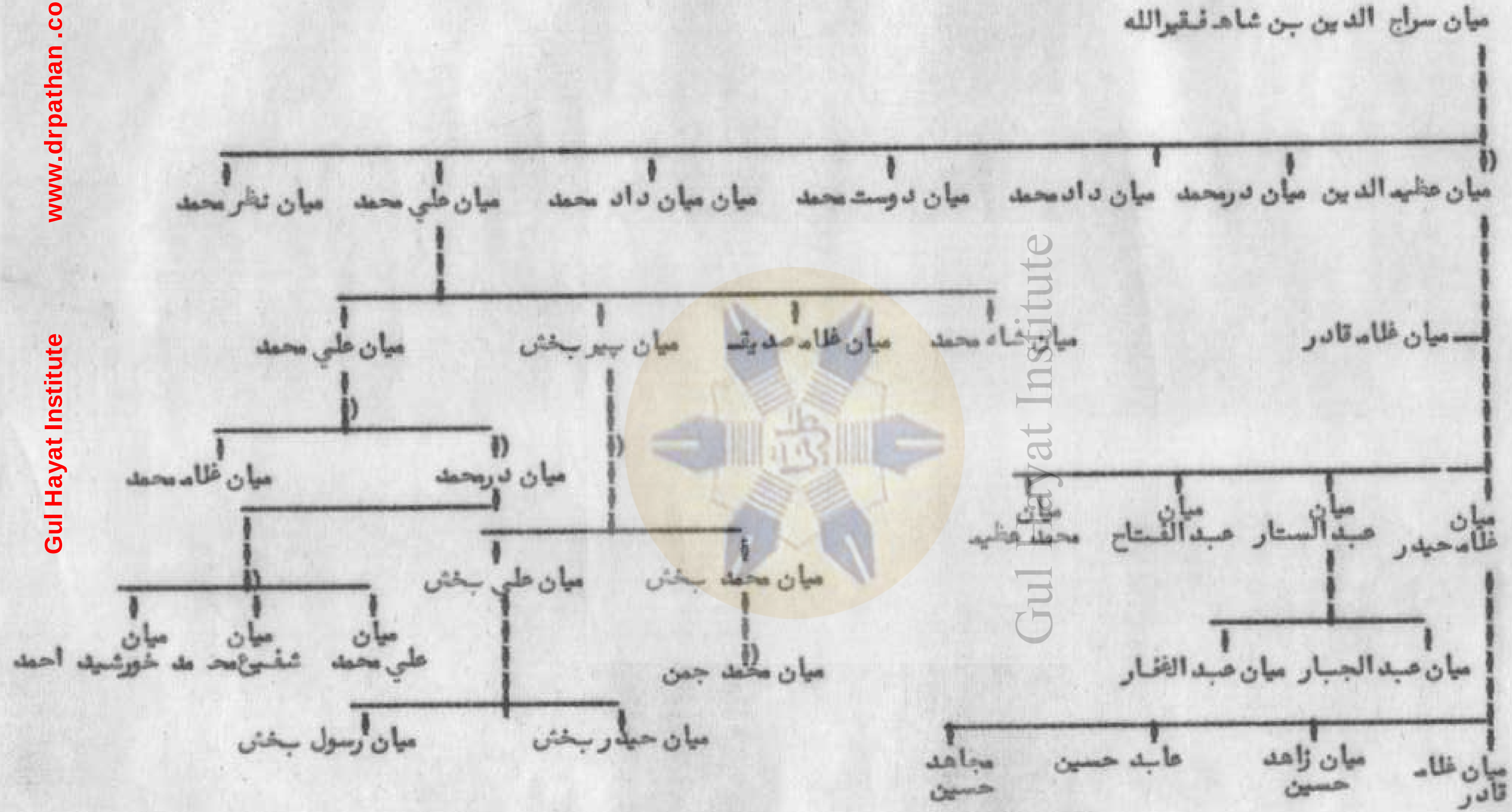

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

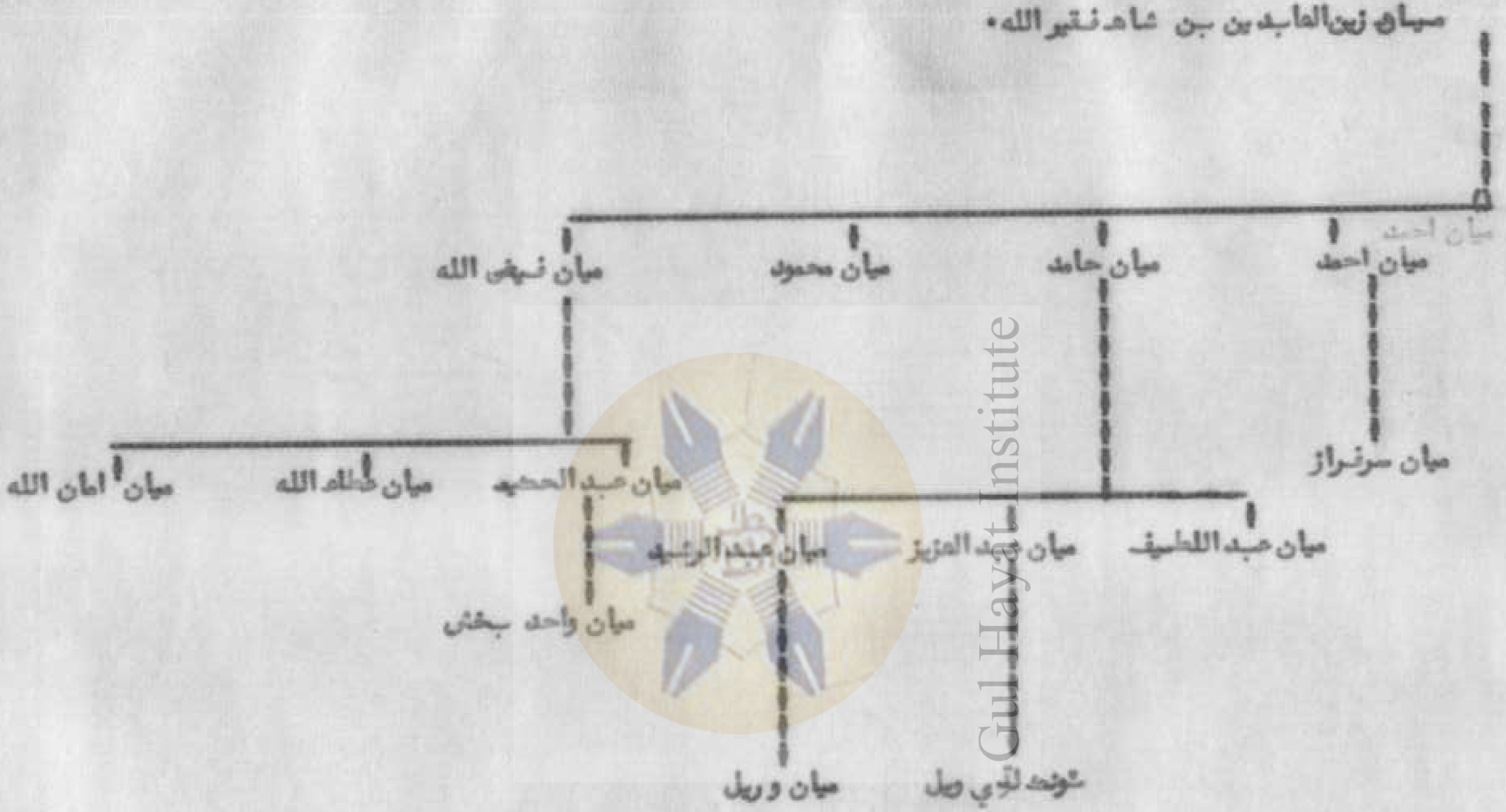

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

(٢)

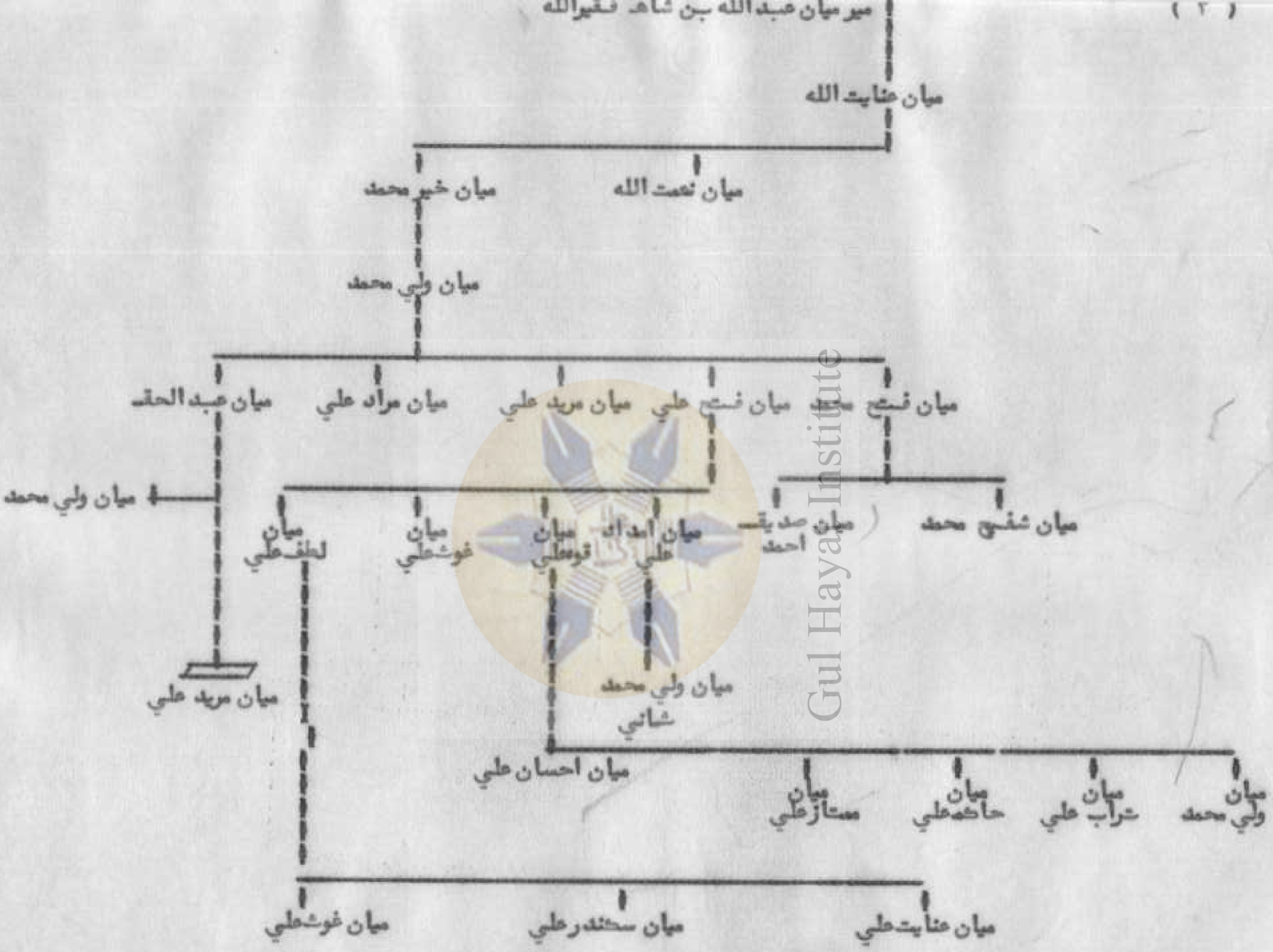

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

(۵)

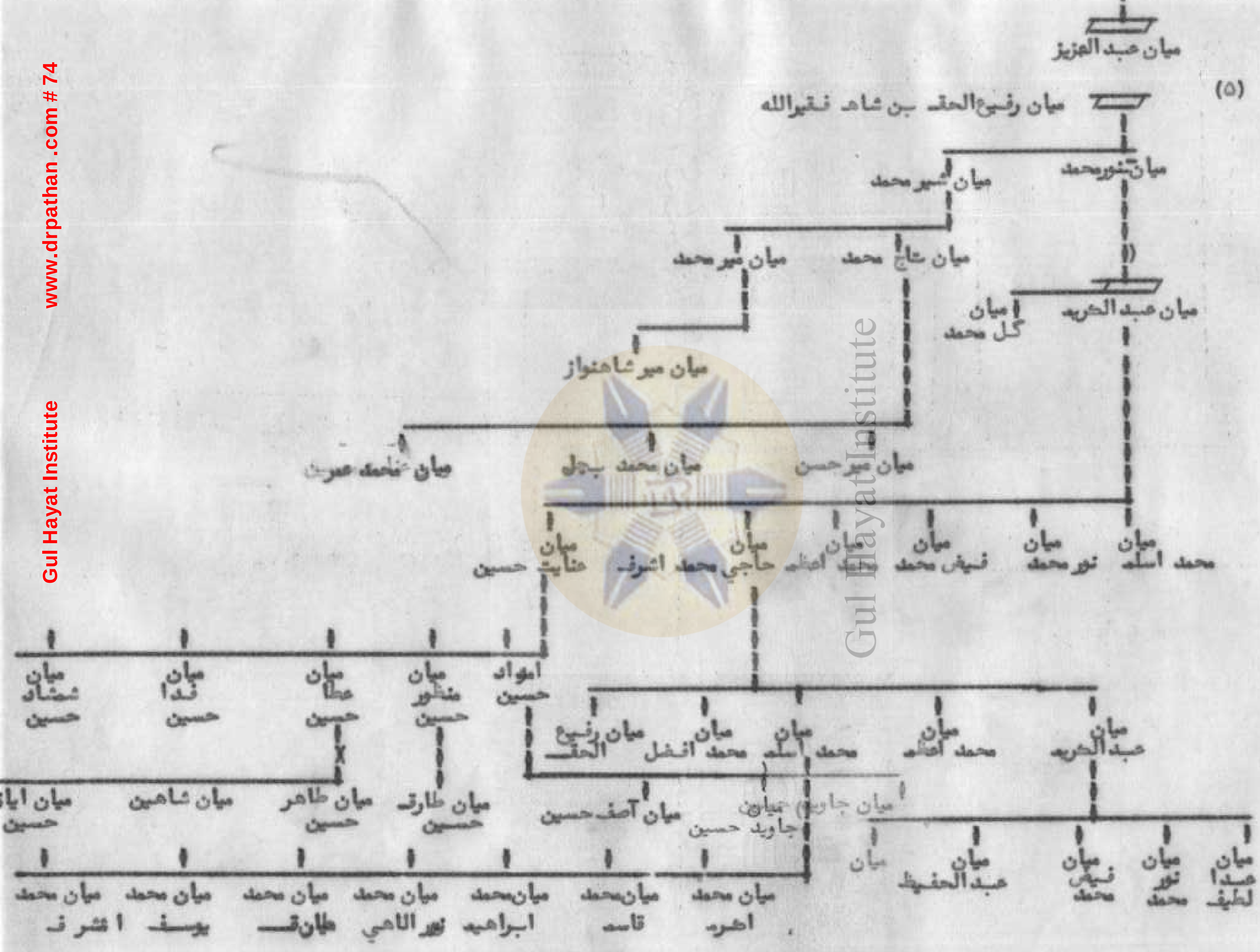

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 75

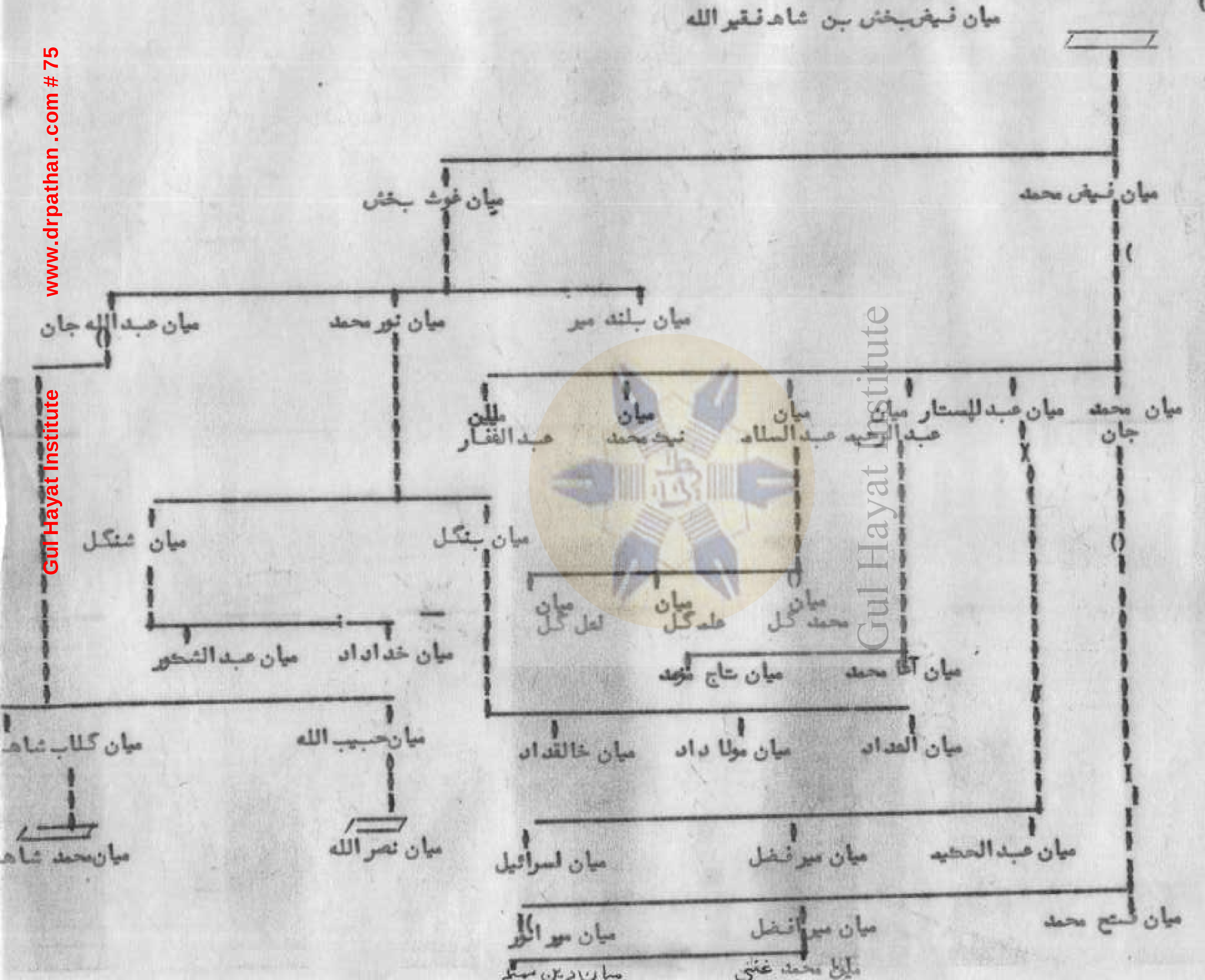

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

- میان میر فیض الحق بن شاه فقیرالله
  - میان میر عبدالحق
    - میان میر عبدالباقی
      - میان میر هدایت الله
  - میان میر محمد حیات
    - میان میر رفیق احمد
      - میان میر عبدالرسول
      - میان میر محمد حیات

(۱۰) میان میر مصلح الدین بن شاه فقیرالله

(۱۰) میان میر نورالدین بن شاه فقیرالله

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

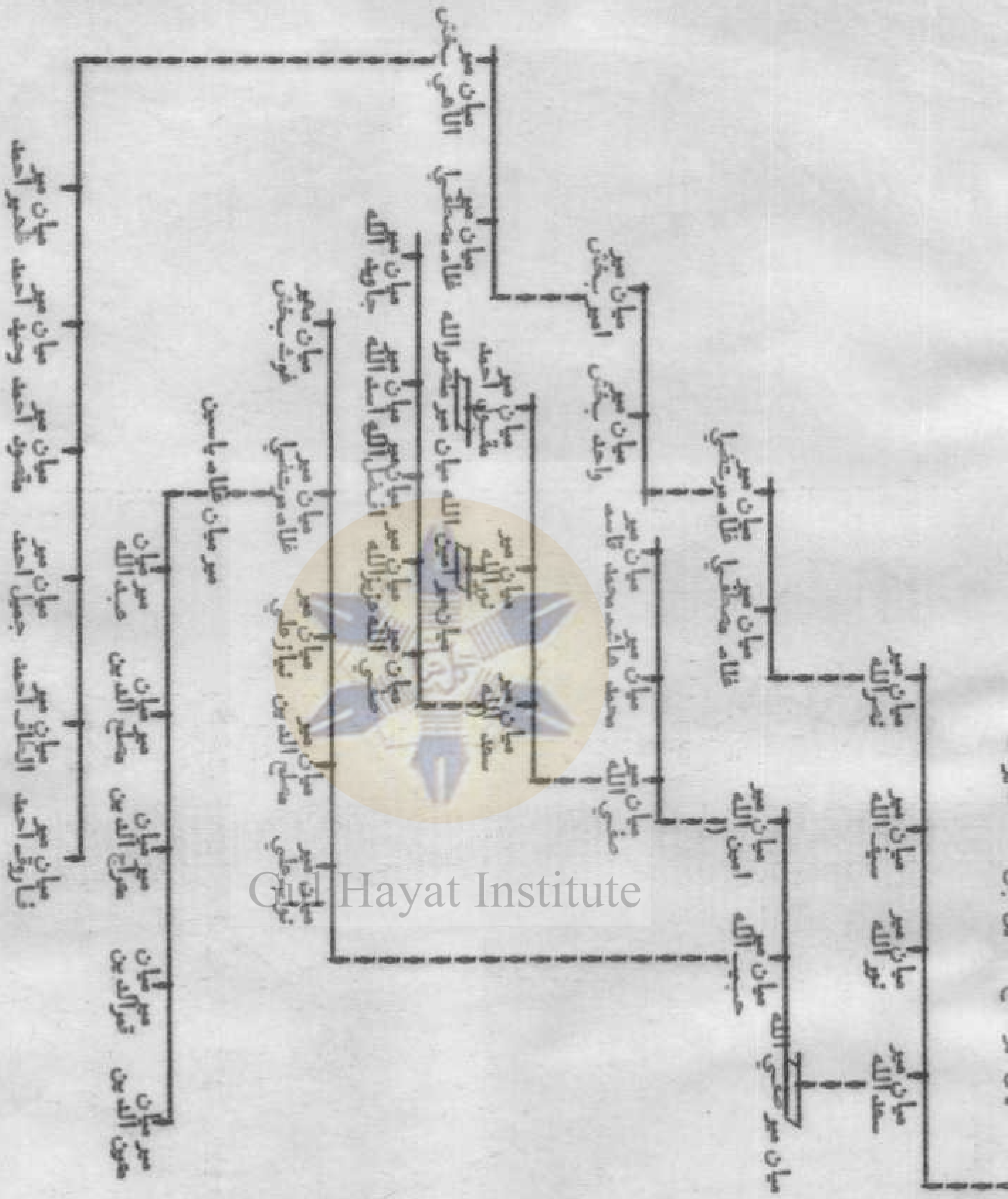

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 78

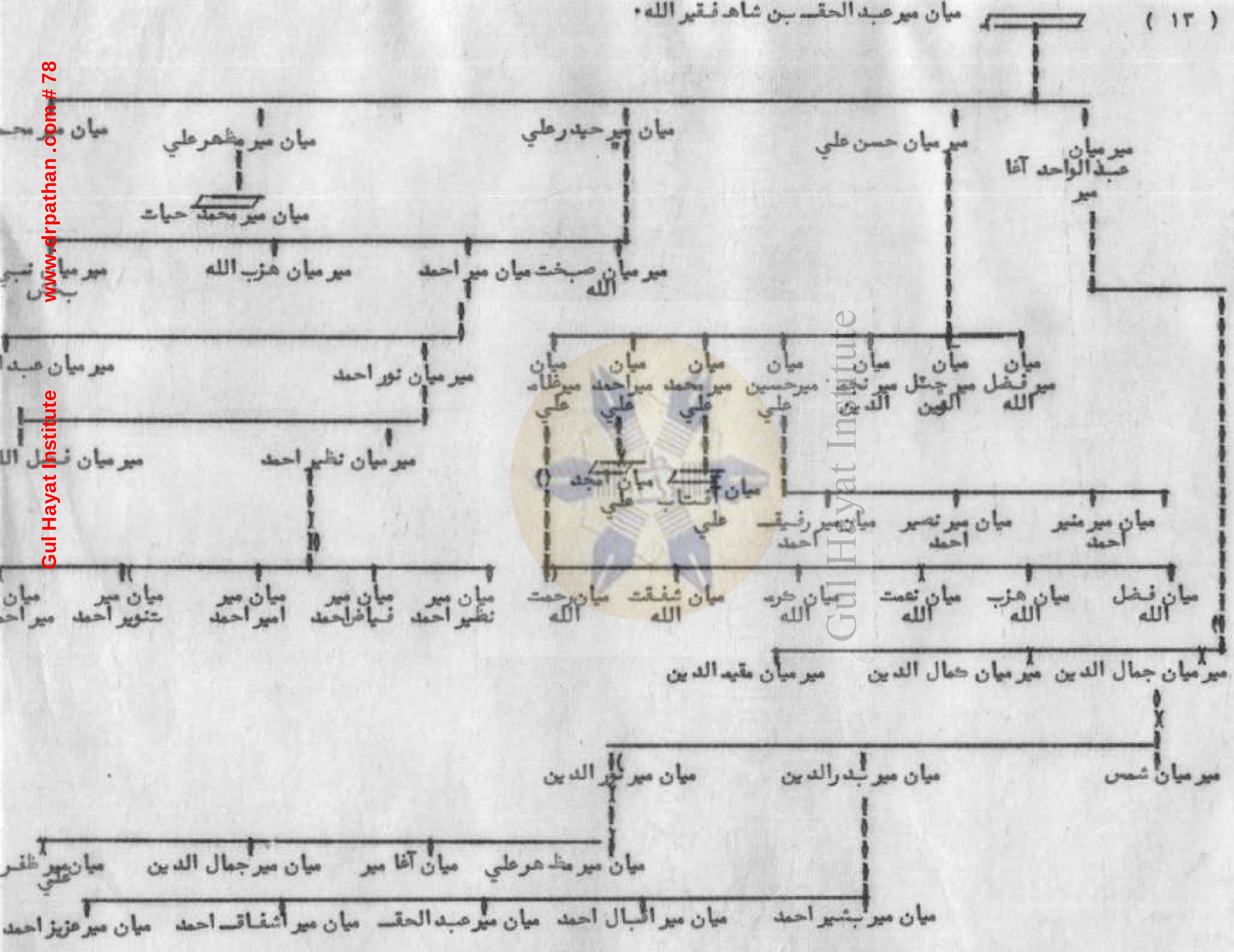

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

شجره خاندان :

ميرعلي نواز بن مير فخرالدين بن مير حفظ الله بن شاه فقيرالله ☐ بن ميرعبدالرحمان بن ميرشمس الدين بن المشهور بالعوج بن مير بدرالدين المشهور بن الحارث بن شاه گل محمد بن قطب شاه بن امين شاه بن جودن شاه بن هرتاس شاه

☐ شاه فقيرالله : شاه فقيرالله کان ميان علينواز تائين پشت به پشت چار پيڙهيون گذريون آهن. ميان علينواز جي زندگي جو عرصو ١٢٧١ هـ / ١٨٥١ع کان ١٣٤٠ هـ/١٩٢٠ع تائين ٦٩ سال آهي. شاه فقيرالله جي وفات (١) بحواله سيد مير محمد "وفا" لکي جو پڻ شاه فقيرالله جو شاگرد رشيد هو تنهن وفات شاه فقيرالله تي قطع تاريخ ٣ صفر ١١٩٥ هـ لکي آهي (٢) روايت موجب پروفيسر لطف الله بدوي پنهنجي مضمون "ميان علي نوازعلوي" مطبوع مهراڻ جون موجون ص ١٩٦ تي وفات جو سال ٣ صفر ١١٩٥ هـ ڄاڻايو آهي جنهن صاحب مذکور تاريخ سيد حسام الدين راشدي جي والي حوالي سان نقل ڪيئي آهي. ميان علينواز ۽ شاه فقيرالله جي وچ ۾ ڪل وقت هجرت شاه فقير الله ١١٥٨هـ/١٧٣٧ع کان وفات ميرعلي نوازعلوي تائين ١٣٤٠هـ/١٩٢٠ع تائين ١٨٢ سال گذريو آهي. (مصنف ڪتاب هاذا)

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

بن نواب شاه بن دلراب شاه بن انتن شاه بن الزبير المشهور محمد بن الحسنيفه بن علي المرتضيٰ عليه اسلام (*) بن ابي طالب بن عبدالمطلب بن الهاشم بن عبدالمناف بن قصيٰ بن طلاب بن مره بن قدار " النصير " بن خفانه بن خرميه بن مدرقه بن الياس بن مضر بن عد بن عدنان بن اد بن العقوم بن تارح بن يعرب

(*) حضرت علي رضيه : حضرت علي المرتضيٰ " رض " جي ولادت جي تاريخ ١٣ رجب ٢٣ ق ، هه ، مطابق ٥٩٧ع آهي ۔ (حضرت علي المرتضيٰ حضور اکرم عليه الصلواة والسلام جن کان عمر ۾ ٢٧ سال ننڍو هو ۔ حضور پاڪ صلعم جن جي ولادت جي تاريخ ٥٧٠ع ۾ ٿي آهي ۔ نبوت جو سال ٦١٠ ۾ هجرت جو واقعو ڏهه سال مدني زندگي کان بعد ٦٢٠ع ۾ ٿيو نبوت جي وقت حضرت علي رضه جي عمر ١٣ سال ۽ هجرت جي وقت ٢٣ سال هئي ۽ سندن وفات سنه ٤٠ هجري مطابق ٦٦٠ع ۾ ٿي شاه نقيوالله جي هجرت جلال آباد (افغانستان) کان سنڌ ڏانهن هجرت جو بعد ۾ شڪارپور سنڌ ١١٥٨هه/١٧٣٧ع کان سندس وفات ١١٩٥هه/١٧٧٥ع تائين ٣٨ سال حياتي ڏهه رهيو ۔ حضرت علي المرتضيٰ " رضه " کان وفات ميان علي نواز علوي ١٣٤٠هه/١٩٢٠ع تائين کل وقت ١٢٩٧ سال مهينو ۽ چهه ڏينهن ٿئي ٿي جا پڻ انگن اکرن جي لحاظ سان درست آهي (مصنف)

Gul Hayat Institute

33618
15.7.78

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

بن ثابت بن بن قيدار بن اسماعيل بن ابراهيم عليه اسلام بن آذر ///// بن آذر " تارح " بن ناحور بن سروج بن رعو بن فالج بن عابر بن شالح بن ادفخشار بن شام بن نوح عليه السلام !!!!!! بن لامڪ بن متوشالح بن اخنوخ

///// حضرت ابراهيم عليه اسلام : حضرت علي المرتضيٰ رضه کان حضرت ابراهيم عليه اسلام تائين سلسلئه نسب جون ٽيويهه (٢٣) پيڙهيون گذريون آهن • وقت جو اندازو ٦٦٠ع کان ٣٢٧٢ ق . م (يعني ٢٦١٢) سال آهي • بحوالہ رسول پتاريخ سيرت النبي صہ (اردو) جلد سوم مصنف قاضي محمد سليمان صاحب ، سلمان ، منصورپوري تشيشز جج رياست پٽيالہ " ص ١٢٤ تي لکيل آهي ته " حضرت ابراهيم عليه اسلام جو زمانو حضور اکرم صلعم جن کان ٢٥٨٥ سال اڳ ٿي گذريو آهي • هن حساب سان حضرت ابراهيم عليه اسلام کان ميان علي نواز علوي تائين ڪل زمانو ٣٩٠٩ سال گذريو آهي •

!!!!!! حضرت نوح عليه اسلام : حضرت نوح عليه اسلام کان حضرت ابراهيم عليه اسلام تائين نسل جون نوَ (٩) پيڙهيون گذريون آهن • حضرت نوح عليه السلام جي عمر متعلق مختلف روايات موجود آهن • روايت (١) تفسير جلالين ص ٣٣٦ سوره عنڪبوت راوي " صاوي " هيٺين عبارت بيان ڪريٿو " وقال صاوي کان عمره الفا و خمسين سنه (يعني حضرت نوح عليه السلام جي عمر هڪ هزار پنجاه (١٠٥٠) سال هئي • روايت (٢) تفسير جلالين ص ٣٣٦ راوي وهب هيٺين عبارت بيان ڪري ٿو • " عن وهب انه عاش الفا واربع ماه (يعني حضرت نوح عليه السلام جي عمر هڪ هزار چار سو (١٤٠٠) سال هئي • روايت (٣) تفسير جلالين ص ٣٣٦ سوره عنڪبوت ا راوي وهب هيٺين عبارت بيان ڪئي آهي • " عن ابو سعيد سوره اعراف تفسير جلالين ص ١٣٤ حاشيه ٢٥ فجمله عمره الف ا ثنان ا وربعون اللصحح " (يعني حضرت نوح عليه اسلام جي عمر هڪ هزار ٻه سو چاليهه سال (١٢٤٠) هئي • روايت (٤) بحوالہ تاريخ سيره النبي ص ١٢٤ مصنف قاضي سليمان " سلمان " منصورپوري لکيل آهي ته جڏهن حضرت نوح عليه السلام جي عمر (٦٠٠) ڇهه سو سال هئي ته طوفان نوح عليه السلام آيو، طوفان کان بعد ٣٥٠ سال (ٽي سو پنجاهه) زنده رهيو • يعني سندس ڪل عمر ٩٥٠ (نو سو پنجاه) سال هئي • حضور پاڪ صلعم جن طوفان نوح عليه السلام کان ٥٣٧٥ (پنج هزار ، ٽي سو ، پنجهتر) سال بعد پيدا ٿيا • هن حساب سان مير علي نواز علوي کان حضرت نوح عليه اسلام تائين ڪل وقت ٤٣٣٩ سال گذريو جڏهن ته حضرت ابراهيم عليه السلام جي وچ ٣٤٣٠ سالن جو عرصو گذريو ، مذڪور عرصو اڄين وقت ٣٩٠٩ سالن ۾ جوڙيو ته حضرت نوح عليه السلام حضرت ابراهيم عليه السلام جي ولادت پيدائش تائين ٤٣٣٩ سال ٿيندا •

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute

بن ادريس عليه السلام ۵۵۵۵ بن يارد بن مهلائيل بن قنيان بن انوش بن شيث بن
آدم عليه السلام

۵۵۵۵ حضرت ادريس عليه السلام : حضرت ادريس کان حضرت نوح تائين نسل جون
چار پيڙهيون گذريون (١) حضرت ادريس عليه السلام جي عمر متعلق ڪتاب
تنبيه الغافلين جي ص ٢٠٨ حاشيه " لبستان العارفين " مصنف فقيه ابوليس
والزاهد نصر بن محمد بن ابراهيم سمرقندي رح لکي ٿو ته حضرت ادريس جي عمر
٣٦٥ هئي • عبارت هاذا " ورفع الي السماء هو ابن ثلاثمائه " و خمس سنه "
يعني سندس عمر ٣٦٥ سال هئي • (٢) ٻي روايت تفسير جلالين جي ص ٢٧٦
حاشيه ٩ ۾ عبارت هاذا " جمله عمره ر اربع مئتا خمسين سنه " يعني حضرت ادريس
عليه السلام جي عمر چار سو پنجاه (٤٥٠) سال هئي • حضرت ادريس عليه السلام ۽
حضرت نوح عليه السلام جي وچم عرصو هڪ هزار (١٠٠٠) سالن جو گذريو ۽ حضرت
ادريس عليه السلام حضرت آدم عليه السلام جي وقت ۾ تولد ٿيو هو • تفسير جلالين
ص ٢٧٦ حاشيه نمبر ٦ عبارت هاذا نقل ڪجي ٿي • " ١ وادريس آه جد نوح واد
نبي حياه آدم قبل موته بمائته و بعث بعد موته بمائتي سنه وعاش بعد نبوت
ماه خمسين سنه (٢٥٠) سال فتکون جمله عمره اربع مئتا خمسين سنه (٤٥٠)
وان بينه و بين نوح الف سنه (هزار سال) هن حساب سان حضرت ادريس عليه السلام
کان حضرت نوح عليه السلام تائين هڪ هزار چار سو پنجاه (١٤٥٠) سال گذريا ۽
ميرعلي نوازعلوي تائين هل وقت ٩١٨٠ سال گذريو •

آدم عليه السلام : حضرت ادريس کان حضرت آدم عليه السلام تائين نسل جون
٦ ڇهه پيڙهيون گذريون آهن • حضرت آدم عليه السلام جي عمر متعلق ڪتاب
"تنبيه الغافلين" جي ص ٢٠٨ حاشيه بستان العارفين " مصنف فقيه ابوليس والزاهد
نصر بن محمد بن ابراهيم سمرقندي " رح " حضرت آدم عليه السلام جي عمر لکيو آهي
(١) "وعاش تسع بستان العارفين " (١) "وعاش تسع مائه و ثلاثين سنه" حضرت آدم عليه
السلام جي عمر نو سو ٽيه (٩٣٠) سال هئي • "هاذا ذکره اهل تورات" (٢) ٻي
روايت موجب حضرت آدم عليه السلام جي عمر هڪ هزار سال (١٠٠٠) سال هئي بحواله
ڪتاب تنبيه الغافلين ص ٢٠٨ حاشيه بستان العارفين مصنف فقيه ابوليس الزاهد
نصر بن محمد بن ابراهيم سمرقندي " رح " عبارت هاذا " و روي عن وهب بن منبه
منه عاش الف سنه ثم بعده شيث بن آدم عليه السلام (يعني حضرت آدم عليه السلام جي عمر
هڪ هزار (١٠٠٠) سال هئي حضرت شيث عليه السلام جي عمر ٩٠٠ نو سو سال هئي ڪتاب
"تنبيه الغافلين" ص ٢٠٨ حاشيه بستان العارفين روي قال وهب بن منبه انزل الله
علي شيث خمسين صحيفه" وعاش تسعمائه سنه" يعني حضرت ادريس عليه السلام تائين
هڪ هزار چار سو ڏهه (١٤١٠) سال گذريا • ميرعلي نوازعلوي " رح "کان حضرت آدم عليه السلا
تائين ٩٩١٠ سال آهي هاڻ تاريخ ٩ شوال ١٣٩٦هه / ٥ آڪٽوبر ١٩٧٦ع تائين زماني جو حساب

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 83

بقيه حاشي :

ڏهه هزار ٻه سو پنجونجاه (١٠٢٥٥) سال آهي.

(مصنف)

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 84

علويه خاندان جو تعارف ۽ شجرو

ماضي بعيد کان دور حال تائين واديءِ مهراڻ ۾ جن بہ قومن قدم رکيو، تن هن ماٿر جي مٽي کي مشڪ ۽ عنبر سمجهي جنهن کان مرڻ گهڙيءَ تائين روحاني تسڪين حاصل ٿيندي رهي. سنڌ جي قديم قومن سلفسان رلي ملي هڪ ٿي ويا. جن هڪ ٻئي جا افراد ٿي جائز لڳا. ايتريقدر جو ديسي ۽ پرديسي جو ڪو نالو نشان بہ نہ رهيو. سنڌ جي انهيءَ پراڻي عظمت ۽ وقار ۾ وڌيڪ اضافو ايندو رهيو.

علوي خاندان جو مورث اعليٰ شاهہ نقيرالله علوي "رح" نقشبندي (حنفي) افغانستان ۾ "حصارڪ" جلال آباد (١) (افغانستان) جي ڀرسان هڪ ننڍڙي ڪوٽ روتاس (٢) ۾ تولد ٿيو. سندس پرورش، تعليم ۽ تربيت بہ اتي (جلال آباد) ۾ حاصل ڪيائين. فارغ التحصيل بعد قنڌار ۾ هڪ ديني مدرسي ۾ درس و تدريس جو ڪم ڪندو رهيو.

Gul Hayat Institute

---

(١) جلال آباد جو شهر افغانستان ۾ آهي جتي شاهہ نقيرالله تعليم ۽ تربيت حاصل ڪئي. بحوالہ سووش فارسي ١٥ مارچ ١٩٥٨ع ورتل مضمون "علويہ لشبريي" از مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي مطبوعہ ماهوار نئين زندگي ڪراچي ماهہ فيبروري ١٩٦٠ع

(٢) جلال آباد جي ڀرسان هڪ ننڍڙو ڪوٽ آهي. جتي سيد خاندان جي هڪ شاخ سيد جمال الدين افغاني "محرڪ اخوت الاسلام" اصل ۾ ايراني هو ۽ ايران جي سدآباد شهر جو رهاڪو هو ۽ بعد ۾ افغانستان ۾ اچي رهيو. بحوالہ روزانہ اخبار "زميندار" لاهور از مولانا ظفرعلي خان ايڊيٽر ۽ بحوالہ مڪتوبات شاهہ نقيرالله علوي ص ٢٧

(٣) قنڌار جو شهر افغانستان ۾ مشهور شهر آهي جتي شاهہ نقيرالله علوي درس و تدريس جو ڪم ڪندو هو. بحوالہ مضمون "علويہ لشبريي" از مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي . مطبوعہ ماهوار نئين زندگي ڪراچي ماهہ فيبروري ١٩٦٠ع

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

شاهه فقيرالله پنهنجي " ر " سنه ١١٥٠ هجريءَ ۾ پنهنجي اباڻي وطن کي هميشه لاءِ خدا حافظ چئي ميان نور محمد ڪلهوڙي جي دور ١٧٣٢ع ۾ سنڌ ۾ آيو (١) ||| /=/ سنڌ ۾ پهرياڻين ٺٽي شهر ۾ اچي سڪونت اختيار ڪيائين جتي اسلامي مذهبي تعليم جو مرڪز هو. ڪجهه وقت ٺٽي ۾ رهڻ بعد شڪارپور شهر ۾ اچي سڪونت پذير ٿيو. جتي هميشه لاءِ مقيم ٿي رهيو. ***

شاهه فقيرالله پنهنجي دور جو خدا دوست واصل باالله بانهو هو. پاڻ وڏن عالمن ۽ فاضلن مان هو، روحانيت جي نقطه نگاهه کان سندس مرتبو نهايت بلند هو. سندس خانقاهه ۽ دربار نه صرف عالم ماڻهن جو مرجع ۽ زيارت گاهه هئي پر وقت جا سلاطين ۽ اتي (شڪارپور) اچي زيارت جو شرف حاصل ڪندا هئا ۽ روحاني تسڪين حاصل ڪري سگهندا هئا.

شاهه فقيرالله مهاڄڙ (جلال آباد) جو آتش نفس سيد، جنهن جو علمي ۽ روحاني دائرو وسيع هو. خدا شناسيءَ جي ذات، جا ڪيهن عطا ٿيل هئي، جنهن سرزمين سنڌ کان وٺي لاهور پشاور تائين، آمونديءَ جي ڪنارين هرات ۽ قنڌار ڪان وٺي هندي وڏي سمنڊ تائين لکين ماڻهن جي دلين تي قبضو ڪيو. هزارين عقيدتمند دور دراز علائقن کان اچي سنڌ اچي آستاني تي حاضري ڀريندا هئا.

---

(١) شاهه فقيرالله علوي سنه ١٧٣٢ع ۾ هجرت ڪئي (بحواله مهراڻ جون موجون (ماهنامي نئين زندگي جو انتخاب) مضمون مير علي نواز علوي - از لطف الله بدوي ص ١٩٤

||| به حواله الوحيد سنڌ آزاد نمبر ١٩٣٦ع

/=/ به حواله مضمون " علويه لئبريري " از مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي مطبوعه نئين زندگي ڪراچي ماهه فيبروري ١٩٦٠ع

*** شاهه فقيرالله علوي جي هجرت متعلق تذڪره صوفيائي سرحد " (اعجاز الحق قدسي) جي لکڻ موجب سنه ١٧٣٤ع جاڻايو آهي ص ٥٤٦ حاشيه (١) هيءَ سند وڌيڪ تحقيق ۽ تدقيق جو باعث آهي جنهن کي تاريخي لحاظ سان درست قرار ڏئي سگهجي ٿو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 86

هن دور ۾ افغانستان ۾ احمد شاهه ابدالي اقتدار ۾
پنهنجي حڪومت جو بنياد وڌو، ٻئي طرف قلات ۾ مير نصير خان بروهي رياست جو
والي ٿيو. اهڙيءَ طرح "مڪران" تي محبت خان جو قبضو هو. هيءُ معاصر حڪمران
جو جوڙ شڪارپور اچي هن خدا رسيده بزرگ جي آستاني تي اچي ڏدل جون مرادون
حاصل ڪندا هئا.

شاهه فقيرالله ڳڪهي مدت تائين خلق - خدا جي رهنمائي
ڪندو رهيو ۽ کين امر و نهيءَ کان آگاهه ڪندو رهيو. هنجي مڪتوبات مان بلڪل
ظاهر آهي ته احمد شاهه ابدالي" اقتدار مان پنهنجي ارادتمنديءَ جا خط موڪليندو
هو، جن جا جواب ميان صاحب موڪليندو هو. احمد شاهه ابدالي، شاهه فقيرالله
علوي ۽ شاهه ولي الله محدث دهلوي جي مدد سان پاڻيپٽ جي ٽين جنگ ١٧٦١ع
۾ فتح حاصل ڪئي.

شاهه فقيرالله علوي ڳڪهي عرصي تائين اقتدار ۾ رهيو ۽ اتي
سنڌ س نالي تي هڪ مسجد شريف قائم آهي، جا پاڪستان ۽ افغانستان جي ملڪن جي
ديرينه ثقافتي، ثقافتي ۽ روحاني ناتن جي پختو ثبوت ڏئي ٿي.

شاهه فقيرالله علويءَ جا احمد شاهه بدالي (١١٦٠ -
١١٨٧) ڏانهن عارفانه چار خط لکيا جن مان سندن ڳالهين ۽ آڳاٽپڻ جي تصديق
ٿئي ٿي. (١) ساڳئيءَ طرح سنڌ س وزير شاهه ولي خان ڏانهن ٻه خط لکيل آهن (٢)
۽ سنڌ س ولي محمد شهزاده سليمان ڏانهن چار خط لکيل آهن (٣) انهن خطن جو
مواد اخلاق، خدا ترسي، سچ ۽ صبر (اختيار ڪرڻ جون هدايتون ڏنيون ويون آهن)

---

(١) مڪتوبات ص ١٠٢٩ ص ١١٠ ص ٢٧١ ص
(٢) مڪتوبات ص ٢٧٠ - ص ٢٩١
(٣) مڪتوبات ص ١١٠ - ص ٢٦٨ ص ٢٨٩ - ص ٢٩٠

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ساڳيءَ طرح شاهه صاحب جا خط رياست قلات جي نواب نصير خان (١١٧٥ ـ ١٢٠٨) هه رياست مڪران جي والي محبت خان ۽ مير سرفراز خان ڪلهوڙو (١١٨٦ ـ ١١٨٩ هه) ڏانهن لکيل خط آهن. هنن خطن ۾ حق جي تلاش، روحيت جي خوشنودي ۽ عرفان جي تلقين ڪيل آهي. برصغير هند و پاڪ ۽ افغانستان جي معاصر علماءَ به شاهه فقيرالله سان ارادت رکندڙ هئا ۽ شاهه صاحب کان خط و ڪتابت ذريعي ديني ۽ عرفاني مسئلا معلوم ڪندا هئا. شاهه صاحب ڏانهن سندس روحاني مرشد مربي محمد سعود پشاوري "رح" جا محبت ۽ شفقت ڀريا خط آهن. ملا فيض الله حاجز قنڌاري (مشهور عالم مولوي حبيب الله جو والد) ڏانهن به هڪ خط لکيل آهي (۴) جنهن ۾ معرفت الاهي جي مرتبي جو ذڪر ڪيل آهي. ساڳئي طور ملا عبدالحڪيم حاجز (جو نانا جيو جي نالي مشهور آهي) سان اخلاص ۽ محبت جا ناتا هئا. (۵)

ازانسواءِ ٻين معاصر افغاني عالمن مان ملا فرح الدين عرب، (جو سندس شاگرد ۽ مريد هو جو پڻ قنڌار ۾ مدفون آهي) ملا عبدالله خرقه پوش قنڌاري، ملا صاحبداد، محمد وارث پشاوري، ملا صالح ٻختي ڪوئٽي. حاجي مولاداد قنڌاري، ملڪ محمد قاسم، جمال خان، ملا محمد امين، عثمان خان، محمد نور، قاضي ادريس، سيد موسيٰ شاهه، عظمت خان، محمد صالح، محمد سليم فاروقي، سيد محمد يوسف ملا محمد يوسف، محمد عثمان ۽ ٻيا ڪيترائي اهڙا آهن جن سان شاهه صاحب جو خط و ڪتابت جو رستو هوندو هو. ڪتوبات جو خلاصو هيءُ آهي.

---

(۱) مڪتوبات ص ۱۰۲۹ ص ۱۱۰ ص ۲۷۱ ص (۲) مڪتوبات ۲۷۰ ـ ص ۲۹۱ (۳) مڪتوبات ص ۱۱۰ ـ ص ۲۶۸ ص ۲۸۹ ـ ص ۲۹۰ (۴) مڪتوبات ص ۳۲۳ (۵) مڪتوبات ص ۱۲۲

هيءُ ڪتاب مڪتوبات شاهه فقيرالله علوي علويه خاندان جي هڪ معزز ميان نور احمد وٽ موجود آهي. هن ڪتاب جي ٻي ڇپيل ڪاپي مولانا خليفي (حمد الدين صاحب جي مدرسه جرار ڀرڳ شڪارپور وٽ موجود آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

والذین جاھدوا فینا لنھدینھم سبلنا

مکتوبات

عارف باللہ جامع الکمالات

جناب حضرت شاہ فقیر اللہ علوی قدس سرہ

مولوی کریم بخش مالک و مہتمم کتبخانہ اسلامی پنجاب لاہور

باہتمام کارپردازان

مطبع ...

مکتوبات

بسم اللہ الرحمن الرحیم

ڪتاب مڪتوبات شاه فقير الله علوي "رح" جو سرورق. مؤلف مير علي نواز علوي -

مڪتوبات شاه فقير الله علوي جي شروعات وارو صفحو

شکریہ

کریم بخش

مڪتوبات " شاه فقير الله علوي " جي ڇپائڻ تي پريس جي مالڪ ڪريم بخش - مالڪ ڪتب خانه اسلامي لاهور طرفان " شڪريه " جا لفظ .

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

هيءُ مڪتوبات جو ڪتاب مير علي نواز علوي لاهور مان

ڇپايو. ڪتاب جي سر ورق تي هيٺين عبارت لکيل آهي. سر ورق جو عڪس فوٽو

شامل ڪجي ٿو.

" وَالذين جَاهدوا فِينا لَنَهدِيَنَّهم سُبلَنا " (قران) ااا

مــڪــتــوبــات

عارف بالله جامع الڪمالات

جناب حضرت شاه فقيرالله علوي قدس سره

حسب الفرمائش

مولوي ڪرم بخش مالڪ و مهتم ڪتب خانه اسلامي پنجاب لاهور

ڪتاب جي سر ورق جي اندرين صفحي تي بعنوان ، شڪريه عبارت جو نقل هن ريت

آهي : جنهن جو عڪس فوٽو شامل ڪجي ٿو

شــڪــريه

اين ڪتاب مستطاب از جامع علوم معقول و منقول حاوي فروع و اصول

مولوي سيد مير علي نواز شاه علوي ابن قدوه السالڪين مولانا مير فخرالدين

احمد ابن سيد العارفين مولانا حفظ الله ابن قطب الزمان مرڪز دائره

العرفان الحاج حضرت شاه فقير الله علوي شڪارپوري قدس الله تعاليٰ

سره صاحب - اين مڪتوبات و مؤلف اين ڪلمات نيز انتساب با عنايت

شده هم مير صاحب ممدوح به تصحيح اين ڪتاب گرامت ماب از نسخ

متعدد ده سعي جميل بڪار برده باعث اشاعتش شده اند . براي اين

همه وسعي و لطف ڪه اين شان در باب اشاعت اين ڪتاب صارف

فرموده اند ما بدل شڪريه آنجناب بجاي آرام

" ڪرم بخش "

---

(١) ڪرم بخش : مالڪ و مهتم ڪتب خانه اسلامي پنجاب لاهور . مڪتوبات ص(١)

ااا پاره ٢١ - سوره عنڪبوت رڪوع ٧

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڪتاب جو آغاز صفحي ۲ کان ٿئي ٿو. ڪتاب جي شروعات هيٺين عبارت
سان ٿئي ٿي آهي. جنهن جو عڪس فوٽو ڏنو ويو آهي.

اَلحمدُ لله الذي جَعَلَ العارفينَ مظاهر تجليات ذاته أفاضَ
عَليهم من أنوار أسمائهٖ وَصفاته فمحي اينا نيتهم بجلال سرادقات
فمحو النعيد المحوَ بجمال سطواه وحضهم بالمعرفة الخاصة
دون مؤداه وَ شرفهم باحواله وَ مقالة دونهم بحليه الحايق وَ انصبهم
بمقالاة وَ انطقهم بحكمة كلامه وَ تشبيهاته فهم الكائنون البائنون
الحاضرون الغائبون القريبون المرئيون الفرشيون وَالصلوٰة وَ السلامُ
عَلي اليه وَ اصحابه القائمين بعلوه و درجاته. اما بعد مقيم زاويه
خاكساري وَ معاد ائره بي اعتباري فقير محمد فاضل بن پير محمد
بن ملا الياس انصاري عفر ذنوبه الباري واضح رائي د قائق آرائي
طالبان صادق حالي ضمائر حقايق مظاهر سالكان واثق مي
گويند كه چون مدتي در خدمت و كرامت موجد سبت غوث المحققين
قطب العارفين برهان الولاية المحمديه حجة الشريعة المصطفيه
ملا ذا صحاب [illegible] العالية العلية مظهر الكرامات
الجليه كشاف المشكلات العقلية حوال المعضلات النقليه المطلع على
اسرار القدسيه آية الاولياء معجزة الانبياء سلطان ملك الولايه
مالك سرير النهايه فارس مضمار الكمال حارس اسرار الجلال وَ الجمال
نجم اسماء الهدايه شمس افق النهايه باسط البدي انامل الاذواق
وَ انا شر الالباب عن الوجد وَ لا ستغراق عارف كنوز مقطعات واقف رموز
متشبهات الجوهر من بين العرض الذات الصالح الذي هو
ظل الصفات شيخ الاسلام وَ المسلمين حجه الله في الارض (۲)

---

(۲) مڪتوبات شاه فقيرالله علوي ص (سر ورق) ص ۱ – ص (۲) ۾ ص ۳۸۹
هيءُ ڪتاب آغا بدرالدين خالد دراني "(ڪڙهي ياسين) جي ڪتاب خاني
(آشيانه ادب) [illegible]

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ربـــاعـــي

اي آنکه جو ذات خود سراپا آني | بر سر خلافت بشر برهاني
عالم ارض و ذات تو آن را جوهر | اي جوهر و الاانه کدين کافي

هيءَ ڪتاب ٢٩٠ صفحن تي مشتمل آهي.

حضرت شاه فقيرالله "رح" جي نالي تي هن ڪتاب جي صفحي ٢٨٩ تي سندس مرشد جو خط لکيل آهي. ان جو نقل هيٺ ڏجي ٿو.

مکتوب حضرت قدوه المحققين تاج العارفين سلطان طلاع المشرق و الصين حضرت محمد سعود دائد الشعود پشاوري مفضائل پناه آخوند عبد الرشيد پشاوري و تاکيد حصول شرف صحبت کيميا خاصيت حضرت قطب وقت قبلهٔ طالبان - خدا حضرت ايشان قدوه الاحباب آخوند جو سلمه ربه بمطالب ارجمند محلي باشند. صلاح و تقوي آثار ميان فقيرالله جيوکه عده محبان و مخلصان داعي است قصد حرمين دارد درگذاردن دريا درخدمت وي شرف اندوز باشند که خدمت وي علي ماتدست. محمد اکل رالسلام ملا محمد اکرم را پيام به رسد والسلام.

شاه فقيرالله علوي جي همعصر بزرگن مان ملا رحيمداد سنجر خيل زوب (Zoob) جي ڪاڪڙ قبيلي مان الحاد جي پار پتنءِ انهن جي حقه جي ٿلقين طرح لاءِ لکيو ويو آهي. ان زماني ۾ ملا جي خواهش تي "محمد" بن "محمد" بن محمد الجامي الماسي ملحدن جي رد ۾ هڪ رسالو لکيو.(١) گويا هي ٻئي باعمل بزرگ شاه فقيرالله جي دعوت ۽ انجي ديني تبليغ جي سلسلي ۾ واسطو رکن ٿا.

هڪ ٻيو عالم جو ان وقت پشاور ۾ رهندو هو ۽ احمد شاه ابدالي طرفان پشاور جو قاضي هوندو هو. اهو قاضي محمد غوث بن آخوند ترکمان آهي جو ٺلن جي دور ۾ "غوڙه" مرغ بستيءَ مان لڏي پشاور ۾ "قاضي خيلان" جي نالي مشهور آهي.

---

(١) هن رسالي جو قلمي نسخو علامه محمد شفيع لاهوري جي ڪتاب خاني ۾ موجود آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

تاريخ

دور ۾ "غوزه" مرغ بستيءَ مان لنگهي پشاور جي اتر طرف "امان زائي" نالي هڪ قصبي ۾ وينو. هي گهراڻو اڄ تائين ا پشاور ۾ "قاضي خيلان" جي نالي مشهور آهي. قاضي عبدالقادر (ڪابل ۾ وڏي شهرت رکي ٿو) بن فضل قادر بن قاضي محمد حسن بن محمد اڪبر شاه بن محمد غوث، جنهن مير شيرعلي خان جي حڪم سان ڪابل ۾ فوجي قاعدا پشتو ٻوليءَ ۾ ترجمون ڪيا. قاضي ملا بن "محمد" بن قاضي محمد حسن خوش نويس ۽ فارسي، عربي، پشتو ٻولين جو شاعر ۽ اديب ۽ مصنف هو.(١) تاريخ پشاور ۾ شاه صاحب جو ذڪر قاضي محمد غوث (مٿين علمي خاندان جو باني) سان علي رستو هو ۽ ڌ انهن خط لکيا اٿس.

ان وقت سنڌ ۾ ڪيترن مختلف شهرن ۽ ڳوٺن ۾ ڪيترائي اهل دل ۽ باڪمال علمي ۽ عرفاني زندگي بسر ڪندڙ علم و فضل جا مالڪ موجود هئا. جن سان شاه صاحب جو ڪيترين ناتن سنگ صوبت ۾ سهنڌ هو ۽ اهي به شاه فقيرالله جي خوبين ۽ خصلتن جا معترف هئا. انهن بزرگن هستين مان مخدوم محمد امين ٺٽوي، مخدوم معين ٺٽوي مخدوم محمد هاشم ٺٽوي، سيد مرتضائي سيوستاني (٢) شڪر الله ٺٽوي ميان عبدالرئوف هاله ڪندي، سيد "وفا" لکوي، سيد محمد فاروق لکوي، محمد يعقوب هاله ڪندي، تاج محمد خوش نويس ٺٽوي، ميان عبدالله لاهوري، محمد صالح هاله ڪندي، ميرداد قاري عرب قبول محمد ۽ حاجي اسماعيل هئا.

---

(١) تاريخ پشاور: از گوپالداس طبع لاهور ١٨٧٠ع
(٢) سبحان الهند آزاد بلگرامي جا جانشين

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

جن جي شاه سان دوستي ، ارادت ۽ مراسلت هئي. ٭٭٭

مير علي شير قانع پنهنجي ڪتاب " تحفة الڪرام " ۾ حاجي نقيرالله شاه علوي جي باري ۾ رقمطراز آهي ته " شاه نقيرالله علوي ٻاهران آيل بزرگن مان آهي؛ ڪجهه عرصي کان هتي (شڪارپور ۾) وڏس (فيض پرائڻ لاءِ) ماٺ ڪري ويٺا رهن ٿا ۽ بزرگيءَ کي جوش ۾ اچڻ ڏيو اٿس. ان ۾ ڪوبه شڪ نه آهي ته اهو بزرگ چڪي فضيلت ۽ حالت جو صاحب آهي اتي جا حاڪم سندس عقيدتمند آهن ۽ سندس خدمت ۾ ايندا رهن ٿا. سندس جاڻ سڃاڻ بادشاهن سان به آهي. چڪائيءَ جو حصو ٻن ۽ ٻچڙن کان روڪڻ ۾ نهايت خوشش ونبي ٿو. ۽ پنهنجي عقيدتمندن کي ظاهري توڙي باطني فيض سان نوازيندو رهي ٿو. (١)

شاه صاحب پنهنجي خانقاه (شڪارپور ۾) هڪ وڏو ڪتب خانو برپا ڪيو. ٭٭٭ جا قلمي نسخا هن وقت به ڪٿي ڪٿي ٿي هنڌن تي ڏسجن ۾ اچن ٿا. پر افسوس جو گذشته پنجاه سالن ۾ سندس پوين ، پنهنجي وڏن جي اها ميراث وڃائي ويٺا الله الله؛ ڪهڙي مستيءَ تطلينون وٺي ان کي تاڻه ڪيو ۽ ڪتهن ان کي تاڻه ڪيو ۽ ڪتهن ان کي غفلت ۾ بيپرواهيءَ سبب تلف ۽ برباد ڪيو. (٢)

٭٭٭ آغائي حبيبي عبدالحي صاحب مترجم: شفيع احمد علوي ڪي ١٩٥٨ع

(١) تحفة الڪرام فارسي ج ٣ ص ١٣٤

٭٭٭ "الوحيد" سنڌ آزاد نمبر ٣٦ ۽ ٣٧

(٢) مضمون شفيع احمد علوي (ترجمون) به حوالہ آغائي حبيبي عبدالحق

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

اهڙو اعتراف ڪيترن ئي محققن هيٺين لفظن سان ڪيو آهي. " شاه صاحب (حاجي فقيرالله) پنهنجي شڪارپور واري خانقاه ۾ هڪ وڏي ڪتاب خاني جو بنياد وڌو. هاڻي به ان ڪتاب خاني جا ڪي خطي نسخا ڏسڻ ۾ اچن ٿا پر افسوس جو پوين پنجاه سالن ۾ پوين پنهنجي اسلاف ۽ بزرگن جو ورثو ڪتان وڃائي ڇڏيو. عجب آهي ته ڪڏهن ڪهڙو نه ورتي اِنڪي تلف ڪنهن ڪيو (١)

هن ڪتاب خاني جي خطي ۽ قلمي ڪتابن مان سنن ترمذي جو هڪ نسخو صاحبدنه ۾ عالم سيد حسام الدين راشدي جي ڪتاب خاني ۾ موجود آهي. هن نسخي جي اها خصوصيت آهي جو اهو حضرت الله جي حرم ۾ لکيو ويو هو ۽ ان تي ڪيترن عالمن طرفان قرائت جون سندون ۽ اجازت نام لکيل آهن.

شاه فقيرالله جو سنڌ ۾ وڏن معتقدن مان (روضي ڌڻي)

سيد محمد راشد بن سيد محمد بقا پاڳارو (١١٧٠ - ١٢٣٣ هه) به هو. ڳالهه ٿا ڪن ته روضي ڌڻي جو اولاد به هن بزرگ ۾ وڏو اعتقاد رکندو هو. جڏهن حاجي صاحب (شاه فقيرالله) جي ڪتب خاني مان صحيح بخاري جو هڪ نسخو پير ڳوٺ آندو ويو تڏهن پير سيد صبغت الله شاه پنهنجي هزارن معتقدن سان هن مبارڪ ڪتاب جي استقبال لاءِ ٻاهر آيو. (٢) [redacted] حاجي فقيرالله پنهنجي دور جو اعليٰ درجي جو محقق هو. سندس تاليفات ۽ تصنيفات مان ظاهر آهي ته شاه صاحب پنهنجي

---

(١) مضمون مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي ماهه فيبروري ١٩٦٠ع
(محبت سروش فارسي ۾ تان حوالو اخذ ڪيو آهي)

(٢) مضمون به عنوان (ڪردار نيڪ) سروش فارسي ١٥ مارچ ١٩٥٨ع مضمون آقائي حبيبي عبدالحي ترجمه شفيع احمد علوي مطبوعه مئي ١٩٥٨ع

[redacted]٢ بتصديق مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي (مضمون فيبروري ١٩٦٠)

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

دور جو بلند مقام جو بزرگ هو۰ سندس تصانيف ۾ تاليفات هيٺ ڏجن ٿا۰

(١)	فَتحَ الجميل فِي مَدارِج التَحصِيل	(عربي زبان ۾)
(٢)	بَرَاهِينَ النجاتِ مِن مَصَائِبِ الدُنيَا وَ الاٰخرَاتِ	(عربي زبان ۾)
(٣)	فيوضَاتِ اللِهيَة	
(۴)	طَريقهٔ الارشاد في تحصِيل المُومِنِينَ والاولاد	
(۵)	مُنتَخِب الاصُول	(فقه ۾)
(٦)	وَثيقهٔ الاَکابر	(عربي زبان ۾) علم حديث جي سَنَد بابت تاليف ١١٦٠ ھ
	● (قلمي) (الف)	هن ڪتاب جو قلمي ۾ خطي نسخو نمبر ٣٧۵ ڪتاب خانه (اسلاميه ڪاليج) پشاور يونيورسٽي ۾ موجود آهي۰
	● (قلمي) (ب)	هن ڪتاب جو ٻيو خطي نسخو حافظ خان محمد ڪاظر وٽ (ڪوئٽيا) ۾ موجود آهي۰
(٧)	قُطبُ الارشَادُ	(عربي زبان ۾)
(٨)	فُتوحاتِ الغيبه في شرح عقَائِدَ الصُوفيه	(عربي زبان ۾ هڪ وڏو ضخيم ڪتاب آهي جنهنکي تصوف جو دائره المعارف چئجي سگهجي ٿو۰ هن ۾ فلسفه، تصوف، ۽ اخلاق، صوفين ۽ اهل طريقت جي عقيدن تي شرح ۽ سبط سان محققانه بحث ٿيل آهي۰

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

		هن ڪتاب جو قلمي نسخو سيد حسام الدين راشدي وٽ موجود آهي.
(٩)	جَوَاهِر الاَوْرَاد	(عربي زبان ۾)
(١٠)	قصيده مبروره	هيءَ تاريخ ١٢ جماد الول ١٢٦٢ هه تي شاه فقيرالله مدينه منوره ۾ مرقد سرور ڪائنات جي حضور ۾ ويهي نظم ڪيو (١)
(١١)	ڪِتَابُ الاِظهارُ في ثُبُوتُ الآثار	(عربي زبان۾)
(١٢)	فَوَائد فقيرالله	(طب ۾ وظيفه) افغاني زبان پشتو ۾
(١٣)	مَحمُود الاَوْرَاد	(عربي زبان ۾)
(١٤)	شرح قصيده بانت سعاد	(فارسي زبان ۾ ٨٥ صفحن تي)
(١٥)	ملفوظات	٣٣٢ صفحن تي ٧ حافظ خان محمد ڪاڪڙ وٽ (ڪوئيٽا) ۾ موجود آهي.
(١٦)	ملفوظات ۽ علميات	٥٣٤ صفحن تي
(١٧)	مڪتوبات	٣٩٠ صفحا (فارسي ۽ عربي زبان ۾) مير علينواز علوي لاهور مان ڇپائي پڌرو ڪيو.

---

(١) مڪتوبات: ص ١٠٩

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

(١٨) شرح ابيات شڪل مثنوي — ٤٠٠ صفحن تي
هن ڪتاب جو قلمي نسخو
ڪابل ۾ هو. ****

هي ٻئي بزرگ ۽ برگزيده جڏهن سنڌ ۾ پهتا، تڏهن ان دور ۾ ٺٽو پنهنجي وقت جو علمي شهر هو، ۽ اهو سنڌ ۾ جڻ "بخارا" ۽ "شيراز" بڻجي ويو هو يا چئو هو. جو هيترن ئي ڏورانهن ڏيهن کان علم جا اڃايل هت پهچي حديث تفسير ۽ فلسفه وغيره..... جي تعليم پرائيندا هئا. شاه فقيرالله جي اچڻ وقت ٺٽي ۾ مخدوم محمد معين ۽ مخدوم محمد هاشم جي درس و تدريس جي هر هنڌ هاڪ ويٺل هئي. شاه فقيرالله علوي جي پهچڻ وقت مخدوم محمد معين ڪافي پوڙهو ٿي چڪو هو، تنهن ڪري شاه صاحب، مخدوم محمد هاشم ٺٽوي جي شاگردي قبول ڪري نه فقط ڪانئس ظاهري علم جي سند حاصل ڪئي، پر ذڪر اذڪار ۽ اوراد به ڪانئس پرائي سلوڪ ۾ ڪمال حاصل ڪيو.

هن جي تصديق لاءِ شاه فقيرالله علوي خود پنهنجي ڪتاب "قطب الرشاد" (١) ۾ ڏني آهي. هن ڪتاب جو مقصد ٧ - ٨ - ٩ ۽ ١٠ پڙهي ڏسبا ته انهن ۾ علم الحديث جي ڪتابن ۽ ٻين اوراد ۽ اذڪارن، دعائن ۽ قصيدن جون جيڪي سندون بيان ڪيون ويون آهن، سي سڀ مخدوم محمد هاشم ٺٽوي کان ورتل آهن. ساڳئي طرح شاه فقيرالله علوي اسانيد ۾ هڪ رسالو "وثيقة الاڪابر" نالي لکيو آهي. ان ۾ جيڪي به اسانيد لکيون ويون آهن، سي سڀ شيخ عبدالقادر المڪي جي وسيلي مخدوم محمد هاشم ٺٽوي سان ملن ٿيون. (٢) مخدوم محمد هاشم ٺٽوي کان علم الحديث ۽ ٻين فنن ۾ سندون حاصل ڪري اسناد ۾ بلندي حاصل ڪيئي. (٣)

**** قطب الارشاد : خطبه ڪتاب در مناقب مؤلف قطب الرشاد قدس سره العزيز ص ـ ٨

(١) قطب الرشاد : به حواله مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي مضمون مطبوع فيبروري ١٩٦٠ع سان ڀيٽيل

(٢) وثيقة الڪابر: شاه فقيرالله علوي جي ڪتب خاني جو قلمي خطي نسخو، سنڌس خاندان جي هڪ فرد جناب ميان شفيع احمد علوي وٽ موجود آهي. ۽ ساڳيو قلمي نسخو اسلاميه ڪاليج پشاور يونيورسٽي ۾ نمبر ٣٢٥ سان موجود آهي.

(٣) مضمون مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي مطبوع فيبروري

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

باطني فيض ۾ سنڌ س مرشد ۽ مربي شيخ محمد معصوم دائم الشهود پشاوري آهي ، جو نقشبندي طريقي جو وڏو ڪامل بزرگ ۽ ولي ٿي گذريو آهي ، جنهن صاحب حضرت محمد سعيد لاهوريءَ کان فيض اخذ ڪيو ۽ اُن صاحب شيخ سعد الله وزيرآبادي کان فيض حاصل ڪيو ۽ اُن صاحب حضرت مجدد الف ثاني سرهندي جي خليفه اول حضرت شيخ سيد آدم بنوري متوفي مدينه منوره کان فيض حاصل ڪيو" (١) شاه فقيرالله علوي کي ٣٢ سيتيهن سلسلن جي اجازت هئي. جنهن ۾ شاه صاحب هر طريقه ۾ باطل ۽ فضيلت جو صاحب هو. طريقن ۽ سلسلن جو ذڪر هن ريت آهي ۽ حاجي صاحب شاه فقيرالله جي ڪتاب " قطب الرشاد ۾ سلسلن متعلق هيٺيان ڪيل عربي عبارت جو نقل ڪجي ٿو.

" وَجميعُ الطرق التي حَصَلَ لي الاجازة بطرائق المشائخ الصوفيه نفعنا الله تعالي ببركاتهم واتام علينا من فيوضاتهم ثلاثه وَثلاثين " (٢)

(١) نقشبنديه	ص ٥٥٧	(٢) قادريه	ص ٥٣٥
(٣) چشتيه	ص ٦٠٨	(٤) شطاريه	ص ٦١٨
(٥) شاذليه	ص ٦١١	(٦) غزاليه	ص ٦١٤
(٧) سهرورديه	ص ٦٢٧	(٨) تبعائيه	ص ٦٣٢

---

(١) قطب الارشاد : هڪ وڏو ضخيم ڪتاب آهي جو مونکي محترم امين الله علوي مطالعي لاءِ ڏنو. ڪتاب اُستاد لاءِ وڏي ڪمي رکي ٿو ص ٥٥٧ (هن ڪتاب ۾ ڪل ٦٤٦ صفحا آهن)

(٢) قطب الرشاد : ص ٥٤٤ سٽ نمبر ٢٤ ۽ ٢٥

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 99

(٩)	جبوريه	ص ٦٣٢	(١٠)	حاتميه	ص ٦٣٣
(١١)	فردوسيه	ص ٦٣٣	((٢)	طيفوريه	ص ٦٣٣
(١٣)	سديينه	ص ٦٣٤	(١٤)	همدانيه	ص ٦٣٥
(١٥)	رفاعيه	ص ٦٣٦	(١٦)	خاطرونيه !!	ص ٦٣٦
(١٧)	محمديه	ص ٦٣٧	(١٨)		
(١٩)	قشيريه	ص ٦٣٧	(٢٠)	طيفوريه البسطاليه	ص ٦٣٨
(٢١)	احمديه	ص ٦٣٨	(٢٢)	خواطريه	ص ٦٣٨
(٢٣)	طالسبيه	ص ٦٣٩	(٢٤)	جنيديه	ص ٦٣٩
(٢٥)	اويسيه	ص ٦٣٩	(٢٦)	خضريه	ص ٦٣٩
(٢٧)	زوروقيه	ص ٦٣٩	(٢٨)	راشديه	ص ٦٤٠
(٢٩)	بكريه	ص ٦٤٠	(٣٠)	جزوليه	ص ٦٤٠
(٣١)	معديه	ص ٦٤٠	(٣٢)	سحيليه	ص ٦٤٠
(٣٣)	حلابيه	ص ٦٤١			

Gul Hayat Institute

!! خاطرونيه: هي سلسلو يا طريقو مخدوم محمد هاشم ٺٽوي کان براهِ راست ورتل • بحوالہ قطب الارشاد ص ٦٣٦

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 100

هي حاجي صاحب شاهه فقيرالله علوي جي صحبت اهڙن ۾

انهن بزرگن سان هئي ، جيڪي ان زماني ۾ شيخ المشائخ جي حيثيت رکندا هئا ۰
ان جو اعتراف شاهه صاحب جي ڪتاب " ڪتاب قطب الارشاد " ۾ موجود آهي (١)
اها عربي عبارت نقل ڪجي ٿي۰

" وَحَصَلَ لنَا بِسَببه الصحبَة من طَريقة الشيخ محمد حَيات المدني
وَمِن طَريقة السيد عمر المحي رضي الله تعالي عنهما ايضا "

شاهه صاحب جي مڪتوبات جي آخر ۾ هن بزرگ جا ڇهه خط
درج ٿيل آهن جي حاجي صاحب ۾ سندن معتقدن ڏانهن رشد ۽ هدايات بابت لکيل آهن (٢)
شاهه فقيرالله علوي عربي ، فارسي ، پشتو ٻولين ۾ شعر جو آهي ۰ ان مان سندس
پختگي ۽ قادرالڪلامي ظاهر ٿئي ٿي۰

شاهه صاحب پنهنجي فارسي شعر ۾ تخلص " فقير " استعمال
ڪندو هو۰ سندس عارفانه ڪلام جو نمونو مثال طور پيش ڪجي ٿو۰

صدر فيضي ڪه عالم را ترو تازه نمود
في الحقيقت ذات او مرآت ذات وجود نمود
خاڪي از زيبا رخ يثربي است ڪرخود بنگري
لب دانا را ازين ره بين در معنيٰ ڪشود
مي پرست ازلي بيڪسر عقل صوفي در ربود

---

(١) قطب الارشاد : ص ٥٣٦ سيپٽمبر ١٤ ع ١٥
(٢) مڪتوبات شاهه فقيرالله علوي : - ص ٣٢٨ - ص ٣٢٩

Gul Hayat Institute

LIBRARY INSTITUTE OF SINDHOLOGY

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 101

مئي پرست از مئي نيا شامد نمي گردد درست
ياد جام مئي بيكسر عقل صوفي در ربود

سر مئي چسم عزيزان است خاک ميکده
ياوري بخت فيروز است کاواين کرد سود

لب اگر تر سازد آن رند خراباتي بمئي
جامه وجان را نثار وجام مئي خواهد نمود

مست با عقل آنچان گردد که تا روز جزا
جز رخ دلبر نيا شد ديگرش گفت و شنود

دُردِ مئي بايد شفا ، از صدق دل کرمئي خوري
دردمندي گرچ در امراض بس مرهون بود

رُو بخُمار آورد ، آنکو مئي از روز ازل
از نقوش ، اين و آن ، لوح ، دل او ساده بود

در دو عالم نيست جز ميخانهٔ دل را راحتي
روز وشب دردي همي بايد ولي با چنگ و رود

لطف باشد با " نقير " خويش گر از مکرمت
در زمان ، خلوت از يادش کني اي با گزود (۱)

Gul Hayat Institute

---

(۱) مکتوبات : ص ۲۸۷

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

شاه فقيرالله علوي جي هن عارفانه ڪلام مان سندس شاعرانه منزل جو پتو پوي ٿو ته شاه صاحب ڪيڏو نه صاحب دل ۽ روشن ضمير، واصل باالله ٿانئو هو. سندس فيض جو درياءُ هر وقت وهندڙ هو ۽ سندس جاري علم و فيض مان هزارها طالب پنهنجي ارادتمندي ۽ عقيدتمنديءَ سان روحاني فيض حاصل ڪندا هئا. هن فيض جي درياه ١٧٧٩ع ۾ وفات ڪئي.(١) هڪ ٻئي روايت موجب ٣ صفر ١١٩٥ مطابق ١٧٨٠ع ۾ وفات ڪيائون.(٢)

شاه صاحب فقيرالله علوي جي وفات تي سندس شاگرد رشيد سيد مير محمد ، وفا ، لکيو قطع تاريخ لکي آهي جا درگاه جي اندر مزار جي اولهه طرف واري ديوار تي لکيل آهي.

ولي غوث خدا حاجي فقيرالله

شده بخلد مرجع نشين الي الدهر

"وفا" مه و شب و تاريخ وقت وصال وصال

بگويم سيوم صفر نصف ليله الاحد

٣ صفر ١١٩٥ هه

Gul Hayat Institute

---

(١) تاريخ ۽ وفات ٣ صفر ١١٩٥ هه (پير حسام الدين راشدي)
(٢) تذڪره " صوفيائي " سرحد (اعجاز الحق قدسي) ص ٥٨١ حواشيه
(١) وفات جو سال ٣ صفر ١١٩٥ هه سان (١) روايت موجب عيسوي سنه جو اطلاق ١٧٧٩ع ۾ ٻي روايت موجب ١٧٨٠ع غلط آهن. هجري سنه ١١٩٥ کان ١٣٩١ هه (هلندڙ هجري سال) تائين جو عرصو ٿئي ٿو: جنهن کي عيسوي سنه سان ڀيٽي ڏسبو ته ١٧٧٥ع ٿيندو ۽ جو پڻ هلندڙ عيسوي سنه (١٩٧١) ۾ ١٩٦ سال جو عرصو ۽ انگ برابر ملي اچي ٿو (مصنف)

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

باب ٻيو

١ - تصنيفات وَتاليفات

٢ - تعليمي نسخا

٣ - لئبرري

٤ - حڪمت ۽ حڪيماڻي زندگي

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

شـعـنـيـزات وتـالـيـفـات

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

تصنيفات و تاليفات :

ميرعلي نوازعلوي "رح" پنهنجي دور جو باڪمال مصنف هو. سنڌ ۾ علمي ۽ فني قابليت جو اهو ڪمال هو جو هو، ادب جي آسمان تي آفتاب ٿي اڀريو. هنجون تصنيفون مختلف نمونن ۾ موجود آهن انهن مان چند تصنيفات ڇاپي هيٺ آيل آهن ۽ گهڻيون خطي ۽ قلمي نسخن ۾ موجود آهن. مير صاحب علمي ۽ فني شعبن جو بحر بي ڪران هو، سنڌ ۾ علم ۽ فن جو فيض هر وقت جاري هو.

علمي ڪارنامن ۾ هنجون تصانيف اعليٰ معلومات جو بي بها خزانو آهن ته ٻئي طرف فني تحريرن ۾ ذاتي تجربات سان ثبوت ڏنل آهن. مير صاحب ڪنهن به تصنيف کي پيش ڪرڻ کان اڳ ان تي تحقيق ۽ تدقيق فرمائيندو هو جنهن ۾ صدها ۽ هزارها ڪتابن جا حوالا، معتبر روايات ۽ اقوال پيش ڪري تصنيف کي انتهائي مضبوطيءَ سان پيش ڪندو هو. تحرير جي رواني مان معلوم ٿئي ٿو ته ڪيس ڪافي علمي معلومات سان گڏ تمي حوصلگي جو اعليٰ معيار هوندو هو. جو ته وٽس شهره آفاق لئبرري موجود هئي. هر فن ۽ خواه علم تي لاتعداد ڪتابن جي موجودگي، تحقيق ۽ تدقيق جي ميدان ۾ ڪيس سادگي بلندي رهندي هئي.

سنڌ ۾ تنقيد نگاري جو معيار انهيءَ بلنديءَ تي پهتل هو: جو علميت جي مضبوطي، عالمانه حوصلگي ۽ قلمي قوتِ تحرير کان علامه مخدوم محمد هاشم ٺٽوي جهڙو عالم به بچي نه سگهيو. ميرعلي نواز پنهنجي دور جو اعليٰ اديب، عالم، محقق ۽ مصنف هو. شاعرن جي صف ۾ "استاد الشعراءَ" حڪيمن جي قطار ۾ "مسيح الزمان" مذهبي ۽ علمي ميدان ۾ فاضل علامه سڏبو هيو هو.

مير صاحب جن ڪتابن جي تصنيف فرمائي آهي تن جو ذڪر هيٺ ڪجي ٿو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

(١) آلصارم المسلول عليٰ مُنڪرِعلم الغيب الرسول

هن ڪتاب جا ٤ ضخيم جلد آهن ، جن ۾ نبي ڪريم صلعم جن جي غيب جي علم کي ثابت ڪيو ويو آهي.

(٢) البشاره لاهل الاشاره

هيءُ ڪتاب نماز ۾ التحيات وقت اشهد آڱر سان اشارو ڪرڻ بابت تحقيقي ڪتاب آهي ، جو الحنيفيه فقه ، جو معتبر ڪتاب آهي.

(٣) بياض علوي

هيءُ طب جو ڪتاب آهي. جنهن ۾ مير صاحب وقتي نتي قابليت رکي آهي.

(٤) ڪليات علوي

هن ڪتاب جي ترتيب هيٺين ريت ڪئي ويئي آهي.

(الف) فارسي ديوان

(ب) قصايد

(ت) سنڌي شعر

(ٿ) مرثيا

Gul Hayat Institute

قلمي نسخا :

"الف" " سنڌي نسخا "

(١) حقوق الوالدين

(٢) حياة موت جو سينگار

"ب" "عربي نسخا"

(١) خاتمه الانبياء

(٢) الخلق الڪريم تنوير القلوب

(٣) القرآن ڪتاب الله

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

(۴) حقوق المسلم علي الاسلام

"ت" " فارسي نسخه "

(۱) رباعيات

(۲) عشق رسول ص

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 108

" مذهبي قلمي نسخا "

ميرعلي نوازعلوي جون مذهبي خدمتون ، تبليغ ۽ توسيع جي سلسلي ۾ ناقابل - فراموش آهن • تصنيفات جي طلي ۾ هيٺيان ڪتاب خطي ۽ قلمي نسخن جي صورت ۾ موجود آهن •

عربي زبان -	(١)	خاتم الانبياءُ
	(٢)	الخلق الڪريم ڪوثر القلوب
	(٣)	القرآن ڪتاب الله
	(٤)	حقوق المسلم علي الاسلام
سنڌي زبان	(١)	حقوق الوالدين
	(٢)	حياءُ عورت جو سينگار
فارسي زبان	(١)	رباعيات
	(٢)	ختم رسول

Gul Hayat Institute

مذڪور خطي ۽ قلمي نسخن جو مختصر خلاصو هيٺ ڏجي ٿو

" خاتم الانبياءُ " (١)

خطي ۽ قلمي نسخن ۾ هيءُ ڪتاب " عربي زبان ۾ " لکيل آهي • هن ڪتاب جو " متن " آهي ته الله تعاليٰ نبي ڪريم صلعم جن کي نبي آخر زمان ۽ ختم المرسلين ڪري موڪليو آهي ، جنهن تي " نبوت" ختم ٿئي ٿي • " ختم نبوت " جي هن مسئلي کي قرآن شريف جي آيه ڪريمه ، احاديث نبوي ۽ صحابن ۽ علماءُ ڪرام جي روايات ۽ اقوالن کي قلمبند ڪري مدلل ۽ محقق ڪتاب لکيو آهي • مير صاحب جي هيءَ تصنيف لائق تعريف آهي ؛ ۽ ثابت ڪيو ته حضور اڪرم صلعم جن آخرين پيغمبر آهن ، پاڻ

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

- سڳوري ڪان بعد ۾ ٻيو ڪوبه نبي اچڻ وارو نه آهي ۽ نبوت جي دعويٰ باطل ۽ حرام آهي.

"الخلق الڪريم شوشر القلوب" (٢)

هيءُ ڪتاب قلمي نسخو عربي زبان ۾ تحرير ٿيل آهي. ڪتاب جو "متن" آهي ته انساني اخلاق زندگيءَ جو اعليٰ نيڪ عمل آهي. هن ڪتاب ۾ فاضل مصنف نفسياتي ۽ فلسفيانه طور ثابت ڪيو آهي ته انسان ڪيئن لڇڻ ٿي آهن، جي ٻين جي دلين تي قابض رهن ٿا. ڪتاب ۾ اهڙن اصولن جي هڪ لسٽ ڏنل آهي، جنهن کي پڙهڻ ۽ عمل ڪرڻ سان انسان خوش خلق ٿي ٻي ٿو.

"القرآن ڪتاب الله" (٣)

هيءُ قلمي نسخو عربي زبان ۾ تحرير ٿيل آهي. ڪتاب جي متن جي وضاحت ۾ فاضل مصنف، اهڙن عيسائين، يهودين ۽ ملحدن کي ٺوس جواب ڏيئي ظاهر ۽ ثابت ڪيو آهي ته بيشڪ قرآن شريف، الله تعاليٰ جو ڪلام آهي. " ذالڪ الڪتاب لا ريب فيه" جنهن ۾ ڪو به شڪ شبهو نه آهي. جنهن به انسان يا فرشته وغيره ..... جي تاليف نه آهي. مذهب جي عقيدت ۽ ارادت ۾ هيءُ ڪتاب اعليٰ خصوصيات جو حامل آهي. هن ڪتاب ۾ قرآن شريف جي آيه ڪريمه ۽ احاديث جا ثبوت پيش ڪيل آهن.

"حقوق المسلم علي المسلم" (٤)

هيءُ قلمي نسخو عربي زبان ۾ لکيل آهي، ڪتاب جي "متن" ۾ هڪ مسلمان جا ٻئي مسلمان تي معاشرتي ۽ مذهبي بنيادي حقوق مدلل نموني پيش ڪيا ويا آهن. هن ڪتاب ۾ "حقوق العباد" جو تفصيل سان

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ذڪر ٿيل آهي. جيئن هر هڪ مسلمان، هڪ ٻئي (مسلمان) جي حقن جي پرداخت ڪندو ۽ عملي طرح بجا آڻيندو ته زماني ۾ ڪوبه ڪوڙ ۽ دشمني وغيره ... پيدا ڪونه ٿيندي.

"حقوق الوالدين" (٥)

هي قلمي نسخو سنڌي زبان ۾ تحرير ٿيل آهي. ڪٿي ڪٿي فارسي ۽ اردو زبانن جي آميزش موجود آهي. ڪتاب جي "متن" ۾ والدين جي حقن ڪي قرآن شريف جي آيه ڪريمه ۽ احاديث نبوي سان ثابت ڪري تاڪيد ڪيو آهي ته دنيا ۽ آخرت جي نيڪي والدين جي حقن ۾ سمايل آهي. ڪتاب جي شروعات جنهن حديث سان ڪئي ويئي آهي: ان جو ترجمو هي آهي.

"عبدالله بن ابي وقاص کان روايت آهي ته چيائين ته مان رسول الله صلعم جن کان ٻڌو ۽ فرمايائون ته "الله تعاليٰ هرگز ان قوم تي رحمت نه ڪندو، جنهن قوم اندر والدين جو نافرمان موجود هجي". (بيهقي)"

"حياءُ عورت جو سينگار آ" (٦)

هيءُ قلمي نسخو سنڌي زبان ۾ تحرير ٿيل آهي. فاضل مصنف جو هيءُ بينظير شاهڪار آهي. مقدمه ۾ لکي ٿو ته "اسلام هڪ غيور مذهب آهي، ان جي اکيان عورت هڪ مقدس ۽ قابل احترام شيءِ آهي

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

جن مذهبن ۾ ڏورمن ۾ پردي جو رواج نه آهي ؛ انهن ۾ بي حيائي ۽ بي شرمي گهٽي آهي. حياءُ عورت کي ان وقت حاصل ٿي سگهندو جڏهن هوءَ پنهنجي جسم کي پردي اندر لڪائيندي ۽ جسم جي غير مرد اڳيان نمائش نه ڪندي". اهڙيءَ طرح هيءُ ڪتاب به عورتن جي نفسياتي اصلاح ۾ معياري ڪتاب آهي. مذهبي ، سماجي ، اخلاقي نقطه نگاه کان هيءُ ڪتاب وڏي اهميت رکي ٿو. ڪتاب جي متن ۾ عورت کي قرآن ۽ حديث جي حوالن سان گهريلو زندگي ۽ اٿڻ ويهڻ جي احوال هر شعبه حيات جي هر پهلوءَ تي معياري نصيحتون ڏنل آهن. ان کان سواءِ ڪتاب ۾ ٻيون به ڪيتريون ئي نصيحتون بيان ڪيون ويون آهن ۽ اصول ڏنا ويا آهن ، جن تي عمل ڪري سان عورت براب رهڪ معياري عورت (Ideal) بڻجي سگهي ٿي.

(٤) "ربـاعـيـات"

هي قلمي مختصر نسخو فارسي زبان ۾ تحرير ٿيل آهي. جنهن ۾ ڪيترن ئي رباعيون درج ٿيل آهن. هن ڪتاب جون اڪثر رباعيات بندنبي ڪريم صلعم جن جي شان ۾ چيل آهن ؛ مثال طور چند رباعيات هيٺ ڏجن ٿيون.

هرکه يکبار اين غزل برخواند
بخدا من پناه مي آرم
گفت ديگر اعوذ برب الناس (رباعي اول)
علوي از شــر شاب خناس

روئي خاطي چنان سياه کنم
آن کسي که دوبد واحد را
کهتگور ز سخن نبايد راست (رباعي دوئم)
گربد گويم که کافرست رواست

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 112

چشم بہ کشائو خاطیا بنگر   توکجا ئوکجیا غزل خواهي (رباعي سوئم)
هرک شعر تود بد گفت آرزه   حیف باد براین سخندانی

* عشق - رسول (١٨)

هيءَ قلمي نسخو فارسي زبان ۾ تحرير ٿيل آهي. هيءَ ڪتاب فارسي شعر جو آهي جو پڻ نبي ڪريم ﷺ علي علومجن جي شان ۾ چيل آهي. زبان پاڪيزه ۽ شائسته آهي، انجي مطالعي مان پڙهندڙن کي آسانيءَ سان خبر پئجي سگهندي ته شاعر ڪيتري قدر ته فارسي زبان تي عبور حاصل هو. هڪ هنڌ فرمائي ٿو:

يا رسول الله توئي جانان من   اي خدائي نام پاڪت جان من
خاک هويت باشفيع المذنبين   باد بروئ سرمه چشمان من
هست "علوي" بهشت درد امان تو   زانکه عشق تو بود ايمان من

مير صاحب علي محمد جي خدمتن ۽ ڪمن کي ڏسي گهڻو جيتوڻيڪ زماني جي شاه مصروفيتن مان ڪين فراغت نه جهڙي هئي، تاهم جيڪو وقت کيس مليو آهي، ان کي غنيمت سمجهي محنت ڪئي. هيءَ جفاڪشي ۽ اورچائي پڌائي ٿي ته هن مفڪر جي قلم جي تحرير ۽ رواني اعليٰ درجي ۽ معيار ۽ حوصلگي جو ثبوت آهي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

لئبرري :

مير علي نواز علم دوست شخص هو. پاڻ جيتوڻيڪ هڪ سياسي رحجان رکندڙ ليڊر هو. تاهم تعليمي معيار جي بلندي ۽ برتريءَ ۾ برک هو. پنهنجي علميت کي مطالع مان وڌائي عالمن جي صف ۾ بيهڻو ڪيائين. ڪ وقت جي جيد عالمن کيس اديب، جيد عالم، نقاد، مصنف ۽ محقق هجڻ جي سَنَد پيش ڪئي آهي.

حقيقت به اهائي آهي ته جڏهن مير صاحب جي تصانيف و تاليفات تي نظر ڪجي ٿي ته علميت جو اهو خزانو نظر ايندو جنهن جي جمع ڪرڻ ۽ مطالع ڪرڻ جو اندازو فقط مير صاحب تائين نه ٿو لڳائي سگهجي. انهيءَ وقت جي مروج زبان عربي ۽ فارسيءَ تي نثر و نظم ۾ بينظير تخليقات سندس جيد عالم محقق ۽ مدقق هئڻ جون لازوال ۽ بيمثال سندون آهن.

همه تن مصروف شخص هو، جنهنڪي جو ايڏو وقت برابر ڪونه ملندو هو جو گهڻو وقت مطالع ۾ مصروف رهجي سگهجي. تاهم پنهنجي ٿوري گهڻي وقت کي غنيمت سمجهي دارالمطالع ۾ ويهي لکڻ يا پڙهڻ ۾ دلي مقصد پورو ڪندو هو. مير صاحب جي عالمانه تحقيق ۽ تدقيق جو مثال بنظير نظر اچي ٿو: ۽ سندس لئبرري جو نالو اهڙيءَ طرح مشهور هو جو هندوستان جي ٻي ڪنهن به لئبرري کان ٻيو نمبر لئبرري سڄي هندستان ۾ علويه لئبرري هئي.

جيو وڃي ٿو ته (١) شاه فقيرالله پنهنجي خانقاه ۾ هڪ وڏي ڪتب خانه جو بنياد رکيو هو: جنهن ۾ گهڻا اڻ لڀ نوادر مخطوطات به شامل هئا. اهو ڪتاب خانو ويو وڌندو، ايستائين جو مير علي نواز علويءَ ان ڪتاب خانه ۾ لائبريريءَ

---

(١) مضمون مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي "علويه لئبرري" ماه فيبروري ١٩٦٠ع

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڪي اهڙو ته زور ورتايو جو هندستان ۽ افغانستان جا ڪيترا جيد عالم شڪارپور ۾ خاص اچي انهيءَ ڪتاب خاني جي زيارت ڪندا هئا ۽ نادر ڪتابن تان نوٽ وٺندا هئا."

هڪ ٻي روايت موجب (١) شاه صاحب (حاجي فقيرالله علوي) پنهنجي شڪارپور واري خانقاه ۾ هڪ وڏي ڪتاب خاني جو بنياد رکيو هو. هاڻي به ان ڪتاب خاني جا ڪي خطي نسخا ڏسڻ ۾ اچن ٿا. پر افسوس جو ٻوين پنجاه سالن ۾ ٻوين پنهنجي اسلاف ۽ بزرگن جو ورثو هٿن وڃائي ڇڏيو عجب آهي ته ڪٿ ڪٿن ڪيو ته ڪي ان ڪي تلف ڪٿن ڪيو".

هن ڪتاب خاني جي قلمي ڪتابن مان " سنن ترمذي " جو هڪ نسخو جو پڻ صبغت الله جي حرف ۾ لکيو ويو هو ـ ان تي ڪيترن عالمن طرفان قرائت جون سندون ۽ اجازت نام لکيل آهن. شاه فقيرالله جو سنڌ ۾ وڏن معتقدن مان (روضي ڌڻي) سيد محمد راشد بن سيد محمد بقا پاڳارو (١١٧٠ ـ ١٢٣٣ هـ) به هو. جون ته روضي ڌڻي جو اولاد به هن بزرگ ۾ وڏو اعتقاد رکندو هو. جڏهن حاجي فقيرالله جي ڪتب خاني مان صحيح بخاري جو هڪ نسخو پير ڳوٺ آندو ويو. تڏهن پير سيد صبغت الله شاه پنهنجي خاص مريدن ۽ معتقدن سان هن مبارڪ ڪتاب جي استقبال لاءِ اٿي آيو. جيو وڃي ٿو ته (٢) " سنن ترمذي جو نسخو محترم سيد حسام الدين راشدي جي ڪتب خاني ۾ موجود آهي".

---

(١) ثروش فارسي ١٥ مارچ ١٩٥٨ع ۾ بعنوان " ڪردار نيڪ" مضمون مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي مطبوعه ماهنامه نئين زندگي ماه فيبروري ١٩٦٠ع

(٢) به حواله مضمون " علوي لئبريري " مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي نئين زندگي ماه فيبروري ١٩٦٠ع

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

(٢) ميرعلي نوازعلوي جي دور ۾ علويه لئبرري ڇڙهي اوج ۽ درجه ڪمال تي هئي. پاڻ نهايت حاذق حڪيم، جيد عالم هو، سنڌ ۾ عربي فارسي تحرير ۾ بيحد روانيءَ آهي عربي، فارسي، اردو، سرائڪي، هندي ۽ سنڌي ٻولين ۾ مدقق محقق مصنف ۽ اعليٰ درجي جو شاعر به آهي. اهوئي سبب آهي جو دنيوي ڪاروبار جي لحاظ سان جيتوڻيڪ هو هڪ وڏو سياسي شخص هو، پر تنهن هوندي به هن علمي مذاق ۽ علمي مسائل جي جستجو ۾ جاکوڙ ڪئي هئي ان ته ڇڏيو ۽ سنڌ ۾ ٿي وقت ۾ هزارين نادر ڪتب هٿ ڪيا، جن جي ڏسڻ لاءِ ڏورانهين ڏيهن کان عالم ايندا هئا. پر هن خاندان جو اهو علمي مذاق ۽ اوج ميرعلي نواز تي ئي ختم ٿيو".

مونکي مسٽر مقبول احمد علوي کان معلوم ٿيو ته (٢) سيد عطا حسين شاه موسوي ١٩٥٧ع ڌاري هن خيرپور ڊويزن جو انسپيڪٽر آف اسڪولس هيو، ان وقت ۾ علويه لئبرري جي ڪتابن جي سرڪاري ڪئٽلاگ جو ڪم شروع ٿيو. ان ڪئٽلاگ ۾ مسٽر مقبول احمد سهتو به ساڻس گڏ هو. ڪئٽلاگ ۾ ڪتابن جو حاضر تعداد قلمي ڪتابن سميت پنج هزار هيو جنهن ۾ ديني ڪتابن جو تعداد، عربي، فارسي زبانن ۾ جهجهو هو. انهن مذهبي ڪتابن ۾ علم القرآن، علم الحديث، علم الفقه، علم التصوف، تفاسير منطق، عروض، فلسفه، شرح احاديث، نفسيات، سياست، اقتصاديات، تواريخ، جغرافيه ۽ سائنس وغيره.... علمن تي لاتعداد ۽ بي نظير ڪتاب موجود هئا. هن لئبرري جي خريد ڪرڻ لاءِ سنڌ يونيورسٽي طرفان پنج هزار روپين جي آڇ ٿي، جا مالڪن معمولي رقم سمجهي انڪار ڪري ڇڏيو.

---

(١) بحواله مضمون "علويه لئبرري" مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي نئين زندگي ماه فيبروري ١٩٦٠ع

(٢) مقبول احمد علوي: هيڊ ماسٽر اسسٽنٽ گورنمينٽ هاءِ اسڪول شڪارپور ۾ آهي. مقبول احمد سهتو: هن وقت مون سان گڏ اسسٽنٽ ڊسٽرڪٽ انسپيڪٽر آف اسڪولس جي عهدي تي آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 116

جئين تہ هن لئبرري جي سنوارينڌڙ مير علي نواز جو تعلق همايون جي بزرگ مولوي عبدالغفور " مفتون " همايوني ، مولوي محمد هاشم ۽ مولوي محمد قاسم "يانسوي" سان ۽ شاه حزب الله ۽ شاه مردان اول پاڳاري سان گهرو ۽ گهاٽو رهيو آهي جنهن ڪري مير صاحب جي رحلت بعد ڪتابن جو وڏو ذخيرو دوستن ، احبابن ڏانهن همايون ، ڳڙهي ياسين ۽ پير ڳوٺ طرف ڪجي ويو. مذڪور ٽنهي لئبررين ۽ علويہ لئبرري جي بچت بقايا جي انگن اکرن مان معلوم ٿئي ٿو تہ هن شهره آفاق لئبرريءَ ۾ ٧١٣٥ ست هزار هڪ سو پنجٽيهہ ڪتاب موجود هئا.

همايون لئبرري مان هڪ فهرست ملي آهي جنهن ۾ علويہ لئبرري مان ٨٤٢ ڪتاب آيل ڄاڻايل آهن ؛ جنهن ۾ ڪتابن جا نالا ڏنل ڪونہ آهن پر ڪو جنس شمار ڏنل آهي ان ريت ڳڙهي ياسين ۾ مولوي نجم الدين وٽان بہ فهرست ۾ ڪتابن جي جنس ۽ تعداد ٢١٣ معلوم ٿيو آهي. پير ڳوٺ لئبرري مان جيڪا فهرست ملي آهي ان ۾ علم الحديث ۽ تفاسير وغيره.... جو ڪو ڳاڻيل ٣٥٤ انگ مليو آهي.

هن تعداد مان ١٤٠٩ ڪتاب ٻاهر ويل آهن تہ باقي ٥٧٢٦ پنج هزار ، ستن سو ، ڇويهہ ڪتاب علويہ لئبرري ۾ موجود هئا.

هن سلسلي ۾ ڳڙهي ياسين ۾ آغا بدر الدين دراني جي لئبرري " ڪاشانئہ ادب" مان هڪ فهرست بہ عنوان " علويہ دارالعلوم شڪارپور" ملي آهي. جنهن ۾ ڪتابن جي جنس ۽ تعداد درج ٿيل آهي. انگن اکرن جي ڇنڊڇاڻ ۽ تحقيق مان ظاهر ٿئي ٿو تہ هن شهره آفاق لئبرريءَ ۾ جيڪي ڪتاب هئا تن جو تعداد لڳ ڀڳ برابر بيهي ٿو؛ جڏهن مذڪور تعداد ۾ ڪتاب " البشاره لا اهل الا شاره" ۾ ڄاڻايل ماخوذ ڪتب علويہ ١٣٠ هڪ سو ٽيهہ جوڙ ڏنا ويندا.

علويہ لئبرري ۾ اصل تعداد ٧١٣٥

همايون ويل ڪتاب	٨٤٢	الف	٨٤٢	ڪجي ويل ڪتب
علويہ لئبرري ۾ بقايا	٦٢٩٣			
ڳڙهي ياسين ويل ڪتب	٢١٣	ب	٢١٣	" " "
علويہ لئبرري ۾ بقايا	٦٠٨٠			
پير ڳوٺ لئبرري ويل	٣٥٤	ج	٣٥٤	" " "
علويہ لئبرري ۾ بقايا	٥٧٢٦		١٤٠٩	

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

آغا بدرالدين دوراني جي لئبرريءَ "ڪاشانهءِ ادب" مان مليل فهرست
علويه لئبرري ۾ ٤٠٠٥ ڪتاب جنس ۽ تعداد سميت ڄاڻايل آهن.

عـنـوان		تعداد
علم النجوم	..	٤
احاديث نبوي	..	١٤٧
قرآن مجيد	..	٤
سيرت انبياء ڪرام	..	١١
سيرت نبي صلعم	..	٤٥
تفاسير	..	٥٦٢
علم التصوف	..	٢٩٥
جغرافيه	..	١٣
تاريخ عالم	..	١٨٥
تاريخ هند و پاڪ	..	٤٢٩
تهذيب و تمدن	..	٤٤
سياسي مقدمات	..	١٥
ادب ۾ نظم	..	٣٠٤
ادب ۾ نثر	..	٤٤٦
مردم شماري	..	٩
قوانين	..	٩٢
فهارست ڪتب خانه	..	٦٣
لغات	..	١٥٩
سياسات	..	٢٤٢
انسا ڪلوپيڊيا	..	٢٠٠

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 118

عنوان			تعداد
سائنس	..	..	١٨
گزيٽيئر	..	..	٥٢
تاريخ طبعات	..	..	٦
تاريخ اسلام	..	..	٢٩٥
سوانح حيات	..	..	۴٥٦
نقشہ چارٽ	..	..	١٦
طب	..	..	٣٣
زراعت ۽ باغباني		..	۴١
معاشيات	..	..	١٢٠
فقه	..	..	٥٥٣
حج	..	..	١٣١
اخبارات و رسالا		..	٩٨
اخلاقيات	..	..	٢٢٠
سفرنامہ	..	..	٨٣
مخطوطات	..	..	٢۴٠
حيوانات	..	..	١١
نفسيات	..	..	١٦٣
انگريزي ناول	..	..	٣٦
ڊرامہ	..	..	٩٥
ناول	..	..	۷۴٩
تعليمات	..	..	١٦۷
صنعت و حرفت	..	..	١٥
فلسفہ توحيد	..	..	١٢
علم المنطق	..	..	١٠
ڪل جملو	..	..	۷٠٠٥

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute

	۴۰۰۵
بحوالہ ڪتاب البشاره لاهل الاشاره	۱۳۵ (❊)
ڪل تعداد	۴۱۳۵
هن وقت بقايا	۱۲۶۵
ڪـــوٽ	۵۸۴۰

(❊) نـــوٽ : ۱۳۰ ڪتابن جي ياداشت مذهبي خدمتون " باب ۾ ڪتاب " البشاره لاهل الاشاره" جي وضاحت لاءِ ڏنل آهي ۔ (مصنف)

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 120

هن شهر ۾ آفاق لئبرريءَ ۾ ڪل ڪتاب ٤١٣٥ موجود هئا.
هينئر لئبرريءَ ۾ فقط ١٢٦٥ ڪتاب موجود آهن جي صرف مذهبي ۽ ديني ڪتاب
آهن. باقي ذخيره..... ختم ٿي چڪو آهي. گويا علم جو چراغ هميشه لاءِ وسامي
ويو ۽ اهو آفتاب پنهنجو جلال ڏيکاري غروب ٿي ويو. اڄ ان روشن ۽ منور ايوان ٿي
تاريخيءَ ڪان سواءِ ٻيو ڪجهه به نظر نٿو اچي. يعني علويه خاندان ۽ مير علي نواز علوي ک
ڪان بعد سنڌ مستند اڄ تائين خالي آهي ٿي سگهي ٿو ته مستقبل ۾ ڪو
مرد مجاهد پيدا ٿئي جو هن سڙيل بڻ ٿي دوباره باغ ۽ بهار ٿي پنهنجي مورث اعليٰ
شاه فقيرالله ۽ ميان عليٰنواز علوي جي جاءِ والاري. دنيا جي دلين تي راڄ ڪري آمين.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

حضرت مجاهدانه زندگي

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

"حڪمت ۾ حڪيمانه زندگي:

مير علي نواز جي زندگيءَ جو محبوب مشغلو حڪمت هيو، ظاهري طور جيتوڻيڪ هو وڏو سياستدان هو، تڏهن به حڪمت جي مشغلي سان سچو هوندو هو. سندس دانائي جو اعتراف هر ذي شعور وٽ قابل احترام هو. حتيٰ ڪه مير صاحب پنهنجي وقت جو "مسيح الزمان" سڏيو ويندو هو.

حڪمت جي فن جي ڪيترين وسيع ترين مهارت حاصل هئي، علم الحڪمت تي سندس تصنيف بياض علوي، طبي معلومات جو انمول خزانو آهي. علم طب ۾ هنجو مرتبو نهايت بلند هو ۽ اهو سندس خداداد ورثو به هو. پاڻ ان دور جي باڪمال حڪيمن جي صف اول ۾ شمار ٿيندو هو. مرض جي تشخيص ۾ ڪيس يد طوليٰ حاصل هو. ان سان گڏ دواسازي ۾ به بينظير هو. سندس طبي تصنيف مان هنجي فن جي ماهرانه ڪيفيات نمايان ٿي ٿيون. مرض شناسي جي ڪمال جا ڪئين ڪرشمه موجود آهن، سندس خاندان جي معتبر ۽ معزز شخصيتن کان معلوم ٿيو ته:

"هڪ ڀيري هڪ شخص وٽس آيو جو پڻ جگر جي گرمي ۾ مبتلا هيو، ڏاڍن ۾ حڪيمن انکي سلهه تجويز ڪري مختلف علاج ڪندا رهيا ر پر انکي ڪوبه فائدو ڪونه پهتو. آخر نااميدي جي حالت ۾ مير صاحب جي درواني تي اچي پهتو؛ جيتوڻيڪ مير صاحب سان رواجي طور ملڻ ڏاڍو مشڪل هوندو هو، پر اتفاق جي ڳالهه آهي جو مير صاحب ان وقت پنهنجي مطب ۾ حاضر هو. مريض جي ضعيف ترين حالت ڏسي ڪيس انساني همدرديءَ جو جذبو اڀري ويو. نبض تي هٿ رکڻ کان اڳ ۾ سندس جسماني حالت ڪندو رهيو. ڏسندي ڏسندي مريض کي چيائين ته توکي سلهه جي بيماري ڪونه آهي پر توکي جگر جي گرمي آهي" ان جو علاج "چهر جا پن" آهن. اهو مريض هڪ وقت ۾ چهر جا پن گهوٽي پيئندو رهيو، ٿوري ئي عرصي ۾ خوش ٿي ويو."

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 123

مير صاحب جي خداداد قابليت جي ھاڪ ھنڌي ڌورانھين ھنڌن تان مريض سنڌس خدمت ۾ علاج لاءِ حاضر ٿيندا ھئا ۽ شفاياب ٿي ويندا ھئا. ھو مرض جي تشخيص لاءِ نبض ڏسڻ کي رواج سمجھندو ھو ورنه بيماري مريض جي "منھن" مان معلوم ڪندو ھو. مثيون مثال پروفيسر لطف الله بدوي به پنھنجي تحرير (١) ھيٺ آندو آھي ۽ ان مريض سان روبرو ملاقاتي ٿيو آھي جنھن بدوي صاحب کي پنھنجو احوال ٻڌايو ھو. بدوي صاحب ھيٺين لفظن سان اعتراف ڪريٿو:

" انھيءَ ۾ شڪ نه آھي ته سنڌس (مير علينواز جو) وجود شڪارپور جي لاءِ برڪت جو باعث ھو. ڪاش پوءِ ھڙو حڪيم شڪارپور شھر ۾ پيدا ڪري نه سگھيو ۽ اھا علم ۽ فن جي ڪرسي اڄ تائين خالي رھندي اچي.(٢) مير صاحب جي حڪمت متعلق ھڪ ٻيو واقعو به مشھور آھي ته:

" ھڪ ڀيري ھندو ھڪ عورت جو لاش ڪٽيءَ ۾ کڻيون مسان ڏانھن ساڙڻ پئي ويا. جڏھين اھي مير صاحب جي مطب کان گذريا ته اتفاق سان مير صاحب اتي حاضر ھو. ھندن کي چيائين ته ھي ڇا آھي؟ ھندن جواب ڏنو ته ھڪ عورت مري وئي آھي: انکي مسان ڏانھن کڻي ٿا وڃون. مير صاحب ڪٽين لاش کي ھيٺ لاھڻ لاءِ چيو. جڏھين لاش کي ڏٺائين ته ھين مير صاحب کان مسڪراھٽ نڪري وئي. ھندن کي چوڻ لڳو ته اوھان ڪ خون ڪري رھيا ھئا، ھيءَ عورت حامله آھي: وڌيڪ جيئري به آھي.

ھندو اھو ٻڌي عجب ۾ پئجي ويا. مير صاحب پنھنجي نوڪر کي بندوق کڻي اچڻ لاءِ حڪم ڏنو. نوڪر بندوق کڻي آيو ۽ اھا لاش جي ڀرسان "فرو فائر" ڪيئي وئي ان عورت کان چرڪ نڪري ويو ۽ شوري دير بعد اٿي ويھي رھي. چوطرف خوشيءَ جي لھر ڊوڙي وئي: ھر زبان کان واھ واھ جا لفظ نڪري ويا. تڏھين ھندن مير صاحب کان سبب پڇيو ته ھيءُ سڀ ڇا ھيو؟ مير صاحب ٻڌايو ته ھيءَ عورت حامله ھئي، ٻار جو ھٿ ماءُ جي دل تي اچي ويو ھو جنھن ڪري رت جو دورو معطل ٿي ويو ھو. بندوق جو ڌماڪُو سان چرڪ ڏيارڻ ويو ته جئين ٻار جو ھٿ ماءُ جي دل تان کڄي وڃي".

---

(١) مضمون : مطبوع مھراڻ جون موجون ص ١٩٦ (لطف الله بدوي)

(٢) ساڳيو مضمون : ١٩٨

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ازانسواءِ بيا به سوين اهڙا عجب خيز مثال اڄ به ضرب المثل آهن. جيو وجي ٿو ته حڪيم اجمل خان سان ڪھڙوءِ گهاٽو تعلق رکندو هو. حڪيم اجمل خان ڪئين ڀيرا وٽس آيو ۽ پاڻ به ان سان ملندو رهندو هو. هرڪو به "جهڙي صحبت تهڙو اثر" بمصداق مير صاحب جو سنگ سٻنڌ اهڙن مشهور فلسفي عالمن ۽ حڪيمن سان هوندو هو، جن جو نالو هندستان، پاڪستان خواه ٻيروني ممالڪ جي تاريخ ۾ نمايان حيثيت رکي ٿو.

هيءَ هڪ قدرتي ڏات آهي؛ جنهن کي الله تعاليٰ نصيب ڪري. اهو خوش نصيب ۽ خوش قسمت مير صاحب هو، جنهنکي رب تعاليٰ پنهنجي فضل وڏو سان نوازي ممتاز درجي تي سرفراز ڪيو. حڪمت سان نسبت رکڻ ۽ پورو پورو با معنيٰ حڪيم مير صاحب جي شخصيت جو نالو هو.

"ته اتصال بي تکيف بي قياس
هست رب الناس را باجان ناس"
(رومي)

حڪمت جي به طولي طاقت سان حڪيمن جي ۾ حڪيم هو. ان کان ڪوبه انڪار ڪري نٿو سگهي ته ڪيترا وقت جو مسيح الزمان ڪري سگهيو ويندو هو. هڪ معتبر روايت (١) موجب جڏهين هزهائينس سر مير فيض محمد خان والي رياست خيرپور بيمار ٿيندو هو ته هين دهليءَ مان حڪيم حافظ محمد اجمل خان صاحب کي گهرائيندو هو. هڪ دفعي اوچتو هزهائينس جي طبيعت خراب ٿي پيئي، جنهن لاءِ دهليءَ مان هو موڪليو ويو. ان زماني ۾ دهلي تائين پهچڻ ۾ ٢ - ٣ ڏينهن لڳي ويندا هئا:

---

(١) به روايت مير غلام ياسين علوي

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ننهن ڪري هزهائينس کي پنهنجن وزيرن مشوره ڏنو ته اوهان جي طبيعت بيحد خراب ٿي وئي آهي. ننهن ڪري شڪارپور مان حڪيم سيد ميرعلي نوازعلوي کي گهرايو ويو. قدرتا اتفاق اهڙو ٿيو جو جڏهن ميرعلي نوازعلوي خيرپور پهتو ته ان وقت حڪيم حافظ محمد اجمل خان صاحب به، دهليءَ کان خيرپور اچي وارد ٿيو. هزهائينس جي طبيعت ٻنهي حڪيمن کي ڏيکاري وئي. نبض شناسيءَ ۾ ٻنهي حڪيمن بيماري ساڳي مقرر ڪئي. بيماريءَ جي سڃاڻپ متفقه خيال رکڻ کان بعد نسخو تجويز ڪيو ويو.

ميرعلينواز صاحب پنهنجي تجويز ڪيل نسخي ۾ ارڙهن ١٨ دوائون تحرير ڪيون. ٻئي طرف حڪيم حافظ محمد اجمل خان صاحب به پنهنجي تجويز ڪيل نسخي ۾ ارڙهن ١٨ دوائون تحرير ڪيون. نسخن جون پاڻ ۾ ڀيٽيون ويون. حڪيم حافظ محمد اجمل خان صاحب ميرعلينواز صاحب جي نسخي کي ڏسي فرمايو ته "اسان ٻنهي جون سورهن ١٦ دوائون هڪ جهڙيون لکيل آهن؛ باقي ٻه دوائون جن ۾ فرق آهي، سي مير علينواز صاحب جون زود اثر ۾ مون وارين بقيه ٻن دوائن کان وڌيڪ فائديمند آهن" ميرعلينواز صاحب جي حڪيمانه بصيرت ۽ دانائي ڏسي، هزهائينس مير فيض محمد خان کي چيوته، "جڏهن اوهانکي سنڌ ۾ محمد اجمل موجود آهي ته پوءِ توهانکي ايتري ڏور دهليءَ تان گهرائڻ جي ضرورت نه آهي."

هڪ مهيني گذرڻ بعد دهليءَ ۾ "وائسراءِ هند" (١) سخت بيمار ٿي پيو جنهن لاءِ حڪيم حافظ محمد اجمل خان صاحب کي چيو ويو ته اوهان وائسراءِ جي طبيعت ڏسڻ اچو، پر پاڻ سان گڏ ٻيو هڪ حڪيم به وٺيو اينداء جنهن بعد ميرعلينواز صاحب کي تار ڪئي وئي. مير صاحب کي جڏهن تار پهتي، تڏهن سيد صلح شاه راشدي پير شريف وارو موجود هو. پاڻ مير صاحب يڪدم تيار ٿيو ۽ سيد صالح شاه کي به همراه سفر ڪري دهلي آيو.

---

(١) وائسراءِ هند - لارڊ ڪرزن (Lord Curson)

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 126

جڏهين مير صاحب دهليءَ ۾ وارد ٿيو ته هين اتان جا ماڻهو (سنڌ جو محمد اجمل) ڏسڻ لاءِ ايندا هئا ۔ ان وقت مير صاحب ڪي ڏينهن ۾ رهندا ٿي هو ۽ لباس بيحد سادو هو ۔ ماڻهو ڏسي عجب ۾ پئجي ويا ؛ پر لعل لڪن ۾ ڪونه لڪندا آهن ، اها ذات ، سنڌ جي پوتر پيشانيءَ مان ظاهر هئي ۔ جڏهين حڪيم حافظ محمد اجمل خان صاحب سان مليو ۔ ته هين " وائسراءِ هند " جي طبي معائني لاءِ ڳڌجي ويا ۔ مير صاحب طب ۽ حڪمت ۾ بين القوامي شهرت رکندڙ هو ۔ جنهن جا هزارين مثال موجود آهن ۔

سنه ١٩١٦ع ۾ مولوي حڪيم عبداللطيف ڪوٽڙيءَ وارو حڪيمن ۽ طبيبن کان نراس ۽ نااميد ٿي آخري علاج لاءِ مير صاحب جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۔ مير صاحب سندس علاج ڪيو ۽ ٿوري ئي وقت ۾ شفا ياب ۽ صحت ياب ٿي ويو ۔ مير صاحب جي شان ۾ هڪ شعر لکيو اٿس جو پڙهندڙن جي لاءِ هيٺ ڏجي ٿو ۔

" در مدح سيد مير علي نواز شاه علوي "

لقمان حڪمت ست وائي علي نواز ۔ ازبو علي ست رمز غذائي علي نواز

در علم فرس و فلسفه و فقه فائق ست ۔ تفسير وهم حديث بروائي ـ علي نواز

حاجي قبه دراڪ فقيرالله ڪامل ست ۔ جد بزرگوار ثنائي ـ علي نواز

مولائي فخرالدين ڪه حڪيم عجيب بود ۔ آب حضور دار سرائي ـ علي نواز

اندر شڪارپور ڪه باب هزاري ست ۔ مفتوح باد راوي شفائي ـ علي نواز

به جيخ چار مين جه زند لاف روشني ۔ مشهور بحر ذره ضيائي ـ علي نواز

همصروي اگرچ ڪما تند نان خوار ۔ هرهر بلا حسن وفائي ـ علي نواز

درحب اهلبيت عليه السلام و خلفائي راشدين ۔ تاجان هم بجسته ولائي علي نواز

"عبداللطيف" لطف خواهد از لطف ۔ مان لب و لب وئي و تصائي علي نواز

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

"بياض علويه"

ميرعلي نوازعلوي جي تصنيفات ۾ "بياض علويه" اعليٰ مقام رکي ٿو. هن ۾ "طب علوي - يا اڪسيرعلوي" جي عنوان سان حڪمت جو وڏي اهميت ۽ عظمت وارو ڪتاب آهي جو هن علمي خدمات جو لاثاني مثال آهي. هيءُ ڪتاب فارسي زبان ۾ تحرير ٿيل آهي. فاضل مصنف، ڪتاب ۾ هر مرض جي پيدا ٿيڻ جا اسباب، هرهڪ جي مڪمل تشخيص ۽ ان جي علاج لاءِ نسخه (دوائن جا نالا) ڏنا آهن.

دوائن جي نالن جي وضاحت ڪنهن به ٻوليءَ ۾ ڏيڻ بدران انهن جا نالا "ابجد" جي اصول ۽ حساب مطابق ڏنا آهن.

مثلاً (۱) صداع (مٿي جو سور) لاءِ ابجد جا انگ "۹۰، ٤، ۱، ۷۰" ڏنل آهن

(۲) محموم (بخار لاءِ) ابجد جا هيٺيان انگ ڏنل آهن "٤٠، ٨، ٤٠، ٦، ٤٠"

هيءُ طب جو ڪتاب ايترو ته گهڻو ۽ فني قابليت سان تحرير ٿيل آهي جنهن کي ٿوري سمجهه وارو ماڻهو پڙهي نٿو سگهي. هيءُ ڪتاب علمي معيار جو هڪ فني نوعيت جو ڪتاب آهي، جو فاضل مصنف جي عملي تجربات جو بينظير ڪتاب آهي. هيءُ ڪتاب ۹۰۰ نَوَ صفحن تي مشتمل آهي جو هن خطي ۽ قلمي صورت ۾ موجود آهي.

بياض ۾ "ادويات" يا "امراض" متعلق جڳهه به تحرير ٿيل ٿونه آهي جن متعلق فاضل مصنف کي خود عملي تجربه هو. ادويات جا نالا "ابجد" جي حساب سان عربي عبارت ۾ درج ٿيل آهن. مرض جا ڪارڻ ۽ اسباب ۽ انجا آسان علاج درج ٿيل آهن. ان کان علاوه اهڙيون ڪيميائي خصوصيتون بيان ڪيون ويون آهن جن جو علم هر ڪنهن کي حاصل ٿيڻ نهايت مشڪل آهي. هن حڪيمانه فني قابليت ۾ اعليٰ علميت جي عملي ۾ فاضل مصنف کي مسيح الزمان ڪري سڏيندا هئا. هن ڪتاب

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

جا ڪيترا صفحا خالي ڇڏيا ويا آهن؛ شايد مير صاحب کي اڃا ڪجهه لعل موتي ۽ هيرا جواهر جمع ڪرڻا هئا ، مگر ان مقصد تائين پهچڻ کان اڳ فاضل مصنف خدا کي پيارو ٿي چڪو هو. هيءَ ضخيم ڪتاب ٢٠ x ٣٠ سائيز ٿي پکڙيل آهي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

باب ٽيون

١ - عبادت ۽ رياضت

٢ - پيري مريدي

٣ - سير و سياحت

٤ - مذهبي عقيدو

٥ - مذهبي خدمتون

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

"عبادت ۽ رياضت"

"ساري سڪ سبق "شريعت" سندو سونهني
"طريقتون، سڪو وهي"، "حقيقت" جو حق
"معرفت" مرڪ، اصلئون عاشقن ڪي"

مير علي نواز علوي علي زندگيءَ ۾ الله جو مقرب ٻانهو هو.
فيض الاهي جي نور جو چشمو چراغ روشن ضمير عارف باالله بزرگ هو. پاڻ شريعت
جو نهايت پابند، عاشق رسول صلعم حضور اڪرم صلعم جن سان ولهانه محبت ۽
عقيدت ۾ ڪيس حياتيءَ ۾ ٥ پنج ڀيرا زيارت نصيب ٿي.

مير صاحب سدائين باوضو رهندو هو. "صلواة" مبارڪ بہ ڪثرت
ورد زبان هئي. پرهيزگاريءَ ۾ رهڻ وڌيڪ پسند ڪندو هو. "تارڪ الدنيا"
جي متعلق فرمائيندو هو تہ "پاڻ حضور اڪرم صلعم جن خلق خدا جي خدمت ۾
زندگي گذاري؛ آئون تارڪ الدنيا ٿيڻ سنت رسول الله جي خلاف ورزي ۽ نقش قدم
جي متضاد حالت کي قبول ڪرڻ لاءِ تيار نہ آهيان."

مير صاحب خدا جي خلق جي خدمت جا فرائض انجام ڏنا، جنهن
جو مثال بي نظير آهي. پاڻ هميشه ٢ ٻجي رات کان صبح تائين گجيءَ ۾
گذارو وجهي ذڪر الاهي ۾ مشغول رهندو هو ۽ مغفرت لاءِ دست بہ دعا هوندو هو.
عبادت اڪثر ڪري "درگاه" ۽ "مسجد" شريف ۾ ڪندو هو. مخفي عبادت کي وڌيڪ
ترجيح ڏيندو هو. پنج وقتي نماز کان سواءِ تهجد جي نماز جي سخت پابندي
رکندو هو.

"ستا اُٿي جاڳ، ننڊ نہ ڪجي ايتري
سلطاني سهاڳ ننڊون ڪندي حاصل نہ ٿئي."

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

شايد انهيءَ هدايت تي مير صاحب عمل ڪري خدا جو قرب حاصل ڪيو ۽ ذات الاهي جي مشاهدي ماڻڻ ۽ حضور اڪرم صلعم جن جي مجلس ۽ محفل ڪان سولي متاثر ٿي سمورو تصوران طرف ڪري ڇڏيو. الله تعاليٰ جي جلال (بزرگي) ۽ جمال (حسن) جي حاصل ٿيڻ بعد هر شيءِ ان جي اکيان ارتقائي صورت ۾ ظاهر ٿيو هوندي هئي. مير صاحب اهل دل بزرگ هو. نقرجون چارئي منزلون - ٿيي پار پيو هو ۽ مقصد حياتياتي پورو ڪيائين.

" زنيهار الفت زنده دلان مشو مايوس

براه عشق قدم استوار بايد ڪرد

" علوي "

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

"پيري ۽ مريدي"

"جا آئي جن ياد ڪيو، ساري رات سبحان
انهن جي "عبد اللطيف" چئي، مٽيءَ لڳو مان
ڪوڙين ڪن سلام، اچيو آستان جي"

درگاهه علويه پنهنجي دور ۾ علم ۽ فيض جي ندي هر وقت ۾ هر موسم ۾ پيچنار هئي. جتان هر طالب جي طلب، هر سائل جو سوال، رشد ۽ هدايت جي فيض ۾ برڪت سان برصواب ٿيندو هو. اهوئي سبب هو، جو ان دور جون بلند برتري ۾ بالا هستيون سندن پائي خاڪ کي "سرمه مازاغ البصر" سمجهنديون هيون.

تحقيق علم ازل آگاه گير	شارع شرع حبيب الله گير
چون ڪليم الله درين راه خوف	باصفائي سر بخود پوشيده صوف

حقيقت جي علم جو دريا، فيض الاهيءَ جو چشمو هئي درگاهه هئي شاهه فقير الله صاحب جي اولاد ۾ اهو فيض پشت به پشت هلندو آيو. مير علي نواز سندس جد آرا هو سندس صاف سيني ۾ نور - خدا سان نوازيل چمڪندڙ دل هئي جنهن جي تجليءَ جي تاب دور رس روشني ڦهلائي. انهيءَ ڪشف، ڪرامات، ڪشل ۽ ڪارين دلين جي صاف ڪرڻ ۾ صيقل جو ڪم ڏنو. قرب الاهيءَ جي ڪرشمات ڪائنات جي رنگين کي تراحت ڏئي منور ڪيو. هن جاري فيض جي جر جو جن به پڪ پيرو، سي الله کي قريب تر ٿيندا رهيا ؛ انهن تي عشق الاهيءَ جا پرتو پوندا رهيا.

مير صاحب جا هيترائي مريد آهن ؛ جي پاڪستان ۾ افغانستان طرف مختلف هندن تي موجود آهن.

ڪوئٽه، مستونگ ۾ سبي ۾ قلات (بلوچستان) ۾ پروهي ۾ پٺان توبون ۾ افغانستان ۾ پٺان.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

جيڪڏهن مير صاحب زمين تي ڌڪ اچلائيندو هو ته اهاڏ ٻليءَ ۾ ٻند ڪري ڇڏيندو هو. اهي ڪيئي ويندا هئا. لاڙهائي ۾ شيخ ٽيهه، ضلع جيڪب آباد ۾ ٻجارائي قوم وغيره... مير صاحب جي مريدن ۾ شامل آهن. جي هن اڄ تائين عرس جي موقعي تي درگاهه تي حاضري ڀريندا آهن ۽ انتهائي جذبي، اخلاص ۽ عقيدت سان، پوري اعتقاد سان عرس ملهائي ولي مرادون پوريون ڪندا رهندا آهن.

اڄ نه اوطاقن ۾ طالب ڌنوارين
آديسي اٿي ويا، مڙهيون مون مارين،
هيءَ جيءُ ڪي جهارين، سي
لاهوتي لڏي ويا."

(شاهه)

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 134

سير و سياحت

مير علي نواز قرآن شريف جي ان آيه ڪريمه تي به عمل ڪيو جنهن لاءِ ارشاد آهي تہ :

قُل سِيرُوا فِي الأَرضِ فَانظُرُوا كَيفَ كَانَ عَاقِبَةُ المُكَذِّبِينَ هَاذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوعِظَةٌ لِلمُتَّقِينَ (۱) !!!

يعني " سير ڪيو زمين (ملڪن) جو نظر ڪريو انهن جي عزت ۽ عاقبت ۾ جيڪي ڪوڙا آهن . انهن انسانن جي بيان ڪئي ڏسو ، جيڪي رهبري ۾ هدايت ڪن ٿا واسطي متقين جي " .

مير صاحب جي سير و سياحت جو مقصد عام ماڻهن وانگر گهمڻ نہ هو . پر جتي ويندو هو ، اتي فقيرن ، بزرگن ۽ ولين سان صحبت ڪندو هو . رشد ۽ هدايت جي درگاهن تان روحاني ۽ قلبي سڪون حاصل ڪندو هو .

" ڪند همجنس با همجنس پرواز
ڪبوتر با ڪبوتر زاغ بـا زاغ "

اهو هڪ فطري امر هو تہ "طالب" جنهن روشن دل جو هو تہ " مطلوب " بہ بہ ان منزل يا ان ڪان برتري رکندڙ درجي جو هو ؛ جنهن لاءِ تسڪين ـ قلب جي حالت رهي ٿي . مير صاحب جي سياحت مان بلڪل ظاهر ٿئي ٿو تہ سندس نظريہ ڇھڙو هو .

---

(۱) پاره ۴ سوره آل عمران : رڪوع ۱۴

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 135

پاڪ بر صغير - هند ۽ پاڪ جي اشرف، مقامات تي پهچي روحاني مسرتون حاصل ڪيون ته مان دهلي ۾ شاهه ولي الله محدث، شاهه عبدالعزيز محدث، جي درگاهن تي حاضري ڀري سان گڏ حڪيم حافظ محمد اجمل خان صاحب وغيره.... بزرگن سان ملاقاتون ڪيائين. حيدرآباد دکن، ناگپور، بمبئي، مدراس، لکنئو ۽ ڪلڪتي تائين پهتو. بابا تاج الدين، نظام الدين اولياءُ وغيره.... بزرگن جي درگاهن تي حاضري ڏنائين. ازانسواءِ اجمير ۾ غريب نواز خواجه معين الدين چشتي جي دربار ۾ پوري پوري عقيدت ۽ ارادت سان آيو. هڪ ڏنهن جو ذڪر آهي(١) ته مير صاحب جڏهن اجمير شريف ۾ حضرت خواجه معين الدين چشتي جي درگاهه تي آيو ته ڪلاڪ کن اندر ترسيو؛ معجزانه حقيقت هئي ته هڪ ٻن سفيد ريش بزرگن جي گفتگو جاري هئي.

پاهر نڪري محل هڪ صوفي بزرگ کيس پاهر پائي گلن تي بوسه ڏنا. مير صاحب انکي جيو ته " مان فقير وٽ چا آهي؟ جو اوهين مونکي بوسه ڏيئي رهيا آهيو" ان بزرگ فرمايو ته " مونکي درگاهه تي ويٺي ١٢ سال ٿيا آهن. مان پنهنجي وطن ۾ قوم جو رئيس آهيان، پر خواجه صاحب جي محبت ۾ ملڪ ۽ وطن کي وداع ڪري، هر شيءِ کي ندا ڪري نقرجي [illegible] سالن جي تياڳ پڄي ۾ حضرت خواجه صاحب جن کي ڪڏهن به ايترو خوش ڪونه ڏٺو آهي؛ جيترو اڄ اوهان جي اچڻ تي پُر مسرت ڏٺو اٿم. " اوهان ڀريان بزرگ آهيو جنهنکي هن طرح خواجه صاحب سان ڏٺو اٿم. تنهنڪري اوهان کي بوسه ڏيئي رهيو آهيان.

مير صاحب هندستان جي شهرن کان سواءِ پاڪستان جي اندر " لاهور" ۾ حضرت داتا گنج بخش فيض عالم " ملتان" ۾ حضرت غوث الاعظم بهاءُ الدين زڪريا

---

(١) هيءَ ڳالهه مونکي مير غلام ياسين علوي ٻڌائي؛ جنهن پنهنجي ڀيڻ (بيبي بتا بيگم - زوجه مير علي نواز علوي) کان روايت ڪئي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 136

الهاشمي القريشي الاسدي مظهرنور عالم، " اُچ " ۽ پاڪ پٽن ۽ " چاچڙان شريف" جي خواجه غلام فريد ، ضلع جھنگ ۾ " سلطان العارفين " حضرت باھو "رح " "سکر" ۾ شاه خير الدين " رح " " سيوهڻ " ۾ لعل شهباز قلندر ، ڪوئيٽا (بلوچستان) ۽ " افغانستان " تائين سير و سياحت ڪيائين جتي پهچي بزرگن ، خدا جي ولين ۽ الله جي عارفن سان روحاني رهاڻيون ڪيون •

انهن کان سواءِ عالمن ۽ وقت جي وڏن ماڻهن سان ملاقاتيون ڪندو رهيو• مير صاحب جي سير و سياحت مان مختلف هنڌن جي نشست برخواست ، تمدن ۽ ثقافت علم ۽ ادب جي وسيع معلومات معلوم ٿئي ٿي : جا سندس علمي ۽ ادبي ڪارنامن مان ظاهر آهي•

مير صاحب بذات خود انهيءَ جذبات ۽ احساسات جي تصوير پيش ڪيئي آهي جنهن مان هنجي ڪامياب سياحت نمايان نظر اچي ٿي• زندگيءَ جي هرهڪ مرحلي تي تجربات ۽ عملي ڪردارجا تجزيات موجود آهن جن مان زندگيءَ جي هر شعبه حيات ۾ عملي مدد ملي ٿي جو پڻ سچائي سڦلي زندگيءَ جو سرمايو آهي•

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 137

" مذهب ۽ عقيدو "

علويه شجره ـ خاندان جي نسل جي ڪڙي امام ابو حنيفه بن علي المرتضيٰ عليه السلام سان ڳنڍيل آهي. نسلي طور حنفيه هجڻ سبب مير صاحب سُني (حنفي) مذهب رکندو هو. هن سلسلي ۾ ابو محمد صالح شاهه راشديءَ سان عقيدو رکندو هو.

مير صاحب الحنفيه جي طريقي ۾ النقشبنديه، الچشتيه، القادريه ۽ السهروردیه طريقن ۾ ڪيس فيض مليل هو. مذڪور طريقن ۾ اذڪار ۽ اوراد تي مشاهدات ڪندو هو. مير صاحب جي سيني پاڪ ۽ صاف دل هئي، جنهن ۾ "وحدت" ۽ "رسالت" جي محبت جو درياهه موجزن هو. انهيءَ نور جي نوراني جوت جي شعاع سان لحاد ۽ ڪفر جي اونداهيءَ ڪي هٽائي ڇڏيو ۽ ختم ڪيو.

مير صاحب رسالت، جو بيحد [illegible] قائل هو ۽ حضور اڪرم صلعم جن سان والهانه عقيدت ۽ قرب رکندو هو؛ نبي ڪريم صلعم جن جي شان مبارڪ ۾ ڪنهن به گستاخيءَ ڪي برداشت نه ڪندو هو ۽ ڪنهن به ماڻهوءَ کي مجال نه هئي جو هن جي سامهون اهڙي واهيات گفتگو ڪري سگهي. بيحد ايترو جذبو رکندو هو، جو جڏهن به حضور اڪرم صلعم جن جا اسم مبارڪ سندس زبان ڪان نڪرندو هو يا ٻڌندو هو ته هڪدم اشڪبار ٿي ويندو هو ۽ ڳوڙها وقت نيڻن مان نير وسندا رهندا هئا.

بخت فيروزي ۽ معاشي فراواني هوندي ڪئين دفعا حج بيت الله جي ڪوشش ڪيائين پر قسمت ڪيس ظاهري طور مدينه منوره ۽ مڪه معظمه جي خاڪ پاڪ تي پهچائڻ جو ساٿ ڪونه ڏنو ۽ انهيءَ سِڪ ۾ زندگيءَ جي آخري دم تائين ساحل نيڻن مان اداسائيءَ ۽ قرب جا ڦڙا ٽمائيندو رهيو. شايد شاهه ڀٽائي (رح) جي انهيءَ بيت جي ترجماني

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

آهي؛ جو خود شاه عبداللطيف ڀٽائي "رح" حج بيت الله جو خواهان هو ۽ هڪ دفعي هڪ ٻئي جي حج تي ويٺو هو؛ "اتي اڄايل ٻڪري پاڻي لاءِ ٻوڙندي آئي؛ جڏهن پاڻي پي ٻئو ڪيائين تڏهن اتي ئي پاڻيءَ ۾ ٿولهڙيون لاٿائين" شاه صاحب ان ماجرا کي پنهنجي حقيقي محبت سان تشبيهه ڏني.

ته مٿان اهڙا سڌ طرح سان ماٺي (گهٽ) ٿي وڃي. ٿي سگهي ٿو ته مير صاحب لاءِ به قدرت جو ڪو راز سمايل هجي. ورنه مير صاحب خود واصل بالله بزرگ هو ۽ پنهنجي سڄي زندگيءَ ۾ ٥ پنج ڀيرا سرور ڪائنات حضور اڪرم صلعم جن جي زيارت ڪيائين.

نبي ڪريم صلعم جن سان والهانه محبت ۽ عقيدت ۾ مير صاحب پنهنجي ڪليات ۾ فارسي، اردو ۽ سنڌي نعتيه ڪلام سندس عقيدي ۽ محبت جي اظهار جو اعليٰ ثبوت آهي؛ ڪُليات علويءَ جو وڏي ۾ وڏو حصو نعتيه آهي، جو نبي ڪريم صلعم جي شان مبارڪ ۾ انتاهي دلي محبت بيان ڪئي ويئي آهي. مثال طور فارسي نعت هيٺ ڏجي ٿي:

"تا ز خورشيد رخ جانان نقاب انداختي
ماهرويان جهان را در حجاب انداختي
وه چه خويش فرمودئي اشعار در مدح رسول
خويش را "علوي" تو در شغل ثواب انداختي"

مير صاحب نعت خواني (قصيده ۽ غزل) ۾ ڪمال درجو رکي ٿو. سڄي ڪليات جو سراسري ٢/٣ حصو نعتيه ڪلام پنجتن پاڪ جي شان ۾ چيل آهي. جنهن مان سندس عقيدت ۽ ارادت پوري طرح واضع ٿئي ٿي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

" چا ڪريان تعريف تنهنجي سلطنت جي سرورا
رب اوهان جي در سند و جبريل دربان آ ٿيو
اڄ نہ ڪلهہ "علوي" اوهان جي عشق ۾ ٿيو مبتلا
هن ازل کان سر اوهان جي سڪ ۾ قربان آ ٿيو "

مير صاحب جيتوڻيڪ نسلي طور (الحنفيہ) سني هو پر حضرت اميرالمومنين علي المرتضيٰ عليہ السلام جي پيدائش هجڻ سبب ولائي علي ۽ امام حسنين عليهم السلام جي شان مبارڪ ۾ قصيدا ۽ مرثيہ تحرير ڪيا آهن : جي پڻ ڪليات علوي جي پاڪي جوشين ۾ ڪليل ذڪر ٿيل آهي : جنهن مان پنهن تن پاڪ جي عقيدت ۽ ارادت نمايان ٿئي ٿي .

مرثيہ نگاريءَ ۾ مير صاحب جنهن جذبہ سان اهلبيتن جي (" ذبح عظيم) جنگ ڪربلا جو ذڪر ڪيو آهي سو رقت ۽ سوز گداز جو آئينہ آهي .

هوريءَ بہ فطري اصول آهي تہ " تہ رت جي رتي تہ آئُ جيڏي پريت "

سو مير صاحب خود انهيءَ هاشمي القريشي الاسدي خاندان جي اولاد آهي ، سو پڻ امام حسنين عليهم السلام جا اولاد آهن ... لازمي جُز هئي . هن ڪري مير صاحب پنهنجي آقائن جي شان ۾ ڪافي مرثيہ تحرير ڪيا آهن . نمونہ طور هڪ مرثيہ هيٺ ڏجي ٿو .

" مرثيہ "

" هاڻ سڀ دنيا کي ڇڏي حيدر سند و فرزند ٿيو
اهلبيتن جو ڇڙين علون جو اڄ پيوند ٿيو
عيش عشرت مال دولت شوق دنيا جا ڇڏي
وصل لشہ واحد جي سڳهڙو سو سعادتمند ٿيو . . . . .

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 140

مير صاحب پنھنجي سلسلي ۽ طريقت جي طلي ۾ خود نوشته بياض ۾ رقمطراز آھي ته :

نسبت صحبت و تادب و تعلم فقير احقر العباد علي نواز علوي تا حضرت رسول كريم عليه افضل الصلوٰة و اكمل التحياة بسند صحيح مشهور متصل در طريقه عليه "چشتيه" بحضرت قطب الاقطاب غوث الشيخ والشاب شيخ احمد مدني الانصاري. دام حياته وارد علينا من بركاته (١) وايشان را "به شيخ المشائخ سلطان التاركين سند الراسخين امام الھدي غياث الوريٰ قطب الاقطاب فرد الاحباب غريب نواز سليمان ـ زمان حضرت خواجه محمد سليمان قدس سره " (٢) وايشان را شيخ المشائخ سراج السالكين و شمس العارفين خواجه خواجگان غريب نواز حضرت خواجه بزرگ نور محمد "(٣) وايشان را " شيخ المشائخ فخر الاولين والاخرين محب النبي محبوب رب العالمين حضرت خواجه شيخ فخر الحق و الدين محمد اورنگ آبادي ثم جهان آبادي (٤) وايشان را شيخ المشائخ سراج الواصلين فخر العاشقين حضرت خواجه شيخ نظام الحق رح و ايشان را شيخ المشائخ المتخلقيا اخلاق الله والمتصف باوصاف الله فاني في الله و باقي بالله حضرت خواجه شيخ كليم الله جهان آبادي (٦) وايشان را "شيخ المشائخ فرد الحقيقت قطب المدينه حضرت خواجه شيخ اليحيىٰ المدني (٧) وايشان را شيخ محمد چشتيه (٨) وايشان را "حضرت شيخ حسن محمد چشتيه"(٩) وايشان را " شيخ جمال الحق والدين عرف شيخ جمن چشتيه (١٠) وايشان را "شيخ محمود عرف شيخ راجن چشتيه"(١١) وايشان را الشيخ علم الحق والدين چشتيه"(١٢) و ايشان را " شيخ سراج الحق والدين چشتيه"(١٣) و ايشان را كمال الحق و الدين المشهور بعلامه چشتيه"(١٤)

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

وايشان را "شيخ نصاب الحقوّ والدين محمود جراغ دهلوي چشتيه"(١٥)
وايشان را "نظام الحق والدين محمدي سيدي احمد بداوني "(١٦)
وايشان را شيخ فريد الدين مسعود شكر گنج اجداوني (١٧) وايشان را
شيخ قطب الدين بختيار كاكي(١٨)" وايشان را خواجه گان چشتيه
غوث هند حضرت معين الدين چشتيه سنجري (١٩)" وايشان را حضرت شيخ
عثمان هاروني (٢٠) وايشان را حضرت شيخ الحاج زندني(٢١) " وايشان را
شيخ مودود چشتيه (٢٢)" وايشان را شيخ يوسف بن محمد چشتيه (٢٣)"
وايشان را شيخ محمد چشتيه (٢٤)" وايشان را شيخ ابوالسحاق چشتيه(٢٥)
وايشان را شيخ ممشاد دينوري (٢٦)" وايشان را شيخ حبيل بصري (٢٧)
وايشان را شيخ حذيفه مرعشي (٢٨) وايشان را سلطان البلخ ابراهيم
الادهم(٢٩)" وايشان را شيخ فضيل بن اياز (٣٠) وايشان را شيخ
عبدالواحد بن زيد (٣١)" وايشان را شيخ امام حسن بصري (٣٢)" وايشان را
امير المؤمنين حضرت علي المرتضيٰ عليه السلام (٣٣) وايشان را حضور
اكرم محمد الرسول الله صلي الله عليه وسلم (٣٤)

Gul Hayat Institute

ص ٤٣٢ : مذكوره كتاب (بياض) ميان نورمحمد شاه علوي ساكن ٹنڈاروٺ
موجود آهي.
هيءَ بياض ميان علي نواز علوي رحه جو خود نوشته آهي : سندس لکڻ موجب
سلسلئہ طريقت نقل ڪيو ويو آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

" مـــذهـبـي خـدمـتـون "

ميرعلي نواز شاه فقيرالله جو جدآرا هو، فطرتا سندس ننڍڙي کان پنهنجي آباءُ اجداد جي مذهب پيرويءَ تي قائم رهيو، پاڻ اهڙا ئين چوندو هو ته "مون جيئڻ اسلام تي آهي" اسلامي اصولن ۽ طريقن تي پابنديءَ سان عمل ڪندو هو. مذهبي محبت سندس نصب العين هو؛ جنهن سبب هن مذهبي خدمتن ۾ پنهنجي زندگيءَ جو گهڻو حصو صرف ڪيو.

مير صاحب مذهب اسلام کي ايترو قدر محبوب رکندو هو جو ڪنهن به گستاخ کي معاف نه ڪندو هو. پاڻ وسيع ترين مطالعي ۽ معلومات مان ڪ غافل ۽ جاهل دماغن جو اصلاح ڪندو هو. هڪ سچو محب رسول ، خدا پرست ، عابد ، زاهد متقي ۽ پرهيزگار شخص هو. هنجون عالمانه ڪوششون ، ڪاوشون ۽ تصنيفون مذهبي تبليغ لاءِ بين الاقوامي عظمت ۽ شهرت جو درجو رکن ٿيون.

هڪ واقعو ضرب المثل آهي (١) ته " مير صاحب جي ڏينهن ۾ شڪارپور شهر ۾ هڪ رنڊيءَ مسجد جي تعمير ڪرائي. ان مسجد جي تعمير تي لاڳت جي رقم تي عوام ۾ ڪافي اعتراض ۽ تشويش هئي ۽ مسجد تي خرچ ڪيل رقم حرام ۽ حلال جي نسبت فيصلو مير صاحب وٽ آندو ويو. مير صاحب ان فيصلي لاءِ مولانا مولوي عبدالغفور همايوني مولانا مولوي غلام صديق شهدادڪوٽي ، مولوي محمد حيات شاه شڪارپوري ، مولوي غلام رسول چشتي شڪارپوري ، مولوي محمد هاشم پانيوي ، مولوي محمد قاسم پانيوي ۽ مولانا مولوي تاج محمد امروٽي ، ۽ سيد غلام محي الدين شاه (ابو محمد صالح شاه) راشدپوري وغيره..... علماءَ ڪرام مدعو ڪيا. هن فيصلي ۾ ڪافي بحث مباحثو هليو. مير صاحب ۽ مولوي عبدالغفور همايوني فيصلو ڏيو ته مسجد جي تعمير حلال ۽ جائز آهي. تشريح

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

هي عڪس تحرير ڪتاب " الصادم المسلمون ميان علوي نواز علوي جي آهي.

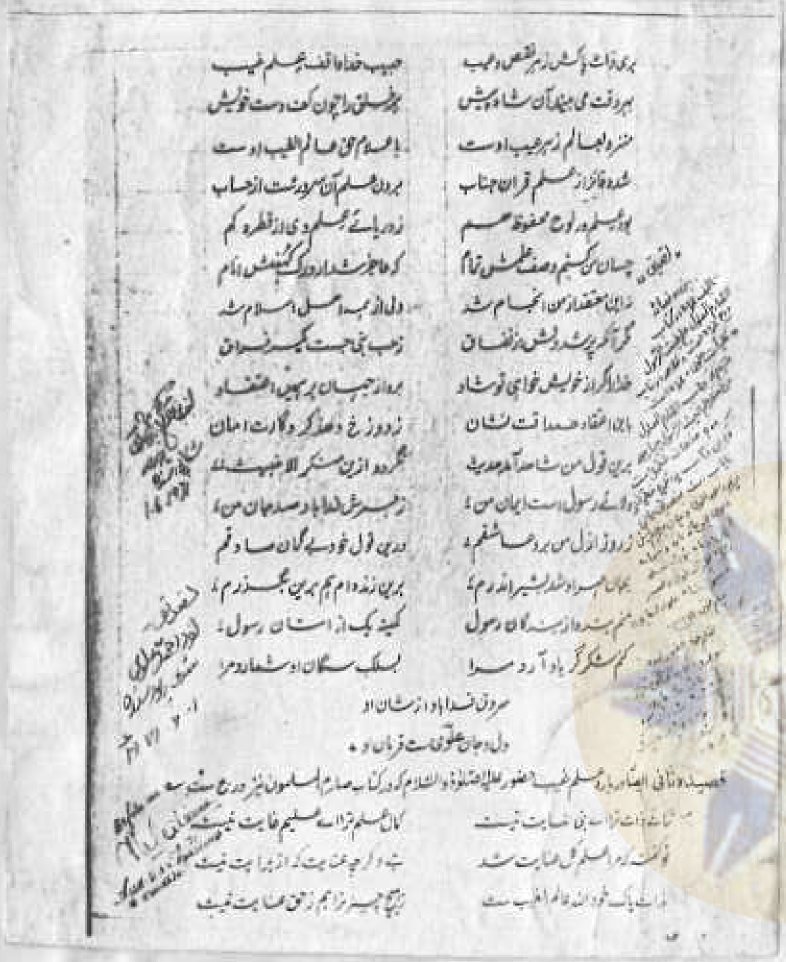

قصيده ثاني " الصارم المسلمون " مير علينواز علوي

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڪيئي ويئي ته مسجد تي لاڳت جي رقم حرام نه آهي - وقت جو هلندڙ سڪو يا مهر ڪي مردار جي نه ٿو سگهجي. هن بحث مباحثي ۾ مذڪوره عالمن متفق فيصلو ڏنو جنهن ۾ مسجد جي تعمير جائز قرار ڏني ويئي ۽ نماز پڙهڻ ۽ عبادت ڪرڻ درست ٺهرائي ويئي.

مير صاحب جي ديني ۽ مذهبي خدمتن جي سلسلي ۾ سندس مذهبي تصنيفات موجود آهن. جن جو ذڪر هيٺ ڏجي ٿو.

(١) السارم المسلول علي منڪر علم الغيب الرسول :

هن ڪتاب جي تصنيف عجيب و غريب آهي جنهن مان مير صاحب جي علمي ۽ فني قابليت جي تصديق ٿئي ٿي. هي ڪتاب ۴ ضخيم جلدن تي مشتمل آهي. پهرين جلد اڃا اختتام تي ڪونه پهتو هو ته مير صاحب پنهنجي زندگيءَ جا ۷۱ بهار پورا ڪري ابدي آرام حاصل ڪيو.

مير صاحب هن ڪتاب ۾ رسول الله صلعم جن جي "علم الغيب" بابت علمي بحث ڪري ثابت ڪيو آهي ته نبي اڪرم صلعم جن کي غيب جو علم هو. فاضل مصنف هن ڪتاب کي ۴ جلدن ۾ تقسيم ڪيو آهي، جلد پهرين ۾ قرآن شريف جون آيتون ۽ احاديث نبوي جي عبارت عربي ۾ ڏنل آهي ۽ ان جي شرح ۽ تفصيل فارسي زبان ۾ ڏنل آهي.

ٻئي جلد ۾ اصحاب ۽ تابعين جي اقوالن کي پيش ڪري، ثابت ڪيو آهي ته الله تعاليٰ، محمد رسول الله صلعم کي ٽنهي زمانن (١) ماضي (٢) حال ۽ (٣) مستقبل جو علم عطا ڪيو آهي.

ٽئين جلد ۾ "نفقة الحنفيه" مان اقتباس ۽ امامن عليهم السلام "جا فرمودا عربي عبارت ۾ نقل ڪيا ويا آهن ۽ انهن جي فارسيءَ ۾ تشريح لکي مذڪوره مسئلي جي حق ۾ دلائل ڏنا ويا آهن.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

پوئين جلد يعني جوٿين جلد ۾علماءِ ڪرام جا اهي اعتراض ڏنا ويا آهن، جيڪي محمد الرسول الله صلعم جي "علم الغيب" جا مخالف آهن. انهن جا ردّ ۽ مدّلل ۽ محقق جواب مير صاحب نهايت وضاحت سان پيش ڪري مخالفن جو ڪثرت ٿيرائي ڇڏيو آهي. مگر افسوس جو مير صاحب سان بي وفا زندگي ساٿ نه ڏنو ۽ مذڪور ڪتاب اختتام تي پهچڻ کان اڳ فاضل مصنف هاتف جي غيبي آواز تي لبيڪ چئي پنهنجي مالڪ حقيقيءَ سان وڃي مليو.

" نبي اڪرم صلعم جن جي "علم الغيب" بابت مير علينواز جو عقيدو "

مير علينواز "رح" جو اهو مضبوط عقيدو هو ته محمد الرسول الله صلعم جن کي الله تعاليٰ هر شيءِ جي ظاهري خواه باطني علم وعرفان عطا ڪيو آهي. اهڙي دليل لاءِ فارسي ۾ جا ٢ عقيدا ڏجن ٿا : جيڪي پڻ مير صاحب جي ڪتاب " الصارم المسلول عليٰ علم الغيب الرسول " مان اخذ ڪيل آهن جي "حليات علوي" ۾ بطور عقيده مصنف هيٺين عبارت سان ڏنل آهن، جن جو عڪس فوٽو به ورتل آهي. !!!

عقيده مؤلف ڪه درباره علم غيب حضرت سر الله الاعظم عليه من الصلواه افضليائون و من التسليمات اشرفها تاليف نموده در ڪتاب الصارم المسلول عليٰ منڪر علم غيب الرسول درج نموده تصنيف اين ڪتاب چهار جلد هر صفات ٩٠٠ مستمل است

کنم حمد پروردگار جهان	که خالق عالم بو بي گمان
خداوند عالم قد يرو مليڪ	جهان آفرين وحده لا شريڪ
بس از حمد حق صد درود سلام	زما بلد برشاه خير الانسام

بجما

!!! عڪس فوٽو قصيده حليات علوي تان ورتل قلمي نسخه ص ٣٠ ، ٣١، ٣٢، ٣٣

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

با صحاب و اولاد آن شاهدین　　بود رحمت حق همیشه ترین
کنم باز شکر خدا بي شمار　　که بر خلق احسان نموده هزار
فرستاد بهر هدایت رسول　　براٸي ابد کرد اورا قبول
محمد شهنشاه دنیا و دین　　محمد حبیب جهان آفرین
شرملک خلت نبي الکریم　　شفیع امم شاه خلق عظیم
امام جهان سید المرسلین　　خلیل خدا شافع المذنبین
خداٸي که عالم پدیدار کرد　　طفیلوي این جمله اظهار کرد
ظهوري دوعالم ز نوروي است　　جهان از طفیل ظهوروي است
دوعالم شد از فیض او مستفید　　جهان جمله از نور اوشد پدید
ملاٸک جهان چاکران ویند　　همه انبیا امستان ویند
بود رحمتش شامل عالمین　　رئوف و رحیم است برمؤمنین
فلک بر درش داٸما در سجود　　زمین بوس قدر خاکش فزود
زمین تا فلک خاک درگاه او　　ازل تا ابد خاکر جاه او
کسي نیست همطاش درزووشان　　شیر لکش کسي نیست اندر جهان
ابوالقاسم آن [illegible]　　[illegible] بود حکم پروردگار
زبان من از وصف او عجز است　　که عجز من اندر میان حاجز است
منم خاک او هست پاک او نخست　　جسان مدح پاک از من آید درست
تواناٸیم من بمدح خدا　　نه یاراٸي وصف محمد مرا
خدا مادح شان آن شاه بس　　محمد ثنا خوان الله بس
کنون بشنواٸي عقل و عرفان نشان　　زمن اند [illegible]اک از علم سرور بیان
که علماء دین این چنین گفته اند　　هم اهل سنت برین رفته اند
که شد ثاثر آن مقصد کان و نون　　اسرار "راکان هدما لیبکون"

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 147

کنه شکر کر یاد آورد مرا   بلکه سگان رو شمارد مرا

سروتن خدا باد از شان او

دل و جان "علوي" ست قربان او ****

**** ڪتاب الصارمُ المَسلُول عَلَيٰ مُنڪرِ علم الغيبُ الرسول ُ بابت ميان مير غلام ياسين علوي ۽ ميان مير نور احمد علوي (پس ماندگان ۽ متولي) جن جو باوثوق چوڻ آهي تي مذڪور ڪتاب قلمي ۽ خطي حالت ۾ خان محمد ڪاتب پشاوري ڪٿي ويو جو پڻ معتقدن مان هڪ هو. مذڪور ڪتاب ٩٠٠ صفحن تي مشتمل ۽ چئن ڀاڱن ۾ ورهايل آهي. ڪتاب ڪليات علوي ۾ ڇاپيل ٢ قصيده تبرڪ طور بيان ميان علينواز علوي الصارم المسلول ڪتاب تان خود اخذ ڪيا آهن.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute

www.drpathan .com # 148

قصیده ثاني ایضاً درباره عالم الغیب حضور علیه الصلواة والسلام که در کتاب

" الصارم المسلول علي منکر علم الغیب الرسول " نیز درج ست .

ثنائي ذات ترا اي نبي نهایت نیست　　کمال علم ترا اي علیم نهایت نیست

تو گفته که ترا اي نبي عنایت شد　　بلي دگر چه عنایت که از بدایت نیست

بذات پاک خود الله عالم الغیب ست　　زهیچ چیز ترا هم ز حق عنایت نیست

بوصف علم تو قران تمام مشتمل ست　　کدام آیت که بهر تو آن بشارت نیست

احاطه کردن تو بر همه کلام مجید　　دلیل علم تو شاها مگر کفایت نیست

کدام حرف که بر علم تو دلیل نشد　　کدام نقطه که خال رخ شنایت نیست

بیش جهنم نبود درهمه یک چیز　　که نور پاک ترا اندران سرایت نیست

کدام کس که زنورت نیا مده بوجود　　کدام چیز که بادي ترا زماقت نیست

اگرچه هر دو جهان شد زجود تو موجود　　سخائي هست فزون این ترا سخاوت نیست

زبحر علم تو یک قطره لوح محفوظ ست　　بجا ست این سخن ازین درین رعایت نیست

کسي که از سخن تو سخن مخالف گفت　　بقول پاک تو قول در اساعت نیست

زراه جهل بعلم تو کنه نظر کردن　　ازین زیاده بعالم دگر اساعت نیست

کسي که هست بابلیس بجدا الصعراو　　بزات پاک تو اورا سر صداقت نیست

کسي که منکر عرفان و علم غیب تو شد　　نوشد در ازل از لبحر او سعادت نیست

زعلم غیب تو منکر پلید مجبور ست　　که منکران تراسوئي حق هدایت نیست

کمینه منکر علمت که روبه چه کنند　　که باز بورخ او خبر در شقاوت نیست

شعاع شمس جمال تراچه سان بنید　　کیکه در بصر قلب او بصارت نیست

چگونه منکر علمت زحق امان یابد　　که بهر عفو خطایش دگر حمایت نیست

شفاعت تو برائي گناه گا رحق است　　گناه کار ترا از خدا شفاعت نیست

ببا و خاک بسر هر که نیست خاک درت　　هزار حیف برانکس که او خدایت نیست

زتونهان نبود حال هیچ کس که ترا　　بعرض حاجت کس حاجت وضاحت نیست

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 149

بخداه مقصد ما ازخدا بحقہ خدا — کہ جزتوخواست کسي رازحقہ نجابت نیست
هزاربرتودرود هزاربرتوسلاه — کہ درمقابل این درجهان عبادت نیست

کہ امشب کہ بجان "علي" ات نثارنشد
کہ اه روزکہ قربان خاک پایت نیست

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

" البشاره لا اهل الاشاره "

ميرعلي نوازجي تصنيفات مان هيءَ تصنيف نهايت اهميت ۽ عظمت واري آهي جنهن مان فاضل مصنف جي علمي ۽ مذهبي خدمات جو روشن مثال نظر اچي ٿو. هيءُ اهو ڪتاب آهي جو "علم الفقه" جي صف ۾ بين القوامي شهرت رکي ٿو.

ڪتاب جو مضمون :

هن ڪتاب جي تصنيف جو مقصد هي هيو ته افغانستان (١) حنفيه فقه جو وڏو زور هو. نماز جي مسئلي ۾ " التحياة" پڙهڻ وقت اشهد آڱر سان اشاره ڪرڻ جي سخت پابندي رکي ويئي. فقه حنفيه جي مسئلن تي هڪ ڪتاب خلاصه ڪيداني " خلاصه ڪيداني " ۾ التحياة ۾ آڱر سان اشاره ڪرڻ جي سخت مخالفت ڪيئي ويئي. ازانسواءِ حضرت امام رباني مجدد الف ثاني جهڙي ولي الله به هن اشاره جي مخالفت ۾ ڪجهه تحرير ڪيو (افغان امام ربانيءَ جا بيحد معتقد هئا جو ته هو ڪابل جو رهاڪو هو). تنهن ڪري حڪومت کي هٿي ڏني. جنهن ڪري افغاني حڪومت طرفان سرڪاري طور اشاره جي ممانعت ڪيئي ويئي. جيڪو شخص قانوني پابندي جي خلاف ورزي ڪندو هو ته انکي سزاياب ٺهرايو ويندو هو يا ته اهڙي شخص جي آڱر ڪپي ويندي هئي".

هن فقه جي مسئلي تي عالم اسلام برادريءَ ۾ ڪافي تشويش پيدا ٿيڻي لڳي هئي. افغاني حڪومت جي هن قانوني بندش جي مقابلي ۾ ميرعلي نوازعلوي علم الفقه جو ڪتاب " البشاره لا اهل الاشارة" لکي مسلم برادريءَ تي وڏو احسان ڪيو.

---

(١) افغانستان ۾ ان وقت امير حبيب الله خان ولد امير عبدالرحمان خان جي بادشاهيءَ جو دور هو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ظاهي طور هن مسئلي جي روايت ڪتابن ۾ ڪوبه ذڪر ڪونهي پر امام ابو حنيفه جي هڪ شاگرد "امام محمد بن حسن" پنهنجي ڪتاب "موطا" (١) ۾ التحيات ۾ اشاره ڪرڻ حديث سان ثابت ڪندي لکيو آهي ۽ دعويٰ ڪئي آهي ته "امام ابو حنيفه جو قول به اهوئي آهي" جنهن تي اڪثر حنفين فتويٰ ڏني آهي.

هي ڪتاب مير علينواز پنهنجي زندگيءَ ۾ سنه ١٣١٢ هجريءَ ۾ مطبع اسلامي لاهور مان ڇپائي پڌرو ڪيو. ڪتاب جي ٻاهران (٢) هيٺيون عربي عبارتون موجود آهن.

وَمَا اٰتٰكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَمَا نَهٰكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ شَدِيْدُ الْعِقَابِ

پاره ٢٨ سوره حشر آيه نمبر ٦ (قرآن)

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ خَالِقِ الْخَلَائِقِ مُحَقِّقِ الْحَقَائِقِ عَلٰى مَا وَفَّقَنَا بِطَبَائِعِ هٰذِهِ النُّسْخَةِ الْمُبَارَكَةِ الْمُسَمَّاةِ بِقُرَّةِ الْعَيْنِ فِيْ اِثْبَاتِ الْاِشَارَةِ فِي التَّشَهُّدِيْنِ (حديث)

ڪتاب جي عبارت عربيءَ ۾ آهي، ڪن ڪن جاين تي حواشيه فارسي زبان ۾ ڏنا ويا آهن، جن ۾ آيات ڪريمه ۽ احاديث نبويءَ جي تشريح بيان ڪئي وئي آهي.

ڪتاب جي ابتدا هيٺين عبارت سان ڪئي وئي آهي.

"اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ شَرَحَ صُدُوْرَنَا بِاتِّبَاعِ سُنَّتِهِ وَالشَّيْبَةِ وَاَنَارَ عَلَيْنَا اَشِعَّةَ اَنْوَارِهَا بِاِظْهَارِنَا الْاَسَانِيْدَ الْمَرْفُوْعَةَ الْعَلِيَّةَ وَاَعْلٰى مَنَالَ مَا هُوَ شَيَّدَ بُنْيَانَهَا يَحْفَظُ الْقُلُوْبَ وَكُتُبَ الْمَكْتُوْبِ وَرَفْعِ اَطْنَابِهَا"

مضامين :

مير علينواز هن ڪتاب کي هڪ مقدمه، ٻن بابن ۽ ٽن فصلن ۾ ورهايو آهي. مقدمه جو عنوان هيٺين عبارت ۾ لکيل آهي.

"مقدمه فِيْ بَيَانِ الْاِعْتِقَادِ فِي السُّنَّةِ"

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

مَا آتٰكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَمَا نَهٰكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا
الحمد لله خالق الخلائق محقق الحقائق على ما وفقنا لطبع هذه
النسخة المباركة المسماة بقرة العين في اثبات الاشارة في التشهدين
تحت ادارة منشی محمد مظفر الدين صاحب دام حسناته
في المطبع الاسلامي الواقع في بلدة اللاهور
مَا اَمَرْتُكُمْ بِهِ فَخُذُوْهُ وَمَا نَهَيْتُكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا

ڪتاب " البشاره لاحل لاشاره " جو سرورق؛ جنهن ۾ مسئلہ تشهدين لاءِ حنفي عقيدي رکندڙن لاءِ معتبر ديني ڪتاب آهي. مصنف ميان علي نواز علوي مطبوع سنہ ١٣٢٣ هجري

٣٢٥

التقريظ الاول

من العالم العامل والحبر الكامل خلاصة المتقدمين عمدة المتاخرين صفوة العلماء العاملين
سند المحدثين معتمد المتكلمين مرجع الانام مروج احكام سيد الانام المولوي محمد عبد الغفور
الهمايوني دام الله تعالى بعد سلامة وجود ذي جود ايام افاضاته العالية وهذا هو
بسم الله الرحمن الرحيم لك الحمد والآلاء والمجد والعلاء والعز والكبرياء وعلى
رسوله التحية والثناء وعلى آله واصحابه بررة الاتقياء اما بعد فقد اختلفت
الآراء وتشتت نقول العلماء في باب الاشارة بالمسبحة في التشهد فبعضهم نفوها و
ما لهم من برهان قوي ودليل مستقيم وبعضهم قد اثبتوها بالدلائل القاطعة و
البراهين الساطعة ومن احسن ما صنف في باب الاثبات ورد تاويل النفات رسالة
صنفها الفاضل الكامل والعالم الفاضل صاحب الذهن القوي والطبع المستوي ناقد
اقوال المتقدمين ومميز روايات المتاخرين الالمعي اللوذعي وحيد اوانه وفريد زمانه
ثمرة شجرة السيادة ودوحة حديقة الولاية اعني السيد محمد ميان علي نواز شاه
العلوي ابقاه الله العلي القوي فانها رسالة لم تبصر اعين الزمان نظيرها ومثلها لم تسمع
الآذان ... في هذا الباب جمعت ... ورد قاطع
على ... في الرسالة المذكورة حري بالقبول ... جدير بالعدول عنه وانا
الفقير الى الله ... عبد الغفور ... عن الآفات
والشرور ... صلى الله عليه وآله وسلم

التقريظ الثاني

من العالم العلامة القدوة الفهامة زبدة العلماء الراسخين وعمدة الفقهاء المعتمدين
العالم بعلوم الدين القويم السالك مسالك الصراط المستقيم الفاضل الباهر والبحر
الزاخر المولوي غلام صديق الشهدادكوري سلمه الله سبحانه واحسن اليه وهذا
هو بسم الله الرحمن الرحيم نحمدك يا من جعل قلوب العباد ...
فمن شاء رفعه الى الصراط المستقيم ومن اراد عوجه عن الطريق القويم ...

ع ڪتاب الشاره لاحل الا شاره جي تصديق ۾ اعالمن ڪئي آهي عڪس تقريظ حضرت مولوي عبد الغفور همايوني ۽ حضرت مولوي غلام صديق شهداد ڪوٽي جي ڏنل آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 153

مقدمه ۾ علم بالحديث بابت مڪمل بحث ڪيل آهي • ثابت ڪري ٿو ته، علم الحديث، علم القرآن جي شرح آهي ، سنت نبوي جي عدم موجودگي ۾ اسلام مڪمل دين نه آهي ۽ ان جو ثبوت قرآن شريف جي هڪ آيه ڪريمه " مَا اٰتٰكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ ۚ وَمَا نَهٰكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا ۚ الخ (١)
مان ڏنو ويو آهي •

علم بالا حاديث جي باري ۾ فاضل مصنف نبي ڪريم صلعم جن جي متعلق وضاحت ڏني آهي ته جيڪو عمل پيغمبر اسلام جن ڪان منسوب آهي ، اهو ئي درست آهي ۽ انجي برعڪس عمل مردود ۽ حرام آهي • سرورق جو [illegible] فوٽوعڪس شامل ڪجي ٿو •

هن ڪتاب جي ابتدا عربي عبارت سان ڪيل آهي • چند سٽن جو اقتباس هيٺ ڏجي ٿو ، جنهن مان تصنيف جو بيان معلوم ٿئي ٿو •

بسم الله الرحمٰن الرحيم

الحمد الله الذي شرح صدورنا با تباع السنه السنيه وافاض علينا اشعت انوارها بالاسانيد الارفيعه العيه واعلي معالمها وشيد بنيا نها بحفظ القلوب وكتب ورفع اعلي مما وشدو اركانها بتنبيه النكات علي وجوه الحسن اوالعيوب وفرق بها محجا لرشد من ضعي الظفان وكب الناكبين منها في دركات الهوان والخزي والخسران وحماها بحموت صفد و بسلاسل الاسانيد هم الصادقه اعناق الكاذبين وخفاها بكفات كفوا اكف غير الصنا حلين من الفتابين المرتابين وجعل في كل زمان فساد بقايا من اهل السنه يدعون من ضل الي الهدي اويسعون في انتشار الحق ويحيون با الكتاب والسنه الموتي ويبصرون بكحلها عيون اهل العمي فحم من محلكن بسمل انكا رقد احيوه وكم من ضال تايه قد هدوه و ينفون عن الكتاب و السنه تحريف الفالين و انتحا المبطلين وتاويل الجاهلين الذين يقولون علي الله وفي الله وفي ڪتاب الله و سنت رسول الله بغير علم ...... ايضا ...(٢)

---

(١) الاشاره: ڪراول • (٢) پاره ٢٨ • سوره حشر آيه نمبر ٦
(٢) ڪتاب الاشاره ص ٢

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 154

مصنف پنهنجي متعلق هيٺين لفظن ۾ فرمائي ٿو.

اما بعد فيقول الفقير الحقير المعترف بالعجز والتقصير افتقرالناس الي رحمت ب ربه العفوالقوي السيد محمد ميرعلي نواز شاه العلوي.. ايضا (١)

مصنف مسئلي تشهد بن جي وضاحت ڪندي فرمائي ٿو:

ان العلماء قد افترقوا فرقتين في الاشاره بالمسبحت في التشهدين فرقه يمنعونها وهم في ذالك علي مسالك متباعده واقول متكاسده فقال بعضهم انه لا يشيرا صلا وقال بعضهم ان المختار عدم الاشاره فيكون تركه واولي....... ايضا (٢)

قال علي الله عليه وسلم في حقهم من احب سنتي فقد احبني ومن احبني كان معي في الجنه امتثالا لا مره صلي الله عليه واله وسلم من دعا الي الهدي كان له من الاجــر مثل اجور من تبعه لا ينقص من اجورهم شيئا فلا علي الا السعي كما هو مقدور والتوكل علي الله ولمت وكل متصور وسميتها بكتاب " البشارة لاهل الاشارة" ايضا ...... (٣)

---

(١) ڪتاب الاشاره ص ٣
(٢) " " " " ٣
(٣) " " " " ٤

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڪتاب جي اختتام ۾ مصنف جي هيٺين عبارت ڏنل آهي، جا نقل ڪري هيٺ ڏجي ٿي، هن عبارت مان ڪتاب جي پڄاڻي ثابت ٿيل آهي:

وقد فرغت من تسويد هاذا الرساله بعون الله عزوجل في تاريخ ثانيه عشر شهر ربيع الاول من سنه ١٣٢٢ هـ الف، و ثلاث مائة و اثنين و عشرين من سنين هجره سيد المرسلين صلي الله عليه و آله وصحبه اجمعين والحمد الله رب العالمين ولا قوه الا بالله العلي العظيم.... (١)

هن عبارت مان ڪتاب جي تصنيف جي تاريخ، معلوم ٿئي ٿي ته معلوم ٿئي ٿو.(٢)

هن ڪتاب جي اختتام ٣٢٢ صفحي تي ٿئي ٿو. صفحو ٣٢٥ کان صفحو ٣٤٦ تائين ڪل ١٧ سٽرون غالبن جون تقريظون ڏنل آهن: يعني هن ڪتاب ۾ ڪل ٣٤٦ صفحا آهن.

Gul Hayat Institute

(١) ڪتاب الاشارة ص ٣٢٣

(٢) تاريخ "١٢ ربيع الاول سنه ١٣٢٢ هـ

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 156

بـــــاب اول (فصل اول)

" في احاديث نبويه "

باب اول جي فصل اول ۾ مستند ڪتب احاديث مان نبي ڪريم صلعم جن جون اشاره بابت حديثون پيش ڪري مسئلي " تشهدين " جي اثبات ۾ دلائل بيان ڪيا آهن.

جي اقتباس مان بلڪل وضاحت سان ثابت ٿيو وڃي آهي ته نماز ۾ التحيات پڙهڻ وقت اشهد آڱر مٿي ڪڻڻ ۾ اشاره ڪرڻ جو خود نبي ڪريم صلعم جن جو حڪم آهي ۽ پاڻ سڳورا به ساڳئي نموني عمل ڪندا هئا.

بـــــاب اول (فصل ثاني)

" في آثار اصحاب "

هن فصل ۾ حضور اڪرم صلعم جن جي بيانن ۽ صحابه ڪرام جي اقوالن ۽ آثارن کي مسئلي " التشهدين " جي حق ۾ معتبر احاديث، روايات ۽ اقوالن ۽ آثارن کي قلمبند ڪيو آهي ۽ چند مقتدر صحابه ڪرام جا نالا پڻ درج ڪيا آهن، جن طرفان حديثون روايت ٿيل آهن.

بـــــاب اول (فصل ثالث)

هن فصل ۾ تابعين ۽ انهن جي قريب تر علماء ڪرام جا رايا پيش ڪيا ويا آهن، جيڪي مسئلي "التشهدين" جي حق ۾ الفقه الحنفية سان براه راست تعلق رکن ٿا. مسئلي جي وضاحت ۾ امام ابو حنيفه، امام محمد بن حسن ۽ امام يوسف ۽ ٻين ڪيترن امامن، عالمن ۽ بزرگن جا رايا پيش ڪيا آهن، جي پڻ هن مسئلي کي پڪي حجت ۽ اصرار سان واضح ڪن ٿا ته التحيات ۾ اشهد آڱر سان اشارو ڪرڻ سنت موڪده آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

"بـــاب ثـــاني"

هن باب ۾ فقه الحنفيه جو "التشهدين" متعلق عالمن ، فاضلن ۽ بزرگن جون تحريرون ، اقوال ۽ آثار ڏنا ويا آهن ، جيڪي مسئله جي حقيقت کي نروار ڪرڻ ۾ اعليٰ درجو رکن ٿا.

"خـــاتـمـو"

ڪتاب جي خاتمي ۾ مسئله جي اعتراض ۾ انهن عالمن ۽ امامن جا مذڪور ڏنا آهن ، جن متعلق فاضل مصنف اعليٰ حوصلگي ۽ مضبوطيءَ سان جواب پيش ڪيا آهن، جنهن جو مثال بينظير آهي.

"التشهدين" جي مخالفن ڪي قرآن، حديث ، ۽ روايات ، اقوال ۽ آثارن مان دندان شڪن جواب ڏنا آهن : هن علمي ۽ فاضل مصنف اهڙن عالمن جون تحقيقون ۽ سوين ڪتابن جا نالا پيش ڪيا آهن : جي هن بحث هن مسئله سان تعلق رکن ٿا.
هن ڪتاب جو تفصيلي ذڪر مير صاحب جي "تصانيف" ۾ ڏنل آهي ۽ انهن ڪتابن مان چند ڪتابن جا نالا هيٺ ڏجن ٿا:

هن ڪتاب جي آخر ۾ ان دور جي سنڌي خواه غير سنڌي علماء ڪرام جون هن ڪتاب بابت تقريظون موجود آهن . جن صاحبن هن مسئله جي تائيد ڪئي آهي ۽ فاضل مصنف جي جن علمي تحقيق جي بيحد تعريف ڪئي آهي . عالمن جي تقريظن جي عبارت مختصر طور نقل ڪجي ٿي ۽ ٻين تقريظن جو عڪس نمونو ڏجي ٿو.

١ -	مولانا مولوي عبدالغفور "مفتون"	همايوني
٢ -	مولانا مولوي غلام صديق	شهداد ڪوٽي
٣ -	مولانا مولوي لال محمد	ٽنداري
٤ -	مولانا مولوي عبدالحليم	ٽنداري
٥ -	مولانا مولوي عبدالڪريم	

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

٦ -	مولانا مولوي محمد هاشم	ياسيني
٧ -	مولانا مولوي محمد قاسم	ياسيني
٨ -	مولانا مولوي محمد عاقل	عاقلي
٩ -	مولانا مولوي عطا محمد	
١٠	مولانا مولوي العجيوايه	
١١ -	مولانا مولوي محمد اشرف	پشاوري
١٢ -	مولانا مولوي حُسْنُ الله صديقي	پاٽائي
١٣ -	مولانا الحاجي نظام الدين صاحب	رنگپوري
١٤ -	علامه سيد قاضي بهادر علي شاه	شڪارپوري
١٥ -	مولانا محمد صديق صاحب	حنفي
١٦ -	مولانا محمد عبدالحميد	
١٧ -	مولانا مولوي غلام محمد	

مذڪوره بالا عالمن جون تقريظون ڪتاب جي آخر ۾ موجود آهن.
هن مان اهو ظاهر آهي ته مير علي نواز علوي پنهنجي دور جو عالم هو.
مذڪوره ڪتاب جڏهن افغانستان جي بادشاه وٽ پهتو، تڏهن سرڪاري
۾ قانوني پابندي " التشديد " بابت فتويٰ جاري ٿي. مير صاحب جو هي ڪارنامو
اسلامي برادريءَ ۾ بيمثال حيثيت رکي ٿو.

مير صاحب هن ڪتاب جي تصنيف ۾ سوين ڪتابن جا حوالا پيش ڪيا
آهن. المختصر چند ڪتابن جا نالا نموني طور هيٺ ڏجن ٿا.

التقريظ الاول

من العالم العامل والحبر الكامل خلاصه المتقدمين عمده المتاخرين صفوه العلماءُ العاملين
سند المحدثين عمده المتكلمين مرجع الانام مروج احكام سيد الانام المولوي محمد عبد الغفور
الهمايوني ادام الله تعاليٰ بعد سلامه وجود ذي جوده افاضه العاليه و هذا هو.
بسم الله الرحمٰن الرحيم : لك الحمد والا لاء في المجد في العلا ولفرو الكبرياء وعلي رسوله
التحيه والثناء وعلي اله واصحابه البرره الاتقياء اما بعد فقد اختلفت الاراء

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 159

وتشبثت نقول العلماء في باب الا شاره بالمسجده في الا لتشهد فبعضهم نقوها وما لهم من برهان قويه ودليل مستقيه وبعضهم قد اثبتوها بالدلائل القاطعه اول والبراهين الساطعه ومن احسن ما صنف في باب الاثبات ورد • اقاويل النفات رساله صنفها الفاضل الكامل السالم الفاضل صاحب ملذ من القوي والطبع المستوي ناقه اقوال المتقدمين ومميز روايات المتاخرين الا لمعي اللوذعي وحيدا اوانه وفريد زمانه شجره السياره ودوحه حديقه الولايه اعني السيد محمد ميرعلي نواز شاه العلوي ابقاه الله العلي القوي فا نها رساله لم تبصرا عين الزمان نظيرها وشبلها ولم تسمع أذان الاوان شبيهها ابد يلها نمي في هذ الباب حجه ساطعه علي اثباتها ورد قاطع علي نفاتها فاني الرساله المذكره حق حقيق بالقبول وما يقابله جدير بالعدول عنه وان الفقير الي الله الشكور عبد الغفور المتوطن بقريه همايون حرسها الله تعالي عن الافات والشيون والسلام علي من التبع الهدي التزم سنه المصطفي علي الله عليه وآله وسلم•" (١)

---

(١) الاشره ص ٣٢٥

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

التقريظ الثاني : (٢)

من العالم العلامة القدوه الفهامه العلماء العاملين وعمدة الفقهاء المحدثين العالم بعلوم الدين القويم السالك مسالك العلواء المستقيم الفاضل الماهر البحر الزاخر المولوي غلام الصديق الشدادفوري سلمه الله سبحانه و احسن اليه وهذا هو

بسم الله الرحمٰن الرحيم نحمدك يا من جعل قلوب العباد بين اصبعيه فمن شاء رفعه الي الصراط المستقيم ومن اراد عوجه عن الطريق القويم فالتمسه الثناء منجه لديه وانا مل الدعاء عوذ ء اليه و نصلي ونسلم علي رسولك النبي الامي الذي متابعه بشاره الي جنه النعيم واشاره كافيه من الشر الشيطان الرجيم وعلي اله واصحابه الذين فازوا منه بحظ جسيم• اما بعد فلا يخفي علي ذي قريحه صا فيه ولا يحتجب علي ذي فطره شافيه ان مسئله دفع السبابه في التشهد حركه نظارا لا ذكيا ومذله اقدام اولاشباه حتي شموس افكار الفحول فيه مشرفه الي لا قول وابكار انظار العقول فيه وتحيره جنايا الحمول كم نطالع رسائل المثبتي فيه متحقق نقدها هو لب الالباب و معائن دلائل النافين وقرونه العجيب تورث حياء الصواب الي ان وصل النوبة الي الفاضل الا ريب والعالم اللبيب والنقيه الاريب مجمع العلوم النقليه منبع المتون النقليه كنز رقائق المباني بحر دقائق المعاني كشاف و رموز الكتاب ولسانه صراف ما اختلف فيه الائمة بدر سماء الجنابة قمر فلك النقابه الحسيب النجيب البحر القوي السيد محمد مير علي نواز شاه العلوي .... ايضا (١)

---

(١) الاشاره (١) ص٣٢٥ ، ٣٢٦، ٣٢٧

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

" التقريظ الثالث " (٣)

من العالم العلامه الفاضل الفهامه صدر محافل الاذكياء و بدر سماء البلغاء زبده العلماء وعمده الفضلاء لله الا لمعي اللوذعي العالم الاوحد الفاضل الامجد المولوي لعل محمد القندهاري المهمندي المسح زئي وهو هذا • بسم الله الرحمان الرحيم ٥ كيف احمدك حمد ايشار اليه با صابع وجود كل موجود و تعقد به انامل حلقه كل جمع اجتماعا والفراد ابان لا اله الا انت المعبود المسجود و يعقد ويعلي منه احماً اتشهد كل شاهد و مشهود وترفع به السموات و تضع له الا راضي بان الرفع والوضع بلك ايها المحمود اظل مد ور كيف لا احمدك حمد امرتنا به قولا واشاره عند اتمام الصلواه بانواع العبادات • .... ايضا (١)

" التقريظ الرابع " (٤)

من العالم العلامة والفقيه الفهامه محرز قصبات السبق في التقرير والتحرير عمده الادباء زبده الاذكياء المولوي عبد الحي القندهاري سلمه الباري ا وهو هذا بسم الله الرحمان الرحيم ٥ الحمد الله الذي خلق الخلق اشاره الي انه علي كل شيء قدير و فتح الفلق " بشاره لاهل الا شاره " بانه الفتاح النصير والصلواه والسلام .... ايضا (٢)

---

(١) الاشاره ص ٣٢٧ ، ٣٢٨ ، ٣٢٩ ، ٣٣٠

(٢) " " ص ٣٣٠ ، ٣٣١

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 162

" التقريظ الخامس " (٥)

من العالم العلامه والحبر الفهامه زبدة العلماء عمدة الفقهاء الالمعي اللوذعي المولوي عبد الكريم القندهاري سلمه الله الباري وهو هذا • بسم الله الرحمان الرحيم ٥ حمد المن ارانا الحق حقا الباطل باطلا وصلواه وسلاما علي من جاء نابالحق البحث و تحلي به وكان عن الباطل عاطلا و تحيه وضيه علي الاه الذين كان لهم فوزالدارين باتباع كلك الكتاب والسنه حاصلا ••••••ايضا (١)

" التقريظ السادس " (٦)

من العالم العلامه و الحبر الفهامه ذي المكارم السنيه والمحامد المرضيه الاريب الكامل احد العلماء الافاضل فريد زمانه ووحيدا وانه زبدة العلماء عمدة الفقها الا لمعي اللوذعي ابوالقاسم المولوي محمد هاشم الشهدادفوري ثم الياسيني وهو هذا - بسم الله الرحمان الرحيم ٥ الحمد الله الذي هدانا الي الحق والصواب بقول سنيه الا شاره في التشهد والا استحباب والصلواه والسلام علي سيدنا محمد خير البشر المبعوث الي الا سود والاحمر••••••••••••••••••••••ايضا (٢)

" التقريظ السابع " (٧)

من العالم العلامه والحبر الفهامه زبدة العلماء الفضلاء عمدة الفضلاء الكرام جامع الكمالات المولوي محمد قاسم الياسيني سلمه الله تعالي وابقاه وهو هذا بسم الله الرحمان الرحيم ٥ الحمد الله الذي اشار بخلق المصنوعات " الي وجوده وبرزق المخلوقات الي جوده هوالذي ارسل من عنده محمدا خاتم النبيين رحمه للعالمين و انزل من لديه كتابا ام الكتاب هدي للمتقين والصلواه والسلام••••••••••ايضا (٣)

---

(١) الاشاره ص ٣٣١، ٣٣٢، ٣٣٣
(٢) " " ص ٣٣٣، ٣٣٤
(٣) " " ص ٣٣٤، ٣٣٥

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

" التعريظ الثامن " (٨)

من العالم العلامه والفقيه الفهامه العالم النبيل والفاضل الجليل عمده العلماء زبده الفضلاءَ الاريب الاريب الا لمعي اللوزعي المولوي محمد عاقل العاقلي السندهي وهوهذا • بسم الله الرحمان الرحيم ٥ الحمد الله الذي نور قلوب العلماء و شرح صدور الفقهاء وجل عن عقل العقلاء اكتناه انوار الشارقة ته والصلواه والسلام علي رسوله السراج المنير البشير النذير وعلي آله و اصحابه ذوي المجد والتوقير ما طلعت طالعه و برقت با رقه اما بعد فقه كان مسئله الاشاره بالمسبحه في التشهد .... ايضا (١)

" التقريظ التاسع " (٩)

من العالم العلامه الكامل الفقهامه افضل المتبحرين اكمل المحررين صاحب المناصب العليه والمراتب السنيه جامع الكمالات الا لمعي اللوذعي المولوي مخدومعطا محمد العباسي الكهروي وهو هذا • بسم الله الرحمان الرحيم ٥ الحمد الله الذي خلق الخلق فتدهم الي طاعته و حذرهم عن معصيته وسهل لهم طريق معرفته وعليهم علمه التوحيد بلسان فطره وبعث الانبياء اتماما لنعمة و تلقينا الحجه وعلاء لكلمه مبشرين .... ايضا (٢)

---

(١) الاشاره ص ٣٣٥ ، ٣٣٦ ، ٣٣٧

(٢) " " ص ٣٣٧ ، ٣٣٨

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

"التقريظ العاشر" (١٠)

من العالم العلامه ولحبر الفقهامه الفاضل لاريب ولكامل اللبيب قدوه العلماء زبده الفقهاء المقبول في حضرت خالق البرايا الا لمعي اللوزعي المولوي الله جوايا الساكن في قريه الله سلمها الله وهو هذا ٠ بسم الله الرحمان الرحيم ٥ بعد الحمد المتكاثرا والصلواه اوالسلام المتواتراقوال هذا كتاب عجيب يهدي الي الرشد فيه آمنا و حقيقه بان يترك التردد في رفع السبابه عند الشهاده ٠ ايضا (٢)

"التقريظ الحادي عشر" (١١)

من العالم العلامه الحبر الفهامه احق اعلام الزمان واقرد اهل الا صول والفروع والبيان الا لمعي اللوذعي المولوي محمد اشرف البشاوري ثم شكاربوري وهو هذا بسم الله الرحمان الرحيم ٥ آمنت بمن احكم الفرق بين العالم ولجاهل المفتون و وضع الحق بمنشور هل يستوي الذين يعلمون والذين لا يعلمون و قدمت بين يدي ماخوله من نعمتي الذين ولعاشيه ٠ ٠ ٠ ايضا (٢)

Gul Hayat Institute

"التقريظ الثاني عشر" (١٢)

من العالم العلامه والحبر الفهامه الا لمعي اللوزعي المولوي حسن الله الصديقي الياشائي وهو هذا ٠ بسم الله الرحمان الرحيم ٥ نحمده ونصلي ونسلم ٠ اما بعد فيقول العبد الضعيف خادم العلماءَ احقر العباد الله تعالي حسن الصديقي المعروف سبا السيوستاني ٠ ٠ ٠ ٠ ٠ ٠ ٠ ٠ ٠ ايضا (٣)

---

(١) الاثره ص ٣٣٨،٣٣٩
(٢) " " ص ٣٣٩، ٣٤٠، ٣٤١
(٣) " " ص ٣٤١

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

" التقريظ الثالث عشر " (١٣)

من العالم العلامه والحبر الفهامه صاحب المناصب العليه والمراتب السنيه جامع الكمالات الالمعي اللوزعي المولوي نظام الدين الرنكفوري وهو هذا •

بسم الله الرحمان الرحيم ٥ الحمد لله فالق الاصباح والانارة خالق الثوابت والسياره والصلواة على رسوله هو افضل اولي بالبشاره والنذاره وعلى آله و اصحابه الذين هم اهل المغفره••••••••••••• ايضا (١)

" التقريظ الرابع عشر " (١٤)

من العالم العلامه والحبر الفهامه عمده المتكلمين و زبده المحققين الالمعي اللوزعي المولوي القاضي بهار علي شاه الشكارنوري وهو هذا •

بسم الله الرزمان الرحيم ٥ الحمد لله الذي اطلع شموس براهين الحق من افق الرسالت والصلواة السلام علي سيدنا محمد وعلي آله واصحابه الذين نالوا بالانتماء اليه خلع المجد والجلاله••••••••••••• ايضا (٢)

" التقريظ الخامس عشر " (١٥)

Gul Hayat Institute

من العالم العلامه والحبر الفهامه المولوي محمد صديق الحنفي الشكانوري وهو هذا بسم الله الرحمان الرحيم ٥ الحمد لله العلي الا على الصلواة والسلام علي من اختاره الله لهدايه الخلق و ارشاد الوري وعلي آله و اصحابه الذين جاهدو باموالهم وانفسهم في سبيل الله فغازوا بلدرجات•••••• ايضا (٣)

---

(١) الشاره ص ٣٤١، ٣٤٢

(٢) " " ص ٣٤٣، ٣٤٤

(٣) " " ص ٣٤٤، ٣٤٥

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

" التقريظ السادس عشر " (١٦)

من العالم العلامه ولقدوه الفهامه زبده العلماء صدر الفقهاء مولانا مولوي ابوالفرح محمد عبدالحميد الفالي نشي سلمه سبحانه و احسن اليه وهو هذا ٠ بسم الله الرحمان الرحيم ٥ الحمد لوليه والصلواه علي نبيه وعلي آله و اصحابه الصادبين باادابه٠٠٠٠٠٠٠٠٠٠٠ ايضا (١)

" التقريظ السابع عشر " (١٧)

من العالم العلامه حلال مشكلات المباني و كشاف معضلات المعاني المولوي غلام محمد اشاع افاضه الله الصمد وهو هذا ٠ بسم الله الرحمان الرحيم ٥ سُبحانَكَ لا عِلمَ لَنا اِلا مَا عَلَّمتَنا اِنَّكَ اَنتَ العَليمُ الحَكيمُ ٠ الحمد الله الذي هدينا لهذا وماكنا لنهتدي لولا ان هدينا الله والصلواه والسلام علي حبيبه و رسوله الذي اصطفاه لتبليغ رسالته ٠٠٠٠٠٠٠٠ ايضا (٢)

---

(١) الشارق ص ٣٤٥

(٢) " " ص ٣٤٥ ، ٣٤٦

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 167

ڪتابن جو نالو ھيٺ ڏجن ٿا :

١ -	مرقاة المفاتيح	.. ..	ملا علي قاري
٢ -	شرح المشڪواة	.. ..	طيبي
٣ -	شرح المشڪواة	.. ..	توربشتي
٤ -	ڪتاب الصلواة	.. ..	سفيان بن عينه
٥ -	شرح الترمذي	.. ..	حافظ زين الدين عراقي
٦ -	عارضه الاحوذي	شرح الترمذي	نجم الدين ابوعمرو
٧ -	شرح الترمذي	....	سراج
٨ -	شرح الترمذي	....	ابن سيد الناس
٩ -	شرح السنة	.. ..	بغوي
١٠-	مسند امام شافعي "رح"		
١١-	موطا	.. ..	امام محمد بن حسن
١٢-	طبراني	.. ..	
١٣-	مسند ابوبڪر		
١٤-	صحيح ابن حبان		
١٥-	صحيح ابن خزيمة		
١٦-	سنن صغريٰ	.. ..	نسائي
١٧-	سنن	.. ..	سعيد بن منصور
١٨-	مسند امام احمد		
١٩-	سنن	.. ..	بيهقي
٢٠-	مصنف	.. ..	عبدالرزاق
٢١-	مصنف	.. ..	ابو يعلي
٢٢-	الدارمي		
٢٣-	مصنف	.. ..	ابن ابي شيبه

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 168

٢٤-	مسند بزار	..	..	
٢٥-	الجامع الصغير	..	..	سيوطي
٢٦-	زرقاني	شرح موطا	..	زرقاني
٢٧-	فتح المغطي	"	..	علي قاري
٢٨-	مسوي	..	..	شاه ولي الله دهلوي
٢٩-	مفتاح الحاجة	(شرح سنن ابن ماجه)		محمد بن عبدالله علوي
٣٠-	حاشية المشكواة	..	..	سيد شريف جرجاني
٣١-	عمده القاري	(شرح بخاري)		عيني
٣٢-	فتح التقدير	شرح الهدايه		ابن همام
٣٣-	النهاية	"	"	حسين بن علي اسقاطي
٣٤-	معراج الدراية	"	"	قوام الدين كاكي
٣٥-	العناية	"	"	محمد بن محمد بابرتي
٣٦-	البناية	"	"	بدرالدين عيني
٣٧-	الغاية	"	"	ابوالعباس سروجي
٣٨-	الكفاية	"	"	جلال الدين خوارزمي
٣٩-	حاشية الهداية	..	..	محمد حسن سنبهلي
٤٠-	فتوحات مكية	..	..	ابن عربي
٤١-	تبيين الحقائق	شرح كنزالدقائق		علامه ابو محمد فخرالدين عثماني زيلعي
٤٢-	رمز الحقائق	"	"	بدرالدين العيني
٤٣-	سبل السلام	شرح بلوغ المرام		محمد بن اسماعيل
٤٤-	المسك الختام	....		صديق حسن خان
٤٥-	فتح العلام	..	..	نورالحسن بن نواب صديق حسن خان
٤٦-	الذخيره البرهانيه	..		برهان الدين محمود البخاري
٤٧-	البدائع	..	..	امام ابوبكر الكاساني
٤٨-	النوازل	..	..	ابوالليث سمرقندي
٤٩-	مختار النوازل	..	..	علي مرغيناني
٥٠-	شرح مسلم	..	..	قرطبي

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

٥١ـ	شرح منهاج النووي	..	..	
٥٢ـ	حاشيه مواهب	..	..	شبرا ملسي
٥٣ـ	السراج الوهاج من كشف مطالب صحيح مسلم بن الحجاج			نواب صديقا حسن خان
٥٤ـ	نورالايضاح	..	..	حسن بن عما الشبر بنلالي
٥٥ـ	مراقي الفلاح	..	..	" " "
٥٦ـ	غنيه ذوي الاحكام حاشيه الدرر		..	" " "
٥٧ـ	رساله دارالجنوز	..	..	" " "
٥٨ـ	كما الداريه شرح النقايه	..	..	تقي الدين الشمني
٥٩ـ	شرح مختصر الوقايه	..	..	ابوالمكارم بن عبد الله
٦٠ـ	" " "	..	..	عبد العلي البرجندي
٦١ـ	جامع الرموز "	..	..	شمس الدين محمد الخراساني المحستاني
٦٢ـ	شرح مختصر الوقايه	..	..	محمود بن الياس الرزمي
٩٤ـ	الاختيارات	شرح النقايه	..	ملا واحد الحنفي
٩٥ـ	شرح الوقايه	..	..	صدرالشريعه عبيد الله
٩٦ـ	حاشيه شرح الوقايه	..	..	عصام الدين لا سفرائيني
٩٧ـ	" " "	..	..	علامه يعقوب باشا بن خضر بيک
٩٨ـ	الغايه حاشيه "	..	..	ملا عنايت الله الوهوري
٩٩ـ	السعايه	..	..	مولانا عبد الحي لكنوي
١٠٠ـ	الا يضاح شرح الاصلاح	..	..	ابن كمال باشا
١٠)ـ	شرح مختصر الوقايه	..	..	مولانا عبد الرحمان ب الجامي
١٠٢ـ	شرح الملتقي	..	..	محمد البهنسي

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

١٠٣ ـ	الدرالمختار	••	••	علاوالدين حصكفي
١٠٤ ـ	رد المختار	••	••	محمد امين ابن عابدين
٢٠٥ ـ	تحفة الاخيار	شرح الدرالمختار		علامه محمد ابراهيم بن محمد بن ابراهيم
٢٠٦ ـ	الفتاوى الظهيرية	••		علامه طاهرالدين ابو القاسم محمد بن يوسف الحسيني
٢٠٧ ـ	الفتاوى الخانيه	••	••	امام فخرالدين ابو المفاخر حسن بن منصور ابن محمود الاوزجندي الفرغاني (مشهور قاضي خان)
١٠٨ ـ	الفتاوى	••	••	يوسف بان احمد الخاصي
١٠٩ ـ	نورالعين	في اصطلاحات الاشاره		مخدوم محمد هاشم ٹھٹوي
١١٠ ـ	بياض	••	••	" " " "
١١١ ـ	بياض	••	••	مخدوم عبد الواحد سيوهاني
١١٢ ـ	معدن السائل	••	••	مخدوم عبد الخالق كهڙي وارو
١١٣ ـ	مطالب المومنين	••	••	شيخ بدارلدين لاهوري
١١٤ ـ	رسائل الاركان	••	••	بحرالعلوم لكنوي
١١٥ ـ	هداية السائل	••	••	نواب صديق حسن خان
١١٦ ـ	ظفر الجادي من جنان هدي الهادي			نورالحسن بن نواب صديق حسن قنوجي
١١٧ ـ	الفيوضات الالاهيه	••		شاه فقيرالله علوي شكارپوري
١١٨ ـ	تفسير ابن جرير	••		
١١٩ ـ	اتحاف السادة	شرح احياء العلوم		سيد مرتضى زبيدي
١٢٠ ـ	رساله	••	••	شيخ علي متقي
١٢١ ـ	تزيين العبارة تحسين الاشارة			ملا علي قاري
١٢٢ ـ	رفع طلترددد في عقد الاصابع عند التشهد			ابن عابدين
١٢٣ ـ	الا يفلح الصبين	••	••	سيد عبدالله ميرغني الحسني

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

٦٣ ـ	داردالبحار	.. ..	محمد بن يوسف القونوي
٦٤ ـ	غررالافكار	شرح دررالبحار	شمس الدين محمد
٦٥ ـ	مواهب الرحمان	.. ..	شيخ ابراهيم بن موسى الطرابلسي
٦٦ ـ	البرهان	شرح اواهب الرحمان	" " " " "
٦٧ ـ	شرعة الاسلام	.. ..	امامزاده الجوغي
٦٨ ـ	مفاتيح الجنان	شرح شرعةالاسلام	يعقوب بن سيد علي الرومي
٦٩ ـ	البحرالرائق	شرح كنزالدقائق	زين الدين ابن نجيم المصري
٧٠ ـ	النهرالفائق	" "	شيخ عمر ابن نجيم المصري
٧١ ـ	عدن الحقائق	" "	محمد بن حاجي سمرقندي
٧٢ ـ	كنزالبيان	" "	شيخ مصطفى الطائي
٧٣ ـ	فتح المبين علي شرح الكنزالملا مسكين		ابوالقبول الحاتمي
٧٤ ـ	فتح الله المعين	" "	سيد محمد ابو سعود المصري
٧٥ ـ	كشف الرمزجنايا الكنز		سيد احمد الحمودي
٧٦ ـ	المجتبى	شرح قدوري	مختار بن محمود الزاهدي
٧٧ ـ	الجوهره النيره	" "	ابوبكر بن علي الحداد اليمني
٧٨ ـ	منيه المصلي	.. ..	سديد الدين الكاشغري
٧٩ ـ	شرح الصغيرللمنيه		محمد بن ابراهيم حلبي
٨٠ ـ	غنيه المستملي	شرح الكبير	" " "
٨١ ـ	حليه الناجي	علي شرح الطبي	مصطفى الحصاري
٨٢ ـ	حليه المحلي	شرح وادالبحار	شمس الدين محمد بن محمد البخاري
٨٣ ـ	تحفه المبتدي	.. ..	شيخ ابراهيم بن حسن الاحصائي
٨٤ ـ	الفتح الصمدي لتحفه المبتدي		محمد ابراهيم بن اب رواهيم
٨٥ ـ	الطريقة المحمدية	..	محمد آفندي بركلي رومي
٨٦ ـ	الحيقه الندية	شرح الطريقه المحمديه	شيخ عبدالغني نابلسي

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

٨٧ ـ	وظائف النبي	״	״	عبدالنبي بن احمد الحنفي
٨٨ ـ	تحفة الملوڪ	״	״	زين الدين محمد بن ابي بڪر الرازي
٨٩ ـ	المخة السلوڪ	شرح الطريقه المحمديه شرح تحفته الملوڪ		علاء بدارلدين العيني
٩٠ ـ	فتاوي جواهر الاخلاطي		״	علامه برهان الدين ابراهيم الحسيني الاخلاطي
٩١ ـ	شرح الخلاصه الڪيداني		״	محمد حسن السنبهلي
٩٢ ـ	"	"	״	شمش الدين محمد القهستاني
٩٣ ـ	عوارف المعارف	״	״	شيخ شهاب الدين سهروردي
١٢٤ ـ	الصراط المستقيم	شرح سفرالسعادت		شيخ عبدالحق
١٢٥ ـ	اشعة اللمعات	״	״	شرح المشڪواه شيخ عبدالحق
١٢٦ ـ	اشارة المسترة	״	״	شاه عبدالعزيز محدث دهلوي
١٢٧ ـ	مڪتوبات	״	״	مرزا مظهر خان جانان " ج "
١٢٨ ـ	قطب الارشاد	״	״	شاه فقير الله علوي شڪارپوري
١٢٩ ـ	ڪشف غطاءُ العين لرويه الاشاره في المشتهدين	"	"	"
١٣٠ ـ	المثانية في مرمة الخزانة			مخدوم محمد جعفر بوبڪائي السندي (١)

Gul Hayat Institute

هن مختصر يڪ شت نموني ـ خروار بعد ان تصديق ٿئي ٿي ته مير صاحب پنهنجي وقت جو بهترين عالم هيو. هنجون مذهبي محنتون خدمتون ۽ ڪوششون لافاني حيثيت رکن ٿيون. سندس علميت ۽ فن جي سڄاڻپ تصويراج به ڪيئن خراج تحسين ڏيئي رهي آهي.

---

(١) البشاره لا اهل الاشاره
بتصديق مضمون : مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي ، مطبوع ڀيهرين ١٩٦٠ع

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

باب چوٿون

- ١ - سياسي زندگي
- ٢ - آنريري فرسٽ ڪلاس مئجسٽريٽ جي حيثيت
- ٣ - منصف مزاجي
- ٤ - اڻويهين ۽ ويهين صدي جي سياست جو اثر

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

" سياسي زندگي "

(سياسي سرگرميون)

شڪارپور ۾ مير علينواز جي حيثيت هڪ رئيس جي هئي. پر ان جو ڪردار ۽ اخلاق ايترقدر بلند هو، جو هرهڪ شهري باشندو کيس پنهنجو سچو همدرد ۽ سرپرست سمجهندو هو. مير عليناز جي طبيعت اچ خلق جي امير ڪان بلڪل نياري هئي، جنهن ۾ قرب، همدردي، اخلاص، مروت ۽ اعليٰ حوصلگيءَ جا جذبات سمايل انهيءَ لطافت ۽ لياقت سان هرهڪ ننڍي خواه وڏي شهريءَ سان نرم دليءَ، اخلاق ۽ محبت سان هلندو هو. هرهڪ جو ڏک، پنهنجو ڏک ۽ هرهڪ جو سک پنهنجو سک سمجهندو هو. هرهڪ شهريءَ جي زبان تي مير صاحب جي ثاني جو ورد جاري هوندو هو ۽ کيس هرهڪ باشندو پنهنجي عزيزن کان وڌيڪ عزيز تصور ڪندو هو.

مير عليناز جي زندگي قومي خدمات لاءِ وقف هئي. هو سالن جا سال شڪارپور ميونسپل جو منتخب ميمبر ۽ وائيس پريزيڊنٽ Vice President ٿي رهيو. ان مختيار ڪل جي اقتدار جي ڪرسي، ان زماني ۾ آءِ. سي. ايس (I.C.S.) جي گريڊ جي سمجهي ويندي هئي. هن صاحب پنهنجي اقتدار جي زماني ۾ شڪارپور شهر سان نهايت همدردانه ۽ مخلصانه برتاءُ رکيو. اهوئي سبب هو، جو مير صاحب جي دور ۾ شڪارپور شهر کي سنڌ جي پئرس سڏيو ويندو هو. هونءَ به هن تاريخي شهر کي بين القوامي شهرت نصيب هئي. وري مير عليناز جي ذاتي همدردي هن شهر جي شان ۽ شهرت اچ ۽ عظمت کي چار چنڊ لڳايا.

پاڻ شهر وارن جو بي لوث خدمتگار رهيو. وٽس ظاهري نمود ۽ نمائش جو ڪوبه شائبو ڪونه هو. ١٩١٧ع ۾ جڏهن شڪارپور شهر کي برسات وبا، موسمي بخار، انفلوئنزا ۽ پليگ جي بي پناه طوفان (جنهنکي عام زبان ۾ مارو سڏيو

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 175

وجي ٿو ته اڄ ڏينهن ٽيهن ماڻهن وارو سال مشهور آهي) تباهه ۽ برباد ٿي چڪو هو. ان وقت هيڏا وڏا انسان، اسيمبلي جي ميمبر يا مددگار ماڻهن جي خدمت ۾ پنهنجي ذاتي آرام کي قربان ٿي رات ڏينهن مسلسل گهرن ۾ گهٽين ۾ گهمندو نظر ايندو هو. جتي موت جي گرفت ۾ ماڻهن آوازن ۽ اوسارن کان سواءِ ٻيو ڪجهه به ٻڌڻ ۾ ڏسڻ ۾ نه ايندو هو اتي لاوارث لاشن جو وارث مير علي نواز هو. انهن جي ڪفن ۽ دفن جو انتظام ۽ اهتمام پنهنجي کيسي مان ڪندو رهيو. هي آهي ملڪوتي خصلتون هيون، جن جي وسيلي هن پنهنجي وطن وارن جي دلين ۾ غير فاني مقام حاصل ڪيو.

١٩١٤ واري جنگ عالمگير جي زماني ۾ جڏهن سڄي دنيا جي اقتصادي حالت خراب ٿي چڪي هئي، هر طرف ڏڪار ۽ قحط جي تڪليف هئي، اُن گراني ۽ مصيبت جي دور ۾ هن مخير شخص پنهنجي خداداد ملڪيت جو انبار سستن دڪانن ۾ لڳايو، جتان غريبن کي نالي ماتر قيمت تي اوڙاهه آن ملندو هو. ان وقت جي انگريز حڪومت مير صاحب جي انهن ڪاوشن کان بي خبر ڪونه هئي پر هميشه سندس قدر ڪندي رهي.

مير علي نواز پنهنجي زماني ۾ شهر جي ماڻهن لاءِ سر ۽ جان جي بازي لڳائي. ايتري قدر محنت ۽ مشقت اختيار ڪئي جو پنهنجي ذاتي آرام کي وساري فقط شهر جي ماڻهن جي خدمت ڪندو رهيو. عوام جي بهتري ۽ برتري لاءِ هر ممڪن ڪوشش ڪئي، انهن ڪوششن جي ڪري ئي سندس نالو خيرپور جي تاريخ ۾ اعليٰ حيثيت رکي ٿو.

آزادي جي جدوجهد ۾ سنڌ ذاتي پائدار ڪوششون ناقابل فراموش آهن. سنڌ سياسي دوستن مان خانبهادر علي بخش ڪنڀاڻي (١) پيرزاده عبدالرحمان، خانبهادر جان محمد پٺاڻ ۽ عبدالحميد خان پٺاڻ، ڀرائو سڪر وغيره... مشهور هئا. جن جي سنگت ۾ سنڌ سان، سنڌ جي تحريڪ آزادي لاءِ ڪلڪتي ۾ ڪيو.

---

(١) خانبهادر علي بخش ڪنڀاڻي : اصل ۾ سنڌ سوڙا حيدرآباد دکن جا رهاڪو هئا. جتان لڏي اچي شڪارپور ۾ ويٺا انهيءَ نسل مان محترم نذير احمد موجود آهي جو اڄ ڪالهه عليڪا ٿي ۾ ملازم آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 176

پاڻ مسلم ليگ ۾ شامل ٿيو. سنڌ جي قريبي دوست ديوان بهادر مرلي ڌر وڪيل (ڪانگريسي) سان سياسي مقابلو ٿيندو هو.

"آسوري شخصيت جي حيثيت ۾"

مير علي نواز علوي شڪارپور جي عوام جي سچو همدرد، هڪ ڏاڍو وڪي ۽ محب وطن هو. سماج دوست، وطن پرست، مخلص ۽ مهربان طبيعت جو مالڪ هو. خوش اخلاق، نيڪ نيت ۽ نيڪ سيرت صاحب دل بزرگ پنهنجي ذاتي ڪوششن سان شهري عوام جي بي لوث خدمت ڪئي. انگريز سرڪار ڪي مير صاحب جي وطن دوستي ۽ خيرخواهيءَ جي پڪي پڪي تصديق ٿي ۽ مير صاحب جو ڪردار ۽ ڏيکي قدر شخصيت جو حڪومت وٽ اعتراف هو. مير صاحب جي اعليٰ خصلتن ڪي ڏسي سنڌ حوصلہ افزائي لاءِ انگريز سرڪار ١٩١٨ع ۾ ڪيس بينچ ڪورٽ (Bench Court) جو چيئرمين مقرر ڪيو.

هونءَ ته اهڙا اعزاز دولت سان به حاصل ٿي سگهن ٿا، پر مير صاحب کي هي اعزاز سنڌ سرڪار جي طرف اهل ٿي پنهنجي خداداد لياقت ۽ قابليت سان نهايت نيڪ دلي ۽ اعليٰ حوصلگيءَ سان فرائض انجام ڏنا. مير علي نواز پنهنجي دور جو اعليٰ ڪردار رکندڙ سياستدان هو. سنڌ سياسي ڪوششون نه فقط شڪارپور شهر تائين محدود هيون، پر ضلعي سکر خواه سڄي علائقي جي دور دراز شهرن تائين سنڌ نالو بلند هو. ان وقت جا سياسي دوست ۽ احباب جيڪي مير صاحب سان سنگ ۽ سنگت رکندا هئا سي به ڪنهن تعارف جا محتاج نه آهن. انهن مان غلام محمد ڀرڳڙي، الهندو شاه، شيخ عبدالمجيد سنڌي، خانبهادر غلام محمد وسان، پير پاڳارو حضرت صبغت الله شاه، خانصاحب سهراب خان سرڪي، آغا گل محمد خان شڪارپوري سردار عبدالباقي، حاجي عبدالله هارون، ۽ نواب حاجي امير علي لاهوري....... وغيره سياسي ۽ سماجي ڪارڪن هئا.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 177

مير علي نواز جي سياست حق گوئي ۽ راست گوئي تي ٻڌل هئي ؛ ان ۾ اسلامي اصول کي برقرار رکڻ، اخوت ۽ مساوات جو زياده خيال رکندو هو. سياست جو معيار قرآن ۽ حديث جي اصولن تي هوندو هو. دروغ گوئي، رياءُ، منافقي، ۽ گمراهي کان بلڪل نفرت ڪندو هو. مير صاحب جي فعل ۽ قول ۾ ڪوبه فرق ڪونه هوندو هو.

سچائي نيڪ نيتي سندس هٿيار هئا. سياست جي صحيح معنيٰ کي سمجهڻ ۽ ان تي عمل ڪرڻ ضمير جي پختگي تي مدار رکي ٿو. جو پڻ مير صاحب جي اعليٰ شخصيت ۾ موجود هو. هڪ دفعي مونکي سردار عليناز خان ڪلهوڙي ٻڌايو ته " مير عليناز علوي پنهنجي دور جو سچو سياستدان ۽ وطن دوست بزرگ هو. منهنجون ساڻس ڪيترون ئي ملاقاتون ۽ محفلون ٿيون. جيتوڻيڪ ان دور ۾ مير صاحب ڪافي پوڙهو ٿي چڪو هو ۽ آئون ٣٢ سالن جي عمر جو نوجوان هئس ان وقت منهنجو خود سياست ۾ زميندار طبقي جي حيثيت ۾ پهريون قدم هو.

مسان جاني واڻي مير صاحب جي اعليٰ شخصيت مان هجڻ ٻڌائڻ جي لحاظ سان ملندو هوس ۽ سندس محفلن ۾ ويهندو هوس. مير صاحب محفل ۾ نوجوانن ڏانهن نهاري چوندو هو " ابا گهٽي ڳالهائڻ کان گهٽو ٻڌڻ بهتر آهي ". مير صاحب مذهبي ماڻهو هو. اسلامي اصولن تي سندس سموري سياست جو دارومدار هوندو هو. سندس فيصلا جا گهڻو ڪري ٢ طريقا هئا. (١) ڌرين ۾ ڇيس ڇلائڻ (٢) جرگي جي نموني ڌرين کي آمهون سامهون ويهاري اسلامي طرز اطور (قرآن شريف) تي فيصلا ڪندو هو. فيصلي ۾ بي رياءِ حق گوئي ۽ انصاف جي خوشبوءِ هوندي هئي. (١)

---

(١) (٢) عليناز ڪلهوڙو: ولادت ١٠ مئي، ١٨٨٦ وفات ١٩، اپريل ١٩٧٠ع (١٢ صفر ١٣٩٠)

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

هڪ دفعي جو سچو واقعو ڪورٽ جي فيصلي متعلق علينواز خان
ڪلهوڙو ڪان ٻڌڻ ۾ آيو ته " ملزم بنام "محمد " ڪورٽ ۾ حاضر ٿيو. مير صاحب جڏهين
ان ڪان نالو پڇيو ۽ ملزم پنهنجو نالو "محمد " ٻڌايو، تڏهين مير صاحب جي طبيعت
تي عجيب ڪيفيت طاري ٿي. نيڻن مان نير وسندا رهيا. حتيٰ ڪ فريادي ڌرڪي پنهنجي
ڪيس مان اداڪي ۽ ضوا وضو ڏنو ۽ ان ڌرڪي راضي ڪري ملزم کي آزاد ڪري ڇڏيائين ".
مير صاحب محب رسول - واصل ـ بالله بزرگ هو.

مير صاحب هن ملڪ جي ڪرسيءَ تي اعليٰ خوبين سان ڪم ڪيو.
هر قسم جو فيصلا پوري پوري ديانتداريءَ ايمانداري ۽ همدردي سان نبيريا. فيصلي ۾
"الف " کي "ب" تي ترجيح نه ڏيندا هئا پر فيصلو انتهائي احتياط ۽ خبرداريءَ سان
ڪندا هئا. "حقوق العباد " جو وڏو خيال رکندا هئا. وٽن انسانيت جي تشريح
انساني همدردي هئي. انساني حقن جي پورا ڪرڻ ۽ حق تلفيءَ تي حقدارن کي ٻه حساب
ڏيئي نه ڪندا هئا. پنهنجي اعليٰ صلاحيتن سان ساڄي پلائيءَ خاطر سياست جي ميدان
۾ پنهنجو مٽ پاڻ هو.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

" منصف مزاجي "

ميرعلي نواز علوي جي مخلص طبيعت ۾ انساني همدرديءَ جا بي پناهه جذبات موجود هئا. اخوت، مساوات ۽ اسلامي برادريءَ جو بهترين دوست، محب، وطن خدا دوست، بي ريا مخيرو ۽ منصف مزاج انسان مطلب ته همه اوصاف ڪامل شخصيت جو مالڪ هو. ميرصاحب ڪافي اثر رسوخ رکندڙ هو. هاشي نراوانيءَ سان گڏ سماجي ۽ سياسي ترقي ڪمال درجي تي پهتل هئي. هيڏي ساري طاقت جي باوجود پاڻ ڪي ملڪ، قوم ۽ وطن جو خدمتگار سمجهندو هو ۽ ڪنهن به ماڻهوءَ سان بدسلوڪي، آزار ۽ تڪرار جي نوبت تائين ڪونه پهتو مگر اڪثر ڪري قرآن شريف جي هيٺين آيت تي عمل پيرا رهندو هو.

" وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ، وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ"

(قرآن)

يعني ڪاوڙ کي ڪائڻ، معاف ڪرڻ، سندس نصب العين هيو.

ميرصاحب وٽ علم القرآن ۽ علم الحديث جو عمل موجود هو. ان ڪري پاڻ کي ۽ عوام کي الله جي قانون تي هلائڻ جي ڪوشش ڪندو هو. دوستن ۽ احبابن ۽ عزيزن، رشتيدارن ۽ عوام ۽ عملدارن ۽، خواه حڪمرانن ۽ پنهنجي ملڪ ۽ خواه ڌارين ملڪن ۾ هڪڙي ئي نظريه " اسلامي اصول " سان هلندو هو. اڪثر پاڻ اهڙين چوندو هو ته " الله جو قانون اڳ ئي ٺهيل آهي، اسان جو ان تي هلڻ ۽ جيئڻ حلال زندگي آهي ۽ ان جي مخالفت ڪرڻ، ذاتي غرض پورا ڪري ٺڳي، دوکو فريب، مڪر ۽ منافقي سان هلڻ دو طرفه (يعني جهانن، دنيا ۽ آخرت) زندگي قطعي حرام آهي ".

ميرصاحب نهايت نيڪ دل بزرگ هو. فيصلي ڪرڻ کان اڳ ۾ اڪثر لاعِلْمَ لَنَا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (قرآن) جي آيت ڪريمه پڙهندو ۽ دل ۾ "وَاَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ " (قرآن) جي آيت ڪريمه جو تصور رکندو هو. ميرصاحب سرڪاري ۽ خانگي فيصلو اهڙي ته ديانتداريءَ سان ڪندو هو جو ڪنهن به ڌر کي ڪو به اعتراض ۽ ارمان نه رهندو هو ۽ نه وري ڌرين کي اپيل ڪرڻ جي ڪا ضرورت

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

محسوس ٿيندي هئي. سڀجنهن نموني ۽ حقيقت جي تلاش ڪندو هو. آخر فيصلو رضانامو (ReconCilation or Compromise)تي ڪندو هو. سندس رويو مخلصاڻو ، همدرداڻو هوندو هو.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

مرحوم شمس الدين "بلبل" سنڌ جو

THE AFTAB-I-SINDH

آفتاب سنڌ

هي عڪس فوٽو روزانه اخبار آفتاب سنڌ (سکر)
جو آهي جنهن جو سال ١٩١٧ ۾ جاري ٿيل آهي. هن اخبار
۾ ميان علي نواز علوي سياسي ادبي خدمتون سرانجام ڏنيون ۽ نشر ڪرائيندو هو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ميرعلي نوازعلويءَ تي - اڻويهين صديءَ جي سياست جو اثر :

ميرعلي نوازعلويءَ جي دور (١٨٥١ - ١٩٢٠) ۾ انگريزي حڪومت جو آفتاب سڄي هندستان تي پوري تسلط ۽ شان شوڪت سان چمڪي رهيو هو. عوام شهنشاهه جي تاج جي غلامي ۽ سلامي ۾ دست بہ دعا هو. هن ۾ ڪو شڪ نہ آهي تہ انگريزن ، هندستان جي حڪومت مسلمانن کان ئي حاصل ڪئي هئي جنگ آزاديءَ (١) جي ناڪاميءَ کان پوءِ وڪٽوريہ حڪومت اهو خيال ڪيو تہ مسلم قوم " ڪاٿئن دوباره حڪومت کسڻ جي ايراداا رکي ٿي. انگريزن جو اهو خيال خام نہ هو. پر حقيقت بہ اها ئي هئي تہ مسلمانن، انگريزي فريب عياري، مڪاري ۽ سياسي دشمنيءَ کي چڱيءَ طرح سڃاڻي ورتو. ٻئي طرف انگريز ، مسلم قوم کي ناس ڪرڻ جون تجويزون سوچيندا رهيا .

لارڊ مئڪالي جي حاسدانہ رپورٽ (٢) وليم بينٽڪ مخالفانہ شعراءُ (٣) لارڊ هارڊنج جو معاشي حالتن تنگ ڪرڻ جو اعلان (٤) وغيره . . . . جي پابندين ۽ تڪليفن مسلمانن جي ڪردار کي هڪ قسم جو چئلنج ڏنو. مسلم طبقي پاڻ ۾ متحد ٿي مقابلي لاءِ ميدان ۾ نڪري آيو. ڪيترا سياسي اڳواڻ، عالم ۽ بزرگ قيدخانن ۾ تابوڪيا ويا. ڪيترن کي تختہ دار تي اچلو پيو. ڪيترن جون جاگيرون ۽ ملڪيتون ضبط ڪيون ويون. تعليم ملازمت ، ۽ تجارت جي شعبن ۾ مسلمانن کي نظرانداز ڪيو ويو. واقعات گواهہ آهن تہ مسلمان ويچارا ما قبل ئي هن ذهني ، سماجي اقتصادي ۽ مذهبي تڪاليف سان گڏ سندن تجارتي ۽ تعليمي حقوق وڃائي ۽ ڪمائي جڏا هئا . انگريزي انتقامي ۽ حاسدانہ روش تي مسلمانن جي

---

٢) جنگ آزادي - ١٨٥٧ع

٢) لارڊ مئڪالي : ١٨٣٤ع ۾ رپورٽ ڏني تہ " مشرقي علم ادب ڇا آهي؟ مغربي لئبرريءَ جي ٻنن ۽ ٽن جي برابر بہ نہ آهي

(٣) وليم بينٽڪ : ١٨٣٥ع گورنر جنرل لارڊ وليم بينٽڪ هڪ شعراءُ پاس ڪيو" جنهن ۾ مشرقي تعليم جي جاءِ تي مغربي تعليم آندي وئي. ساڳئي سال ١٨٣٥ع ۾ وليم بينٽڪ ٻيو شعراءُ پاس ڪيو جنهن ۾ " سرڪاري رڪارڊ فارسي زبان جي بدران انگريزي ۾ ڏاڻائي زبانن ۾ شعرايو ويو.

(٤) لارڊ هارڊنج : ١٨٤٤ع ۾ گورنر جنرل لارڊ هارڊنج اعلان ڪيو تہ " سرڪاري ملازمت ۾ رکو انگريزي پڙهيل ... ڪيا ويندا

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 183

حالت ۾ زار ٿي قدرت کي رحم آيو، فرعون صفت تمارن جي مقابلي ۾ موسيٰ صفت مرد مجاهد پيدا ٿيا ؛ جن عيسائين جي منافقانه سياسي چال سڀني مسلمانن جي مايوس دلين ۾ چڻنگ وڌو. پهرين انڊين نيشنل ڪانگريس پارٽي (١) جي وجود ۾ اچڻ سان هندن ۾ تعليمي سجاڳي وڌي ويئي. ايتريقدر جو اسڪولن ۾ مسلمانن کي ٥ پنج سيڪڙو داخلائون به ڪونه ملنديون هيون جنهن جو اعتراف هنٽر ڪميشن (٢) جي سفارشات ۾ موجود آهي.

هن پر آشوب دور ۾ هر علائقي جي هر شهر ۾ عيسائي مشنري طرفان پوليس جي پهري هيٺ وڏن وڏن جو چوسولن تي بيباڪيءَ سان روڊ تي عيسائيت جي تبليغ ڪندي اسلام ۽ اسلام جي بانيءَ تي حملا ٿيندا رهندا هئا. انگريزن جو مقصد به اهوئي هيو ته مسلمانن جي بين القوامي شهرت هميشه لاءِ نابود ٿي وڃي. مسلمانن جي بيدار مغز يا دماغن انگريزي چال کي ان وقت ئي محسوس ڪيو هو، ليڪن زماني ۾ وقت جون حالتون سندن حوصله افزائي لاءِ تيار نه ٿي سگهيون هيون. جي پڻ حڪومت جي وسيع طاقت جو مقابلو ڪري نٿي سگهيون.

(١) ترقيءَ جا دروازا بند ٿي چڪا هئا جو ته مسلمانن ۾ غيرت وچان انگريزي تعليم کان انڪار ڪيو.

(٢) انگريزن کي ، به مسلمانن مان خطرو هو ، تنهن ڪري اهڙيون پاليسيون عمل ۾ آيون، جنهن مسلمان وڏي ٻوڙ پٺ تي رهجي وڃن ۽ اسري نه سگهن.

(٣) اڪثر هندو عيسائي ٿي چڪا هئا، جنهن ڪري ڪين نوازيو ويو. ان نتيجي ۾ مسلمانن کي وڏو نقصان پهتو.

---

(١) انڊين نيشنل ڪانگريس پارٽي ١٨٨٥ع ۾ شروع ٿي.

(٢) (Hunter Commission) هنٽر ڪميشن ١٨٨٢ع ۾ پنهنجي سفارش برطانيه حڪومت کي پيش ڪئي. جا عليحده هنٽر تيار ڪئي هئي. سفارشات هيٺ ڏجن ٿيون.
سال ١٨٥٤ع جي موڪليل مراسلي موجب حڪومت ١٨٨٢ع ۾ ڪان ـ ١٨٧١ع تائين ڪوبه قدم ڪونه کنيو.
سفارشات : (١) سرڪاري مڪاني خواه صوبائي حڪومتن کي ابتدائي تعليم لاءِ خاص ڌيان ڏيڻ لاءِ قدم کڻڻ جا حڪم.

(٢) پرائمري تعليم مادري زبان ۽ انگريزي سان واسطيدار هئڻ گهرجي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

(٣) خانگي ادارن کي گرانٽون ۽ وظيفا ڏيڻ گهرجن ۽ انهن کي همٿايو وڃي.

(٤) سيد احمد شهيد بريلوي، سکن سان "جهاد" جو اعلان ڪيو. هندستاني مسلم اڪثريت کان بيحد ورتائين.

(٥) قرآن شريف جو اردو ۾ ترجمو ڪرايو ويو ۽ عيسائين سان مناظرا ٿيندا رهيا.

(٦) اسڪولن ۾ هندو ماسترن جي اڪثريت هئي جن مسلم ذهنن کي متلون ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي.

(٧) هن متعصب انه روش تي خود انگريزن کي پشيماني هئي، پر جيڪي جي باهه سندن دلين کي پڙڪائي رهي هئي، جنهن ڪري مسلمانن کي ب ڪوبه فائدو ڏيڻ لاءِ تيار نه هئا.

بقايا نشانات :

(٤) جيڪڏهين ڪن جاين تي پرائمري ۽ سيڪنڊري اسڪول هلندڙ آهن ته حڪومت انهن جي حوصله افزائي ڪري ۽ منجهائن فائدو حاصل ڪري.

(٥) اسڪولن ۾ شاگردن جي داخلا نمبر امتيازي ذاتيات تي هجي. اٿين نه هجي جئين هنوقت ڏهن هندو شاگرن پنيان هڪ مسلمان شاگرد به مشڪل آهي .... الخ ....

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 185

انگريزن جي تعليمي سياسي چال ، مسلمانن جي تنزل ۽ تباهيءَ جو سبب هئي. ان جي مقابلي ۾ مسلمانن ۾ ٢ مکيه گروه نمودار ٿيا ، هڪ گروه جو اڳواڻ سر سيد احمد خان هو. جنهن انگريزي تعليم جي فائدي ۾ "علي ڳڙه "ڪاليج " جو بنياد وڌو. (١) ٻئي گروه جو اڳواڻ مولانا محمد قاسم نانوتوي هو ، جنهن " ديوبند " ۾

گروه پهريون :

(١) علي ڳڙه : ١٨٦٧ع جي جنگ آزادي جي ڪوشش ناڪامي اختيار ڪرڻ بعد مسلمانن کي زياده تيون ۽ مصيبتون جوڳ درجوڳ اينديون رهيون. سندن تعليمي ادارن ۾ هن ضد ۾ ختم ٿي چڪا هئا . ويتر لارڊ منڪالي رپورٽ غربي تهذيب کي وڌائڻ ۾ مسلمانن جي ڪردار ۾ صبر کي بد لائڻ جي سازش ۾ وڌو ڪم ڪيو. ان وقت اسلامي تهذيب ۾ تمدن نهايت خطره ۾ هو. ان وقت مسلمانن جي غيرت کي جڏبو آيو. انهن مسلم شخصيتن مان سر سيد احمد خان علي ڳڙه ۾ ڪاليج ڪوليو جو وڌي علي ڳڙه يونيورسٽي ٿيو. سر سيد احمد سان مولانا الطاف حسين "حالي" جو ساٿ هيو. هن يونيورسٽيءَ جا مقاصد هيءُ هئا .

الف مقاصد

(١) جيسيتائين مسلمان غربي تعليم ۽ تهذيب مان واقف نه ٿيندا تيسيتائين انگريزن سان مقابلو ڪري نه سگهندا ۽ سندن وجود خطري ۾ رهندو.

(٢) مسلمانن جي بهتري حڪومت جي مخالفت ۾ نه آهي پر تعاون سان مسلمان اڳيون اڳ حاصل ڪري سگهندا.

(٣) غربي تعليم ذريعي مسلمانن ۾ نئين روشني پيدا ڪري سگهجي ٿي ۽ نئين دور ۾ پيدا ٿيندڙ مسئلن کي منهن ڏيڻ لاءِ تيار ڪري سگهجي.

(٤) خدا جي مخلوق کي سمجهڻ لاءِ ڪائنات جو مطالعو ضروري آهي تنهن سائنسي علوم به مسلمانن کي پڙهڻ گهرجن . هي ادارو ١٨٥٨ع ۾ اسڪول طور کوليو ويو. ١٨٧٧ع ۾ ڪاليج ٿيو ۽ ١٩٢٠ع ۾ يونيورسٽي ٿيو.

ب خصوصيات

(١) هيءَ يونيورسٽي هندستان جي سڀني مسلمانن لاءِ اعليٰ درجي جو قومي اداره آهي جتي قومي، مذهبي، سياسي ۽ تعليمي تربيت جو ڪم جاري آهي.

(٢) هن يونيورسٽيءَ جو چانسلر حيدرآباد دکن جو نظام هو.

(٣) هيءَ يونيورسٽي ٻهڪي هئي، سنڌ ۽ هندستان جا نواب ڪندا هئا .

(٤) هيءَ يونيورسٽي هڪ شهر آهي جتي ابتدا کان اعليٰ تعليم تائين بند وبست ٿيل آهي.

(٥) تعليم جي سڀني شعبن سان گڏ فني تعليم جو به بندوبست آهي.

(٦) امتحانن لاءِ ڪيس پنهنجو بورڊ آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 186

"دارالعلوم "سهارنپور ۾ " مظهر العلوم" ۽ مرادآباد ۾ " قاسم العلوم " برپا ڪيا. (١)
جتان فارغ التحصيل عالمن ملڪ ۾ انگريزي مڪارين ۽ عيارين جو مقابلو ڪيو ۽ ملڪ جون
ڏي نهين ڏي شعور مسلم شخصيتون انهن سان دوش بدوش جاني ، مالي ، علمي ، ادبي ،

گروه ٻيو : ١٨٥٧ع ۾ سرسيد احمد سان گڏ هڪ ٻيو گروه به هيو جنهن جو باني مولانا محمد قاسم نانوتي هو جنهن " ديوبند "، " سهارنپور " ۽ مرادآباد " ۾ هڪ نئي طرز تي ديني مدرسه برپا ڪري اسلامي تبليغ جو ڪم شروع ڪيو. "ديوبند " جو مدرسه ديني خدمات سان گڏ سياست ۽ قومي جذبات جي ترجماني ڪئي. هتان جي فارغ التحصيل عالمن خلافت تحريڪ خلافت ۽ وڏي پئماني تي نيشنل ڪانگريس (Indian Naional Congress) جميعت العلماءِ جميعت العلماء اسلام جي تحريڪن ۾ نمايان ڪردار ادا ڪيو. هن تعليمي درسگاه جا تعليمي مالي اصول هيٺ ڏجن ٿا.

(١) مدرسه جي نظام خواه نصاب جي ڪنهن به شعبي ۾ انگريز سرڪار کي دخل ڏيڻ نه ڏنو ويندو.

(٢) ڪنهن به وڏي ماڻهوءَ کان چندو ورتو نه ويندو، مدرسه جو بنياد حق ۽ ضمير جي آزاديءَ تي رکيل هو.

(٣) مدرسه جو تعلق عام ماڻهن سان هو ۽ مسلمانن ۾ ديني تعليم عام ڪرڻ جو واحد مقصد هو.

(٤) مدرسه جا طالبن صحيح اسلامي تعليم سان آراسته ۽ سندن اخلاق سنت نبوي موجب هو.

(٥) مدرسه جو منتظم آزاد نه هو ، بلڪ جمهوري اصولن موجب شوريٰ جي مدد سان نظام هلئيندو هو.

نوٽ : هن دارالعلوم دنيا ۾ وڏي شهرت حاصل ڪئي. ۽ سڀني مسلم ممالڪ ۾ ان جو نالو وڏي ويو. جتي سڀني مسلمان ملڪن مان شاگرد هن مدرسه ۾ پڙهڻ ايندا هئا. هن مدرسه جي سياسي ۽ مذهبي تحريڪ سڄي هندستان ۾ پکڙجي ويئي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

۽ ثقافتي قربانين ڏيڻ لاءِ ميدان ۾ نڪري آيون ؛ جن ۾ زميندار نواب ، جاگيردار ، پير مشائخ ، مير ، عالم ، اديب ۽ شاعر شامل هئا ۔

وادي مهراڻ سنڌ ۾ آمريت جو زور هڪ طرف ته مذهبي اسلامي سرگرميون ٻئي طرف ؛ هندو ۽ عيسائين ؛ مسلم ۽ عيسائيت مان وڃون پنهنجو مقصد حاصل ڪرڻ جون اميدون رکيو ويٺا هئا ۔ يعني (الف) هندن ۾ مقصد هو مسلمانن ۽ انگريزن کان فائدو وٺڻ ۔

(ب) انگريزن جو مقصد هو عيسائيت جي تبليغ ۽ انگريزي ادب

English Liter ature

(ث) مسلمانن جو مقصد هو مذهب اسلام جو تحفظ ۽ اسلامي تهذيب جي ترقي ۔

يعني مذڪور ٽنهي ڌرين پنهنجي مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ مختلف نمونن سان ڪوششون ڪيون ۔ مقصد جي وضاحت لاءِ ضروري آهي ته جنگ آزادي جو مختصر احوال ۽ سنڌ جي سياست تي روشني وڌي وڃي ۔ ؛ تنهن ڪري جنگ آزادي ١٨٥٧ع جو ۽ ان وقت سنڌ تي حڪمرانن ۽ گورنرن جي احوال سان گڏ تحريڪ آزادي جو مختصر احوال هيٺ ڏجي ٿو جو ته سياسي ۽ علمي معلومات جي حيثيت ۾ ڀي جاڻ ڏيندو ۔

فرنگي فتنه آور پاليسي ؛ هندستان جي مسلمانن کي تحريڪ آزادي جي علم کڻڻ لاءِ مجبور ڪري ڇڏيو ۽ سر سيد احمد خان ۽ مولانا محمد قاسم نانوي جهڙن مدبرن جي مذهبي ۽ سياسي ڪوشش هندستان جي سڀني صوبن (١) ۽ رياستن (٢) ۾ اتحاد مساوات ۽ اخوت جو آواز ڪڍو ڇيو ۔ انگريزن جي وڌندڙ مڪاري جي مقابلي لاءِ هر طرف علمي جا آثار ۽ مضبوط منصوبه بندي جا مورچا ٺهي رهيا هئا ؛ جو اڳتي هلي " بلوي " جي صورت ۾ ظاهر ٿيا ۔

---

(١) هندستان ۾ صوبا ؛ بمبئي (سنڌ سميت) مدراس ، گڏيل علائقا ( ) ، وچان علائقا ( ) پنجاب ، برما ، اتر اولهه سرحدي علائقو ، آسام ، بنگال ، بهار (اوڙيسه سميت) برٽش بلوچستان ، ڪورگ ، دهلي ، انڊمان ، نڪوبار ٻيٽ ، اجمير (مارواڙ سميت)

(٢) رياستون ، ان وقت هندستان ۾ ٧٠٠ سو کان به زياده هيون ۔ مکيه حيدرآباد دکن ، ميسور ، بهاولپور ، خيرپور ۔

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

١٨٥٧ع واري بلوي رڳو ھندستاني سپاھين طرفان ھئي يا ان ۾ عام ماڻھن بہ اوتري دلچسپي ورتي. پر تاريخ جي فتويٰ اھا آھي تہ "اھو" بلوو فقط سپاھين جي فساد تائين محدود نہ ھو ان وقت جي "ھندستان" خواہ "انگلنڊ" جي ڪن حلقن جو بہ اھو رايو ھو."

لنڊن جي ھڪ اخبار ١ - آگسٽ ١٨٥٧ع جي ايڊيٽوريل ۾ ھن ريت لکيو تہ

"جيتوڻيڪ ھينئر رڳو سپاھي ناراض آھن ۽ عام ماڻھو اسان سان
بدل آھن تہ پوءِ "ھند سرڪار" بار بار يورپي فوجن
جي امداد لاءِ ايلفنگي ايترو جوڳي تنگ ڪري"."

ان ڳالھ کان ڪوبہ انڪار ڪري نہ سگھندو تہ ھندستان جو ڪوبہ صوبو انھيءَ "بلوي" کان آجو ڪونہ ھو. جنھن ڪري ھتي پڻ ان واقعي کي ورجائڻ تاريخي ۽ علمي لحاظ کان مفيد ۽ دلچسپ ٿيندو.

بلوي جي متعلق شروع ۾ ٿاني خبر ھئي "ڪارتوسن ۾ سوئر ۽ ڳئي جي جربي استعمال ٿيل ھئي. (١) اھا خبر ڪا من گھڙت نہ ھئي ان جا اعتراف خود برطانوي "ايوان عام" ۾ ڪن ذميوار ۽ باخبر شخص ڪيو تہ برابر "دم دم" (٢) ۾ ٺھيل ڪارتوسن ۾ ڳئون جي جربي ڪم آندي ويئي ھئي. انھي سبب ھي ٻہ ھيو تہ ھڪ ڪئدات خلاصي، ھڪ برھمڻ کان پاڻي پيئڻ لاءِ گھريو ؛ جنھن کيس انڪار ڪيو. خلاصي ان برھمڻ کي منھن تي ڪليل لفظن ۾ جواب ڏنو تہ "اھو ذات پات جو ويڇ باقي ٻہ، ٽي، ڏينھن باقي آھي ڇاڪاڻ تہ جلدئي توھان ڳئي جي جربي لڳل ڪارتوس ڪم آڻيندا"

---

(١) اخبار : "بمبئي ٽائيمس" ٢ جون ١٨٥٧ع

(٢) دم دم : (Dam Dam) بارود ٺاھڻ جي فئڪٽري.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 189

هن کان اڳ هندستان جي سپاهين ۾ اڳي ئي گهٽ پگهارن ۽ سامراجي حفاظت لاءِ ڪريون ٻيون ڊيوٽيون (Services) برداشت ڪندي ناراضگيءَ جو اظهار ٿيو هو. ان کان سواءِ گهٽ پگهارن جي اجرت باوجود "سنڌ پار" نوڪريون ڏين ۾ ڏرو سان دل ڏکوئيندڙ هٽ ڄراند آخر ڪيستائين برداشت ٿي پئي سگهي. هن خبر کان مسلم سپاهي به باخبر هئا. جڏهن انهن اهي ڳالهيون ٻڌيون، تڏهن سندن خيال ۾ ڳالهه آئي ته "انگريز سرڪار انهيءَ طرح هندستانين کي ڪرستان (Christians) بڻائڻ شروع ٿيو آهي، جاڪاڻ ته پادرين طرفان سندن مذهب بدلائڻ جا سڀ طريقا ڪامياب ڪونه ٿيا هئا.

هڪ ٻي خبر هئي ته "فيبروري جي پوئين ڏهين (٢٨ فيبروري ١٨٥٧ع جي صبح جو "فتح ڳڙهه" جا سڀ آفيسر ڏاڍا پريشان نظر پئي آيا. هڪ ٿاڻي کان ٻئي ٿاڻي ڏانهن اٽڪل ٢، انچ قطروارا ڦلڪا پئي پهتا. ڳالهه ٿا ڪن ته ٻه چار ڏينهن اڳ "ڪانپور" جي هڪ چوڪيدار "فتح ڳڙهه" جي چوڪيدار ڏانهن اهڙي قسم جو هڪ ڦلڪو ڏياري موڪليو ۽ کيس هدايت ڪئي ته اهڙا ٻارنهن ڦلڪا پچائي ٻه پاڻ وٽ رکي ۽ ڏهه ٻين وارن چوڪيدارن ڏانهن ساڳئي هدايت سان موڪلي. اهڙيءَ طرح ٿوري وقت اندر "ڦلڪا" ئي "ڦلڪا" پئي ڏسڻ ۾ نظر آيا. اهو طوفان اڄا به ڏورڙي ڪونه ٿيو آهي" (١) سپاهي ماڻهن جي خيال ۾ اهو تصور ٿيو ته هي ڦلڪا آفت اچڻ واري آهي.

Gul Hayat Institute

سنڌ کي انگريزن جي سامراج جي قبضي ۾ ١٨٤٣ع ۾ آئي ١٤ سال مس گذريا هئا ۽ حقيقت ۾ ان وقت سنڌ ۾ ڪنهن خاص قسم جي باغيانه سرگرمين جو نشان نه ٿو ملي. انگريز سامراج سنڌ تي فوجي گرفت کي ڍرو ڪونه ڪيو، ويتر سنڌي عوام کي حڪومت جي غلط

---

(١) اخبار فرينڊ آف انڊيا - (Friend of India) ٢٨ فيبروري ١٨٥٧ع

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڪارين جو اڃا ڪو تجربو ڪونه هو. بغاوت جي پهرين خبر سنڌ جي ڪمشنر سر بارٽل فريئر کي ١٨ مئي ١٨٥٧ع تي پهتي، جڏهن هو انگلنڊ کان موٽي ڪراچي بندر تي قدم رکڻ سان ئي هڪ فوجيءَ جي هٿان، هڪ خط رستي مليو. اهو خط، ڪراچيءَ ۾ رهندڙ سنڌ ريلوي آفيسر مسٽر نيول وارن (Novell Warren) ڏانهن تاريخ ١٣ مئي ١٨٥٧ع تي لاهور مان لکيو هو. جنهن ۾ ڪيس بغاوت جو اطلاع ڏنل هو.

بارٽل فريئر خط پڙهڻ سان ئي حالتن کي سمجهي ورتو ۽ مناسب فوجي قدم کڻڻ ۾ ڪا به دير نه ڪيائين. هن اهو قدم رکو صوبي سنڌ جي بچاءُ خاطر ڪونه کنيو، پر سنڌ سان اهو قدم سڄي هندستان کي انهيءَ آفت کان بچائڻ خاطر هڪ اشرائتو قدم هو. (١)

شروعات ۾ پنجاب کي فوجي مدد ملڻ جي ضرورت هئي. "بنگال" مان نه جهڙيون حالتون پيش نظر هيون، تہ پنجاب کي اتان ڪنهن به فوجي مدد جي اميد ڪونه هئي. تنهن ڪري سنڌ جي ڪمشنر، ڪراچيءَ ۾ ڪمانڊنگ جنرل (Commending General) سان پنجاب ڏانهن فوجن موڪلڻ لاءِ تبادلہ خيال ڪيو. ان وقت سنڌ ۾ رهيل فوج صوبائي ضرورتن لاءِ بہ ڪافي ڪونه هئي. "ايران" ۾ فوج جي چڙهائي سبب بہ سنڌ جي فوجي طاقت ۾ گهٽتائي ڪري ڇڏي هئي. اهڙي وقت ۾ فوجي طاقت کي وڌ کان وڌ ڪمزور ڪرڻ نهايت نازڪ معاملو هو. جنهن ڪري ڪمانڊنگ جنرل، پنجاب ڏانهن فوجون موڪلڻ ۾ لنوائي رهيو هو.

---

(١) سوانح حيات (بارٽل فريئر) مصنف مسٽر مارٽينو (H.Martinnene O)

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 191

ڪمشنر صاحب اعليٰ فوجي عملدارن اڳيان سمورين حقيقتن کولي رکيون ۽ کين پنهنجي راين جي صداقت جو قائل ڪري ورتائين. ڪمانڊنگ جنرل، پنجاب ڏانهن سايا پنج سو فوجي سنڌ درياءِ ٻيڙن (Indus Flotillas) ذريعي ملتان پهچايا. هن واٿلي اقدام تي اعليٰ عملدارن، همت ۽ جرئت جو ثبوت ڏنو. نه ته ٿوري ئي فساد ۾ انگريزي حڪومت جو سنڌ مان بنياد پٽجي وڃي ها. ٻئي طرف ڪرنل هٽ (Col: Hutt) کي ٻي بوربي رجمينٽ (regiment) جي نوري ماڻهن کي خاص تربيت ڏيڻ لاءِ چيو ويو. ۽ سنڌ ۾ فوجي حالتن جي نزاڪت کي خيال ۾ رکي ڪمشنر صاحب ايران ڏانهن چڙهائي ڪري ويل فوجي عملدارن "سر جيمس آئوٽرام ۽ جنرل جان جيڪب" ڏانهن به هندستان جي فوجي بغاوت جو اطلاع موڪليو ۽ کين واپس اچڻ لاءِ چيو.

انهيءَ دوران، "پنجاب" ۽ "ڪلڪتي" وچ آمدرفت منقطع ٿي وئي هئي. ٽپال لاءِ "پنجاب" کان "ڪراچي"، ڪراچي کان "بمبئي" ۽ بمبئي کان "ڪلڪتي" وارو رستو کليل هو. پر اهو به ايترو سلامتي وارو ڪونه هو جنهن کي دائمي طور سروسي سان استعمال ڪري سگهجي ها. سا بورٽل فريئر ٽين رستي تائيد ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. اهو رستو پنجاب کان، "بهاولپور"، "جوڌپور" ڏانهن، ملتان واري رستي کان آگري ڏانهن "نصيرآباد" واري واٽ کان ٽپال موڪلي ڏنائين. ۽ جوڌپور کان عمرڪوٽ تائين هڪ ٻيو رستو جاري ڪيائين. نصيرآباد [illegible] واٽ کي ڏيسا (D_ssa) سان ڳنڍي سلامتيءَ واري ٻي واٽ به جوڙيائين. "سنڌ" جي ٽپال "عمرڪوٽ" کان آگري ۽ ڪلڪتي ڏانهن ۽ "باڙمير" کان جڌپور ڏانهن موڪلي ٿي وئي. جيتوڻيڪ ٽپال جي انهن ٽن رستن کي استعمال ۾ آڻڻ ڪو سولو ڪم ڪونه هو؛ تنهن هوندي به اها ٽئين واٽ مهيني کن ۾ رٿجي ور راس ٿي عمل ۾ اچڻ لڳي.

اخبار لکي ٿي ته "هن ٽئين رستي کي رڻ مان گذرڻو هو. انهيءَ تڪليف کي منهن ڏيڻ لاءِ ضلعي جي ڪليڪٽر ليفٽيننٽ "ٽروٽ" سولائي سان منهن ڏيئي ورتو. سنڌ جي ڪمشنر ١٩ جون ١٨٥٧ع تي بمبئي جي گورنر ڏانهن هڪ رپورٽ موڪلي ته "ليفٽيننٽ ٽروٽ" سخت گرمي هوندي به پنهنجي اثر رسوخ سان ٻن انسپيڪٽرن جي مدد سان "باڙمير" تائين لائين شروع ڪرائي آهي ۽ اميد ته جوڌپور واري لائين به هن کان اڳ ئي تيار ٿي چڪي هوندي (١) بغاوت جي ٿوري گهڙ پوڻ تي ٻي ٻيهر سنسرشپ

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 192

اڳ ئي تيار ٿي چڪي هوندي" (١) بغاوت جي شروع ڪرڻ سان ئي پريس سنسرشپ (Press cincorship) لڳائي ويئي. اخبارن تي پهرا بيهي ويا، پهريائين هند سرڪار هرهڪ صوبي جي ڏيهي اخبارن تي پهرا ٻولين جي مکيه مترجم (Chief Oriental Translator) کي ملڪ جي ڏيهي ٻولين ۾ شايع ٿيندڙ اخبارن جا سياسي مضمون انگريزيءَ ۾ ترجمو ڪري موڪلڻ جو حڪم ڏنو.

سنڌ ۾ بغاوت جي ناڪام خبرن کي شدت سان ڇپائي شايع ڪيو ويو.

" حيدرآباد ۾ ديسي فوجين کي بغاوت جي ناڪام ڪوشش ۾ گرفتار ڪيو ويو آهي ۽ هو پنهنجي مٿان پاڻ آندل مصيبت جي انجام جو انتظار ڪري رهيا آهن. بنگال مان شڪي حالتن ۾ هٿ ڪيل چهن ماڻهن کي ٻه گرفتار ڪيو ويو آهي ۽ جلد ئي مٿن قاعدي جي ڪاروائي ڪئي ويندي. ان سلسلي ۾ "ملتان" ڏانهن موڪليل سپاهين مان ڪي سپاهي حيدرآباد ۾ حالتن کي منهن ڏيڻ لاءِ روڪيا ويا آهن. شڪارپور ۾ سخت حراس ۽ ٻ پ چانيل آهي "(٢) اهڙي پابندي هوندي به پوري يورپي ماڻهن جي قتل و غارت جون خبرون عام ماڻهن تائين پهچنديون رهيون. جنهن ڪري مٿان جي انگريزن ۾ خاص ڪري گهٽي بيچيني پيدا ٿي.

٢ - سيپٽمبر ١٨٥٧ع تي سرڪاري طور " باجهه لاءِ ڀال ائي" جو ڏينهن مقرر ٿيو. ان ڏينهن سڀ سرڪاري آفيسون بند رهيون. بغاوت جي سلسلي ۾ وقت به وقت جيڪي مسئلا پيدا ٿيندا رهيا، تن سڀني کي سنڌ جي ڪمشنر سر بارٽل فريئر منهن ڏنو.

---

(١) اخبار سنڌ قاصد - (Sind - Kasid) جون ١٨٥٧ع

(٢) اخبار " سنڌ قاصد " ١٥ ۽ ١٨ جون ١٨٥٧ع (جنهن ۾ دفعا حيدرآباد ۽ شڪارپور جي بغاوت جي افواهن کي شايع ڪيو.)

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

هن سلسلي ۾ هٿيارن ۽ بارود جي وڏي خواه فوجي سامان جي روانگيءَ تي بندش وڌي ويئي. انهيءَ خيال کان جولاءِ ۱۸۵۷ع ۾ سنڌ جي ڪمشنر هڪ عام پڌرائي ڪئي. جنهن ۾ سڀني علائقي ۾ شيهي، گنڌڪ، ۽ شوري ۽ هر قسم جي سامان جي روانگيءَ تي بندش وڌي ويئي. جنهن وقت گذرندو ويو، تنهن يورپي لوڪن کي سنڌ ۾ رهيل هندستاني فوجين جي وفاداريءَ ۾ شڪ شبهات پوندا ويا.

ڪيترن يورپي شهرواسين، ڪمشنر صاحب کي درخواست موڪلي، ڪانئس هٿيار گهريا. جنهن هو ڪنهن به گوڙ فساد کي پاڻ منهن ڏيئي سگهن. فريئر صاحب کين گهڻو سمجهايو، پر عوام ڪونه مڃيو. آخر فريئر صاحب ۲۹ - آگسٽ ۱۸۵۷ع تي بمبئي جي گورنر ڏانهن هڪ رپورٽ ۾ لکي ٿو " سانجهيءَ کان پوءِ پارسين ۽ انگريز ڪلارڪن جي گهرن جي پرسان لنگهڻ خطري کان خالي نه آهي جاڻان ٿو هو هٿيار بند رهن ٿا ۽ مقصد اهو آهي ته ڪنهن به وقت هراس وچان حملي ڪرڻ کان نه گسندا." يورپي باشندن جا انومان غلط ڪونه هئا، جوته شڪارپور، حيدرآباد ۽ ڪراچي ۾ برابر فساد جا ڪي واقعا پيش آيا هئا. باغين جي سازش سيپٽمبر ۱۸۵۷ع ۾ عمل ۾ آئي.

" سنڌ ۾ باغين جي سازش جيترقدر سنڌ ۾ رهيل منصوبي جو تعلق آهي اها اها هئي ته پهريائين حيدرآباد جي قلعي تي قبضو ڪجي، پوءِ دهلي وانگر حيدرآباد کي مرڪز بنائي ڪراچي، شڪارپور، جيڪب آباد ۽ ملتان وغيره ۾ هڪئي وقت حملا شروع ڪري ڏجن.(۱) رٿا موجب پهرياڻ حيدرآباد ۾ گوڙ ٿيو هو پر اختياري وارن کي بروقت اطلاع ملي ويو، جنهن ڪري بچاءُ ٿي ويو. برگيڊيئر مارس (Morris) کي جڏهن خبر پيئي ته بارود خاني ۾ ڪا سازش سٽجي رهي آهي؛ تڏهن هڪدم بارودخاني جي سپاهين جي پهري جو حڪم ڏنو ويو، ضروري چڪاس بعد سڀني کان هٿيار کسي قلعي اندر جمع ڪرايا ويا. قلعي جا ديسي محافظ هٽائي سندن جاءِ تي يورپي نگهبان مقرر ڪيا ويا. اختياري وارن حالتن

---

(۱) سوانح حيات (سر بارٽل فريئر) مصنف مارٽينن (Martineau)

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 194

حالتن ۾ مڪمل ضابطو رکيو. خود باغين کي بہ عبرت هئي. ڪمشنر کي خاص ماڻهوءَ هٿ خبر موڪلي وئي. خبر ملڻ شرط سر بارٽل فريئر ڪرنل هٽ (Col: Hutt) کي اڌ رات جو ننڊ مان اٿاري هڪدم حيدرآباد ڏانهن فوجي مدد موڪلڻ لاءِ چيو. حيدرآباد ۾ پنجن ماڻهن کي باغيانہ سرگرمين ۾ گرفتار ڪيو ويو. مارشل ڪورٽ جي فيصلي موجب هڪڙي کي توب جي منهن ۾ ڏنو ويو، باقي چئن ڄڻن کي عمر قيد جي سزا ڏني وئي.

ڪراچي ۾ ٢١ رجيمينٽ جي وفاداريءَ ۾ انگريزن کي شبهات هئا. جنهن ڪري ٢١ - رجيمينٽ جي فوجين کان هٿيار ڪسي بارود خاني ۾ جمع ڪيا ويا. هن رجيمينٽ کي هڪدم (condumn) سمجهي اردلي ڪري رکڻ بہ پسند نہ ڪيو ويو.

ڪراچي جي مقامي اخبار لکيو تہ " ڪراچي والينٽر ڪارپ ، ٧ آڪٽوبر ١٨٥٧ع تي اربع جي ڏينهن شام جو عام (يورپي) پهريائين پنهنجو پهريون مظاهرو ڪيو. عام شهري گهڻو خوش ٿيا، سنڌ بهادريءَ جو داد ڏيڻ لڳا." هنوقت يورپي آفيسرن تان بہ ڀئو هراس دور ٿي ويو هو سرڪاري ۽ عام حالتن ۾ اعتمادي اثر وري بحال ٿيو.

"جيتوڻيڪ ١٤ - سيپٽمبر ١٨٥٧ع جي صبح جو ٿي هلاڪن اندرئي حالتن تي پوري طرح قبضو ٿي ويو. II رجيمينٽ جي ٢٥ باغين کي اجا گرفتار ڪرڻو هو. ٦ ڇهہ ڄڻا تہ ان ١٤ - تاريخ تي گرفتار ڪيا ويا. ڄڻن ڄڻن کي شام جو گرفتار ڪيو ويو. ١٨ - تاريخ تي ٻيا چار ڄڻا بہ گرفتار ڪيا ويا. هن باغي گروپ جو اڳواڻ رامدين پانڊي ۽ سندس ٻہ ساٿي اڃا روپوش هئا. آخر انهن کي بہ ٢٠ - تاريخ تي پڪڙيو ويو. آخر ١٦ - ١٧ سيپٽمبر ١٨٥٧ع تي يورپي عملدارن جي ڪورٽ مارشل ڏهن ڄڻن مان ٧ ستن ڄڻن کي (جنرل پوسٽ آفيس جي پرواري ميدان تي) ڦاسي ڏني وئي ۽ ٽن ڄڻن کي توب جي منهن ۾ ڏنو ويو"(١) سردار رامدين پانڊي کي ٢٣ سيپٽمبر ١٨٥٧ع تي توب جي منهن ۾ ڏنو ويو. باقي جلا وطن قيدين کي سوسن (Chusan) رستي بمبئي موڪليو ويو.

---

(١) سنڌ قاصد ڪراچي .

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

رامدين پانڊي جي سزا ملڻ وقت ٻئي طرف " شڪارپور" ۾ حملو شروع ٿيو. باغين جا مورچا ٺهي ويا. فائرنگ وڌي زور شور سان هلي. آخر ڪليڪٽر جنرل اسٽوئرڊ (Pol: Stuard) ۽ پوليس عملدار جنرل ملڪومس جي فوري قدم ۽ بلوچي سوارن جي دليرانه مقابلي ۾ باغين جي سازش ختم ٿي ويئي.

۲۳ - سيپٽمبر ۱۸۵۷ع تي خيرپور جي والي مير علي مراد خان ٽالپر جي پٽ پنجه ويهن فسادين کي پڪڙي آندو (جيڪي انگريزن جي خلاف هئا)

۲۴ سپٽمبر ۱۸۵۷ع تي سڪرمان هڪ اعليٰ فوجي دستو شڪارپور ڏانهن روانو ٿيو.

۹ ۽ ۱۰ آڪٽوبر ۱۸۵۷ع تي ڪورٽ مارشل گولنداز (Golandazee) جي ڇهن سپاهين ۽ ۱۶ - ريجمينٽ جي هڪ صوبيدار ۽ هڪ حوالدار کي شڪارپور جي بغاوت ۾ ڦاسي جي ذريعي موت جي سزا ٻڌائي. ۽ گولنداز جي ۴ سپاهين کي توب جي منهن ۾ ڏنو ويو. ۱۶ آڪٽوبر ۱۸۵۷ع تي ملتان جي اخبار مان "نانا صاحب" جي گرفتاري ۽ دهلي جي بادشاه جي بهادر شاه "ظفر" جي موت جي خبر ملڻ تي سنڌ ۾ ۱۸۵۷ع جي بغاوت جي پڄاڻي ٿي. (۱۰)

---

(۱۰) - " جنگ آزادي ۾ سنڌ " جو هيءُ مضمون اداره سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد جي رسالہ مهراڻ (سماهي) ۱، ۲ - ۱۹۵۷ع تان ورتل. (اداره سنڌي ادبي بورڊ وٽ هن مضمون جو قلمي نسخو موجود آهي. جنهن تان مسٽر نورالدين سرڪي کان ترجمو ڪرائي رسالہ مهراڻ ۾ شايع ڪرايو ويو.) ص - ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۽ ۲۰۰

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 196

سنڌ تي انگريزي تسلط ١٨٤٣ع کان شروع ٿيو. "مياڻي "۽ " دبي " جون جنگيون سنڌ جي تاريخ تي نمايان حيثيت رکن ٿيون. خونريزين جي نريب کان سنڌ ٻه ٻجي ڪونه سگهي. ميرن جي شڪست ۽ گرفتاري کان بعد سنڌ تي "سر چارلس نيپئر" جو پورو پورو قبضو ٿي ويو. ان زماني ۾ هندستان جو وائسراءِ "لارڊ ايلن برو" هو. جنهن جي اجازت سان ١٨٤٣ع ۾ "سر چارلس نيپئر" سنڌ جو پهريون گورنر مقرر ٿيو. جو پڇ سنڌ جي سمورن ڪاتن جو مالڪ بڻيو. پوليٽيڪل، روينيو ۽ فوجي وغيره.... اختيارات سندس حوالي رهيا. سنڌ جي گادي جو هنڌ، "ڪراچي" هو.

١٨٤٣ع ۾ سموري سنڌ کي ٽن ضلعن ۾ ورهايو ويو. هرهڪ ضلعي تي ڪليڪٽر مقرر ڪيو ويو. (١) ڪليڪٽرن جي ماتحت اسسٽنٽ ڪليڪٽر ۽ سزاول ڪار يا ڪاردار مقرر ٿيا. پوليس جو اعليٰ آفيسر ڪمانڊنگ پوليس (Commanding Police) جي لقب سان ڪراچيءَ ۾ مقرر ٿيو ۽ ان جي هٿ هيٺ ٽنهي ضلعن ۾ ٽي ڪپتان رکيا ويا. سنڌ جي انتظام پوري طرح بعد ١٨٤٧ع ۾ سر چارلس نيپئر لنڊن روانو ٿي ويو. ۽ وري واپس نه آيو. ساڳئي سال ١٨٤٧ع سنڌ مان گورنر جو عهدو ختم ڪري "سنڌ" کي بمبئي سان ڳنڍي سنڌ تي ڪمشنر مقرر ڪيو ويو.

سنڌ جو پهريون (٢) ڪمشنر مسٽر پرنگل (PARINGILE) ١٨٤٩ع ۾ مقرر ٿيو. ان وقت هندستان جو وائسراءِ: لارڊ ڊلهائوسي هو. ساڳئي سال ١٨٤٩ع ۾ "پنجاب" جو پرڳڻو سکن کان کسي برطانيه حڪومت جي قبضي ۾ آيو. ١٨٥٠ع ۾ مسٽر پرنگل انگلستان روانو ٿي ويو. سنڌ جو ٻيو (٣) ڪمشنر "سر بارٽل فريئر" ١٨٥٢ع ۾ مقرر ٿيو. هن صاحب جي وقت ۾ سنڌ مان فارسي زبان کي بند ڪري ان جي جاءِ تي "سنڌي زبان" کي رواج ۾ آندو ويو. سرڪاري لکپڙه سنڌي زبان ۾ ٿيڻ لڳي. صورت خطي ۽ للهِ اڪرن

---

(١) ضلع ڪراچي : هن ضلعي تي ميجر هينري پريڊ کي ڪليڪٽر مقرر ڪيو ويو. Major Henry Praid

(٢) ضلع حيدرآباد : هن ضلعي تي ڪپتان راٿبرن کي ڪليڪٽر مقرر ڪيو ويو. Captain Rath brown

(٣) ضلع شڪارپور: هن ضلعي تي ڪپتان گولڊني کي ڪليڪٽر مقرر ڪيو ويو. Captain Goldnee

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

جي جوڙجڪ عمل ۾ آئي. هن دور ۾ تپيدارن جي مقرري عمل ۾ آئي ۽ "ڪاردارن" جو نالو
تبديل ٿي "مختيارڪار" رکيو ويو. مختيارڪارن ماتحت، "دفتردار" مقرر ٿيا. زميندارن کان
"ڍل" وصول ڪرڻ جو رواج پيو. ديواني مقدمن جي فيصلي ڪرڻ لاءِ حيدرآباد، شڪارپور
۾ منصف مقرر ٿيا. جن کي پوءِ (Subordinate Judge) سب آرڊينيٽ جج جو لقب ڏنو
ويو. ڍل اُگهائيندڙ بالا عملدارن کي (Majistratic Powers) مئجسٽريٽي اختيارات
ڏنا ويا. اوڀرندي ناري جي کوٽائي ڪرائي ڪشادو ڪرايو ويو.

۱۸۵۴ع ۾ جاگيردارن کي سندن جاگيرن جا پڪا پروانا ڏنا ويا.
هن ڪم لاءِ ڪپتان "واشنگٽن" کي اسسٽنٽ ڪمشنر جاگيرات جي عهدي تي مقرر ڪيو ويو.
۱۸۵٦ع جي آخر ۾ سر بارٽل فريئر ارڙهن مهينن لاءِ ولايت موڪل تي هليو ويو. سنڌ جو
ٽيون (۳) ڪمشنر ڪرنل جيڪب (Col: Jacob) ۱۸۵۷ع ۾ مقرر ٿيو. هن جي ڏينهن ۾
سنڌ جي زمين جي پيمائش ٿي ۽ زميندارن جون جدا جدا حدون ترار ڪيون ويون. هن سال
جي وچ ڌاري سر بارٽل فريئر موڪل تان موٽي آيو. انهن ڏينهن ۾ هندستان جو مشهور
بلوو ٿيو جنهن ڪري ڪراچي، حيدرآباد، شڪارپور ۽ جيڪب آباد جي فوجن ۾ به شورش ٿي
پيئي. مگر حڪومت بروقت ضابطو ڪري ورتو ۽ سورين حالتن کي ٺيڪ ڪري باغين کي ٽوپ
جي منهن ۾ ڏيئي ڇڏيو. ساڳئي سال ۱۸۵۷ع ۾ ڪراچي کان ڪوٽڙي تائين ريل گاڏي
چالو ڪرڻ جي اسڪيم تيار ٿي. آخر ۱۸۵۹ع ۾ سر بارٽل فريئر ڪلڪتي ڪائونسل جي ميمبري
تي نامزد ٿي ويو.

سنڌ جو چوٿون ڪمشنر مسٽر انورٽي (ENVARARTIE)

۱۸٦۰ع ۾ مقرر ٿيو. ان سال بمبئي جو گورنر سر جارج ڪلارڪ (Sir George Clarick)
سنڌ ۾ آيو. سال ۱۸٦۱ع ۾ ڪراچي کان، مڪران جي ڪناري مان "بصري" تائين
ٽيليگرام جو انتظام ڪيو ويو.

سنڌ جو پنجون (۵) ڪمشنر مسٽر ايس. مينسفيلڊ (S.Mensfield)
۱۸٦۲ع ۾ مقرر ٿيو. هن صاحب سرڪاري دفترن جو باترتيب، نئين سر انتظام ڪرايو.
۱۸٦۵ع ۾ فوجداري ۽ ديواني کاتا آندا ويا. ساڳئي سال سر بارٽل فريئر بمبئي جي
گورنر جي حيثيت ۾ سنڌ جي سير تي آيو. ۱۸٦۷ع ۾ هيءُ ڪمشنر موڪل تي هليو ويو. سنڌ س

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

جاءِ تي اي • ڊي • رابرٽس (A.D,Robets) قائم مقام ڪمشنر ٿيو• انهيءَ ڪمشنر جي زماني ۾ سيٺ نائون مل کي (C.I.A) سي • آءِ • اي جو لقب مليو• جنهن سنڌ فتح ڪرڻ ۾ انگريزن جون خدمتون ڪيون هيون •

سنڌ جو ڇهون ڪمشنر (٦) مسٽر هيولاڪ (Hiyoulok) ١٨٦٧ع ۾ مقرر ٿيو• هن جي ڏينهن ۾ پوليس جو نئين سر انتظام ٿيو۽ ڪپتان تي ڊسٽرڪٽ سپرنٽينڊنيٽ (District Suprintendent) پوليس ۽ عملدارن تي انسپيڪٽر پوليس (Inspector Police) نالو پيو• جيڪي اڳ پوليس عملدارن يا عملي جا نالا عربي يا فارسيءَ ۾ هئا ، سي بدلائي انگريزي ۾ ڪيا ويا• سنڌ جو ستون (٧) ڪمشنر سوليم ميرود (Sim William Merved) ١٨٦٨ع ۾ مقرر ٿيو• هن جي ڏينهن ۾ سنڌ جي سرحدي قومن لاءِ جرڳي جو قانون منظور ڪيو ويو• ١٨٧٢ع ۾ " بلوچستان کي سنڌ کان ٽوڙي " پنجاب " سان ڳنڍي انتظام لاءِ برٽش بلوچستان ۾ پوليٽيڪل ايجنٽ مقرر ڪيو ويو• جو گورنر جنرل يا وائسراءِ جي هٿ هيٺ رکيو ويو• هن ئي سال ١٨٧٢ع ۾ ڪوٽڙيءَ کان ملتان تائين ريلوي لائين شاهي وئي•

سنڌ جو اٺون (٨) گورنر ڪمشنر مسٽر ايف ميلول (E.Mokvuko) ١٨٧٧ع ۾ مقرر ٿيو• سنڌ جو نائون (٩) ڪمشنر ايچ • اين • ارسڪن (H.N.Eriscine) ١٨٧٩ع ۾ مقرر ٿيو• هن جي ڏينهن ۾ ١٨٨١ع ۾ ڊپٽي ڪليڪٽرن جو نئون عهدو وڌ ايو ويو• سنڌ جو ڏهون (١٠) ڪمشنر چارلس پرچرڊ (Charles Perchised) ١٨٨٨ع ۾ مقرر ٿيو• هن جي ڏينهن ۾ هندستان جو وائسراءِ ١٨٨٨ع ۾ لارڊ ڊفرين ڪراچيءَ ۾ سنڌ مدرسة السلام " سنڌ ڪاليج جو سنگ بنياد وڌو• سال ١٨٨٩ع ۾ سکر جي لئنسڊائون پل جو افتتاح ٿيو• جنهن لاءِ گورنر بمبئي لارڊ ري آيل هو• ان وقت هندستان جو وائسراءِ لارڊ لئنسڊائون هو• هن پل تي سرڪار جا ٤ لک روپيا خرچ ٿيا • جنهن جو نظير دنيا ۾ شايد ڪونه آهي• هن بزرگ گورنر ڪراچيءَ ۾ حسن علي آفندي کي " خانبهادر " جو لقب عطا ڪيو•

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 199

سنڌ جو يارهون (١١) ڪمشنر مسٽر ٽريور (TREVER)
١٨٨٩ع ۾ مقرر ٿيو. سنڌ جو ٻارهون (١٢) ڪمشنر ايچ. اي. ايم. جيمس
(H.A.M. JAMAS) ١٨٩١ع ۾ مقرر ٿيو. هن جي ڏينهن ۾ راڻي وڪٽوريه وٽان
سر مير علينواز خان ٽالپر کي ڪي. جي. سي. آءِ. اي. (NIGHT Grand Cross of Indian Empire)
جو لقب عطا ٿيو. ١٨٩٢ع ۾ حيدرآباد کان شادي پليءَ تائين ريل گاڏي
هلڻ جو افتتاح ٿيو. ١٨٩٢ع ۾ زميندارن ۽ جاگيردارن کي حق ڏنو ويو ته بمبئيءَ
ڪائونسل ۾ پنهنجا عيوضي چونڊي موڪلين. انهيءَ سال ١٨٩٣ع مطابق ١٣١٠
هجري ۾ پير حزب الله شاه راشدي (پاڳارو) وفات ڪئي ۽ سندس فرزند پير
علي گوهر شاه مسند نشين ٿيو.

سنڌ جو تيرهون (١٣) ڪمشنر سر چارل اليونٽ (Mr.Charlles Elvent)
١٨٩٥ع ۾ مقرر ٿيو. هن سال ۾ پير پاڳاري جي ڪن مريدن "حُر" سڏائي ساڻگهڙ
۽ ڪيهري علائقن ۾ فساد ڪرڻ جي ڪري ڌاڙا هڻڻ شروع ڪيا. حڪومت انهن کي جلا وطن
ڪري ڇڏيو. ١٨٩٦ع ۾ زميندارن کي قرض ڏيڻ لاءِ "ڪلڪٽر ڪاتو" قائم ٿيو. انهيءَ
سال ١٨٩٦ع ۾ مطابق ١٣١٤ هجري ۾ جناب پير سيد علي گوهر شاه راشدي (پاڳارو)
وفات ڪري ويو. ۽ سندس پٽ سيد پير علي شاه مردان شاه ١٨٩٦ع ۾ مسند تي ويٺو٢٧٢
هن سال ١٨٩٦ع ۾ [illegible] جو شروع ٿيو جو ١٩٠٠ع ۾
چئن سالن کان بعد پورو ٿيو.

سنڌ جو چوڏهون (١٤) ڪمشنر مسٽر وينگٽ (Mr. Wangatt)
١٨٩٦ع ۾ مقرر ٿيو. سنڌ جو پندرهون (١٥) ڪمشنر مسٽر ارجائيلس (ARJAELLISE)
ڪراچي جي ڪليڪٽر جي چارج سميت ١٨٩٧ع ۾ مقرر ٿيو. هن جي ڏينهن ۾ مير

---

٢٧٢ : سيد شاه مردان شاه راشدي (پاڳارو) مير علينواز علي جو همعصر ۽
دوست هو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 200

فيض محمد ٽالپر کي "سر" جو خطاب عطا ٿيو. ▱ هن جي وقت ۾ سال ۱۸۹۷ع ۾ سيد پير غلام محي الدين شاه جيلاني راشي پير ۵۵۵ وارِي وفات ٿي. سندس مسند تي فرزند سيد صالح شاه ▱▱▱ ۱۸۹۷ع ۾ گادي نشين ٿيو. ساڳئي سال ۱۸۹۷ع ۾ مسٽر "جيمس" بمبئي کان فارغ ٿي پيهر سنڌ جو ڪمشنر مقرر ٿي آيو. سال ۱۹۰۰ع ۾ سيد شاه مردان شاه (پاڳارو) کي حرن جي گرفتاري ۾ مدد ڏيڻ ڪري "شمش العلماء" جو لقب مليو. ساڳئي سال سردار محمد يعقوب خان کي سي. آءِ. اي جو خطاب مليو. ان زماني ۾ هندستان جو وائسراءِ لارڊ ڪرزن هو.

سنڌ جو سورهون (۱۶) ڪمشنر رابرٽ گلسن ۱۹۰۰ع ۾ مقرر ٿيو.

سنڌ جو سترهون (۱۷) ڪمشنر مسٽر اي. ڪومائن ۱۹۰۲ع ۾ مقرر ٿيو.

سنڌ جو ارڙهون (۱۸) ڪمشنر ايچ. ايس. ميوس ۱۹۰۳ع ۾ مقرر ٿيو.

سنڌ جو اوڻيهون (۱۹) ڪمشنر جي. ڊي. ڊبليو ميوسڪنڊي ۱۹۰۴ع ۾ مقرر ٿيو.

سنڌ جو ويهون (۲۰) ڪمشنر ڊبليو. ٽي. ماريس ۱۹۰۵ع ۾ مقرر ٿيو.

سنڌ جو ايڪويهون (۲۱) ڪمشنر اي. ڊي. ينگهسبند ۱۹۰۵ع ۾ مقرر ٿيو.

سنڌ جو ٻاويهون (۲۲) ڪمشنر ڊبليو. ايچ. لپوس ۱۹ع ۾ مقرر ٿيو.

سنڌ جو ٽيويهون (۲۳) ڪمشنر ايچ. ايس. لارنس ۱۹ع ۾ مقرر ٿيو. هن جي ڏينهن ۾ ملا اسڪول کوليا ويا. جو آسپيتو ستعين قائم ڪيون ويون.

Gul Hayat Institute

▱ مير فيض محمد خان ٽالپر: مير علي نواز علوي سندس علاج لاءِ حڪيم حافظ محمد اجمل خان سان گڏجي خيرپور آيو هو. مير صاحب سان مير علي نواز علوي جو سٺو تعلق هيو.

۵۵۵ : سيد پير غلام محي الدين راشي پير: هيءُ بزرگ به مير علي نواز جو همعصر هيو.

▱▱▱ سيد صالح شاه هيءُ بزرگ مير علي نواز جو همعصر ۽ گهاٽو دوست هو، جنهن سان هنجا قريب ترين تعلقات هئا.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 201

سنڌ جو چوويهون (٢٤) ڪمشنر ايل •جي •مانيفورڊ ١٩ع ۾ مقرر ٿيو•

سنڌ جو پنجويهون (٢٥) ڪمشنر جي• ايل ريو ١٩ع ۾ مقرر ٿيو•

سنڌ جو ڇويهون (٢٦) ڪمشنر بي• ايل ڪيڊل ١٩ع ۾ مقرر ٿيو•

سنڌ جو ستاويهون (٢٧) ڪمشنر ڊبليو• اين• هيڊسن ١٩ع ۾ مقرر ٿيو•

سنڌ جو اٺاويهون (٢٨) ڪمشنر آر• اي• گبسن ١٩ع ۾ مقرر ٿيو•

گبسن جو زمانو مسلمانن لاءِ انتهائي مايوس ڪن ۽ خطرناڪ هو ته وري مسلمان سنڌ جي زماني ڪي نيچيءَ سان ياد ڪندا•

آخر هن جي ئي دور ١٩٣٦ع ۾ سنڌ بمبئيءَ کان جدا ٿي ۽ سنڌ مان ڪمشنرن جي مقرري جو هميشه لاءِ خاتمو ٿي ويو• [1]

---

[1] الوحيد سنڌ آزاد نمبر ١٩٣٦ع تان ورتل ص ١٣٢ ، ١٣٣ ، ١٣٤ ، ١٣٥ع حاشيه ص ١٣٦

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 202

انگريزي مقرره پاليسيءَ کان وقت جا مسلمه برد ماغ غافل نه هئا. انهن جي اعليٰ هوشلڪي ۽ سياسي شعور سندن پليد ۽ مڪار ارادن تي پاڻي ڦيري ڇڏيو. جڏهين انگريزن محسوس ڪيو ته هندو ڪانگريس (١) ۽ مسلم ليگ (٢) ۾ سياسي آزادي جا جذبات جوشيءَ تي چڙهي ويا هئا، تڏهين سندن هرڪا تدبير ناڪاميءَ جي صورت اختيار ڪري چڪي هئي ۽ کين واضح طور اهو به علم هو ته ، هن طلي ۽ ڇڪتاڻ هين انگريز وڏيڪ رحجان ڪڪرو ڪندا ته کين خساري ۽ ذلت کان سواءِ ٻيو ڪجهه به نه ملندو. هر طرف کين بدنصيبيءَ جا درڏسڻ پيا گويا کين عياري ۽ مڪاريءَ جي سزا ملندي رهي. اهڙي حالت ۾ انگريزن ان سڀ نيءَ طرح شڪست قبول ڪئي. جارج پنجون ڪلڪتي يونيورسٽيءَ ۾ هڪ اعلان ڪيو (٣)

---

(١) هندو ڪانگريس : انڊين نيشنل ڪانگريس، جنهن جو باني موهن لال مهاتما گانڌي هو.

(٢) مسلم ڪنوينشن ۽ مسلم ليگ : مسلم ڪنوينشن جا سربراه مولانا محمد قاسم نانوي ۽ سر سيد احمد خان هئا. ان بعد مسلم ليگ جي قيام عمل ۾ سربراه محمد علي جناح کي چونڊيو ويو.

(٣) سن ١٩١١ع ۾ جارج پنجون ڪلڪتي يونيورسٽيءَ ۾ اعلان ڪيو ته هندستان عوام کي تعليمي سهوليتون ڏنيون وڃن، جئين هو پنهنجي مقصدن ، تهذيب ، ۽ تعليم کي مٿاهون رکي سگهن. هندستان ۾ اڳ ٿيندڙ خرچ هڪ لک رپين وڌائي پنجاه لک رپيا منظور ڪيو ويو. هڪ هندو اڳواڻ گوپال ڪرشنا گوکلي (انڊين اسيمبلي) ۾ بل [illegible] ١٩١٠ع [illegible] ابتدائي " تعليم جو مطالبو ڪيو ويو. مگر برطانيه حڪومت هن بل ۾ هندستاني عوام جو ڏنو وائدو فائدو ڏسي پئسن جي قلت جو بهانو ڏيئي هٽائي ڇڏيو.
سنه ١٩١١ع جي اعلان ـ حڪومت تي سنه ١٩١٧ع ۾ سئنڊلر ڪميشن (Commission Sandller) مقرر ڪئي. جنهن ۾ هندستان جا ميمبر به شامل هئا. هن ڪميشن جيڪي سفارشون ڪيون، انهن جو اختصار هيٺ ڏجي ٿو.
(١) اعليٰ تعليم جي پهرين ٻن سالن جي پڙهائي جو بندوبست هاءِ اسڪولن ۾ ڪجهه انهن جي امتحانن وٺڻ لاءِ ثانوي امتحاني بورڊ قائم ڪجي.
(٢) رهائشي يونيورسٽيون قائم ڪجن، جتي شاگرد رهڻ سان گڏ تعليم حاصل ڪن.
(٣) يونيورسٽين کي آزاد رکيو، حڪومت سندن ڪم ۾ دخل نه ڏئي.
(٤) سول سروس ڪميشن مقرر ڪجي، جا ڏار ڏار ڪاشن جي نوڪرين لاءِ ضروري تعليمي سهوليتون لياقتن جو فيصلو ڪري.
(٥) هرهڪ يونيورسٽي، امتحان جي تربيت لاءِ ٽريننگ ڪاليج کولي ۽ انهن ۾ باقاعده تربيت جو بندوبست ڪري.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 203

جنهن ۾ مسلمانن جي ڪاني دلجوئي ڏيکاري ويئي. مگر جئين ته مسلمان پوري ملڪ ۾ هڪ ئي پليٽ فارم تي مساوات ۽ اخوت جي جذبن سان متحد ٿي چڪا هئا، جن انگريزي عملداري جي جاري ۾ اچڻ کي رد ڪري ڇڏيو. ۽ ان جي برعڪس مسلمانن پنهنجي ضمير ۽ ڪردار جي پختگيءَ سان، سياسي، مذهبي ۽ ملڪي آزادي لاءِ سر ڌڙ جي بازي لڳائي.

هن تحريڪ آزاديءَ ۾ مسلمانن جي مختلف گروهن جهڙوڪ:

عالمن، پير مشائخ، بزرگن، ميرن، امير ن، تڪيون، اديبن ۽ شاعرن، قومي حوصلہ افزائي ۽ نغمات جي نور سان روشني پيدا ڪئي. اسلامي تبليغي ۽ تدريسي ڪارڪردگين ۾ مسلمانن يڪجهتي ۽ اتحاد، هر طريقي ڪار ۾ حسب الضرورت قربانين ڏيڻ کان دريغ نه ڪئي. انتهائي پر آشوب دور هو، سڪر جو ڪليڪٽر عيسائي هو. عيسائي مشنري طرفان پوليس جي پهري هيٺ ڏن شهرن جي چوراهن تي بي روڪ ٽوڪ ۽ بي باڪيءَ سان عيسائيت جي تبليغ ڪندي اسلام ۽ اسلام جي بانيءَ تي ناقابل برداشت حملا ٿيندا رهندا هئا. جنهن ڪري مسلمانن، اسلام جي تحفظ خاطر وڏيون تحريڪون ڪاڍيون.

عالمن، تصنيفات جو سلسلو شروع ڪيو. اسلام دوستن صحافت جي علمي ۽ اسلامي نشر و اشاعت جو ڪم ڪيو. اديبن ۽ شاعرن قومي جذبات

فوٽ نوٽ هلندڙ صفحي ٢٣٨ تان.

(٦) انٽرميڊيئيٽ ۽ بي. اي (Intermediate & B.A.Examination) امتحانن لاءِ ڪورس تي تعليمي اصولن جو هڪ ڪمقرر ڪجي. جئين هرهڪ پڙهيل انهن اصولن کان واقف هجي.

(٧) حڪومت برطانيه سنه ١٩١٩ع ۾ تعليم کاتي جو ڪنٽرول انڊين وزرات (Indian Minstries) جي حوالي ڪيو ته پلي هوان جي واڌاري لاءِ ڪوشش ڪن.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 204

کي اڀارڻ ۽ جيئارڻ جو ڪم شروع ڪيو. پير مشائخ حضرات روحاني ڪرشمات ۽ ڪمالات ظاهر ڪيا. اميرن ۽ ليڊرن سنڌ ن ڪاون سان انگريزي مشنريءَ جو مقابلو ڪيو.

قومي شاعريءَ ۾ انگريزي دور جو پهريون مسلمان عالم بزرگ مولوي الله بخش ، "ابوجهو" هو جنهن قومي شاعري ۾ مسلمانن کي اصلاحي جهلڪين ڪان متاثر ڪيو. ساڳئي وقت سيد ميرعلي نوازعلوي شڪارپوري ، شمس العلماء قليچ بيگ مرزا ، محمد هاشم "مخلص" حافظ عبدالله "بسمل" رئيس شمس الدين "بلبل" مولوي نور محمد نظاماڻي محمد صديق "مسافر" غلام احمد "نظامي" ، ۽ حڪيم فتح محمد سيوهاڻي جهڙن قومي شاعرن محب وطنيءَ جو ثبوت ڏنو. هن مٿين گروپ ۾ حاجي محمود "خادم" ١٩١٥ع ڌاري ڌاري ۾ بزم مشاعره جو بنياد وڌو. سنڌ سڌ جا ساٿياري "اياز" قادري نوازعلي "نياز" ، "عاقل" ، "عبد" ۽ "فقير" جهڙن زنده دل بزرگن ۽ شاعرن قومي جذبات ۾ زندگيون وقف ڪري ڇڏيون جن انگريزي حڪومت لحاظ ۾ سڀ ديني جي خلاف آزادي حاصل ڪرڻ تائين مجاهد انه ڪاروائين ڪي جاري رکيو.

ٻئي طرف عالمن پنهنجي تحريري بيمثال ڪارنامن سان قومي خدمتن ۾ پاڻ پتوڙيو جن مان مولانا ميرعلينواز علوي، مولانا عبدالغفور "مفتون" "همايوني" ، مولانا غلام محمد [illegible] ، سيد ميران محمد شاه اول ، وغيره... قابل ذڪر آهن : ٽئين طرف سياسي اڳواڻن جي انٿڪ ڪوششن ۽ ڪاوش تحريڪ خلافت ۾ تحريڪ آزاديءَ ۾ مثالي ڪارنامه ڏيکاريا . جن ۾ ميرعلينوازعلوي شڪارپوري خانبهادر آنريبل علي بخش ڪهنباٽي، خانبهادر جام محمد خان پٺاڻ ، پيرزاده عبدالرحمان ، عبدالحميد خان ، نواب ولي محمد خان لغاري ، آغا گل محمد خان، خانبهادر غلام نبي شاه ، سردار محمد يعقوب ، ميان غلام محمد ڀرڳڙي ، سردار عبدالباقي ، سر شاهنواز ڀٽو، حاجي عبدالله هارون ، سيد الهندو شاه ، ٻڍڙي وارو خانبهادر غلام محمد وساڻ ۽ نواب حاجي اميرعلي لاهوري وغيره... روشن دل صاحبن وطن عزيز جي آزادي لاءِ قربانيون ڏنيون.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

جوٿين طرف وقت جي پيرن ۽ شيخ المشائخن ۽ پنهن جي
ڪشف ڪرامات جي ڪرشمن سان روحاني فيض مطن ملڪ جي تحفظ لاءِ مدد ڪئي.
جن مان پير غلام محي الدين شاه (راشدي پير) پير صالح شاه (راشدي پير) ميان
عليناواز علوي (شڪارپور) مولوي عبدالغفور "مفتون" (همايوني) مولوي غلام صديق
(شهدادڪوٽ) مولوي گل محمد (شهدادڪوٽ) ميان حسن الله صديقي (پاٽائي)
خواجه عبدالرحمان، سرهندي پير پاڳارو، شاه مردان راشدي (ڪوٽڏڻي)
پير محبوب شاه اول (گهوٽڪي) حافظ محمد صديق (ڀرچونڊي) حافظ عبدالرحمان
(ڀرچونڊي) مخدوم محمد صالح شاه (پاٽ شريف) مولوي تاج محمد (امروٽي)
پير رفيع الدين سرهندي، آغا محمد حسن جان سرهندي، مولوي محمد هاشم (اپانيسوي)
وغيره..... بزرگن ۽ اوليائن، الله تعاليٰ کان روحاني ۽ غيبي مدد ڏني. خاص
ڪري يا خصوصي طور سياسي اڪوائن نشرواشاعت ۾ زرين ڪرتب ۽ ڪارناما پيش ڪيا جي،
سنڌ جي سياست ۾ ناقابل فراموش آهن.

سکر ۾ آمريت ۽ عيسائيت جي مقابلي لاءِ ڪن خيرخواه ليڊرن هڪ
روزاني اخبار ۱۹۰۱ع ۾ "الحق" جاري ڪئي. جنهن ۾ ايڊيٽر جا فرائض شمس الدين
"بلبل" بجا آندا. ساڳئي دور ۾ روزانه اخبارن "آفتاب سنڌ" (سکر) "خيرخواه"
(لاڙڪاڻو)، "مسافر" (لاڙڪاڻو) جو ايڊيٽر موه اخبارن مسلمانن جي ڪردار ڪي
جماعتن لاءِ ماضي بعيد جي اسلامي روشن ضميري، اسلامي اقتدار جي بلنديءَ اسلامي
تهذيب و تمدن جي برتري، فتوحات ۽ غزوحات نبوي جي شاندار ۽ زيب زرين ڪارنامن
کي بيان ڪري مسلمانن ۾ مذهبي جذبات کي جوش ۾ آڻي، انگريزي مشينري جي عيسائيت
جي تبليغ جي مقابلي لاءِ تيار ڪيو. مذڪوره اخبارن ۾ هندن ۽ عيسائي پادرين
کي شيطان ابن شيطان سان ياد ڪري سندن متعصبانه ڪارروائين کي نروار ڪيو ٿي
ويو. يعني هنن اخبارن انگريزي مشينري کي خساري ۽ ذلت ۾ وجهي ڇڏيو.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

هنن اخبارن کان سواءِ "اخبار تعليم" ماهوار رسالو ۱۹۰۲ع ۾ تعليم کاتي پاران سنڌ حڪومت حيدرآباد مان شايع ڪرائي. ماهوار رسالو "بهار اخلاق" شايع ٿيو. جنهن جو ايڊيٽر سيد اسد الله شاهه "فدا" هو. هن رسالي جي سال ۱۹۰٦ع جي هڪ اشاعت ۾ بزم مشاعره جي ڪاروائي شايع ٿيل آهي، جنهن ۾ مير علي نواز، مرزا قليچ بيگ ۽ ٻين شاعرن جو ڪلام درج ٿيل آهي. ان کان سواءِ "ماهوار مدرس" ۱۹۰۲ع ۾، "سنڌي ڪاليج مخزن" ۱۹۰۲ع ۾ اخبارون جاري ٿيا، جن ۾ سماجي، اخلاقي، مذهبي، علمي ۽ ادبي مضامين شايع ٿيندا هئا.

هن مختصر سياسي جائزي مان معلوم ٿيندو ته ۱۸۵۴ع کان ۱۹۳۷ع تائين، "هندستان" خواه "سنڌ" جي سياست ڪيتري قدر نه آزمائشي چڪر ۾ هئي. ان دور جي انتهائي پر آشوب آمريت جي مقابلي لاءِ انهيءَ فرعونيت جي سامهون موسيٰ هفت اسلام جون شيدائي هستيون موجود هيون، جن هر مصيبت جو حل تلاش ڪيو. هر عقوبت جي مقابلي لاءِ سينه سپر سورهيه موجود هئا. مير علي نواز جي شخصيت تي انهن جو سياسي اثر ڪافي کان زياده نظر اچي ٿو ۽ پاڻ انهن تحريڪن ۾ حصو وٺندو رهيو.

مير صاحب "مسلم ليگ" جو فرد هو. جنهن ڪري خود شڪارپور شهر ۾ ديوان بهادر مرلي [illegible] ڪندو رهيو. شڪارپور جي هيڏي ساري هندو اڪثريت باوجود ديوان بهادر مرلي ڌر مير صاحب کان ڪنهن به پهلوءَ تي فتح حاصل ڪري نه سگهيو، هر هڪ سياسي مقابلي ۾ کيس شڪست جو منهن ڏسڻو پيو.

سياسي اثر رسوخ جي آڌار تي سنڌ جي هر هڪ خطي ۾ هنجي وڏي عزت هئي. صوبه فرد سنڌ سربلندي ۽ معيار جو انڪار ڪري نه سگهندو ته سنڌ سڄي وقت ۾ هر هڪ فرد کيس پنهنجو محبوب هيرو ۽ آقا تصور ڪندو هو. سنڌ سرڪار ۾ به هيءَ شخصيت لعل کونه هئي پر حڪومت جي نظرن ۾ به مقبول ٿي چڪو هو جنهن ڪري هر هڪ مطالبو سلام، پنهنجي ٿي ئي پورو ٿي ويندو هو. ان کان سواءِ حڪومت طرفان سندس قدر شناسي ۽ حوصله افزائي ٿيندي رهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

باب پنجون

١ ـ سماجي زندگي

٢ ـ رهڻي ڪهڻي ۽ شخصيت

٣ ـ غريب نوازي ۽ سخا

٤ ـ همعصر

٥ ـ وڏن ماڻهن سان ملاقاتون، خط و ڪتابت ۽ [illegible]

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 208

سماجي زندگي :

سماجي سرگرميون :

مير علي نواز علوي شڪارپور شهر جو اعليٰ رڪن هو. سنڌ جي زندگي عجيب حيثيت جو آماجگاه هئي. قومي جذبات ۽ سماجي ڀلائيءَ جا اُتنگ سنڌ سيني ۾ سدائين اُبريل رهندا هئا. خلقِ خدا جي خدمت کي "حقوق العباد" جي صف ۾ زياده ترجيح ڏيندو هو. ۽ پاڻ اُئين چوندو هو مخلوق سان محبت ۽ بخشش ۾ خدا تعاليٰ جو راضپو دنيا جي جهان ۾ خدا جي مخلوق سان محبت ۽ خدمت ۾ سمايل آهي". قرآن ۽ حديث جي حوالن سان ثابت ڪندو هو ته "هڪ گهڙيءَ جو انصاف ٦٠ حجن جي برابر آهي". ڪنهن جي انصاف جي معاملي ۾ سدائين منصفانه مزاج رکندو هو. رياڪاري کي حرام سمجهندو هو. انساني خدمات جي باري ۾ چوندو هو ته "انسان جي تخليق جو مقصد به اهوئي آهي ته انسان جي زندگي ڪنهن ٻئي انسان جي ڪم اچي."

مير صاحب شڪارپور جي عوام سان اُنتهائي الفت ۽ همدردي رکندو هو. جو هر هڪ شهري باشندو کي پنهنجو همدرد سمجهندو هو. شهر جي متعلق مير صاحب رستن، بجلي ۽ اسڪولن جي ترقي لاءِ ازحد ڪوشش ڪئي. جغرافيائي لحاظ سان شڪارپور شهر جي آڏاوت ۽ بناوت اهڙي ڪشل ۽ گوڙهي ۽ سوڙهي آهي جو هوبهو ڏارئين ملڪ جو نمائيندو اچي ڏسندو ته اُئين چوندو ته هتان جا باشندا الله جي رحم ۽ ڪرم سان جيئرا رهي سگهيا آهن. ورنه هن گرم ۽ خشڪ آبهوا جي علائقي ۾ ويتر هن گهاٽي شهر ۾ انساني زندگيءَ جو بحال ۽ برقرار رهڻ محال نه ته به مشڪل ضرور آهي. رستا ۽ گهٽيون تنگ آهن، جايون ۽ ماڙيون ڪٿن سان ٺلهو ٺلهو هٿي رهيون آهن پوءِ به خبر نه آهي ته هوا جو گذر ڪٿان ٿئي جيئن انساني جياپي کي برقرار رکي سگهي ٿو.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 209

ان زماني ۾ شڪارپور جي آدمشماري لڳ ڀڳ اڍائي لک هئي.

مير صاحب اهڙي ڪمائي ۾ ڪتيل شهر جي سک لاءِ پهرين رستن ، بجليءَ جي ڪمن ۽ صفائي شين ۾ اعليٰ درجي جي صحت قائم ڪئي. مارڪيٽن جي اڳ اوت موزون جاين تي آندي ويئي. واپاري ڪوٺين لاءِ جدا محلو مقرر ڪيو ويو جو (اسٽوريٽ گنج ۾) اڄ تائين باعمل آهي. جتي اڄڪلهه ١٥٠ ڪُل ان جا واپاري ڪوٺين ۾ ڪد امن تي رهن ٿا. گوشت مارڪيٽ ۾ ميجي مارڪيٽ به اتي (اسٽوريٽ گنج ۾) آهن ازانسواءِ سبزي ۽ ميوي جي مارڪيٽ به اتي (اسٽوريٽ گنج) ۾ آهن.

مال جون پڙيون ، ڦلاري ، پنساري ۽ حلوائي به (اسٽوريٽ گنج) ۾ آهن. مطلب تي شهر جي سينگار ۽ نزاڪت سان گڏ انهن جي اصولي انتظام ۾ آساني پيدا ٿي. شهر جي مکيه دروازن مان لکي در جي نزاڪت کي زياده دلڪش بنايو. آمدرفت جا اڏا اتي (لکي در تي) بحال رکيا ويا. جنهن عوام کي سواري ملڻ ۾ دقت محسوس نه ٿئي.

ازانسواءِ شهر جي باغيچن سان شاهي باغ کي کڻو وڌايو. شهري سوسائٽيون شاهيون ٿيون. مطلب ته هر شعبي ۾ مير صاحب جي اعليٰ صلاحيتن ۽ تدبيرن سون تي سهاڳي جو ڪم ڪيو. سنڌ ۾ وقت ۾ هڪ مشهور ڳالهه هيءَ هئي ته گائو جي ڪوس تي هندن جي طاقت ۽ اڪثريت جي ڪري پابندي رکي ويئي هئي. مير علينواز هندن سان پهريءَ طرح مقابلو ڪاڏو ۽ خلقي ڪوشش بعد "گائو جو ڪوس" بحال ٿيو. "ڪوس ڪرڻ جو طريقو" جهاٽڪي ڪوس(١) جو استعمال ٿيندو رهندو هو. جڏهين مير صاحب کي اها خبر پئي ته هن اهو طريقو بند ڪرائي حلال جانورن کي شريعت محمدي موجب "تڪبير" جو طريقو رائج ڪرايو.

هڪ ٻئي واقعي متعلق معلوم ٿيو (٢) ته هڪ دفعي شڪارپور جي اسٽوريٽ گنج ۾ پٺاڻن جي چوڪرن ٻن ڪڻن جا ٻچ پاڻ ۾ گڏ ٻڌي ڇڏيا. ڪڻن ڇڏائڻ

---

(١) جهاٽڪي جو ڪوس: جانور کي ٻڌي زمين ڪان مٿي ٽنگي ڇڏيندا هئا. هڪ ماڻهو تيز تلوار سان ڌڪ ڏيندو ۽ هڪ ئي "وار" سان جانور جي سسي لاهي ڇڏيندو هو. جنهن کي "جهاٽڪي جو ڪوس" چوندا هئا آهن. جو پڻ اسلامي نقطه نگاه ڪان قطعي حرام آهي.

(٢) هيءَ ڳالهه مير غلام ياسين علوي ٻڌائي ، جنهنکي مير عطا محمد خان آغا سلطان ڪوٺي جي ماسي مرزا خانم ٻڌائي جو پڻ هن مهل ۾ موجود هو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 210

لاءِ پنهنجي طاقت هلائي ، جنهن ۾ هڪ ڳئون جو ٻچ پڇجي پيو. هيءَ ڳالهه هندو اڪثريت ۾ تشويش ۽ تضاد جو سبب بڻجي وئي. هندو پنچائت جو مکي ديوان بهادر مرلي ڌر وڪيل هو. جنهن پٺاڻن تي مٿئين ڏوهه تي ٻه هزار رپيا ڏنڊ وڌو. جيئو وڃي عوض ته ان دور ۾ پٺاڻ اقتصادي ۽ معاشي حالتن ۾ ڏاڍو ڪمزور هئا. پنچائت جي فيصلي موجب ڏنڊ ڀرڻ لاءِ جملي پٺاڻن گهڻا ڪٺا ڪاري ، اوڌر سوڌر ڪري سترهن سو رپيا (ان وقت جي هلندڙ سڪي موجب چانديءَ جا ڪلدار رپيا) ڪٺي وڃي ديوان بهادر مرلي ڌر وٽ آيا. ديوان صاحب جنهن جي ڪيل فيصلي جي بي عزتي سمجهي پٺاڻن کي رقم واپس ڪيائين ۽ کين زور ڀريو ته فيصلي موجب ٻه هزار رپيا پورا ڪٺي اچن.

پٺاڻ ويچارا ششدر ٿي پيا. آخر ميان علينواز علوي جي خدمت ۾ حاضر ٿيا ۽ ساري ماجرا پيش ڪيائون. مير صاحب کين دلجاءِ ڏيندي فرمايو ته رقم واپس ڪٺي وڃو ۽ مالڪن کي موٽائي ڏيو. مير صاحب ان وقت ئي پنهنجي جوڙاڪي بگيءَ تي چڙهيو. لکي درشان ۵ رپين جي مٺائي پنهنجي کيسي مان خريد ڪري ديوان بهادر مرلي ڌر وٽ آيو. ديوان صاحب وٽ ان وقت هندستان جا وڏا ناليرا هندو ويٺا هئا. انهن جي روبرو کيس چيو ته "ٻارن ٻارائي ڪئي آهي اوهان هدايت ڪرڻ بجاءِ مٺائن هيڏو سارو ڳرو ڏنڊ وڌو آهي. ٻارائي ڏوهي ، ڏوهي نه ٿيندي. اوهان پاڻ به ٻارائي ڪئي آهي . تنهن ڪري مان اوهان وٽ آيو آهيان." ديوان صاحب چيو ته

"مان پاڻ شهرداريءَ جو خيال رکي تمام ٿورو ڏنڊ رکيو آهي نه ته ڏوهه بلڪل سنگين آهي". مير صاحب اهو ٻڌي بيحد ناراض ٿيو ۽ ديوان کي چيائين ته "پٺاڻن جي ڳالهه ڇڏي. هاڻي تنهن جو ۽ منهنجو جهيڙو آهي. توهانکي جيڪي وڻي سو وڃي ڪريو". مير صاحب ائين چئي اٿي هليو. اڃا در تائين ڪونه پهتو ته ديوان کيس در تائين ڊوڙي پاڻ پائي موٽائي وٺي آيو. دلداري ۽ دلجوئي ڪندي ديوان کيس چيو ته "مير صاحب اوهان ناراض ٿي ويا؟" ڪا ڳالهه ڪانهي. جيئن اوهان ڪريو ان بعد ٻنهي جي وچ ۾ ٺاهه ٿي ويو. مير صاحب جيڪا مٺائي آندي هئي ، سا پٺاڻ اٿي ئي ورهائي وئي . هن طرح عقلمندي ۽ دانائيءَ سان جهيڙو ٿي ويو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

رهڻي ڪهڻي ۽ شخصيت

مير علي نواز علوي ولهن ۽ بزرگن جي گود جو پليل، قد رت جي فيض وڏوه سان نوازيل، انهيءَ مهرباني ۽ عاطفت سان سينگاريل هو جنهن لاءِ هر سڪايل دل جي آخري تمنا هوندي آهي. مير صاحب جي جسماني ساخت متعلق چيو وڃي ٿو ته ٻان قداور، بدن ڀريل، ڪشاده پيشاني، چهرو ڊگهو، ڪارين اکين. رنگ روپ ڪارڙهو سورو، وضع قطع افغاني صورت ٻانهون ڊگهيون، اپٽريقدر جو هٿ گوڏن جي ٺڪن تائين پهچندا هئا.

هٿن جون آڱريون ٻاٺي پتسان هيون. (جن ۾ ننڍ وڏائيءَ جو خوب فرق ڪونه هوندو هو.) پوشاڪ پهرين مرحلي ۾ اميراڻي شان جي هوندي رهي هئي. (جا ان زماني ۾ نواب، راجائون ۽ لارڊ پائيندا هئا) ضمن ۾ ننڍي ڇهندڙ ڏاڙهي مٿي تي ترڪي ٽوپي، قميص، اڪيان ڊڪ سان ۽ ڪپها ۾ کلهن وٽ فوجي ٽائيپ پٽي پڻ قميص به فوجي ٽائيپ جي هوندي هئي.

ٻئي مرحلي ۾ پڳ، پهراڻ ۽ سلوار پائيندو ۽ بعضي بعضي چيلهه سان تاڃار به ٻڌندو هو. لباس ۾ سادگي هئي. پاڻ ننڍي هوندي کان ئي نرم دل ۽ سلجهيل طبيعت جو مالڪ هو. بلند اخلاق، نيڪ ڪردار، همدرد، محب وطن شخص هو. اعليٰ دماغ رکندڙ ڪمال ذهانت ۽ روشن ضميريءَ سان پنهنجي دور جي ممتاز شخصيت ليکجڻ ۾ آئي؛ سنڌ جي قسمت جو ستارو تاب و تجمل سان زندگيءَ جي آخري دم تائين روشن رهيو. دوستيءَ جو پڪو، باضمير ۽ با اصول شخص هو. ڪمالائق جي لطافت ۽ لطافت ۽ لياقت جو انداز اهو هو ته جيڪو به وٽس هڪ ڀيرو ٿي آيو ته اهو ڄڻ سندس معتقد ٿيو. هن طرح سندس اڳ ۾ عجيب و غريب محفلون ۽ مجلسون ٿينديون هيون ۽ فصاحت ۽ بلاغت کان هر ڪوئي شعور ۽ رکو مطمئن هو پر متاثر به هو. هزارين پروانا سندس شمع اخلاق تي اچي سڙندا هئا. گويا هر وقت مثل ميلو نظر ايندو هو. ملاقاتين جي ميڙ ۾ امير، غريب ۽ گدا اڪر بغير ڪنهن امتياز جي ويٺا هوندا هئا. هر هڪ سائل جو سوال ضايع نه ٿيندو هو پر پنهنجي هڙان وڙان سندن مدد ڪندو هو [illegible] ڪونه هو پر

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 212

نمتائي ، حلم ۽ بردباري جي خزانہ سان مالا مال هو.

درحقيقت هن جي روشني جو اندازو لڳائڻ محال نہ ته به مشڪل ضرور آهي. هنجي زندگي مصروفيتن ۾ گذري آهي، حياتيءَ جو گهڻو ڏينهن به واندڪائي ۾ ڪونہ گذريو. پاڻ وڏو سخي ۽ فياض شخص هو. خلق خدا جي خدمت ڪي پنهنجو فرض اولين سمجهندو هو. ۽ انهن جي خدمت ۾ دلي سڪون حاصل ڪندو هو.

مير صاحب جي اعليٰ شخصيت جو اعتراف شهر جي معزز ۽ مشهور شخصيتن وڏي اعتماد ۽ اعتبار سان ڪيو آهي. "مير علينواز علوي هر فن مولا طبيعت رکندڙ شخص هو: جنهن شڪارپور شهر جي عظمت کي بين الاقوامي شهرت جي درجي تي پهچايو. اعليٰ ترين صلاحيتن جو مالڪ ۽ سنو صلاحڪار، منصف مزاج ۽ قومي درد جو درمان هو. سدائين جنهن ۾ معروف ۽ وطن دوست شخص هو. سنڌ جي مبارڪ مان نوراني جهلڪ بلڪل نمايان نظر ايندي هئي. (١)

مير صاحب جي فياض طبيعت ۽ روحانيت جو درياهُ وهندڙ هو. عالمن جي صف ۾ اعليٰ درجي جو عالم فاضل ۽ محقق هو. اديبن ۽ شاعرن جي قطار ۾ استاد الشعراء ليکيو ويندو هو. جنهن جي پهچ ۾ "حڪماء الحڪيم" هو. نقيبن ۾ پاڻ کي "خادم الفقراء" سڏائيندو هو. اميرن ۾ "امير" ليکيو ويو. اعليٰ درجي جو مفڪر، مدبر ۽ سياستدان هو. سماجي ڪارڪن ، بي سهارن جو سهارو لاوارثن جو وارث ، انصاف ۽ حق گوئي جو پابند هو. بي ريا ، سخي ، ۽ مخير بزرگ هو. پير مشائخ جي علي ۾ پاڻ واصل باالله پانهو هو. مطلب تہ مير صاحب جي قسمت جو چراغ هن گهٽيءَ تائين روشن هيو. جنهن جو مثال پنهن جو پاڻ هو ۽ سنڌ س همصر شڪارپور جي شهر پيدا ڪري نہ سگهيو." (٢)

---

(١) آغا عبدالنبي رٽائرڊ ڪمشنر، جنهن پنهن جي والد بزرگ جي حوالي سان تصديق ڪئي.

(٢) ميان غلام ياسين علوي شڪارپوري. جنهن بنهن جي وڏن کان تصديقي روايت پيش ڪئي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 213

مير صاحب پنهنجي خداداد قابليت ۽ ذهني فهم حوصلگيءَ
سان شهر جي ماڻهن جي خدمت ڪئي ۽ سندن دلجوئيءَ خاطر ذاتي آرام
وساري شهروارن جي بهتري ۽ بهبود لاءِ ڪوشان رهيو: هر هڪ شخص جي
ڏک سک ۾ مددگار هو. پاڻ حق گوئي ۽ راست گوئي کي وڌيڪ پسند
ڪندو هو. ڪنهن به دوست جي توهين کي ٻڌڻ برداشت نه ڪندو هو پر
دوستن جي ثنا ۽ سدائين دعا جا الفاظ اچاريندو هو. ۽ فرمائيندو هوته،
مان دوستن جو دعاگو آهيان، ها به شڪوه ۽ شڪايت گوارا نه ڪندو هو. خواه
هجي خواه اجنبي ، دوست هجي خواه دشمن ، سڀني کي "سچ" جي
هدايت ڪندو هيو پاڻ چوندو هوته "سچ" چوندي بار وسي ته ڀلي وسي"
پيران جي برعڪس خوشامد ، چاپلوسي ۽ ٺڳيءَ کي سخت لفظن ۾ ننديندو
هيو. سندس دوستيءَ جي دعوي اها هوندي هئي ته ان جي معنيٰ اخلاص
۽ همدردي پڌائيندو هو. ڪش جو پاڪو ڪمو ڪي پاڻ ڪندو هو. هونءَ
لفظ ڪش کي لغي ۾ اعتبار سان ڏسبو ته وڌي معنيٰ رکي ٿو. ڪَ ـ شُ (ڪش)
ڪوش يا ڳالهه ـ ميناهين. هن لفظ کي اگر ابتو ڪري پڙهبو ته هين به
با معنيٰ مقصد نڪرندو. ش ـ ڪ ـ (شڪَ) ترب يا پيار محبت هن مان اهو
مطلب ظاهر ٿيو ته "ڪش" کان سواءِ "شڪ" ڪونه هلندي آهي ۽ "شڪ"
کان سواءِ "ڪش" ڪونه ڪاٿي آهي، ڪش لطيفه طاقت واري شيءِ کي ڇڪيندي
آهي جيئن "لوهه" لوهه طاقت واري ذات آهي. هن مقناطيس ڪَش جا ته چڙهيل
هوندا آهن. پيران جي مقابلي ۾ ڪاشي ، ڪمزور شيءِ آهي. ان تي ڪا ڪش چڙهيل
نظر ڪونه ايندي. مير صاحب جو شايد اهوئي خيال هيو جو ته پاڻ هر لحاظ سان طاقت
ور هيو جنهن ڪري ڪش جو پاڪو پاڻ لاءِ منتخب ڪيائين. جنهن مان ظاهر آهي ته ضبط
تحمل ، بردباري ۽ برداشت جا مادا مير صاحب وٽ قوي طاقت رکندڙ هئا.

Gul Hayat Institute

LIBRARY, INSTITUTE OF SINDHOLOGY, UNIVERSITY OF SIND

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 214

غريب نوازي ۽ سخا "

ميرعلي نواز سخي ۽ سلوڻي سڀاءَ ۽ اعليٰ اخلاق جو پتلو هو•
پنهنجي مهربان طبيعت سان خلق خدا جي خدمت جو بهترين ثواب حاصل ڪيائين• انساني همدرديءَ جو ڳڻ وڏو احساس موجود هو• سندس نيڪ ڪردار مان، قرآن شريف جي انهيءَ آيه ڪريمه جي ترجماني ٿئي ٿي، جنهن ارشاد ٿيو ته :

ذَوِي القُربيٰ وَاليتا مَا وَالمَساڪِين وَبين السَبيل (١) --------- يعني

" قريبن (مٽن مائٽن) يتيمن (بيواهن، نادارن) مسڪينن، غريبن ۽ مسافرن کي ڏيو• "

مير صاحب هڪ وڏو مخير شخص هو• ڪنهن به سواليءَ کي خالي ڪونه موٽائيندو هو• پاڻ اڪثر ائين چوندو هو ته " قيامت جي ڏينهن انهن اڳيان ذليل هوندا سون " حقوق العباد جي طلي ۽ پنهنجي پوري وسعت کي خلق خدا جي خدمت ۾ خرچ ڪيائين•

هڪ دفعي جي ڳالهه آهي : ته (٢) هڪ سيد مسافر، مير صاحب وٽ مهمان ٿيو• مير صاحب به پنهنجي درجي جو عزت افزائي ڪري ڪيس اعليٰ درجي جو بسترو ۽ کاڌو ڏيارئو• پاڻ ڪنهن ڪم سان ٻاهر طرف ويو• مهمان صبح جو سوير اٿي ان بستري (جنهن ۾ اعليٰ درجي جو غاليچو به پيل هو) سميت رفو چڪر ٿي ويو• مير صاحب جي نوڪرن ڏٺو ته مهمان بستري سميت غائب هو• ان جو پيچو ڪيائون ۽ ڪيهر ريلوي اسٽيشن تان وٺي اچي پوليس جي حوالي ڪيائون•

---

(١) پاره ٢ سوره بقره رڪوع ٢١
(٢) هيءَ ڳالهه مونکي مير غلام ياسين علوي ٻڌائي• جنهن جي تصديق ٻين تي ماڻهن ڪئي آهي•

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 215

جڏهين مير صاحب آيو ۽ ڪيس ٻڌايو ويو ته اها نوڪرن جي
غلطي آهي. مهمان کي به ڪڏهين جيل ۾ وڌو ويو؟ آخر مهمان جي جند
ڇڏائي ان کي اهو جوڙايل بسترو به ڏيئي ڇڏيائين، ٻيو اجا ڪيسي مان ڏهه
رپيا ٻاڙي جا به ڪيس ڏيئي، غلطيءَ جي معافي ورتائين. ايتري قدر جو مهمان
کي راضي ڪري الوداع ڪيائين.

حقيقت به آخر اهائي هئي ته مير صاحب لا وارثن جو وارث
هو. بي يارو مددگارن جي دلي همدرد ۽ خيرخواه هو. مسافرن جو بهترين
دوست، يتيمن، نادارن جو سرپرست ۽ مظلومن جي آڌار هو. پاڻ ائين به فرمائيندو
هو ته "الله جي عبادت ۾ جيترو ٿي سگهي اوترو عبادت آهي ته خدا جي خلق جي
خدمت ئي آهي؛ جنهن لاءِ پڻ ناشيلي حڪم آهي". قومي ڀلائي ۽ بهبودي لاءِ
شب - روز جدوجهد جاري رکيائين. انهيءَ جي ڪوشش سان عوام جي خدمت
ڪيائين.

باوثوق ۽ معتبر خانداني افرادن خواه پراڻن معزز شهرين کان
تصديق ملي آهي ته مير صاحب ظاهري طور ته حاتم طائي ثاني هو پر سندس مخفي
ڪارنامن ۾ شهري غريب ۽ نادار عوام جون تقريبا ڏيڍ سو ڪن گهراڻا سندس ڪيسي جي
خرچ مان پلجندا هئا. جن جي خبر مير صاحب جي وفات اڪثر بعد پيئي. (١)
هي هڪ شخص برابر خدا تعاليٰ جو مقرب ٻانهو هو. هر مصيبت
جي وقت ۾ جيڪي به جنهن جو وارث نه بڻبو هو، اهي هن بزرگ جي با ڪمال
شخصيت وارث ۽ مددگار هئي. مير صاحب جو انهيءَ حديث نبوي تي عمل ڏسجي ٿو
جنهن لاءِ چيو ويو ته:

اَلسَّخِيُّ حَبِيبُ اللهِ وَلَوْ كَانَ فَاسِقًا اَلْبَخِيلُ عَدُوُّ اللهِ وَلَوْ كَانَ زَاهِدًا (٢)

"سخي خدا دوست بزرگ الله تعاليٰ جي دوستيءَ کي دل ۾ جان ڏني."

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

حَسد ، بغض ، بُخل ۽ بدخواهيءَ جي منحوس زهريات کان پرهيز ڪئي. جيڪا به خيرات ڏيندا هئا ، سا سڀني هشسان ، بند ۽ ڇوڙيل مُٺ واهڙيءَ طرح ڏيندا هئا ؛ جو وٺندڙ کي به خبر نه پوندي هئي ته ڪٿان مليو؟ غرضيڪه ملڪوتي صفت انسان ۽ الاهي رحمت ۽ فيض جو درياهُ بي ڪنار هو.

ماڻهو سڀ نه سهڻا ، پکي سڀ نه هنج
ڪنهن ڪنهن ماڻهوءَ منجهه ، اچي بوءِ بهار جي.

هي اهو انسان هو، جنهن جي فياض شخصيت مان هزارها انسانن پرورش پئي پاتي ۽ سندس سايهءِ عاطفت ۾ لاتعداد بي گهر ، نادار ۽ يتيمن بوه باش ۽ معاشي گذر اوقات ڪئي هئي. سندس زندگيءَ جي تشريح هڪ انساني زندگيءَ جي همراهي ۽ همدردي " جنهن مان انسانيت جي صحيح معنيٰ حاصل ٿئي ٿي. "

" خدا رحمت ڪند اين عاشقان پاڪ طينت را "

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

[illegible] عبدالغفور [illegible]

حکیم حافظ محمد اجمل خان صاحب
(موجد طب جدید)

آنریبل سید میران محمد شاہ صاحب

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 218

مير علي نواز علوي جي دوستيءَ جو دائرو نهايت وسيع هو.
پنهنجي وطن ۽ ملڪ کان سواءِ ڏاڍين علائقن ۽ ٻه سنڌ ۾ دوستيءَ جو ڏهه پختو هيو. مير صاحب پنهنجي دور ۾ دوستيءَ جي ٻوٽن جي پرداخت ۽ آبياري ڪري گلشن بڻايو. ان ۾ پيدا ٿيل گلن جي مهڪار ۽ خوشبوءِ دور دور اثر ڪندڙ هئي.

مير صاحب پنهنجي وقت ۾ دشمني ۽ نفاق ۽ عداوت کان هميشه پرهيز ڪئي ۽ اهڙن مريض جو نفسياتي علاج ڪري ڪين اهڙي قسم جي زهريلي غذائن کان پرهيز ڪرڻ جي هدايت بخشيندو هو. مير صاحب جي خوش خلقي، نرم مزاجي، همدردي، نيڪ نيتيءَ کان سنڌ جو هر هڪ دوست متاثر هو. مير صاحب پنهنجي وقت جو هيرو هو، سنڌ ۾ محبت جا موتي ڇنڊڻ ميڙيا، تنهن ڪري زندگيءَ جي حقيقي مقصد حاصل ڪئي. سنڌ ۾ محفل ۾ اهڙا اهي اصحاب هوندا هئا جيڪي بذات خود ظاهري خواه باطني فيض مان مالا مال هئا. مير صاحب جي دوستي هر طبقي جي ماڻهن سان هئي ۽ سائن گهاٽو تعلق هوندو هوءِ انهن سان خط و ڪتابت جو سلسلو جاري رهندو هو. جيتوڻيڪ مير صاحب جي دوستي جا دائرو وسيع هوءِ انجو اندازو لڳائڻ آسان ڪونهي آهي. هيٺ صرف چند نالا بطور مشت نمونه خروار بمصداق هيٺ ڏجن ٿا :

١ - حضرت مولانا عبدالغفور، "مفتون" همايوني
٢ - حضرت مولانا غلام صديق شهدادڪوٽي
٣ - ميان حَسن الله صديقي پاٽائي
٤ - ميان غلام حيدر صاحب ڪشبار شريف (بلوچستان)
٥ - پير غلام محي الدين شاه راشدي پير شريف
٦ - پير محمد صالح شاه راشدي پير شريف
٧ - خواجه عبدالرحمان سرهندي
٨ - پير صاحب پاڳارو شاه مردان شاه ڪوٽ ڏجي

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

مرحوم مولوي الله بخش "ابو جهو"

شمس العلماءٔ ميرزا قليچ بيگ

حڪيم فتح محمد سيوهاڻي

مرحوم مولانا دين محمد وفائي

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

٩ - پير خيرعلي شاه گنبت وارو

١٠ - سيد پير محبوب علي شاه (اول) گهوٽڪي وارو

١١ - ميان حافظ محمد صديق ٻرچونڊي وارو

١٢ - مخدوم محمد صالح شا سجاده نشين پاٽ شريف

١٣ - مولانا مخدوم مرحوم الله بخش ڪهڙائي

١٤ - مولانا عبدالرحمان ميمڻ شڪارپوري

١٥ - مولانا مولوي محمد حيات شاه قريشي شڪارپوري

١٦ - مولانا مولوي حڪيم عبدالرحيم قريشي شڪارپوري

١٧ - مولانا مولوي غلام الرسول چنهي ، شڪارپوري

١٨ - مولانا خليفو يارمحمد ميمڻ شڪارپوري

١٩ - مولانا جهان خان دوراني پٺاڻ شڪارپوري

٢٠ - مولانا مولوي محمد قاسم صاحب ياسيني

٢١ - مولانا مولوي محمد هاشم صاحب ياسيني

٢٢ - قاضي عمرالدين صاحب سيوهاڻي

٢٣ - مولانا عبدالقادر صاحب پنهنواري وارو

٢٤ - مولانا عبد[illegible] (بهائي) صاحب ميرپور ماٿيلي وارو

٢٥ - مولانا عبدالرحمان صاحب سکر وارو

٢٦ - مولانا گل محمد صاحب شهدادڪوٽي

٢٧ - مولانا سيد قاضي بهادرعلي شاه شڪارپوري

٢٨ - مولانا مولوي تاج محمد صاحب امروٽي

٢٩ - مولانا حڪيم فتح محمد سيوهاڻي

٣٠ - پير رفيع الدين صاحب سرهندي

٣١ - مولانا محمد عثمان نورنگزاده ڪوراهي

٣٢ - حضرت آقا محمد حسن جان صاحب سرهندي

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

مخدوم غلام حيدر صديقي

مير عبدل حسين سانگي

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

٣٣- حضرت آقا محمد حسن جان صاحب سرهندي
٣٤- خواجه حافظ حسن جان سرهندي
٣٥- مولوي محمد عاقل صاحب عاقلي
٣٦- مخدوم عطا محمد ڪهڙن وارو
٣٧- مولانا الحجيوايو صاحب
٣٨- مولوي محمد صديق شڪارپوري
٣٩- مخدوم نظام الدين صديقي پاٽائي
٤٠- مولانا غلام الرسول سوڊر ميهڙ وارو
٤١- اما بخش بدوي "خادم" شڪارپوري
٤٢- مير حسن علي "حسن"
٤٣- مل محمود ٻلي
٤٤- سيد ميران محمد شاه (اول)
٤٥- محمد فقير ڪشياڻ
٤٦- مخدوم محمد امين هالائي
٤٧- حافظ محمد حيات شاه هندستاني
٤٨- فقير خير محمد هسبياڻي
٤٩- آخوند عبدالقادر "بيدل" شڪارپوري
٥٠- مرحوم مرزا قليچ بيگ
٥١- سيد مير محمد شاه جسيني لڪنوي عامري وارو
٥٢- سيد غلام مرتضيٰ شاه مرتضائي ٺٽوي
٥٣- حافظ (نابين) حامد شڪرزائي
٥٤- سيد فاضل شاه "فاضل"
٥٥- مير عبدالحسين خان ٹالپر "سانگي"
٥٦- سيد غلام محمد شاه "گدا"
٥٧- محمد اڪمل صاحب روهڙي وارو

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Seth Haji Abdullah Haroon.
M.L.A.

هز هائنس مير فيض محمد خان
حڪومت جو زمانو — ١٨٩٣ع — ١٩٠٨ع

K. B. Haji Amirali Lahori
O.B.E.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 224

٥٨- نواب ولي محمد خان لغاري

٥٩- آغا گل محمد خان شڪارپوري

٦٠- سر غلام حسين شيخ

٦١- خانبهادر غلام نبي شاه ميرپور خاص وارو

٦٢- مير رحيم داد خان مولائي شيدائي

٦٣- سردار محمد يعقوب خان

٦٤- ميان غلام محمد ٻرڳڙي

٦٥- سردار عبدالباقي

٦٦- سر شاهنواز خان ڀٽو

٦٧- حسن علي آفندي

٦٨- حاجي عبدالله هارون

٦٩- الهندو شاهه ٻروٽي وارو

٧٠- خانبهادر غلام محمد وساڻ

٧١- سيد امير علي شاهه دادو

٧٢- رئيس شمس الدين "بلبل"

٧٣- نواب حاجي امير علي لاهوري

٧٤- محمود "خادم" لاڙڪاڻي

٧٥- حافظ عبدالله "بسمل" سکرائي

٧٦- امدا الله شاهه "فدا" سکرائي

٧٧- ماستر واحد بخش ڏاهو (دادوائي روڊ شڪارپور)

٧٨- محمد هاشم "مخلص"

٧٩- ديوان بهادر مولي ترو ڏيل شڪارپور

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

( )

سید محمود شاہ عالم صاحب

شمس العلماء ڈاکٹر
عمر محمد داؤد پوتہ صاحب

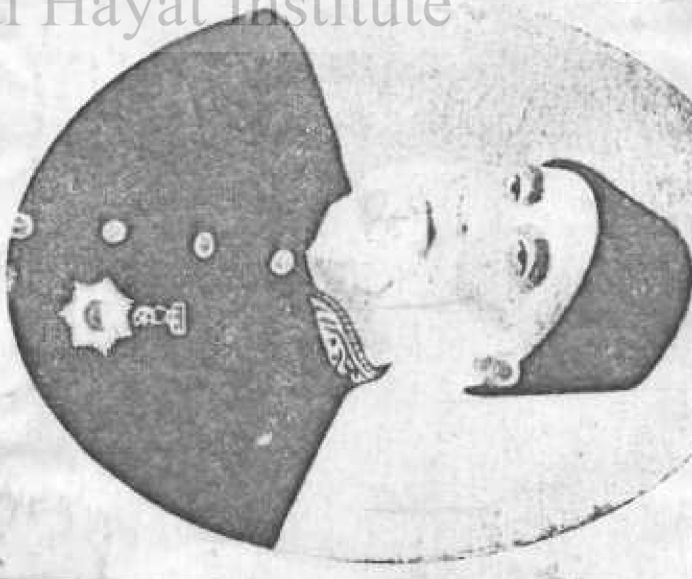
خان بہادر حسن علی آفندی

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 226

ميرعليٖنواز جي همعصر بزرگن جي نالن تي نظر ثاني ڪجي ٿي ته اڄ ڪان ٻي صدي اڳ ۾ انهن هستين جي محفل ۾ ڇا نه لطف ۽ روحاني تسڪين هوندي. ويتر هي اهي شخصيتون هيون جن جي زيارت ڪرڻ ئي ڪفاره گناه هو. هڪ ٻئي سان قريب ۽ همدردي جو سلوڪ هڪ ٻئي سان اخلاص ۽ نيڪ نيتيءَ سان ملندا هئا. اديبن ۽ شاعرن جون مجلسون روحاني امنگن کي تازو ڪنديون هيون. عالمن جي مجلس ۾ خدا ۽ نبي صلعم جي ثنا ۽ تعريف ۾ راتيون گذري وينديون. مطلب ته مير صاحب هر طبقي جي دوستن سان دلنوازي ڪندو هو.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 227

" وڏن ماڻهن سان تعلقات "

مير علي نواز پنهنجي زماني جو هڪ بهترين دوست هو. خوب ترڪ سنڌ ِس خيرخواهي ۽ همدرديءَ جي جذبن کي فراموش ڪري نٿو سگهجي. مزاجا روحن تي راڄ ڪندڙ، ماٺيڙي طبيعت، باصلاحيت ۽ خيرالعمل حيثيات بغير ڪنهن امتياز جي نمايان هيون.

هن شخص جي سنگت جو سنگ ۽ محبت جو رنگ نه فقط ديسي ۽ ڏيهي ماڻهن سان رهيو آهي پر ... پر ڏيهي عالمن، بزرگن، فقيرن، اميرن ۽ بادشاهن سان برابر برادرانه ۽ مخلصانه برتاءُ ۽ سبنڌ رهيو آهي.

مير صاحب پاڻ مالي مشڪلاتن جي لپيٽ کان آزاد رهيو. جو ته کيس موروثي طور هڪ وڏي جاگير هئي. هنجي دوستيءَ جو دائرو نهايت وسيع هيو جو پڻ نيڪ نيتي، اخلاص ۽ همدرديءَ تي ٻڌل هو. سنڌ ِس دوستيءَ ۾ انهن جيڪا هين نظر ڪجي ٿي ته پنهن جي سنڌ اندر اڪثر ڪري وڏن ماڻهن، سياستدانن، پير مشائخن، عالمن، بزرگن ۽ فقيرن سان خاني رسوخ ۽ رغبت رکندو هو ته ٻئي طرف وقت جي حڪمراني ۽ پرڏيهي بادشاهن سان گهرا ۽ گهاٽا تعلقات سنڌ ِس خداداد قابليت، لياقت ۽ اهليت جو واضح ثبوت آهي.

ڏيهي ماڻهن سان تعلقات -

پير ابو محمد صالح شاه راشديءَ جن سان " اڪ جان دو قالب" وارو رستو هو. سفر خواه حضر ۾ سنڌ ِس سبنڌ ۽ سنگ ميل ضرب المثل رهندو آيو. مير صاحب جن جڏهين حڪيم حافظ محمد اجمل خان صاحب دهلوي جي ڏارملڻ تي دهليءَ ۾ انهن وائسراءِ هند لارڊ هارڊنج جي طبع شناسي لاءِ روانا ٿيا، تڏهين حضرت صالح شاه صاحب جن به سندن هم سفر هئا. ازانسواءِ مير صاحب جن شاه صاحب جي والهانه محبت جو اظهار پنهنجن لفظن ۾ هڪ قصيده جي انداز ۾ هيئين ريت فرمايو آهي جو پڻ پير سيد احمد شاه جي ولادت جي موقع تي تحرير فرمايو آهي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

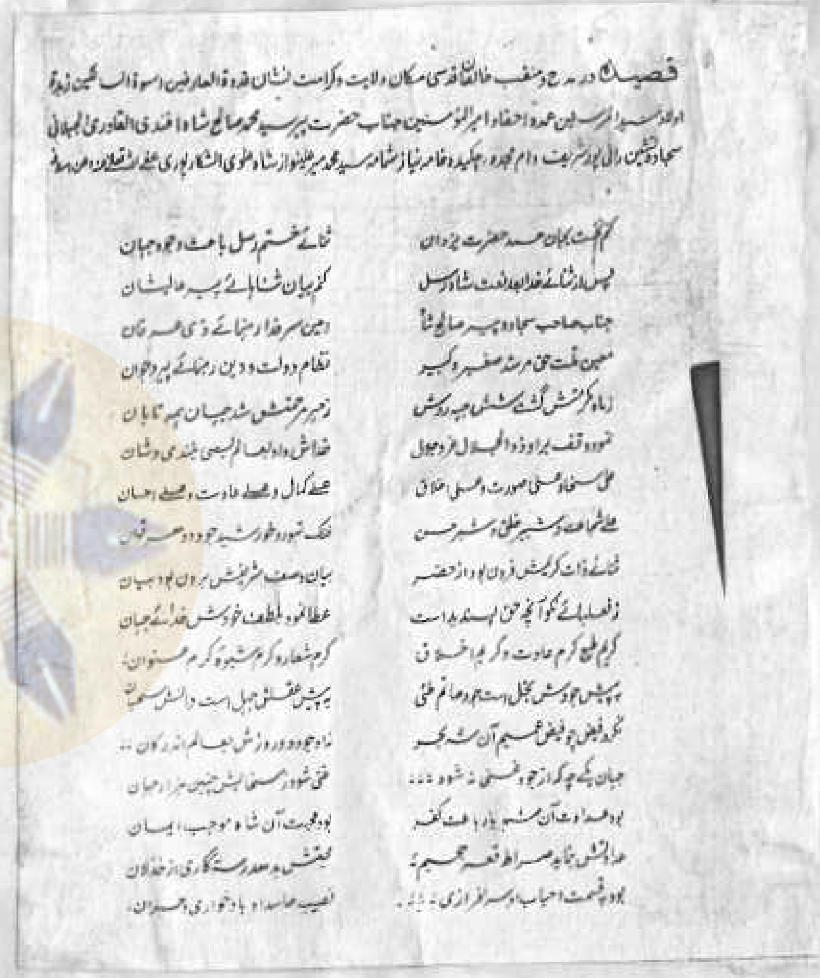

عکس فوٹو تحریر قصیدہ فارسي در مدح حضرت سید محمد شاہ
سجادہ نشین درگاہ راڻي پور شریف (کلیات علوي تان ورتل)

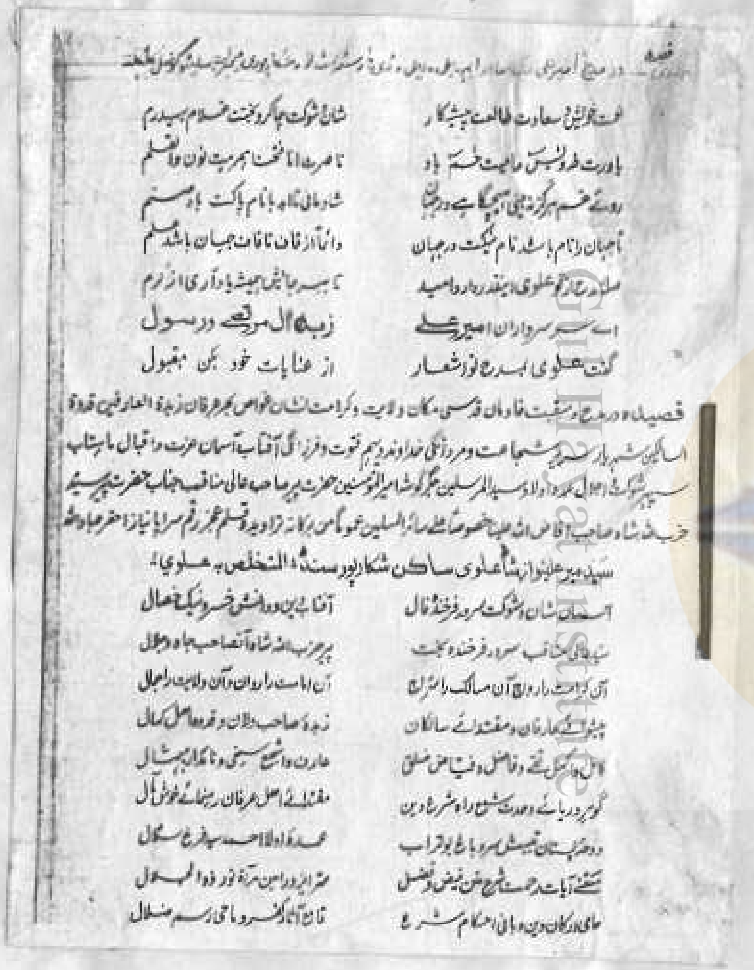

عکس فوٹو قصیدہ در مدح پیر حزب الله شاہ پاڳارو
(کلیات علوي تان ورتل)

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

تاريخ ولادت برخوردار سعادت يار پير سيد احمد شاه خلف خادمان قدسي مكان ولايت وكرامت نشان حضرت پير ابو محمد صالح شاه صاحب القادري الحسني والحسيني سجاده نشين راني پور شريف دام بركاتہ

طبع زاد احقر العباد والله سيد مير علينواز شاه علوي عفي الله تعالي عنه وضاعف ض

پير صالح شاه صاحب شيرزدان راشيل
دوستان را رهنما جمله مريدان را كفيل

سيد عالي عنايت سرور روشن ضمير
نور چشم مصطفي مقبول درگاه جليل

پير عالي مناقب سرور روشن ضمير
نور چشم مصطفي مقبول درگاه جلسيل

پير رهبر شاه احمد قطب اقطاب جهان
زانكه او در زمان هرگز نه باشد كس عديل

هر كه دست او گرفت از خود فناني الله شد
زانكه اورا ديد شد درعشق بگويم حق دائم قتيل

گر سر هر موئي من در وصف او گردد زبان
آنچه در مدحش بگويم باشد آن قدر قليل

وصف او بيرون بود از حد قيل قال خلق
نعت او افزون بود هرگز نگنجد در مكيل

حق ازو راضي است هم راضي از و ختم الرسل
بر رضائي شان عطائي شان بود روشن دليل

من كه باشد تا كنم تعريف فرزند رسول
مدح جد اوست چون ورد زبان جبريل

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute - www.drpathan .com # 230

دوستانش را خدا یا از عنایت شاد دار
دشمنانش‌را بقهر خود فکن دائم ذلیل

سرفرازش‌دار یا رب هرکه باشد خادمش
وانکه بد خواهش بود اورا بکن خوار و ذلیل

حمد خالق را که از الطاف بي پایان جُود
پیر صالح شاه به نجشید فرزند جمیل

هرکجا افتاد درعالم سرور و تهنیت
شاد دل شد آنکه بود از نقل آبائي اصیل

درمشام دوستان چون نکهت اي گل رسید
باغ شد جان جهان از استماع این و بیل

در ربیع الاول این شمش از فلک کرده طلوع
کرد تاریخ دو شم روشن جهان را این خلیل

نام جدا مجدش چون پیر احمد شاه بود
خلعت این نام دربر کرده بگرفت این سبیل

در کمالات الاهي مثل جد بالا رسان
عالم عامل کنش هم فاضل کامل عقیـــل

گفت علوي سال تولیدش با یماني خیال
شکر حق آمد دُر یکدانه با عمل و عمر طویل ۱۳۳۵ هـ

.

میر صاحب جن جي محبت پیر غلام محي الدین شاه صاحب راشي پور جن سان به حاني هئي پان همیشه سندن ذکر ڪندا رهندا هئا •

حضرت پیر حزب الله شاه صاحب پاڳارو جن سان لامحدود محبت ۽ عقیدت رکندو هو ، چو ته شاه صاحب جن خود علمي ۽ دیني چراغ هئا • جتان فیض ۽ رشد جون هزارها شمعون ۽ ڪرامت جون قندیلون روشن ٿینديون رهیون • میر صاحب جن پیر ڳوٺ ۾ بحضرت تشریف فرما ٿیندا هئا • جتي بڇي خدا جي راه جا راهي روح رهاڻ ۾ راتیون رهائي ڇڏیندا هئا • شاعر جي دل فطرت جي عڪاسي لاءِ

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

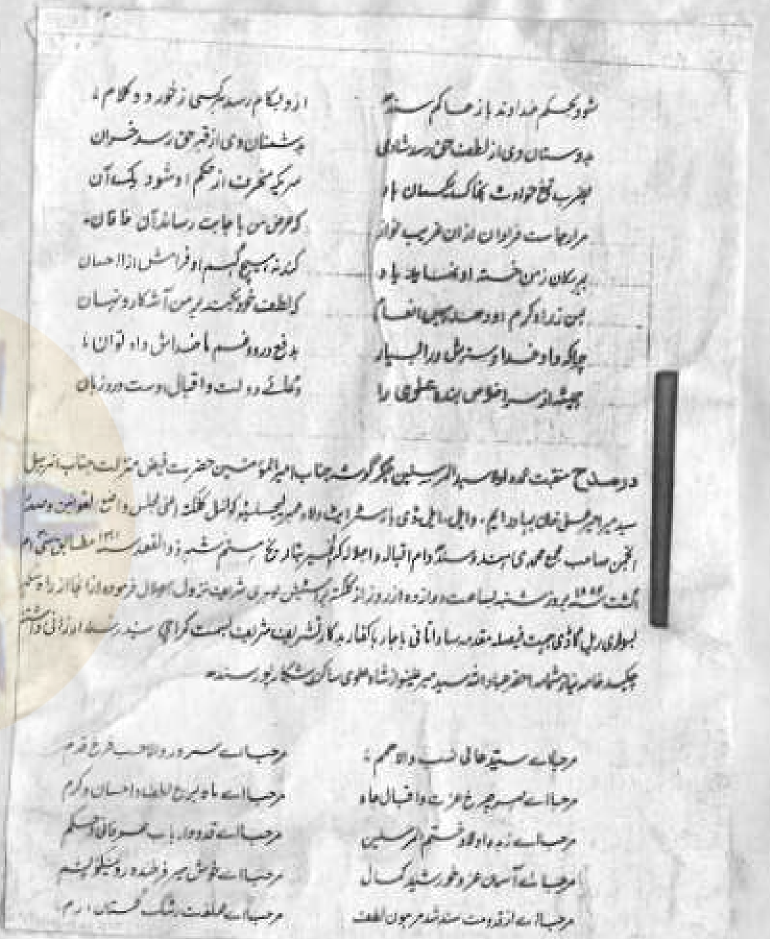

شود بحکم خداوند باز [illegible]

در مدح [illegible] امیر المؤمنین [illegible]

[illegible]

عكس فوٽو قصيده د رمدح امير علي خان بهادر

٢ - پير احمد شاه راشي پور جي ولادت تي چيل

[illegible]

حق نگهبانش بود اندر بود در رسول | حامیش حسنین و زهرا هم امیر المؤمنین

سال تولید جناب پیر احمد شاه [illegible]

مکتوب بنام محمد قاسم دام محبته

صد هزار شکر خدای انس و جان | خلاق زمین آسمان را

صلوٰة و سلام صد هزاران | بر ختم رسل حبیب یزدان

آن شاه که کرد در ستایش | حق یاد قسم بخاک پایش

فرمود خدا بوصف آن پاک | لولاک لما خلقت الافلاک

شد هست ز نیست در طفیلش | برگزیده خدا [illegible] خلیلش

آن محرم راز لی مع الله | محبوب خدا رسول ذی جاه

آن خسرو تخت قاب قوسین | آن شاه جهان [illegible]

صد رحمت حق بود بر آن | بر آل وی و جمله یاران

زان بعد کشم رقیمه ارقام | در پاسخ قاسم نکو نام

آن سرو ریاض دلستانی | آن گلبن باغ مهربانی

آن بلبل بوستان الفت | آن طوطی گلشن محبت

آن بحر فرخم لطف و احسان | آن شاعر خوش مقال ذیشان

١ - قصيده د رمدح سيد احمد شاه بن محمد قاسم راشي پور

٢ - مڪتوب بنام محمد قاسم گڙهي ياسين

(ڪليات علوي تان ورتل)

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڪيمرا جو ڪڍندڙ آهي. يعني فطرت نگاري سنڌ جي جذبات جي ترجماني ڪندي آهي. لهاذا مير صاحب شاهه حزب الله پاڪاري جي شان ۾ پنهنجي لفظن ۾ فارسي ۾ هڪ قصيده تحرير فرمايو آهي -

قصيده در مدح و منقبت خاندان قدسي مڪان ولايت و ڪرامت نشان غواص بحر عرفان زبده العارفين قدوه السالڪين شهريار سرير سر شجاعت و مردانگي خدا وند ڪريم فتوت و فرزانگي آفتاب آسمان آسمان عزت و اقبال مهتاب سپهر شوڪت و جلال عمده الاولاد سيد المرسلين جگر گوشه امير المومنين حضرت پير صاحب عالي مناقب جناب حضرت پير سيد حزب الله شاهه صاحب افاض الله علينا خصوصا علي سائر المسلمين عموما فيض برڪات نتيجه قلم عجز رقم سراپا نياز احقر العباد سيد عليښواز شاهه علوي ساڪن شڪارپور سنڌ ه الاتخلص به علوي *

آسمان شان و شوڪت سرور فرخنده فال   آفتاب دين و دانش خسرو نيڪ خصال

آن ڪرامت را رواج آن مسالڪ را سراج   آن امامت را روان و آن ولايت را جمال

سيد عالي مناقب سرور فرخنده بخت   پير حزب الله شاهه آن صاحب جاهه و جلال

پيشوائي عارفان و مقتدائي سالڪان   زبده صاحب دلان و قدوه اهل ڪمال

ڪامل و اڪمل متقي و فاضل و عالم خلق عارف و اڪبر صفي و ناما از بيمثال

گوهر دريائي وحدت شمع راه شرع دين   مقتدائي اهل عرفان رهنمائي خوش آل

دوحه لبستان شبيه سرو باغ بوتراب   عمده اولاد احمد سيد فرخ ـــــــڪال

مَصحفي آيات رحمت شرح متن فيض و فضل   سرا پيڪر در امين مرآه نور ذوالجلال

حامي ارڪان دين و باني احڪام شرع   قالع آثار ڪفر و ماحي رسم ضلال

معدن مهر و مروت مخزن احسان و لطف   ڪان جود و حلم بحر بخشش و ابر نوال

اعتماد اهل حاجت ڪامه بخشائي انام   چاره سازي بي ڪسان يال دل هر خسته حال

صاحب بخشش ڪه دستش رهنگام عطا   نه قياس از بحر مي بايد از باران مثال

فيض نيم ساعتش هرگز نه بخشيد ست بحر   جو هر ڪر فروش تداده در جهان ڪان جبال

فيض بخشش آنڪه دائم مفلسان بر در گهش مي شوند از جود او مستغني روز سوال

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 233

حال گرد دگر بستش خود زمین و آسمان   بدل درویشان کند درساعتش آن جمله حال
لطف وجودش هر کجا شد دستگیر خاص و عام   فیض و فضلش بر زمان شامل بجلمها جمال
روز شب بهر حصول مقصد دنیا و دین   برد ر فیضش جهان آید رجال اندر رجال
کامیاب از وی همه عالم از احرار و عبید   فیض یاب از حضرتش جوالمعظم نسوان و رجال
پیر روشن دل که با خدا امداد و بود رحیم   در نیابد تا ابد هرگز براه استزال
انکه بیند روی او هرگز نه بیند روی رنج   وانکه گیرد دست او گوهر هرگز نیفتد در ضلال
می شود از حب او سرسبز یکسر باغ دین   می پذیر رونق ایمان به بغض او زوال
یک نگاه لطف او مشکل کشائی دو جهان   ساعتی دیدار او کافی بحل صد محال
ده بدن درویش بود سرمایه فرح و نشاط   هست جز دیدار او دیدار بر دسیده و بال
بادشاهی بی مساهم آنکه با عز و شرف   جمع گردون در جهان هرگز ندید اورا مثال
پیش اقبالش چهاره چرخ چون هفته زمین   پیش اوج همتش بس پست نماید تیال
در سخا و فضل و علم و عقل اندر جهانی   مثل او بد هرگز وجود کس ندارد احتمال
مهر و ماه از بهر نور چشم بر واج سپهر   می برند از آستانش خاک بهر اکتحال
تا بمدح زلف او کرده قلم نادر بنان   می چکد بر صفحه قرطاس مشک از نوک حال
شد به فر او بحالم پایه شعرم بلند   برگذشته فرق طبعم از سر اوج قلال
نام من مشهور شد با نعم الشعر انجلند   عرض منسوب ندارد طریا سجر حلال
با چنین فکر فراست با چنین فضل و هنر   با چنین طبع بلند با علو این خیال
می نیابد مدح او در حیطه ادراک عقل   زانکه وصف او بود بالا ز تشریح مقال
میکند طبع آزمائی ورنه با این عز و شان   انتهائی مدح او گفتن کجا کس را مجال
شد دعائی دولت و اقبال او در دو جهان   شیخ و شاب از جان او دل دارد بمدحش اشتغال
از دعائی چون نیست رخت خوب تر اندر جهان   للاجره در مدح او کرده دعا را انتقال

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

هزهائنس مير امام بخش خان
حكومت جو زمانو - (١٩٠٨ع-١٩٢١ع)

[redacted]

قصیدهٔ در نعت سرکار والا مقدار میر امام بخش خان صاحب والی ریاست خیرپور سنده

بسم الله الرحمن الرحیم

خسرو تخت عز و شان میر امام بخش خان | والی خیرپور است شاه ستوده جهان
کوکب برج بذل و جود گوهر درج داد و لطف | خسرو بزم جم حشم ثانی صاحب القران
سرور کشور سخا شاه سریر معدلت | مهر سپهر عز و جاه بادشه بلند شان
کان فضیلت عطا ابر کرامت و کرم | شمع سرای سروری [illegible] خسروان
هست وجود او [illegible] روضه و صحرا بهار | گلبن عدل در جهان [illegible] گلفشان
خسرو تخت معدلت [illegible] | گرگ [illegible] شبان
صورت اوست [illegible] | دیده [illegible] چشم فلک خدا نگاه
جای پناه سروری [illegible] | تا [illegible] سروری مکان
[illegible] بهار | [illegible] زینت [illegible] جهان
[illegible] | [illegible] وقت [illegible]
[illegible] | [illegible] زمان
[illegible] | [illegible] فیض او نشان
[illegible] | شاد شد [illegible] خاطر جمله جهان
[illegible] | [illegible]
[illegible] | [illegible] آب عدل او آتش ظلم در جهان
[illegible] | [illegible]
[illegible] | [illegible]
[illegible] صادق علی است نام او | [illegible]
[illegible] | [illegible]
[illegible] | [illegible] شاه [illegible]

Gul Hayat Institute

قصیده در مدح میرامام بخش تالپر
والي رياست خيرپور - كليات علي تان ورتل

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 235

تابود خورشيد دين احمدي تابان بدهر
تابود صلواة برشاه رسولان و بر آل

تابود روشن شبستان سپهر از شمع مهر
تاکواکب رابگردون بابروج است اتصال

عمر آن زيب مال اندرجهان بادا فزون
ساعتي او روز باد از و ماه ماه وسال

هر کجا چون چاکران بادابان آلطان دين
بخت ودلت برسيمين و فتح ونصرت در شمال

شاد باشد دائما جان و دل احباب او
قلب بد خواهان او محروق باد اب رزکال

حاسدانش را ميان ديده صبا سپهر
باکمان تعرهرجائي شوره دارو بخال

دشمنانش رابچگال اجل برسال دهر
درربايد از بساط زندگي با صد نکال

سحد نفسه دوستانش درجهان بادا چونوش
توان اندر کاه اهديش بود مثل شمال

گرچ دوزه از بساط قرب آن آلطان ولي
از طريق جذب قلبه باجنايج در وصال

هر زمان حاصل مرا با اوست قرب معنوي
گرچ درخلا هر بقيه الماه هسته زوکمال

وصف آن بحر کرم علوي بکن ورد زبان
دررياض جان و دل نبشان زحب بونهال

مير صاحب جي هن قصيده مان دوستانه تعلقات ۽ محبت ۽ عقيدت
جي حقيقي جاذبيت نظر اچي ٿي•

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute - www.drpathan .com # 236

مير صاحب فقير تن شخص هو ۽ هميشه فقيرن ۽ الله وارن جي صحبت کي وڏيءَ ترجيح ڏيندو هو. انهن مان مولوي محمد هاشم ڳڙهي ياسين واري ۾ سندس صالح فرزند ارجمند مولوي محمد قاسم سان نهايت مخلصانه صحبت هئي. مير صاحب جو ساڻس خط و ڪتابت جو رستو هوندو هو. مير صاحب پنهنجي تحرير ۾ هڪ "مڪتوب بنام محمد قاسم" جي عنوان سان ڇاپيو آهي.

"مکتوب بنام محمد قاسم دام محبته"

صد شکر خدائي انس وجان را ... خلاق زمين آسمان را
صلواه و سلام صد هزاران ... بر خستم رسل حبيب يزدان
آن شاه که کردهء ثنايش ... حق ياد قسم بخاک پايش
فرمود خدا به وصف آن پاک ... لولاک لما خلقت الا فلاک
شد هست ز نيست طفيلش ... برگزيده خدا بخود خليلش
آن خسرو تخت قاب قوسين ... آن شاه مکان عرب بلا عين
صد رحمت حق بود بحر آن ... بر آل وي و بر جمله ياران
زان بعد کنم رقيمه ارقام ... در پاسخ قاسم نکو نام
آن سرو رياض دل ستاني ... آن گلبن باغ مهرباني
آن بلبل پر بوستان الفت ... آن طوطي گلشن محبت
آن حد قم چشم لطف و احسان ... آن شاعر خوش مقال ذيشان
آن مخزن جود کان اشفاق ... آن صاحب لطف نيک اخلاق
دانائي مسائل هر دقيق ... در جمله علوم دين محقق
آن دوست شفيق الفت انديش ... آن يار رفيق دوستي کيش
با نامه مرا نمود او ياد ... کرده دل دوست را بسي شاد
باد از حوادثات دوران ... حاميش هميشه پاک يزدان
کرده برمن رقيمه ارسال ... پُرسيد ز نظم خاطي احوال
اي صبا ببر تو با پيغ ... برگوز کسره بيار راسخ
کائي شاعر بس بلند اقبال ... کن گوش با تو گويم احوال

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute - www.drpathan .com # 237

کردي دل من بنامه خورسند   شد جان و دلم به مهر تو بند
لازم چو سوال ز جواب است   هم خاطي در خور عتاب است
پس سر ز جواب تو لفتا بسم   نشنو تو جواب با صوابم
آن بیت که در ثنائي احمد   محبوب الا شاه سرمد
تصنیف نمود خاطي از جهل   آن هیچ مدان طفل نا اهل
کافي است پیش جواب احمد   کطللبل کان وصف بادشاه سرمد
خوش داده به نظم خود جوابش   کرده به همه جهان خرابش
به خوان تو جواب آنچه با او گفت   بنگر که به نظم خوش چه درسفت
پاسخ که از احمد امین ایست   بشنو که به جسي آن همین است
خاطي که چنین زبان کشودست   آن بیت که او بیان نمودن است
پس گفت چرا اثنائي آن پاک   خود ریخت چرا الفرق خود خاک
پس آنچ که احمد سخندان   گفته ز زبان گوهر افشان
من نیز همان جواب گویم   جز این بسره دگر نه پویم
احمد که خطائي او عیان کرد   صدق است هر آنچ او بیان کرد
هم کرد تخلص در این کار   پیش همه بر خطایش او بیان اقرار
لاشک که خطائي او مبیّن است   لیکن به کنه که او مبین است
او هر چه بود بپندش بار   با اوست دوئي همیشه همراز
ناچار ز شعر او بدانسا   مفهوم همي شود دو معنيا
این شعروي از همان مثال است   وه شاعر خوب کمال است
از شعروي از خطاست معلوم   زو هست صواب نیز مفهوم
انصاف ز هي ست کان به تصدیق   بمود داداي بتابه تحقیق
بشنو سخنم مکرراي یار   کن گوش بگفته دگر باز
خطي نه بود کهي سخندان   او هست هنوز طفل نادان
از دولت شعر هست عاري   این شعر برائي روست خواري
آن به که دگر سخن نگوید   بیهوده زه خطا بپوسیده
از دعوي شعر بار ماند   خود را از سخنوران خداند
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
در سندي عمر خود کنند صرف   کویت نه دگر بهارسي صرف

Gul Hayat Institute - www.drpathan .com # 238

باشد بکلامـسند منکور　　　از عقل وي ست پهلوي دور

بافسود زنغازِ شاعري دمـ　　　گويـد دروغ گويش مردمـ

گر لاف سخنوري کند پيش　　　بهتان بود آن کـه بعث برخويش

برعقل خود او کند گر اقرار　　　گردد چو ابوسليمه خوار

هر گفتهـ من گر اوست يقين نيست　　　با صدق گر اين سخن قرين نيست

از طبع وي آورد غزل پيش　　　تصديق دهم بگفتهـ خويش

انصاف طلب شوم ز يـاران　　　واز جملهـ سخنوران دوران

"اشغر" کـه سر سخنوزان ست　　　سر حلقهـ جملهـ شاعران است

درجملهـ علوم بي نظير ست　　　او همسر سعدي و "ظهير" ست

"احمد" او چو سخنور نيست　　　در بحر سخن چو او در نيست

لاشک کـه طبيعب سفدشعر ست　　　اشعر بـه جهان چو ماه مهر ست

خورشيد سپهر جود نائب　　　آن ثاني "انوري" و "صاعائب"

آن زبدهـ آل شاه کـونين　　　آن عمدهـ و درمان حسين

آن کوکب برج خوش لساني　　　آن گوهر درج نقطهـ داني

ديگر زهي آن عجب سخندان　　　"فردوسي" "العصر" "عنصري" خان

آن واصف سرور دو عـالـم　　　آن زبدهـ شاعران اعظم

خاکي کـه يگانهـ جهان ست　　　در شعر "نظامي" زمان ست

باطبع سليهـ کس بدروان　　　کـه هست دگر چو او سخندان

بيند غزل زراه الطاف　　　از لطف کند باز انصاف

گويند کـه حق بجانب کيست　　　بر کيست حرام اين چنين زيست

هم وزن کلام او بـه بينند　　　همهـ جملهـ نکات زان بـه چنيند

از شعر وي ست کفر اثبات　　　اين نيز سخنوري ست سياب

از لطف هم اميد داره　　　گويند جواب خوش گواه

"نائب" کـه بدر جواب، "احمد" تا خير چنين نمود بي حد

نکشاد ز زلف پا سخش پيچ　　　خبر خير مباد ما نعش هيچ

باشد کـه بـه من کرم نمايد　　　از زلف کنون زبان کشايد

در ذيل غزل کـ[illegible] نوشتن گزيند

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 239

در پاسخ من کند زما خیر — مارا نه کند بهفت دلگیر
هرکس که زساحران مذکور — بر دوست کند عنایت از دور
باپاسخ نامه‌ام کند شاد — ایزد کنندش دل ازغم آزاد
"حافظ" بودش خدائی عالم — "حامیش" بود رسول اکرم
این پاسخ راکه کرده ارقام — بهتر که رسانمش باتمام
اي شاه جهان رسول کونین — وي شافع خلق جد حسنین
"علوي" ست یکي زماد حانت — کمتر زسگان آستانت
احجله وادث زمسانسشش — پیوسته بدار دور امانش

هن مڪتوب مان مير صاحب جي محبت ، نصيحت ۽ هدايت جون خوبيون بي اندازي بيءِ پايان نظر اچن ٿيون • مڪتوب هذا جي تحرير صدا جو طريقو ، مثنوي جي رنگ ۾ عيان آهي، جنهن ۾ ايراني شاعرن سان تمثيلون ۽ تشبيهون ڏيئي محمد قاسم صاحب جي سخنداني ، دانائي ، علميت ، قصاحت تي رنگ ڪري چڙهيو آهي ۽ ان سان گڏ پنهنجي ذاتي سبڪ جي سرهاڻ جا گل وچائي محبت جي دعويٰ کي مثالي عقيدت جو درجو ڏنو آهي • مير صاحب جي هن شعر مان سنڌ جي مجازي ماحلوم ٿئي ٿي • هڪ طرف سنڌ جي حسن جمال جي تعريف ٻه ٻئي طرف پنهنجي رقيبن جي ڪم ظرفي ، ڪمزوري ۽ سنڌ ناهليت جو خـوب ذڪر ڪيو آهي •

شڪارپور شهر ۾ رهندڙ اعليٰ ۽ معزز شخصيتن سان به سنڌ جو تعلق رهيو آهي • جن مان المختصراً ، قاضي بهادرعلي صاحب پنهنجي وقت جو اعليٰ تعليم يافته عالم ۽ ليجسليٽو ڪائونسل ڪلڪتي (Member of legislative council Culcutta) جو ممبر هو • مير صاحب جن جي ساڻن گهري دوستي هئي • ۽ شڪارپور شهرداري ، جا جمله واسطا قائم هئا •

مير صاحب ، قاضي بهادرعلي جي شان ۾ هڪ منقبت لکي آهي :

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 240

در مدح منقبت عمده اولا سید المرسلین جگر گوشه جناب امیر المومنین حضرت فیض منزلت جناب انریبل سید امیر علي خان بهادر ایم، ایل، ایل، ډي بارسټرائٹ لا M.LL.D.Barester at Law میمبر لیجسلیټو کونسل کلکته اقي مجلس واضع القوانین و صدر انجمن صاحب مجمع محمدي نحدو سندهه دائم اقباله وجلاله که بالخیر بتاریخ هستم شهر ذوالقعد بر اسټیشن لوهري شریف نزول اجلال فرموده ازانجا ازراه سکهر بسواري ریل گاډي جهت فیصله مقدمه سادات لیني باجار باکفار بدکار تشریف بسمت کراچي سید رسیده ارزاني داشتند چیکد خامه نیاز شمامه احقر العباد الله سید میر علینواز شاه علي شاکن شکارپور سندهه•

مرحبا اي سید عالي نسب والا همم — مرحبا اي سرور والا حسب فرخ قدم

مرحبا اي مهر چرخ عزت و اقبال جاه — مرحبا اي ماه برج لطف و احسان وکرم

مرحبا اي زبده اولاد ختم المرسلین — مرحبا اي قدوه ارباب عرفاني وحکم

مرحبا اي آسمان عز و خورشید کمال — مرحبا اي خوش سیر فرخنده روینکو پشم

مرحبا اي از قدومت سند شد مرهون لطف — مرحبا اي مخلف رشک گلستان ارم

مرحبا اي حرمت افزوره زقد وه اشرفت — صحن ملک سندهه را چون حرمت حرض جرم

شد به دیدار تو روشن چشم مشتاقان تمام — جان و جسم دوستان یکسر شدة فارغ زغم

نیراوج شجاعت صاحب نام و نشان — گوهر درج امانت معدن جود و نعم

قاطع بنیاد کفر حامي ارکان دین — عادل نصفت شعار و هما حي جور وستم

تا سفر کردي به عزم انتقام دشمنان — عقل و فکر و فهم شان کرده سفر سوي عدم

دوستان را شادماني از قدومت شد نصیب — دشمنان را برسرا ز حسرت فتاده کوه غم

از نصیب مقدمت اي صد جمع اهل دین — خون بد خواهان بستن شد خشک چون خون بقم

فتح فیروزي ترا اي آنریبل یار باد — بیزیان هرجا مخالف باد پشیت چون صنم

حاسدت هرگز نه بیند از حسد یکذره سود — گرچ باشد طالعش چون طالع فغفور و جسم

کي مخالف با تو تاب انتقام آرد زبیم — کز نصیب انتقامت بر چکد از خساره دم

شد زرائي انورت بر فیض هندوستان تمام — با تو نازان عمده بارسټري شد اي تعم

حسن وحلم جاه و اقبال تو با شد بي عدیل — علم و عقلت در عرب مشهور و سعه اندر عجم

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute -www.drpathan .com # 241

از تو حاصل گشت قوت اهل دين را كجا — تا شدي درنهد از لطف خدا هد راسم
مدح ذات تو بيرون باشد زحد حصر عقل — زانكه نا پيدا كنارا ست اين عظيم الشان سيه
عقل دانا فكرت و فهم رسا غور سخن — بيش از هر چيز باشد از ثنائي قسمت كم
شد عنايت در وشيخ و شاب وزخاص عوام — مدح خوانت خلق حتي بكم و اعمي اصم
حسن روز افزون تو در حفظ باشد مدام — چشم بد بين را نصيب از دور گردون باد تم
چاكرت را از هر روز دوران مثال نوش باد — حاسدت را نوش اندرد هر باشد همچو سم
خواهم از كا شارت انگيخته شادي مدام — باد ل اعداي تو آزيخته خوها خواهم السم
باد عمرت را بعمري خضر پيوند پيوندي قوي — باد عشرت ربجانب درميان عهد وقسم
مهر وجا هت روشني بخش جهان باشد مدام — گلشن اقبال تو سرسبز باد او دمبدم
نعت خويش وسعادت طالعت پيشكار — شان و شوكت چاكر و بخدت غلام بيدرم
ياورت " طه " " و ياسين " جاميت حافظ باد — ناصرت "انا فتحنا " همرهت " نون والقلم"
تا جهان را نام باشد نام نيكت در جهان — دائما از قاف تا قاف جهان باشد علم
صله مدح از تو علوي اينقدر دارد اميد — تا بهرجايش هميشه ياد آوري از كرم
اي سر سرداران امير علي — زبده آل مرتضي و رسول
گفت "علوي" بمدح تو اشعار — از منا يست طور بكن مقبول

تاريخ ۱۸۸۲ - ۸ - ۳۰

ازتسواءِ مير صاحب شكارپور شهر جي ڪيترن ٻين معزز ۽ معتبر هستين سان به اخوت جو تعلق رکندو هو. جن مان حضرت مولانا عبدالرحمان ميمڻ ، مولانا غلام رسول چشتي ، مولانا خليفه يار محمد ميمڻ ، خانبهادر جان محمد خان پٺاڻ دوراني ، محمد صديق ، فقير امام بخش بدوي ، "خادم " آخوند عبدالقادر "بيدل" آغا گل محمد خان ، ديوان بهاور مرلي ڌر وڪيل ، ماستر واحد بخش دايو (هنوقت به اجا زنده آهي) قابل ذکر آهن.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 242

مير صاحب جي دوستي ۽ محبت جو رنگ وقت جي عالمن ، بزرگن ، ۽ فقيرن سان بہ ايتروئي هوندو هو جو تہ پاڻ بہ هڪ خدا دوست انسان ۽ فقير تن شخص هو. ايتريقدر جو پاڻ پنهنجي حياتيءَ ۾ ٥ ڀيرا حضور اڪرم صلعم جن جي زيارت کان مشرف ٿيو هيو. اهوئي سبب هو جو سنڌ س گهرا تعلقات وقت جي قطب الاقطاب بزرگن سان هئا. بزرگن جي قطار ۾ بزرگ شمار ٿيندو هو. عالمن جي صف ۾ عالم باالعمل هو. فقيرن جي سٿ ۾ حال ۽ قال جو واقف ذي شعور شمار ٿيندو هو. عالمن ۽ بزرگن مان مولوي عبد الغفور " مفتون " همايوني ، مولوي غلام صديق شهدادڪوٽي ، مولانا حسن الله پاٽائي ، ميان غلام حيدر ڪنبار شريف (بلوچستان) مخدوم الله بخش کهڙائي ، قابل ذڪر آهن.

جن عالمن ، مير صاحب جي تصنيف ٿيل ڪتاب " البشارة لا اهل الاشارة " تي تقريظات براءِ - تحقيق درج فرمايون آهن ؛ جنهن جو ذڪر اڳ ٿي چڪو آهي.

مير علينواز پنهنجي وقت جو بهترين سياستدان هو. انهيءَ سياسي ماحول ۾ مير صاحب جو درجو بلند ۽ برتر هو. ان زماني جي مشهور سياسي شخصتين سان سنڌ س سهڻا سلوڪ هو. انهن مان سر غلام حسين هدايت الله شيخ ، نواب ولي محمد خان لغاري ، خانبهادر غلام نبي شاه ميرپور خاص ، سردار محمد يعقوب خان ، غلام محمد ڀرڳڙي ، سردار عبد الباقي ، سر شاهنواز ڀٽو ، خانبهادر رحمن علي آڪتري ، الهندو شاه ، ڀرڳڙي وارو ، خانبهادر غلام محمد وساڻ ، سيد امير علي لاهوري ، شاه اسد الله "فدا" ، رئيس شمس الدين "بلبل" حاجي عبد الله هارون ، محمد هاشم " مخلص " وغيره . . . . . جا نالا قابل ذڪر آهن.

جن سر سيد احمد ۽ مولانا ابوالقاسم سهارنپوري جي تحريڪ آزادي ۽ مولانا شوڪت علي ۽ محمد علي (علي برادران) جي اڳواڻي هيٺ ڀرپور حصو ورتو ۽ سنڌ ن ٻي لوڙ خدمتون ناقابل - فراموش آهن.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سياسي نثر و اشاعت ۾ شمش الدين " بلبل " ايڊيٽر روزانه " آفتاب" سنڌ " سکر ١٩١٧ع ۾ شاه اسدالله " فدا " ٺڪرائي ايڊيٽر ماهنامه " بحار اخلاق " ، سنڌ ۾ سياست ۾ نمايان خدمتون انجام ڏنيون . سنڌ جي سياستدانن جون ڪارروايون شايع ٿينديون هيون جي سنڌ ۾ عوام لاءِ مشعل راه هيون . مير صاحب پنهنجي وقت جو مدبر مفڪر سان گڏ مدقق ۽ محقق هو . عالمانه تصنيفات و تاليفات جو اندازو سنڌ جي علميت ۽ علمي مواد گڏ ڪري ، لکڻ ۽ شايع ٿيڻ مان ظاهر آهي ته هڪ معروف ترين زندگيءَ وارو شخص تحقيق Research جي ميدان ۾ اعليٰ ترين وصف سڏجڻ ۾ آيو . سنڌ جي علم جو اعتراف معصرن مان مولوي غلام صديق شهدادڪوٽي ۽ مولوي عبدالغفور " مفتون " همايوني جهڙن بزرگن ڪيو هوندو هو . تصنيفات جو احوال اڳ اچي چڪو آهي ؛ جنهن ۾ مڪمل وضاحت موجود آهي .

عالم مصنف جي حيثيت رکڻ سان گڏ مير صاحب بلند پايه جو اديب ۽ شاعر به هو . سنڌ جي نقطه نظر اسلامي ۽ اسلامي زندگي رهڻ سبب سنڌس ڪلام تي به اهڙي ديني رنگ چڙهيل آهي . مير صاحب جي تخلص ، "علوي" سان سندس " ڪليات علوي " موجود آهي جنهن ۾ اڪثر ڪلام نعتيه آهي . انهيءَ دور ۾ رسالو " بحار اخلاق " ماهنامه جي صورت ۾ شايع ٿيندو هو . ان جو ايڊيٽر اسد الله شاه " فدا " هوندو هو . هڪ مهيني ۾ مصرع طرح شايع ٿيندي هئي . هڪ اشاعت ۾ [illegible] طرح شايع ٿيندي هئي ۽ ٻئي مهيني جي اشاعت ١٩٠٦ع ۾ طرح : " هجر تنهنجي يا نبي مونکي پريشان آڪيو " تي سنڌ جي شعراء ڪرام طبع آزمائي ڪئي ۽ ڪارروائي مذڪور رسالي ۾ شايع ٿي .

مير صاحب جو شعر سان دلي شغف هوندو هو . جنهن ڪري سنڌ جي مکيه شاعرن سان سندس سنگ ميل هوندو هو . جن مان ميرزا قليچ بيگ ، حافظ محمد حيات شاه ، سيد فاضل شاه ، سيد فاضل شاه فاضل ، سيد غلام محمد شاه " گدا " حافظ عبدالله " بسمل " اسد الله شاه " فدا " ، محمد هاشم " مخلص " سيد ميران محمد شاه اول ، مير حسن علي " حسن " حڪيم فتح محمد سيوهاڻي ، مولانا عبدالغفور ، " مفتون " همايوني ، سڀ جا ساٿياري هئا مير صاحب جو شعر نهايت مضبوط منتقه خواه عروض جي لحاظ سان همه اوصاف حامل هوندو هو ان جي تصديق ميرزا صاحب پنهنجي سخن بينظير سان هن ريت ڪئي آهي .

" مٿي نه مفتون ۽ "علوي" جي ٿيندين تون " قليچ "

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڪانهي حاصل ڪا ٿيندي [illegible]

مير صاحب حڪمت جي پڊ طولي طاقت سان حڪيمن جي وچ ۾ حڪيم هو، جنهن ڪري ڪيس "مسيح الزمان" چوندا هئا. حڪمت جي سلسلي ۾ حافظ محمد اجمل خان صاحب دهلوي موجد طب جديد سنڌ جي بهترين دوستن ۽ محسنن مان هڪ هو، جنهن ڪيس "سنڌ جو اجمل" ڪري سڏيو آهي. مير صاحب فقيرتن، اولياء شخص هو، حڪمت تي دسترس ۽ هٿ شفا جو تاثر تمام سٺو هوندو هو. حتيٰ ڪ معجزانه حڪمت جا هزارين مثال موجود آهن. مير صاحب وٽ ڪوئي جو هڪ مولوي عبداللطيف سنه ١٩١٦ع ۾ حڪيمن ۽ طبيبن کان لا علاج ۽ نراس ٿي علوي صاحب وٽ اچي حاضر ٿيو. جو پنڊ ٿوري علاج بعد تندرست ٿي ويو. مولوي صاحب (عبداللطيف) هڪ فارسي نظم مير صاحب جي شان ۾ تحرير فرمائي آهي (١) جا پڻ باب حڪمت ۾ نقل آهي.

حڪمت جي سلسلي ۾ مير صاحب کي، هزهائينس مير فيض محمد خان ٽالپر والي ء رياست خيرپور جي طبع شناسي لاءِ طلب ڪيو ويو هو، جتي اجمل خان به آيل هو. ان وقت کان پوءِ مير علينواز ۽ ميرن ٽالپرن جي وچ ۾ دوستانه تعلقات وڌندا رهيا. مير علينواز هزهائينس مير امام بخش خان ٽالپر جي شان ۾ هڪ قصيده تحرير فرمايو آهي جو هيٺ ڏجي ٿو.

قصيده در مدح منقبت سرڪار بلند اقتدار جناب رفعت مآب خليفو اقليم نامي خداوند به شهنشاهت و شهرياري يڪت شجاعت و مردانگي منتخب فهرست فتوت و فرزانگي ولي نعمت والا شان شوڪت و ثروت نشان حضرت مير صاحب عاليه المراتب جناب امير اما بخش خانصاحب بهادر جي ـ سي ـ او ـ اي والا شان شوڪت رياست خيرپور سنده دام اقبال و جلاله چڪيده خامه نياز شمامه احقر العباد الله سيد مير علينواز شاه علوي شڪارپوري سنده

خسرو تخب عزوشان مير امام بخش خان   والي خيرپور سنده ستوده جهان
ڪوڪب برج بذل و جود گوهر درج اداو لطف   خسرو ند به جسم حشمه ثاني صاحب القران
سرور ڪشور سخا شاه سرير عدلت   مهر سپهر عزجاه بادشه بلند شان
ڪان فضيلت و عطا ابر ڪرامت و ڪرم   شمع سرائي سروري زبده ء جمع خسران
هست وجود اقدسش روضه دهر را بهار   گل بن عدل د رجهان زوست هميشه گلفشان
خسرو تخت عدالت انڪ ز عدل خود به دهر   گرگ درنده را نمود بروه غمه سبان
صورت روست همچوجان سيرت اوست جمله مثل   ديده نه مثل او ديگر چشم فلڪ خدا ڪگان
جائي پناه سروران هست سرائي فيض او   تا به ابد بود او و اسند رسروري مڪان
فضل جهان ز خلقـ او تازه شده چونو بهار   داد بدهر رائي او زينت روضه جهان

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 245

صيت سخاش در جهان رفت ز قاف تا قاف ‏ جود بود بگنج رو در همه وقت قهرمان

كيست كه او هملك جود ديد نظير شه وگر گوك شنيد مثل او داد گردين زمان

سكه زجود عام گشته غني تمام خلق ‏ هيچ نه بيني رز گدا بر در فيض او نشان

خلق خدا ز خلق او گشته تمام مرتهين ‏ شاد شد ارز عنايتش خاطر جمله همگنان

عزم مباركش بد هر هست يقين چمو تيغ تيز فتح و ظفر برائي آن هست چو صقيل نسان

دست مباركش بخلق او گشت تمام

دست مبركش بخلق كرده كرم زحد فزون ‏ درد ز آب عدل او آتش ظلم در جهان

كس نه بود ز سروران همش از ره كرم ‏ خود دوزه اش نداد درهمرو هر بيچ كان

كرد عطا بشر يار قيصر هند و انگلند ‏ همسرائي بعلم و عقل نيست كسي درين زمان

درهم ملك سنده و محند رز كف جود شاه داد ‏ گوهر در و سليه و زر بياكس وهمت باكسان

باد شه خير پرور سنده باد مبارك اين جشن ‏ تاج عطائي حق بود سر سر شاه سائيان

هركه بود زرو ثي رشك حاسد بخت ا دولتش كاه ولش بر آورده جرخ بد شه سنان

باد بجائي زندگي حاصل حاسد تن هلاك ‏ باد بعوض نو بحار للحق و دشمنش خسران

وقت و شمنان او ازيد قهر حق و رسد ‏ تخير حستكي بدل زا رك نيستي بجان

حاسد بد نصيبش از است كمر بكينه رش ‏ حاصل عزم او مباد غير ندامت و زيان

كرده اهام كار او بخت نمود يار ليش ‏ شد بمراد او زمين گشت بكام او زمان

فتح و ظفر بشر يار باد هميشه باركاب ‏ توسن بخت دائما يا دورا بزيران

بوئي سواد نظم من غيرت عود و مشك شد ‏ ماب ثنائي آوشده خامه من گوهر فشان

گشت يقين قبائي سحر راست بقد رشعر من ‏ زان به جهان همي زنه طبل سخنوري عيان

پايه نظم و نثر من هست ز همدا احسان بلند ‏ شد به تن وضاحت از خامه من روان روان

ليك سدج شه نمود كشتي نظم من هراس زانكه خط مدح او هست عميق و بيكران

جاه رفيع او گرفت جاب جوار مشتري ‏ قدر بلند او گذشت برترا اوج آسمان

سخن فلك برونق محفل رو خود قسم ‏ بال ملك به توسن عزم دلش و هد عنان

شاهد بخت شاه راهست فلك چو آئينه ‏ مهر دزان دهد همي از مثل رخش نشان

باد زحادثات دهر شاه نجف دار كفيل ‏ باشد ش از هراس حشر شافع مذنبين ضمان

باد حصار ملك او سوره فتح احمدي ‏ باد معين حال او لطف خدائي دو جهان

علي" نقطه سنج راز وست لطف او ‏ زانكه ز فيض عام او خلق شده ست شادمان

مير صاحب جي د [illegible] ايا شخصيتن سان سندس

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سالهه خلاهه پرخلوص هوندا هو. ان وقت جي هڪ اعليٰ سياسي شخصيت مير چاڪر خان بروهي ضلع جيڪب آباد ۾ مثالي حيثيت رکندڙ هئي، جنهن سان مير صاحب جي دوستي مخلصانه ۽ برادرانه هئي. مير صاحب چاڪر خان جي شهادت تي هڪ نظم فارسي زبان ۾ پنهنجي والهانه محبت جو اظهار ڪيو آهي.

تاريخ شهادت مير چاڪر خان دومڪي از مؤلف۔

واي بربي وفائي دوران — اي او دريغ از فساد اهل زمان

واي افت از جهان امير و ڪبير — سد فوت مير چاڪر خان

انڪ او بود هم مهربان بر خلق — مي نمودي بهر ڪسي رحمان

ابر در رشڪ بود از جودش — سر بجيب از سخا حتئ سبحان

گوئي سبقت ز بود از احباب — بود سردار قوم دومڪيان

بود چاڪر جو چاڪر اول — بي مثل در همه بلوچستان

بي ڪس و بي معين بي يار — شد شهيد از تظلم اخوان

هشر و هم از بلوغ الاول — صبح جمعه روان شد بجنان

من با بهائي خاص عبد الحق — سال وصلش بجستم روز رضوان

گفت رضوان " بعلوي " از سر عقل — باره باد جائي چاڪر خان

<u>بروهي تعلقات :</u>

مير علي نواز علوي نه فقط سنڌ سان جي عظيم شخصيتن جو دلدار هو، پر ملڪ کان ٻاهر به اعليٰ سردار سنڌ سان دوستي ۽ ڳهري واقفيت جو واحد دليل آهي. مير صاحب قابل قدر سياستدان هو. وقت جي انگريز حڪمرانن جي دلين تي سنڌ لاءِ بيحد محبت ۽ عزت جميل هئي. مير صاحب دورانديش شخص هو. پنهنجي اقار ۽ عزت کي وڌائڻ ۽ وڃائڻ جي خيال سان انگريزن جي سياسي پاليسيءَ کان با خبر هو. جنهن ڪري هو پنهنجي ديس خواه دوستن لاءِ انگريزن سان لهه وچڙ رکندو هو. وقت جو بروهي حڪمرانن جي تعريف ۾ چند فارسي ۽ هندي قصيدا تحرير فرمايا آهن. هڪ فارسي نظم هيٺ ڏجي ٿو:

قصيده در مدح و منقبت فيضاب علي القاب حضور ڊبليو۔ ايچ ۔ ليوڪس

(صاحب بهادر آئي ۔ سي ۔ ايس) ڪمشنران سنڌ

جناب ليوڪس صاحب ڪمشنر دوران — خديو جم چشم و صاحب سڪندر شان

نظام مملڪت و خسرو بلند اقبال — علو همت و عالي مڪان و فيض رسان

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

شه سرير شجاعت امير عالي قدر سپهر مڪنت ا وستار آن عزت و شان

شد ز مسکوت او ملک خسروانی پور | ز دو شده رياست چو روضه رضوان
زماه بست چو طوفان درش چو کشتی نوح | بجز در ش نبود در زمانه جائے امان
ز حضرتش ملتمس مدح این طلب علوی | کو او عطائے تو زیاد او کسب مرآن

قصيدهٔ در مدح و منقبت جناب فیضمآب معلے القاب حضور ڈبلیو ایچ لیوکس صاحب بهادر آر
سی ایکمشنرآن سنده دام اقباله. طبعزاد احقر سید محمد جعفر بن سید وارث علوی ساکن شکارپور سنده

جناب لیوکس صاحب کمشنر دوران | خدیو حشم و صاحب سکندر شان
نظام مملکت خسرو بجند اقبال | علو همت و عالی مکان و فیض رسان
سر سریر شجاعت امیر عالی قدر | سپهر مکنت و استار آفتاب شان
دران زمان که خداوندش نمود حاکم سنده | شده است سنده ز الطاف او بسی شادان
ز دست معدلت آثار او جهان آسود | چو مهر کو ده شده وجود او دوران
چنان بحرمت و اقبال حکمرانی کرد | که حکم خود بوجود ش همی بود نازان
چنان بعدل خود این ملک سنده آراست | که هیبت عدل وی از سنده تا بهندوستان
در این زمان بگرفته رخصت یک سال | خود عزم بسیر و دیار انگلستان نماید
بود نیک روان گشت بر سفر با خیر | خدا ش خیر و چو مهر مکان بسر آمدن
بحق ایزد پاداش که این سفر ش | رساندش بقاصد خدائے مهر دو جهان
ز حادثات سفر بهیچ غم مباد گزندش | بود بحفظ خدا از حوادث دوران
نمود در حق دامنش خدا عطا بخشد | بود همیشه ظفر ورزار او خندان
خدا کند که ببین حاکم خجسته خصال | لهذا باز جهان را ازین سفر فرحان

Gul Hayat Institute

عکس تحرير قصيده در مدح ڈبليو ـ ايچ ـ ليوڪس
ڪمشنر سنڌ (ڪليات علوي تان ورتل)

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 248

ازان زمان کہ خدایش نمود حاکم سندھ سراشت سندھ زالطاف او بسي شادان
زدست عدلت آثار او جهان آسود بدرد هرکہ دمے شد وجود او درمان
چنان بہ عدل خود این ملک سندھ را آراست کہ صیت عدل وي از سندھ شد هندوستان
راین زمان خجہ پر خصت یک سال نمود عزم لیبرد یار انگلستان
بروز نیک روان گشت بر سفر با خیر خداش خیر دهد هرمکان بحرآوان

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

( )

بسم الله الرحمن الرحيم

مکتوب اول

در مکتوبات قدسی سمات قدوة اعاظم الراسخین زبدة العرفاء ... قبلهٔ طالبان خدا حضرت ایشان که بنام عمدة الاجاب و اسوة الاصحاب خلیفه امجد میان گل محمد سلمه الله تعالی صدور یافته در بیان شرائط طلب ارادة و تفصیل نسبت بیان ... [illegible]

وغیره ذلک

بسم الله الرحمن الرحيم ... [illegible]

بسم الله الرحمن الرحيم

[illegible]

... آمین

[illegible]

مکتوبات " شاه فقير الله " جو مکتوب اول هن تحرير ۽ عبارت شاه فقير الله جي نالي
حضرت محمد مسعود دائم الشهود پشاور
جي آهي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute - www.drpathan .com # 250

زحادثات سفرهيچ غم مبادگهش — بود هميشه بعمر درزاز او خندان
خدا کند که همين حاکم خجسته خصال — بسند باو ببايد ازين سفر فرحان
شود بحکم خدوند باز حاکم سنده — ازو بکام رسد هرکسي زخود رد وکلان
بدوستان وي از لطف حق رسد شادي — بدشمنان وي از قهر حق رسد خران
بضرب تيغ حوارث نجاک يکسان باد — سير يکه منحرف از حکم او شود يک آن
مرار جاست فراوان ازان غريب نواز — که عرض من با جا بت رساند آن خاقان
بهر مکان زمن خسته او نمايد ياد — کند نه هيچ گهه او فرامش از احسان
بمن زراه کرم اوزهد همين انعام — که لطف خود بکند برمن آشکار و نهان
چه راکه داد خدا دسترس ورا البيار — بدفع درد وغم ما خداش بواد توان
هميشه از سر اخلاص نبده "علي" را — دعائي دولت و اقبال اوست ورد و زبان

مير صاحب جي شخصيت بين الاقوامي شهرت رکندڙ هئي • جيتوڻيڪ مير صاحب جا وڏا اصل ۾ افغانستان جا رهاڪو هئا • انهيءَ سلسلي جي هڪ شاخ حصارڪ (جلال آباد) ۾ هنوقت تائين آباد آهي • افغانستان سان آبائي محبت رهڻ سبان تعلقات اتان جي عالمن بزرگن ۽ وقت جي حڪمرانن سان پيوسته رهندي آئي •
ان دور جي افغاني بادشاه ، امير حبيب الله خان ولد امير عبدالرحمٰن خان جي زماني ۾ مير علينواز ديني ڪتاب "الفتارة لا اهل الاشارة" مسئله "تشهدين" تي هڪ تحقيقي ڪتاب تصنيف ڪيو • ان ڪتاب جي روشنيءَ ۾ مير صاحب ۽ امير حبيب الله خان جي وچ ۾ هڪ خاص ۽ اهم ترين تعلق پيدا ٿيو • ڪتاب هذا جي محققيءَ مدلل دعويٰ جي مقبوليت بعد "مسئله تشهدين" جي باري مخالفت جو پاس ڪيل قانون واپس ورتو ۽ مسئله جي حق موافقت ۾ تائيد ڪري توبه تائب ٿيو • اها علميت ۽ عالمانه تصنيف مير علي نواز جي هئي جنهن "مناظره" ۽ "مقابله" ۾ ڪامراني ۽ ڪاميابي حاصل ڪئي • تنهنجي ۾ درجه ڪمال جو ڪتاب مهيا ڪري ديني ۽ مذهبي تبليغ و اشاعت جو فرض ادا ڪري ملت محمديءَ تي احسان ڪري اجر اعظم حاصل ڪيو • مذڪور ڪتاب جو جامع احوال "تصنيفات" جي باب ۾ ڏنل آهي •
مير علي نواز پنهنجي دور جو اديب ، عالم ، بزرگ ، استاد الشعراءُ ، حڪيم مسيح الزمان ، خدا دوست ، مخير ، دانا ، سياستدان ، مصلح ۽ مصنف شخص هو • ۽ پنهنجي وقت ۾ اعزازي فهرست [illegible] صاحب پنهنجي سڄي زندگيءَ جي

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

هر شعبہ حيات ۾ بينظير ڪارناما ڪري ڏيکاريا جنھن جو مثال بي مثال آهي.
ڪتاب " مڪتوبات شاه فقير الله علوي " جنھنجو سهيڙيندڙ ، سمجهيندڙ ۽ سنواريندڙ مير علي نواز علوي آهي. مذڪور ڪتاب کي ترتيب ڏيئي شايع به هن بزرگ ڪرايو آهي. هن ادبي شاهڪار مان وقت جي علماءُ ڪرام ، بزرگن ، بادشاهن شيخ المشائخ ، معتقدن ۽ مريدن سان تعلقات جي پوري پوري خبر ملي ٿي. مير علي نواز علوي جي هن اهم ترين ڪارنامو کي فراموش ڪري نٿو سگهجي.

"مڪتوبات" جيتوڻيڪ شاه فقير الله جا آهن ، تاهم انهن مان حقيقت جو اهو راز معلوم ٿئي ٿو ته علويه خاندان جو مرتبو نهايت بلندي تي هو.

هن ڪتاب مان چند مڪتوبات ڏيئي ٻي جا نه ٿيندا پر ان سان گڏ وقت جي وڏن ماڻهن سان تعلقات جي همه گير حيثيت ۾ بين الاقوامي شهرت نمايان ٿيندي.

مڪتوب اول ص ۲

از مڪتوبات قدسي قدوه العلماءُ الراسخين زبده العرفان الڪاملين المڪملين قبلہ طالبان خدا حضرت ايشان ماڪہ بنام عمده الاحباب داستوه الاصحاب خليفہ امجد ميان گل محمد سلمہ الله تعاليٰ ....

مڪتوب دوم ص ۲۷

از مڪتوبات قدسي سمات حضرت قبلہ طالبان خدا حضرت ايشان ماڪہ بنام اخوند

1 ملا صاحبداد صدور يافتہ در بيان تحقيقہ معنيٰ وجود اطلاقہ آن بزدات حقہ سبحانہ و تعاليٰ بنا بر اصطلاح صوفيہ صافيہ............

(نـــوٽ) هن مڪتوبات ۾ نقره ۾ سلوڪ جي منزلن جو خاڪو يا جدول ڏنل آهي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

مڪتوبات " شاه فقير الله علوي " ۾ ص ٢٧ تي جدول
" علم الدني درجات صوفيه

ڪتاب ٢ مڪتوبات " شاه فقير الله علوي " مان مڪتوب هردهم

(١) سلطان احمد شاه ابدالي ڏانهن لکيل آهي.

(٢) مڪتوب هفدهم شيخ محمد صالح وعظمت نجابت خان ڏانهن لکيل آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

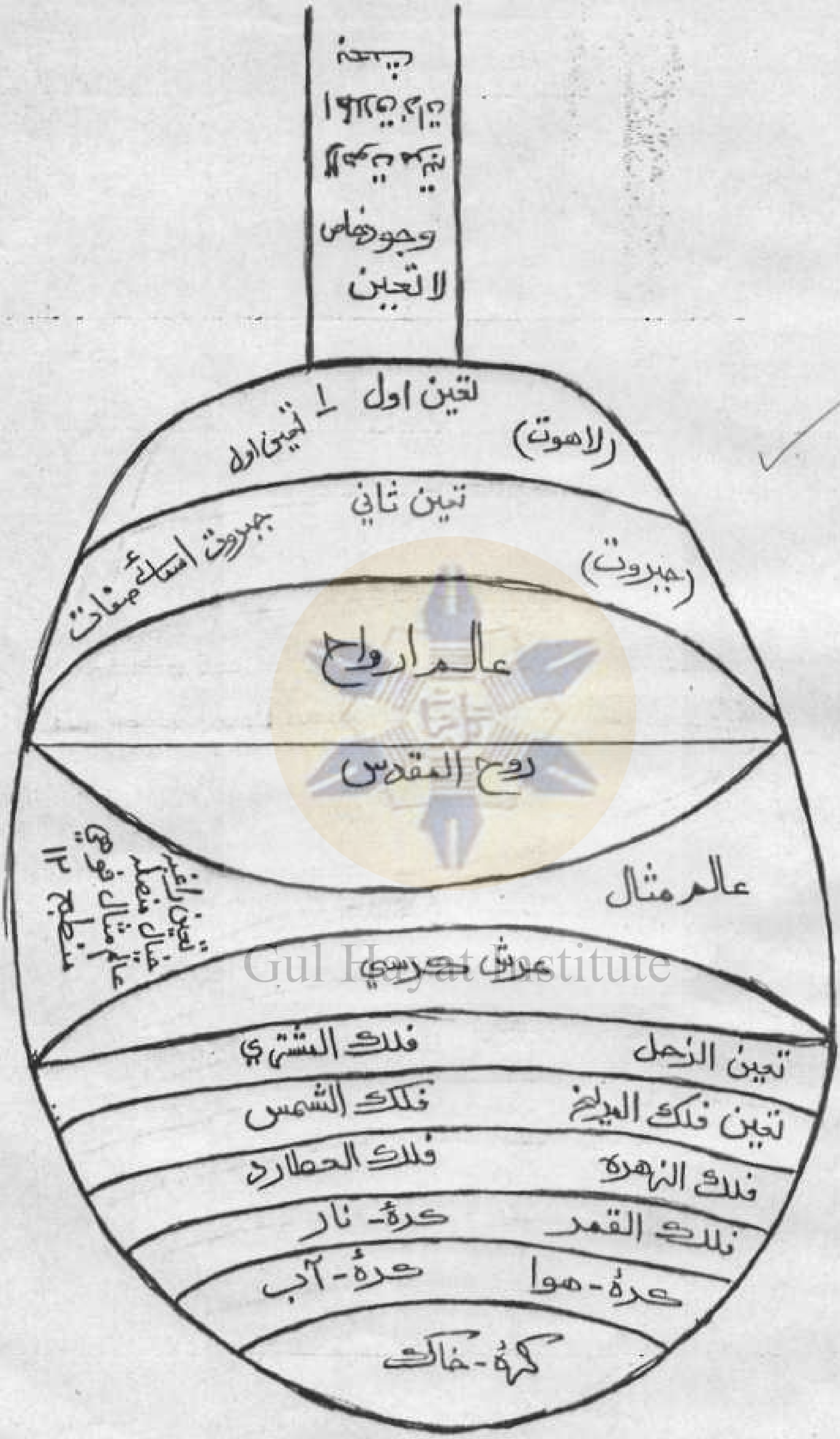

فقر ۽ سلوڪ جي منزلن جي جدول جو فوٽو مذڪور ڪتاب جي تصويري آلبم سان شامل آهي.
(مصنف)

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 254

مکتوب هفتم ص ٤١

ازمکتوبات قدسي سمات قبله طلا لبان خدا حضرت ايشان ماکه بنام سيادت و نقابت پناه مرحوم سيد مير مرتضي سيوستاني ....

مکتوب هشم ص ٤٨

ازمکتوبات قدسي عمات قبله طالبان خدا حضرت ايشان ماکه بنام فضيلت پناه بيان فرح الدين عربساکن قندهار در بيان علم الدني .....

مکتوب نهم ص ٨٨

ازمکتوبات قدسي سمات قبله طا لبان خدا ايشان ماکه بنام فضيلت پناه ملاعبدالله کاکر صدور يافته دربيان تحقيقات لايقه و بيان کشف و الهام وما يتعلق بها . ...

مکتوب يازدهم ص ٩٥

ازمکتوبات قدسي سمات قبله طالبان خدا حضرت ايشان در جواب مکتوب شيخ محمد مير داد قاري عرب امام مصلي حنيفه صدور يافته

مکتوب دوازدهم ص ٩٦

ازمکتوبات قدسي سمات قبله طالبان خدا حضرت ايشان ماک بنام ملا صلاح بستي کوتي صدور يافته

Gul Hayat Institute

مکتوب شاتردهم ص ١٠١ - ١٠٢

ازمکتوبات قدسي سمات قبله طالبان خدا حضرت ايشان ماکه بنام فضائل پنايان هريک محمد نور، وعثمان خان و محمد حسين صدور يافته دربيان آن که هرعطي که بوفق حکم شارع کرده آيد داخل ذکر خدا ست تحريص بکثرت ذکر و ماينا سب ذلک

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

مکتوب هفتمه ص ۱۰۲

از مکتوب قدسي سمات طالبان خدا ایشان ماک بناه قدوه السلاطین عظام شاه دوران
احمد شاه ابدالي در دران علیه الرحمه والغفران صدور یافته ...

مکتوب بیست ویکم ص ۱۰۲ (هشردهم ص)

از مکتوبات قدسي سمات قبله طالبان خدا حضرت ایشان ماک بناه محمد صالح و
عظمت خان و محمد افضل و نجابت خان صدور یافته

مکتوب بیست و یکم ص ۱۰۶

از مکتوبات قدسي سمات قبله طالبان خدا حضرت ایشان ماک مخدوم محمد معین
تتوي صدور یافته در تحزن وانسوس باهتمام خبر رحلت پیر خود حضرت میان
محمد مسعود پشاوري .....

مکتوب بیست وششم ص ۱۰۸

از مکتوبات قدسي سمات قبله طالبان خدا حضرت ایشان ماک بناه قدوه امراء
عظام محبت خان والي ریاست مکران در بیان بشارت بر ظفر یافتن بر بلوچستان
کیچ مکران دامي بواقع صادق .....

Gul Hayat Institute

مکتوب سي و هشتم ص ۱۲۰

از مکتوبات قدسي سمات قبله طالبان خدا حضرت ایشان ماک بناه امیر الامرا
العظام محمد سرفراز خان جاکم سنده صدور یافته جواب عریضه اوکه متضمن مثلیت
دعوات و تصرفات بود و بیان انکه فقر از تجلیات جلالیه و جمالیه لذت تام میگیرند
و در سراء و ضراء بریک حال مي باشند هچگونه تلونیات عالم دامنگیر ایشان نمي
گردد و مانیاسب دلک

مکتوب چهل و سیوم ص ۱۵۳

از مکتوبات قدسي سمات قبله طالبان خدا حضرت الیشان ماک بناه قدوه اهل
صفر سید محمد اهل وفا ساکن لکهي صدور یافته دربیان طریقه القراءت اسمي
از اسماء الله تعالی و تحقیق مع احصارک در حدیه شریف ورود شده است بطور علماء
صوفیه و عربي مع ذکر اقوال مختلفه اهل صروف و ما یناسب بذلک

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

مکتوب پنجاهم ص ۲۲۱

از مکتوبات قدسي سمات قبله طالبان خدا حضرت ایشان ما بفضیلت پناه محمد یعقوب ساکن هالا کنډي در تحقیقه معني قول شیخ اکبر مي محیا الدین بن عربي ..

مکتوب پنجاه ویکم ص ۲۳۰

از مکتوبات قدسي سمات قبله طالبان خدا حضرت ایشان ما ایضا با حضرت خدیه فقیر محمد فاضل در حقیقت " شهود " شاهده ونصال علم حصولي و حضوري و فنا و بقا وبیان مرتبه قاب قوسین او ادنی .....

مکتوب پنجاه وششم ص ۲۷۰

از مکتوبات قدسي سمات قبله طالبان خدا حضرت بیشان ماک بناه وزیر اعظام شاه ولي خان علیه الغفران صدور یافته در جوب عریضه که متضمن راسال ایک رقعه مبارک مطاع و تفویت بادشاه عالم پناه احمد شاه درد ران علیه الرحمته والغفران بوده و ماتیاسب ذلك

مکتوب شصتم ص ۲۷٦

از مکتوبات قدسي سمات قبله طالبان خدا حضرت ایشان ما بملا عبد الله خرقه پوش قندهاري در بیان هیئته جلوس وآداب آن ذکر بعض شمایل حضرت رسالت منزلت علیه الصلواه وشناختن بعض اصال تصدیه او علیه الصلواه والسلام و تحقیقه اقتداه در بیان آنها و معرفت سایرا فعال واحکام آنها بع الاختصار ومانیاسب ذلك ..

مکتوب شصت و دوئم ص ۲۸۱

از مکتوبات قدسي سمات حضرت قطب القطاب شیخ المشائخ احید عصره و زمانه فرید وقت داده نه حضرت ایشان ماکه بجانب عمده الخونین غلامه محمد نصیر خان صدور یافته ..

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 257

هي ته اها مهر آهي، جيڪا ميرعلي نوازعلوي "رح" پنهنجي خط وڪتابت وقت استعمال ڪندو هو.

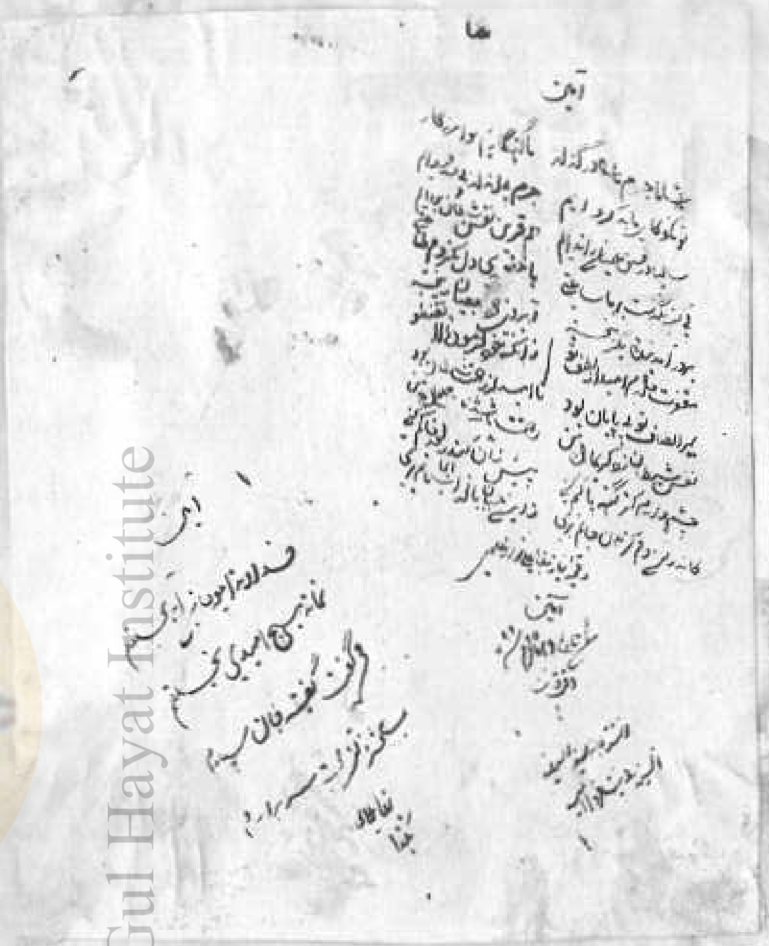

هي هٿ اکر ميان علينوازعلوي "رح" جا آهن.
هن عبارت جي تاريخ ٢٩ محرم ١٢٨٦ هجري آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

نوٽ : هن مڪتوب جو تعلق محمد نصير خان واليءِ رياست خاران سان آهي. هن اقتباس مان واضح ٿئي ٿو ته وقت جا عالم فقيه ، بزرگ ، امير وزير ۽ بادشاه شاه فقيرالله علوي جا معتقد ۽ مريد هئا . انهيءَ عقيدت جي بنياد تي ميرعلي نواز به انهن يا انهن جي پوين سان تعلقات برقرار رکندو آيو.

خط و ڪتابت : جي سلسلي ۾ ميرعلي نواز پنهنجي نالي جي مهر (Stamp) استعمال ڪندو هو انهيءَ مهر تي

" سيد ميرعلي نواز شاه علوي ١٣١٣ هه " لکيل آهي

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

"شمس العلماء ميرزا قليچ بيگ"

(١٢٧٠هه - ١٣٤٨ هه)

در حلقهء بيدلان ولي را درياب   از شمع فسردهء محفلي را درياب
باخويش چه انديشهء باطل داري   اي مست غرور حاصلي درياب

مهراڻ جي ماٿريءَ جي مرد، خيز خطي ۾ انهن بزرگ هستين جنم ورتو جن واديءَ سنڌ جي سونهن ۾ سوڀيا ۾ چار چنڊ لڳايا ۽ سنڌ جي سطح ارضيءَ تي آفتاب ٿي ابريا. جنهن مان شمس العلماء ميرزا قليچ بيگ جي باعظمت آفرينش سنڌ جي شان شوڪت کي عروج باڪمال تي پهچايو. ميرزا صاحب، سيد ميرعلي نوازعلوي شڪارپوري جو همعصر ۽ قريبي دلي دوست هيو. تنهن کري ضروري آهي ته سندس مختصر احوال ڏيئي مقصد جي اوڻائي کي پورو ڪيون.

حسب ونسب ۽ خاندان :

ميرزا قليچ بيگ جا وڏا اصل جارجيا (گرجستان) جا رهاڪو هئا. سندن مذهب عيسائي هو. ميرزا صاحب جي والد بزرگ جو پهريون (عيسائي مذهب ۾) نالو سدني هو: مسلمان ٿيڻ بعد سندس نالو ميرزا فريدون بيگ هو. "ايران" ۽ "روس" جي جنگين سبب ميرزا فريدون بيگ پنهنجي وطن کي خيرباد چئي "ايران" ۾ اچي مقيم ٿيو. جتان قيد الماء جي ڪشش ۾ کهي اچي حيدرآباد (سنڌ) ۾ پهتو. حيدرآباد جي اويرندي طرف ڳوٺ ٽنڊ ي ٺوڙهي ۾ هميشه لاءِ مقيم ٿي ويٺو. جتي مير ڪرم علي خان ٽالپر جي سائي عطفت عاطفت هيٺ پرورش حاصل ڪيائين. ان وقت مير صاحب جي دربار ۾ هڪ جارجي خاندان جو فرد ميرزا خسرو بيگ به رهندو هو. ميرزا فريدون بيگ جي شادي به ميرزا خسرو بيگ جي نياڻي سان ڪرايائين. ميرزا فريدون بيگ کي ٧ پٽ پيدا ٿيا، انهن ستن مان ستاره قطب ميرزا قليچ بيگ ئي هيو: جنهن جي نورانيت نه فقط مشرق کي منور ڪيو، پر ان جي دور رس چمڪ، مغرب تي به سايه وجهي ڇڏي هئي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ولادت :

ميرزا صاحب جي حياتي جو احوال " قرب قليچ " (١) " حيات قليچ " (٢) سائو پن يا ڪارو پنو (٣) ۽ يادگيريون (٤) ڪتابن مان ميرزا صاحب جي هيٺين لفظن مان معلوم ٿئي ٿي.

پيا ٻارجمن، ٻاڦ روئن، خوش ٿي کلن پيا. روئندي آئون جميس پڻ ڏٺو مون روئندي ٻين کي. پيدا آئون محرم ۾ ٿيس، جوٿين هئي تاريخ وارِ ويلا ۾ هئي جي ٻولي مون ٻڌي روئندي (٥) ميرزا صاحب جي ولادت ۴ - محرم الحرام ١٢٧٠ هه ٽنڊي ٺوڙهي (حيدرآباد) ۾ واقع ٿي. حضرت علامه دائود پوٽه صاحب رقمطراز آهي ته " ميرزا صاحب جي وفات ١٩٢٩ع ۾ ٨٠ ورهين جي ڄمار ۾ ٿي " (٦) مسٽر موتيرام ايس راموائي لکي ٿو ته " ميرزا صاحب ١٩٢٩ع ۾ ٧٦ سالن جي عمر ۾ وفات ڪئي " (٧) ميرزا گل حسن " احسن " ڪربلائي ميرزا صاحب جي ولادت ۴ - محرم الحرام ١٢٧٠ لکي آهي (٨) جا بلڪل درست ۽ سچي آهي.

Gul Hayat Institute

(١) قرب قليچ - محمد صديق مسافر

(٢) حيات قليچ - همايون بيگ

(٣) سائو پن يا ڪارو پنو : - قليچ بيگ (خودنوشت سوانح عمري) آهي

(٤) يادگيريون : ميرزا قليچ بيگ (پاڻتي ميرزا سيدني بيگ جي فرمائش تي ١٩١٩ع ۾ تحرير ڪيو).

(٥) خود نوشته سوانح حيات ميرزا قليچ بيگ (سائو پن يا ڪارو پنو) ولادت ۴ - محرم الحرام ١٢٧٠ هه.

(٦) بقول علامه دائود پوٽه : ميرزا قليچ بيگ ١٩٢٩ع ۾ ٨٠ ورهين جي عمر ۾ وفات ڪيئي. جنهن موجب ولادت ١٨٤٩ع ۾ ٿي هئي؟ رساله نئين زندگي ١٩٥٨ع ص ۴

(٧) بقول موتيرام ايس راموائي - ميرزا صاحب ١٩٢٩ع ۾ ٧٦ ورهين ۾ وفات ڪئي. (جنهن موجب ولادت ١٨٥٣ع ٿئي ٿي) مضمون نئين زندگي جولاءِ ١٩٥٦ع ص ١٠

(٨) قبول ميرزا گل حسن " احسن " ڪربلائي : ولادت جي تاريخ ۴ محرم ١٢٧٠ هه ڏني آهي. جا بلڪل درست ۽ سچي آهي. مضمون نئين زندگي جولاءِ ١٩٥٦ع ص - ٦

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 261

ابتدائي تعليم :

ميرزا صاحب (خود نوشت سوانح عمري ۾) لکي ٿو ته " ٻهرايائين آئون ۽ اروعليقلي بيگ، آخوند شفيع محمد وٽ قرآن شريف پڙهندا هئاسون . ان بعد وچي سنڌي اسڪول ۾ ويٺاسون . ڏهائي پنڌ ويندا هئاسون . ڪ مونکي ياد آهي ته هڪڙو نوڪر جهو قريشي، اسان سان گڏ جي اسڪول ۾ هلندو هو ۽ سارو ڏينهن اتي ويٺو هوندو هو، شام جو گڏجي اسان سان گڏ جي ايندو هو . ننڍي هوندي، جڏهن اسڪول ويندا هئاسون تڏهن گهوڙي ڪان نڪرندا هئاسون . ته گهوڙي ڪان ٿلهيءَ جي ٿڙ تائين ميدان لڳو پيو هوندو هو . اسين صبح جو سويل گهوڙن نڪري انيدا هئاسين ته پڙهايائين آخوند ولي محمد جي جاءِ تي ويندا هئاسين، اتي ويهي پڙهندا هئاسين . آخوند صاحب کوٽجي درجي ويجهو ڪمانگرن جي ۾ شاشارن واري مسجد وٽ رهندو هو .

ڏهين ٻجي ڏاري وري آخوند صاحب سان گڏ ڏي وري اسڪول ۾ ويندا هئاسين . آخوند صاحب کان بعد وري قاضي حاجي احمد وٽ فارسي پڙهڻ لاءِ ويندا هئاسين . انگريزي وري ماتر ڪشوراءِ جي گهروجي پڙهندا هئاسين، اهو ماستر ڏاڍو چڱو هو، اسان کي گهڻو پيار ڪندو هو ۽ پسند ڪندو هو . آخوند وٽ مستر جوهڙمل ۾ ٻيا گهڻا وري ديوان به پڙهيا هئا . آخوند صاحب ڏاڍيون مارون ڏنيون هيون . ميرزا صاحب پڙهڻ سان پنهنجي سڪ جو به احوال ڏنو آهي جنهن ۾ " سرُندو ۽ ستار سکيائين، رهائش متعلق فرمائي ٿو ته " حيدرآباد کان ڪراچيءَ ۾ رهڻ زياده ٿيندو هو . اسڪول ۾ فارسيءَ جو استاد (Persian teacher) ٿيس . پوءِ وري ڪيهتر صاحب جي حڪم موجب مختيارڪاريءَ جو ڪم به سکندو رهيس . تڏهن لالا گيان چند مختيارڪار هو . ۽ مستر فرامرز هيڊ منشي هو . ڪاڻي دروٽ مختيارڪاري هئي . نوڪري وارن ڏينهن ۾ ته پڙهايائين، " شورلي محبت "" شرلي محبت" جو مختيارڪار ٿيس . پوءِ "ميهڙ" ، " ڪڪڙ" ، جو به تڏهن ميهڙ ۾ ويزن تي مستر پاروطل شيوائي به ڊپٽي ڪليڪٽر هو . " واره" " نصيرآباد " "جوهي" "گهوٽڪي" ۾ روهڙي تعلقن ۾ به مختيارڪار رهيس . پوءِ ڊپٽي ڪليڪٽر پڙهايائين، " شڪارپور" ، ۾ سٽي ج مئجسٽريٽ ٿيس پوءِ "لاڙڪاڻي" جو ڊپٽي ڪليڪٽر ٿيس . تڏهن ڪليڪٽر " ميهو" صاحب ۽ ڪمشنر "جيمس" هو . پوءِ ٿورا ڏينهن " سيوهڻ" ، "ٺٽي" " شاه بندر" جيڪب آباد "

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 262

جو ٻه پٽي ڪليڪٽر به هوس، ۽ ٺرپارڪر ۾ به ٻه پٽي ڪليڪٽر ٿي رهيس. قادرداد خان جي وزير ٿيڻ تي پڻ نوشهري ۾ وڃڻ ۳ ورهيه ٻه پٽي ڪليڪٽر به هوس. ۽ ٿورا ڏينهن هالا ۾ وڃڻ جي به چارج هيم. پڻ ڪوٽڙي ۾ وڃڻ جو ٻه پٽي ڪليڪٽر هئس. جتي ٿو ورهين ڪان پڻ پينشن ورتم. " ميرزا صاحب پنهنجي نوڪري بابت ۽ ان ڪان پوءِ پنهنجي مشغوليت بابت هڪ شعر ۾ فرمائي ٿو:

" نوڪري ۾ ماستر مختيارڪار ۽ ٻه پٽي
پوءِ ٿيس آئون پينشنر محنت ڪنان آجو ٿيس
پڻ ٿيس شاعر، مصنف، غزل گو ۽ خوش نويس
تيز رو تحرير ۽ تقرير ۾ گونگو ٿيس"

ميرزا صاحب، ۱۹۱۸ع کان آخري دم تائين تصنيف ۽ تاليف ۾ مشغول رهڻ لڳو. ميرزا صاحب ۲٦ محرم الحرام سنه ۱۳۴۸ هجريءَ ۾ وفات ڪئي. ميرزا صاحب پنهنجي زندگيءَ جا ۷۸ ورهيه يا ڀڄار پورا ڪري الله ڪي پيارو ٿيو.

شخصيت :

ميرزا صاحب بلند اخلاق، باوقار ۽ علمي ڪردار جو مالڪ هو. ضبط، تحمل ۽ بردباري سندس فياض طبيعت جا زيور هئا. تواضع ۽ نهٺائي سندس شيوه فطرت هئي.

" تواضع زگردن فرازان نکوست
گدا اگر تواضع کند خوي اوست "

ميرزا صاحب نهايت حليم سڀاءَ جو شخص هو. تمام گهٽ ڳالهائيندو هو. ڪم گوئيءَ جي صفت سان سينگاريل آهو. ڪنهن کي به گهٽ وڌ ڪونه ڳالهائيندو هو. اهڙي صابرين طبيعت سان هر دل جو دلاور ۽ عزيز القلب هو.

" ڪم گوي به جز مصلحت خويش مگوي
چيزي که نپرسند تو پيش مگوي
گوش تو دو دادند قرباني يکي
يعني دو بشنو و يکي بيش مگوي "

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 263

ميرزا صاحب عابد، پرهيزگار، متقي ۽ ديندار شخص هو. پنهنجي وقت جو عالمن جي صف اول ۾ شمار ٿيندو هو. وٽس علم ۽ فيض جو بي بها خزانو موجود هو. پاڪيزه خيالن ۾ رهڻ سان سندس دل روشن هئي. فرصت جي وقت ۾ سدائين عبادت ۾ رهندو هو. پاڻ نيڪ دل ، نيڪ نيت ۽ خدا دوست بزرگ هو.

علمي ۽ ادبي خدمتون :

ميرزا صاحب پنهنجي حياتي علمي و ادبي خدمت ۾ وقف ڪئي. ننڍي واري زماني کان ئي تحريري ڪم هٿ ۾ ڪنيون. هيءَ ادبي شوق ميرزا صاحب کي ننڍپڻ کان ئي هوندو هو. ايتري قدر جو ستن - اٺن سالن جي عمر ۾ ننڍا ننڍا سنڌي بيت ٺاهي وٺندو هو ۽ اهي والد بزرگ ۽ پنهنجي ناني کي اصلاح خاطر ڏيکاريندو هو. اهي بزرگ هنجي جواهرن جي ڏورڻ چمڪ ڏسي داد ڏيندا هئا.

ميرزا صاحب سنڌي ادب سمجهندو هو ۽ ان جو سچو خدمتگار هو ۽ کيس جامع الادب ڪوٺجي ته به روا آهي. هن اوچ ۽ فياض شخص سنڌي ادب جي فراوانيءَ خاطر سنڌي جو سرمايو گڏ ڪري فيض جو گنج ڇڏيو. هنجي تحرير ڪنهن هڪ اڌ موضوع تي نه هئي پر هن ڪامل بزرگ جي هر شعبي تي پنهنجا جوهر ڏيکاريا آهن. اهڙن مختلف موضوعن مان ادب (Literature) تاريخ (History) لغت (Dictionary) ناٽڪ (Drama) " افسانه " ناول (Novil) جغرافيه (Geography) سوانح عمري (Biography) اقتصاديات (Economics) زراعت (Agriculture) تصوف (Spritual theory of human beings) مذهب (Religion) سائنس (Science) شهريت (Civics) سياست (Politics) وغيره ......

موضوعن کان سواءِ ٻين به گهڻن ئي پهلوئن تي قلم هلايائين. ميرزا صاحب جي زندگيءَ جو محبوب مشغلو علمي، ادبي تحقيق ۽ تدقيق هو، جنهن کي هن فياض بزرگ جي محنت ۽ مشقت ادبي تاريخ ۾ مثال ملڻ بي نظير آهي. ميرزا صاحب اڄ دور جي ادبي سرمايي جي قلت کي پوري ڪري قلمي سخا جو ثواب حاصل ڪيو. هيءَ اها دوانديڻ شخصيت هئي، جنهن سنڌي ٻوليءَ جي خدمت ۾ هزارها دنيوي تمنائن ۽ آرزوئن کي هڪ پاسي رکي ... راهه ... متاخرين اِلهه شاهه راهه ٻڌائي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 264

اهو ۽ ادبي مشغلو سنڌس قلم جي رواني ۽ محنت جو ڳڻڀل مرڪب اڄ به سنڌي نسل جي هر ذي شعور فرد لاءِ باعث فخر آهي. ان جو اندازو هر اهل دل ڪري سگهندو.

ميرزا صاحب پنهنجي وقت ۽ زماني جي ڪٺن تڪليفن مان گذريو هوندو، هن علمي جاکوڙ ۾ ڪيتري تڪليف ڪي منهن ڏنو هوندو. ان جو اندازو مؤلف يا مصنف جو معيار ئي ڪري سگهندو.

ميرزا صاحب جي تصنيفات ٿي سَوُڪان به مٿي آهن. انهن مان ڪيترا ڪتاب ڇپجي چڪا آهن ۽ ڪيترا قلمي صورت ۾ آهن. چند ڪتاب جا نالا يڪ مشت نمونه خروار بمصداق هيٺ ڏجن ٿا.

ترجمه: ميرزا صاحب انگريزي ڪتابن جا ترجمه ڪيا آهن انهن مان "ناٽڪ" ۽ "ناول" جا ڪتاب: (١) دلارام (٢) خورشيد (٣) شاه ايليا وغيره.......

علم ادب: (١) تحفة النسوان (٢) مقالا الحڪمت (٣) خود ياوري (٤) اخلاق النساءِ (٥) فرائض انساني (٦) تهذيب اخلاق (٧) جواهر الاخلاق (٨) گلشن اخلاق (٩) زينت (١٠) سائو پن ڪارو پنو (١١) ياد گيرون (سوانح حيات)

نظم: (١٢) چندن هار (١٣) ديوان قليچ وغيره ....

سنڌي ويا ڪارڻ (١٤) ١ (١٥) ٢ (١٦) ٣ حصو فارسي ڪتاب، اردو ڪتاب وغيره به سڪيل آهن.

"ميرزا صاحب جي شاعري تي هڪ نظر"

ميرزا صاحب جي ادبي شاهه پارن ۽ ڪارنامن ڪي خيال ۾ رکبو ته مختلف نمونن جا مختلف موضوع نظر ايندا؛ جن تي جدا ضخيم ڪتاب لکي سگهجي ٿو.

ميرزا صاحب جي جمله ڪلام کي ٽن حصن ۾ تقسيم ڪري مختصر وضاحت ڪجي ٿي.

(١) اخلاق

(٢) نصيحت

(٣) عشق

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 265

ميرزا صاحب جي شاعري پاڪيزه بنياد تي، بيهٽل نظر اچي ٿي. جو دنيا جي زياده تر ترقي يافته زبان جو سرمايو آهي. سندس ڪلام قديم ۽ جديد دور جي وچتي بيهٽل آهي: جنهن ۾ "وچولي" دور جي علمي ۽ ادبي تحقيق موجود آهي. جيئن ته هين ميرزا صاحب کي قديم شاعرن جي آخري شمار ڪجي ۽ جديد شاعرن جي شروعات ۾ شمار ڪجي ته ڪا بيجا نه ٿيندو.

ميرزا صاحب جو ڪلام، "غزل"، "قصيده"، "مثنوي"، "رباعي"، "مسدس"، "مخمس"، "قطعات"، "فرد"، "مستزاد"، وغيره آهي جنهن سڀني اصناف سخن تي طبع آزمائي جو بحر بي ڪران آهي.

(١) اخلاق:

ميرزا صاحب مجسمه، اخلاق انسان هو. هونئن به فطري اصول آهي ته شاعر تي طبيعت جا اثر گهرو هوندو آهي: ۽ شعر ۽ ان جي آئينه داري نمايان ٿئي ٿي. اخلاق ۽ اخلاقي تعليم کي نظر ۾ رکندي جن لفظن سان نصيحت ڪئي ويئي آهي: سي لفظ انتهائي خلوص، نيڪ نيتيءَ جي راه ڏيکارين ٿا. ائينده نسلن کي اخلاق سيکارڻ جو سبق ڏنو ويو آهي.

هڪ هنڌ فرمائي ٿو.

"رحم جهڙي نا هي ڪا شيءِ عجيب
رحم هر انسان کي شل ٿئي نصيب
پاڻ ٿيو جڳ ۾ ارحم الراحمين
انبياءُ ٿيا رحمت اللعالمين"

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

اخلاقي تعليم تي نظر ڪندي انسان جي فخر تي هدايت بخشي
ٿو ته دولت ۽ مال جي فراواني انسان کي اخلاق کان دور ڪري ۽ وڏو وهڪري ٿي.
تنهنڪري انسان ان تي اعتبار نه ڪري ڇو ته اها اچڻي وڃڻي شيءِ آهي.

" فخر دولت تي نه ڪر اي دل خدا جي واسطي
مال ملڪ ۽ تاج ۽ تخت آهن فنا جي واسطي
لنڊ ۽ احسان هر ڪنهن تي جڳائي ٿو ڪرڻ
سرڪشي ڪر جي ڇڏڻ، شرم و حيا جي واسطي"

ميرزا صاحب زالن ۽ ٻارن جي اخلاقي تعليم کان غافل نظر نٿو اچي
پر انهن لاءِ به " نثر خواه " نظم " ۾ هدايتون ڏنيون آهن. زالن کي نصيحت
ڪندي مغربي فيشن جي تقليد ۽ آزادي جي فخر کي روڪڻ لاءِ موعظانه رنگ ۾ هدايت
ڏني ٿو: شعر ۾ حالن جي زيورن جو اصلاحي ڏيکاءُ هن ريت ڪيو آهي:

" ياد رک منهن جي نصيحت ، سمجهه سي زيور سچا
دين دنيا جي ڀلائي جن سان ٿئي حاصل ڀچا
"ڏانوڻي " ڏاهپ جي پياري تون مٿي تي رک مدام
جنهن سان [illegible] خواص و عام
وچه سچائي جون، سڳيون ، وارن ۾ ميڙهي تون ڪٽي
تن جا " چوٽي ڦل " چڪائي جا رکن خوبي گهڻي
پاپ تون پرهيز جا ، " پنڙا " ڪهڙائي جان -- من
وعظ جون " واليون " نصيحت جون وجهج " نسبيون " ڪنن
نڪ ۾ نٿ ٿي ، "ننگ " ۽ ناموس جي پياري لڳي
" بيره " جو بولوءِ " بينسر " پڻ ڀلي تنهن سان رهي
جي پڄين گهڻا ڳچ ۾ ڳچا قرب جي " هنمال " پاءِ

ديند اري جي به " دهري " آه لازم تنهن اي لاءِ
بانهن ۾ بانهن جي " بانهين " وارثن جي لاءِ وجهي
سرد بازيءَ جا به " بازوبند " تون بهتر سمجهي

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

۽ ڪرائي ۽ " ڪنگڻ " گھجي ڪمائي لاءِ پاڻ

پيار جون " پونچيون " انهن سان گڏ وجهين تا پڻ جڳاءِ

آڪرين ۽ وجھ ؟ بنديون " ميٺ ۽ محبت جون سدا

تا ڪھڙن ٿوڪي گھٽو ، تنهنجا عزيز و اقربا

پوءِ پيهون ۽ ڇ وجھج " پازيب " پاڪائي جا ٿون

تن سان " نيڪيءَ " جا نورا ۽ قناعت جون ڪڙيون " .

ميرزا صاحب علمي معياري جي بلند ۽ برتريءَ لاءِ تبليغي انداز ۾ هدايت ڪندي فرمائي ٿو :

علم مايو آهي شرافت جو

علم پايو آهي جهالت جو

علم انسان جي آهي عزت

علم دنيا ۽ دين جي دولت

اخلاق انسان جي زندگيءَ جو زيور آهي ۽ سچائي هڪ لباس آهي . جو حياتيءَ جي ڏينهن ۾ انسان کي ڪامل بڻائي ٿو ، سچائيءَ کي عبادت جو درجو ڏيئي شاعران کي هيٺين نموني بيان ڪيو آ :

" سچ سچائي وڏي عبادت آهه

ان مان دارين جي سعادت آهي . "

سچائي جي سعادت حاصل ڪرڻ لاءِ جنهن ڏڍي جي ضرورت محسوس ٿئي وجي ٿي ، سو " صبر " ۽ شڪر " آهي . جئين ڪنهن داناءَ جو قول آهي ته

" صبر جن جو سير ، ٿير نه گسي تن جو "

ميرزا صاحب صبر ۽ شڪر جي وصفن کي هن ريت بيان ڪيو آهي .

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

"جي گھرين ٿو سلامتي اي يار
ماٺ ڪر، ماٺ ۽ ڪنهن جي ڪر نہ پچار"

پرائي پچار يا گلا کان پرهيز ڪرڻ، حق ۽ سچ جي واٽ اختيار
ڪرڻ جي هدايت کان وٺي اڳتي اخلاق جي بلندي ۽ برتري لاءِ فرمائي ٿو:

؟ ڪاملن ڪيو خلق کي منظور آه
عاقلن جو خلق نت دستور آه
خلق مان مخلوق ۾ خلق ملي
خلق مان ٿو خلد پڻ حاصل ٿئي".

الله تعاليٰ جي نعمتن مان خلق جي صفتن مان جو درجو ممتاز آهي.
خلق جي واٽ تي اخلاق کي بيحد مضبوطي سان هلائي حياتي جو مقصد حاصل ٿئي ٿو.

هڪ حديث شريف ۾ ان جو ذڪر هن طرح اچي ٿو ته:
"تخلقوا بأخلاق الله"
يعني "اوهان پنهنجي اخلاق کي الله جي اخلاق سان سينگاريو".
ميرزا صاحب پنهن جي زبان کي ضابطي ۾ رکڻ جي وصيت ڪري ٿو.
ڪن دانائن جو قول آهي ته:
"جنهن زبان وس ۾ رکي سو ڪامل ٿي چڪو".
ميرزا صاحب پنهنجي لفظن ۾ زبان وس رکڻ لاءِ هن طرح هدايت ڪري ٿو.

" زبان مان ٿي رسي انسان کي نفعو ۽ ضرر
زبان مان ٿي اميد ۽ زبان مان ٿي خطر
زبان مان ٿئي انسان نيڪ بخت مدام
زبان مان ٿي ٿئي سو خوار ۽ بدنام "

ميرزا صاحب جي هنن لفظن مان انساني اخلاق جي بلندي ۽ ڪمزوري جا اسباب معلوم
ٿين ٿا. زبان جو عمل مخفي عمل نہ آهي. هن ظاهر ظهور عمل مان انسان ، ٻئي
انسان کي فائدو ۽ فيض پهچائي جئين ڪنهن داناءَ جو قول آهي ته:

" اهائي زبان اُس ۾ ويهاري ۽ اهائي زبان ڇانوَ ۾ ويهاري

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ميرزا صاحب دوانديش مزاج ڪان ٻارن جي تعليم ۽ رهجي ڪونه ويٺي. انهن لاءِ به نهايت سادن لفظن سان هدايت بخشي ٿو ته هو ننڍي عمر کان ئي، "اخلاق" جا پتلا ٿين. اهي ٻار، "نظم" ۽ "گيت" سنڌي شڪست ٻوڪن ۾ درج ڪيل آهن جنهن نصابي طور ٻارڙا انهن مان فيض ۽ هدايت حاصل ڪن. ملاحظه فرمايو :

" پره ڦٽي ۽ ڦٽي پرڀات
آيو ڏينهن ۽ ويئي رات
پيارا ٻچڙا ٿيو سجاڳ
شال ڀلو ٿئي تنهنجو ڀاڳ"

ٻارڙن ۾ صبح جو سوير اٿڻ جي عادت پيدا ڪرڻ لاءِ ڪهڙي نه عمدي دعا آهي جا ميرزا صاحب ٻارڙن جي "بلند اخلاق" ۽ "بلند بخت" ٿيڻ لاءِ اخلاق جي تبليغ ڪئي آهي. اهڙيءَ طرح ٻارڙن جي ونڊر ۾ موتين ڄڻين جو به ذڪر ڪيو آهي؛ جيڪي هو روزمره جي زندگيءَ ۾ ڏسن ٿا.

(٢) نـصـيـحـت :

ميرزا صاحب جي نظم ۾ فطرت نگاري ۽ منظرڪشيءَ جون گوناگون وصفون موجود آهن. الله تعاليٰ ۽ پيغمبر صلعم جي حمد و ثنا ۾ نظم چيو اٿس، ان جو محاوره صاف سنڌي ۽ عام فهم ٿئي ٿو.

" توکي ڪريان ٿو ياد آئون ڏينهن رات يا نبي
تحسين پڙهان سلام ۽ صلـــواة يا نـــبي
عاصــي ۽ عــيب دار آهن، تنهن جي آســـري
ڏيکارين ٿن ڪـــــي عدن جا جنات يا نبي "

ميرزا صاحب جو تصوف ڏانهن به لاڙو نظر اچي ٿو. جيترن ئي نظمن ۾ صوفيانه خيال نظر اچن ٿا. پاڻ پنهنجي وقت جو وڏن وڏن ڪتابن جو سنڌي ۾ ترجمو ڪيو. جهڙوڪ : "مثنوي ڪشف الاعجاز" مثنوي مطلاع الانوار "عمر خيام" جو سنڌي ۾ ترجمو ... ... آندو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 270

" ٿيا جي وهم ڪان واندا عجب اسرار تن آندا
ته جنهن للهِ مست سڀ فائدا ، نبي انسان ۾ آيو."

مثنوي ۾ رندانه رازکي هيئن ريت بيان ڪيو اٿو :

" ڏس ته منصورکي ڪيئن عذر " انا الحق" جو ڪري
ٻروسر دور ڪيو ، ڪنهن ڪيو دلدار ڪيو ،
" ذرڙيا " ڪي ٻه ڏس " ذڪر ڪندي " ٿيو ڪرٺ
جسم مان پار ڪيو ، ڪنهن ڪيو دلدار ڪيو"

ميرزا صاحب جو تواضع، نمائي ڏانهن به بيحد لاڙو ڏسجي ٿو. هڪ هنڌ فرمائي ٿو:-

" بشرجي قالب خاڪي کي ڪجهه قرار نه آهه
هوائي آهه هي مائي ، مايا ئدار نه آهه
جو آهه ٿيو هتي پيدا ، سو ٿيندو نيٺ فنا
بقا ڪنهن کي بجز ذات ڪردار نه آهه "

(٣) عشق:

ميرزا صاحب جي ڪلام تي نظر ڪجي ٿي ته سندس سلاست ۾ رواني مان دلڪشي ، سوز و گداز ، دلاسو ۾ حصول انفرادي جهڙا نغمات موصول ٿين ٿا . جن مان حقيقي اميد ۾ دل جو دلاسو محسوس ٿئي ٿو. فطرت نگاري ۾ پڙهندڙ جو تصور ۽ تخيل ووڊس ورٿ (Woods worth) تي اچي پهچندو: جنهن ڪري ميرزا صاحب کي سنڌ جو ووڊس ورٿ چيو وڃي ٿو. مطالعي مان اهي ڪيفيات ۽ جذبات محسوس ٿين ٿا ، جي پڻ حقيقت ڏانهن راغب ڪن ٿا .

ميرزا صاحب پنهنجي دوستي ڏني دم نثو هئي ، پران جي برعڪس دوستيءَ جي ننگ جي تعريف ڪيو اٿو.

" دوستي تو مان سدا ، منهنجي نباهي الله
مون گلا ڪرڻ زماني ۾ اطلئي جاني "

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 271

شاعر پنهنجي رسوائي، دوست جي دوستيءَ مٿان قربان ڪري ٿو. ڄڻ ان ڪري "نباهڻ" واري واٽ تي الله تعاليٰ کان دعا گهري ٿو. شاعر جو قرآن شريف جي انهيءَ آيت تي عمل ڏسجي ٿو جڏهن فرمان ٿيو ته

"والحب الله والبغض الله"

يعني: "دوستي ۽ دشمني الله ڪارڻ رکو؛

ميرزا صاحب دوست جي دوستي ڪي هلائڻ لاءِ الله تعاليٰ وٽ ملتجي ڏسجي ٿو. دوست جي نازو انداز کي برداشت ڪندي ڪيئن مخاطب ٿيندي عرض گذارش ڪري ٿو ته:

"ماٺا ڪري نه مار محبت تون ڌري ڌري

پاٽا نه ڪر مونکي تون پيارا ٻري ٻري"

ميرزا صاحب محبوب جي ناز محبوبي تي نيازمندي ۽ تواضع ڏيکاريندي فرمائي ٿو:

"مون کي ڪيو ڪسڻ قبول مگر تون ڪو خيال ڪر

خنجر وهاءِ حلق تي قاتل ڪري هري"

سوز و گداز، رقت ۽ مفارقت ڪي مصيبت ۽ نتوجي؛ پوءِ ان تي تحمل بردباري جو سبق ڏيندي فرمائي ٿو:

"غم نه ڪا ڪر صبر سوون ۾ سدائين اي "قليچ"

مرد مور تون ڪين ڪن سنسو انهيءَ سنسار جو".

هن مان اهو صاف مطلب نڪري ٿو ته مصيبت ۾ تڪليف ۾ سچي عاشق جو ڪم آهي صابر ۽ شاڪر رهڻ. ڇو ته صبر جو ڦل مٺو ٿيندو آهي. عاشقن جو شيوو آهي سور سهڻ. ضبط ۽ تحمل اختيار ڪرڻ جوامردن جي وجود ۾ ڪنهن به هن سنسار جو سنو بلڪل ڪونه آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 272

ڪنهن به ٻي محفل ۾ اڪيلي عاشق جي دل تي ڪهڙي نه رقت آميز ڪيفيت هوندي آهي، سندس دل ته ائين ئي چاهيندي آهي ته هر محفل جي نزاڪت محبوب جي شموليت سان ٿي مٺي ۽ پياري لڳندي آهي. مفاقت مفارقت ۽ جدائي ۾ ميرزا صاحب اهڙي منظر جو نقشو هن ريت چٽيو آهي.

" مئي بہ مينا بہ ۽ ساغر بہ سڀ موجود آهہ
ناهہ جي محبوب مون وٽ، ڏوڙ پئي ڇائي بهار".

عشق جي سوز وگداز ڪي قدرت جي سوغات ۽ سوکڙي تصور ڪندي ان کي دلاويز، يا قرب الاهي سمجهي ٿو. پنهنجي تڪليفن جو علاج دوا درمل ۽ درمان بہ ان کي ئي سمجهي ٿو. محبت جي بازار ۾ سر جو سود و ناداني نہ آهي پر انکي زرداري ۽ جو زور ڄاڻايو آهي.

" ٿئي جو عشق ۾ مفلس اهو زردار ڄڃجي ٿو.
ڪٽائي سر جو الفت ۾ اهو سردار ڄڃجي ٿــو
جو دل ڪي ڪسي ني دلبر، اهو دلدار ڄڃجي ٿو
اکيون پوري ڏسڻ دلبر اهو ديدار ڄڃجي ٿــو".

ميرزا صاحب جي ڪلام جي سلاست ۽ رواني مان هڪ طرف دل کي سرور ۽ ڪيف پهچي ٿو تہ ٻئي طرف شعر مان حقيقت جي مکڻ جي خوشبوءِ دماغ کي معطر ڪري ٿي. محبوب جي حسن و جمال جي تعريف جيتوڻيڪ هر هڪ شاعر جي دل جي ترجماني جو واحد سبب هوندو آهي، پر ميرزا صاحب جي ادا، رواني ۽ سلاست جو مثلل ان لپ آهي هڪ هنڌ فرمائي ٿو.

ڇا صورت تنهنجي چوان، تنهن جو آهہ ڇا نشان چوان
سج چوان، چنڊ چوان، يا صورت۔سبحان چـــوان
حسن تنهنجي جو بيان آهہ چوڻ کان ٻـــاهـــر
اک چوان، نڪ چوان، يا سونهن جو سلطان چـــوان.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 273

ميرزا صاحب جي قرب الاهي جي واٽ جا رند اجا نظر اچن ٿا ته واقعي ميرزا صاحب انهيءَ واٽ جو واقف هو. دنيوي تمنائن ، آرزوئن ۽ هوس گهرڻ کي هڪ طرف رکي الله تعاليٰ جي خوشنودي حاصل ڪئي

هڪ هنڌ فرمائي ٿو ته :

" دنيا ۾ دل جو مطلب پورو ٿيو ته ڇا ٿيو
آخر مليو نه جي رب ، ٻيو سڀ مليو ته ڇا ٿيو
ٿئين علم ۾ جي ڪامل ، تخريبڻ عمل کي شاغلو
عالم جي ٿيو نه عامل ، دفتر لکيو ته ڇا ٿيو
آهي قلبچ ارمان ، ڪيو شرڪ توکي شيطان
من جي نه ٿيو مسلمان ، ڪلمو پڙهيو ته ڇا ٿيو".

ميرزا صاحب سنڌي علاوه ڪان سواءِ فارسي ۽ اردو ۾ به شعر چيو آهي جنهن ۾ نصيحت ۽ فلسفي جو ذخيره موجود آهي.

" زشرح قصه من رفت خواب از چشم خاصان را
شب آخر گشته افسانه از افسانه مي خيزد "

همعصر :

Gul Hayat Institute

ميرزا صاحب پنهنجي دور جو عالم ، فاضل ، اديب ۽ شاعر هو. سندس دوستي به بلند فڪر اعليٰ شخصيتن سان هوندي هئي. همعصرن جي يادداشت ۾ ڪو خاص مواد اچي سگهي ٿو. مگر منهن جو مقصد ، زير ميرزا صاحب جي دوستيءَ جي ان شخص متعلق آهي ؟ جنهن لاءِ ڪتاب جي ضرورت کي پورو ڪري سگهجي. ميرزا صاحب جي دلي دوستن مان ، مير علينواز علوي "۽ مولوي عبدالغفور ، " مفتون " همايوني جا نالا قابل ذڪر آهن.

ميرزا صاحب جو انهن بزرگن سان ناتو ان وقت کان ٿي سگهي ٿو جڏهن هو شڪارپور ۾ پڙهندو هو ، سٽي مئجسٽريٽ" جي عهدي تي مقرر ٿي آيو هو. مير علينواز علوي به سنڌ جي باعظمت شخصيت هئي. اهو پڻ فطري اصول آهي ته :

LIBRARY INSTITUTE OF SINDHOLOGY, UNIVERSITY OF SIND

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

" ڪند همجنس با همجنس پرواز
ڪبوتر با ڪبوتر، زاغ با زاغ "

ميرزا صاحب، پنهنجي " نظريه " ۽ شخصيت جي نباهه ۾ دوستيءَ جو انتخاب به اهڙوئي ڪيو. هنن بزرگن جون علمي ۽ ادبي ڪچهريون شاعره ۽ مباحثا هميشه ٿيندا رهندا هئا؛ انهن ڪارنامن جون ڪارگذاريون ان وقت جي اخبارن ۽ رسالن ۾ شايع ٿينديون هيون.

رئيس شمس الدين " بلبل "، روزانه آفتاب سنڌ (سکر) جي ايڊيٽريءَ جا فرائض انجام ڏيندو هو. سيد اسد الله شاه " فدا " رساله بهار اخلاق " جي ايڊيٽري جا فرائض انجام ڏيندو هو. هي ٻئي بزرگ به هن سَٽَ جا نامبارا ساٿياري ۽ قومي خدمتگار بزرگ هئا؛ جن سنڌ جي شان شوڪت کي بلند ۽ بالا رکيو.

ميرزا صاحب جي وفات حسرت آيات انهيءَ مهيني ۾ واقع ٿي جنهن مهيني ۾ ولادت واقع ٿي هئي.

ولادت : ٣ محرم الحرام ١٢٧٠ هجري
وفات : ٢٦ محرم الحرام ١٣٤٨ هجري

ميرزا صاحب زندگيءَ جا ٨٨ بهار پورا ڪري داعي اجل تي لبيڪ چئي الله کي پيارو ٿيو.

" انا لله وانا اليه راجعون "

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

رئيس شمس الدين "بلبل"

(۱۸۵۷ - ۱۹۱۹ع)

واديءَ مهراڻ جي پر رونق فضا، هر دور ۾ انهن بزرگ شخصيتن کي هميشه جنم ڏيندي آئي آهي، جي پنهنجي وقت ۾ سنڌ جي سطح ارضيءَ تي علم وفضل جا آفتاب ۽ مخلوق جي من جا ماهتاب ٿي ابريا. انهن جي نورانيت ۽ روحانيت جي فيض مان هزارها تشنه لب انسانن جي طلب ۽ تمنا جي تشنگي پئي لٿي آهي. اهو قادر جي قدرت جو مثال آهي، جنهن سونهاري سنڌ ڌرتيءَ کي اهڙن ماه پارن سان منور ڪيو ۽ ڪين نصرت ۽ ڪامرانيءَ جي تاج ۾ هيرن جواهرن جي جڙاوت ڪئي، جن جي جوت ڪفر، الحاد ۽ برائين جي سياهي کي مٽائي فيض جي روشنيءَ جا چار چنڊ لڳايا.

انهن روشن ضمير شخصيتن مان رئيس شمس الدين "بلبل" به هڪ هو، جنهن پنهنجي دور کي تاريخي وقعت ۽ حيثيت جو سونهري باب بخشيو.

ولادت: رئيس شمس الدين "بلبل" جي ولادت با سعادت ميهڙ ضلع دادو ۾ سال ۱۸۵۷ع ۾ واقع ٿي. محققين جو خيال آهي ته "بلبل" سنڌ جا وڏا "مڪران" طرف کان آيا جي پڻ جهڙيا "عيسه فرمان هتا". "ديوان بلبل" جي ديباچي ۾ ڪيس "ابڙو" ڪري ڄاڻايو ويو آهي.

تعليم: "بلبل" پنهنجي سموري تعليم ميهڙ جي مردم خيز خطي ۾ حاصل ڪئي ۽ تعليم يافته ٿيو. اهو دور تاريخي لحاظ سان (جنگ آزادي ۱۸۵۷ع) وارو هو. انگريزن کي مسلمانن جي "اتحاد" ۽ فخر جي بلنديءَ جو پورو پورو علم هو، ۽ ڪيس ڪنهن به وقت حڪومت کسجي وڃڻ جو انديشو هو. هن نظريه کي نظر ۾ رکي، مسلمانن جي لاءِ تڪليفون پيدا ڪندا رهيا، ۽ مسلمانن تي عقوبتون جوق در جوق ايندي رهيون. مسلمان سپر سينه ڪري انهن عذابن جو مقابلو ۽ حل تلاش ڪندا رهيا. "بلبل"

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 276

اهو دور اکين سان ڏٺو، انهيءَ دوران گذرڻ سان کيس احساس برٿيو پيدا ٿيو ۽ ان وقت جي سياسي سرگرمين ۾ ڀرپور حصو ورتائين جنهن ۾ قومي سجاڳي ۽ ملڪي آزادي جي لاءِ جدوجهد جاري رکيائين.

سياست : رئيس شمس الدين بلبل قدرتي طور ذهين، مدبر، مفکر ثابت ٿيو. سياسي ڪارڪردگيءَ ۽ زندگيءَ جو وڏو حصو خرچ ڪيائين. عوام جو سچو خدمتگار ۽ هڏڏوکي ٻڌجي قومي درد کي پنهنجو درد ڪري سمجهڻ لڳو. زندگيءَ جي سياسي ڪردار جي مطالع مان سندس سياسي خدمات کي مختصرا هيٺين ريت بيان ڪري سگهجي ٿو.

(۱) زمينن ۽ زميندارن جي لاءِ خانبهادر حسن علي آفندي جي سنگ ۾ صحبت ۾ "پونا ڪميشن" (بمبئي) ۾ انگريڪلچر رليف ايڪٽ (Agriculture Relief Act) کي سنڌ سان لاڳو ڪرايائين.

(۲) ۱۹۰۷ع ۾ آل انڊيا محمڊن ايڊيوڪيشن ڪانفرنس (All India Mohammadian Education Conference) ڪراچيءَ ۾ سنڌ جي شاگردن لاءِ فارسي، کي نصاب ۾ شامل ڪرايو.

(۳) خاندان جي ملڪيتن جي تحفظ لاءِ قائد اعظم جي پيش ڪيل مسودي جو نائيد وٺي "وقف الا ولاد" جو قانون پاس ڪرايائين.

(۴) مسلمانن جي حوصلہ افزائي خوطر "مسلمان ۽ تعليم" تي هڪ ڪتاب ڇپائي مسلمانن جي تعليم کي وقت جي ضروريات تي اهميت سان بيان ڪيو آهي. پاڻ تحريڪ "عثمانيه" ۾ مڪمل حصو ورتائين، جنهن ڪري سنڌ ۾ "هلال احمر" جي تحريڪ کي سنڌ ۾ رائج ڪيو.

صحافت :

سياست جي ميدان ۾ بلبل مرحوم اعليٰ حوصلگيءَ جو ثبوت ڏنو آهي. فرنگي فريب ۽ مڪر کي بي‌سروسامان ڪري مسلمانن کي مذهب جي دامن پڪڙڻ لاءِ خوب تلقين ڪيئي. اندور ۾ "بلبل" صاحب اخبار "آفتاب سنڌ" "سکر - "اخبار الحق" (سکر) [illegible] "خيرخواه" ۽ "مسافر"

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

وغيره جو تعاون بخشي ، مذهبي ، سياسي ۽ قومي ۽ ملڪي آزاديءَ لاءِ اخبارن ذريعي مسلمانن ۾ اتحاد پيدا ڪندا آيا. عيسائيت جي ظاهر ظهور تبليغ تي کلي نڪتا جنهن جي ڪري هندو گڏ ڪيا ان کي ختم ڪرڻ جي جدوجهد ڪيائون ۽ انگريزن جي تخيل جون تارون بدلائي ڇڏيون. "بلبل" مرحوم جي نثر نويسي ۾ حق ۽ سچ جي صحيح تصوير نظر اچي ٿي. سنڌ جي بابت قلم جي قوت ان دور جي حالتن تي دليرانه مقابله جو ثبوت آهي.

اخبار "آفتاب سنڌ" (سکر) مان مثال طور ٽڪرو هيٺ ڏجي ٿو.

"ڪالهه مارڪيٽ جي چوسول تي سفيد جُبو پاتل شيطان ابن شيطان کي وعظ ڪندو ڏٺم ، جنهن جي چهري مان طيب پڌرو هو. افسوس مون وٽ دمشق جي خدا ترار ڪونه هئي ، جو هن جي هڏ ڏڪ مان ڪبر جي سيءَ وانگر ڏورڪان ڏاري "ايوبي" سنت کي تازو ڪريان ها".

ساڳي اخبار ۾ سکر جي هڪ هندو فوجدار جي هيٺين لفظن ۾ مذمت ڪئي وئي.

"مسلمانو ، ٻارن کي اسڪول ۾ پڙهايو. تو توهان کي خبر هجي ته تعليم پرائڻ سان اوطن جا ٻار ڪونر ۽ عهدن بخشي ويندا. هڪڙو ڪمورو ڪڏهن تي ڪوهن جو نوڪري وٺندو هو. پٽ کي اسڪول ۾ داخل ڪرايائين. جو پڙهي فوجدار ٿيو. پر سنڌ جي واڻين عادت جا ڪيس پٽا ڪوهن داس ڪان ورتي ۾ طي هئي ، سا پٽي ڪنجي نه سگهي."

سياڻن سچ چيو آهي :

"گڏه گهوڙي نه ٿئي جي سونا وجهينس سنج
ٿوڙي ٻاٿيون وجهينس پنج ته به ٻوڙيو وڃي گونهه تي".

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 278

" بلبل " صاحب طنز، مزاحيه ۽ ظريفانه نثر خواه نظم ۾ يڪتا ماهر هو جنهن جو مثال ٻي نظير آهي. سنڌ س ڪتاب " قلندر جو ميلو " مان ڪجھ ٿورا مثال طور هيٺ ڏجن ٿا:

" نانوائي (هوٽل وارو) خرچ ڪٻاڙي جي وائي، ٿڃي ۽ ڏکي جو ٿلهو وڃي ڪلڊ ته ٻه نه لهي الحو. جي ٻوڙ ته مرچن جو جوڙ، جريبي ۽ جو جوڙ. آنوڏي ته لپ شوربي جي هڏي اڳهائي سا ٻه چڏ ته ڏو ڏاڙهيءَ ۾ اڙل جو ٻائي ڏيڱڙي ٿيڪي، ۽ ڪ ٻيرته، وهلو سهڪي، شربت جڻ شيرين شراب، ڊوسو نسورو ڪُڙ جو لعاب، ڇڙو پئي تي خانو خراب ".

" بلبل " صاحب واپاري طبقي ڏانهن ٻه ميلي جي موقعي تي نظر ڪئي آهي، هڪ سربي واري جو ذڪر هن طرح ڪريٿو:

" سرمه نزول " ٻائي شرط، نزلي جو ٻاڻي اکين ۾ ائين اچي ڪڍ ٿئي جئين هيٺاهين ۾ برسات، اکين جون ماڇيون ان ۾ ڏرياهي ماڇن وانگر غوطا پيون کائين، ٻنبڻين جو نالوئي نه رهي. صفا صفا ملڪ ميران عاقبت ٻيني ۽ ماد و ته پهرين سرائي سان چٽ ٿي وڃي. گهر جي ڏال ٻيري کان ملڻ، پيهڻ وانگر پيئي نظر اچي ".

" بلبل " صاحب کان تجارتي سامان وڪڻ وارا ٻه ٻچي نه سگهيا آهن هڪ پيتيءَ بابت فرمائي ٿو:

" جادوءَ جي صندوق ": هن ڪي صندوق سڏ ڻ عقل سليم جي برخلاف آهي. هي نسوري حرامت آهي، نه ڪاٺ جي، نه رڪ جي نه لوه جي. پونترا نسوال جي لڙائي ۾ هڪڙي مڪڙي هٿ آئي هئي ان جي جاري جي آهي. هن ۾ چور خانا آهن جو جيڪڏهين انهن ۾ روپيو وجهبو ته مالڪ ڳولهيندي ڳولهيندي رحلت ڪري وڃي ته ٻه نه ملي. رحلت کان پوءِ چاليهي تي سنڌس وارثن کي روپيو ڦي صدي وياج سان دستياب ٿئي. صاحبو ٻڌايو، هيءَ صندوق ڇڪبي يا " ڪنگال بڻٿڪ ""

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 279

شعر و شاعري :

رئيس شمس الدين بلبل ، عالم ، فاضل ، اديب ۽ شاعر هو. سندس تصنيفات تي نظر ڪجي ٿي ته پنهن جي وقت جو بهترين عالم ۽ باعمل هو. شعر و سخن جي ميدان ۾ سندس مرتبو پهرين ڪلي جي شاعرن ۾ شمار ٿئي ٿو. شعر ۾ رواني ، سلاست ، فلسفه ۽ منطق جون خوبيون نمايان آهن. شعر ، نصيحت ، اخلاق ، مذهب ، سياست ، سماج دوستي ، اخوت ، مساوات جي جذبن سان ڀرپور آهي. ٻئي طرف طنزيه مزاحيه ۽ ظريفانه شعر موجود آهي جنهن ۾ وقت جي حالتن تي ڪنهن ٻه مرمت ، ڪنهن کي چهريا چتي ، ڪنهن جا چوڏا ، ڪنهن جي ٽراڻي ، ڪنهن جي سِتي ٿِحي ته ڪنهن جي باقاعده آپريشن ڪرڻ ۾ [illegible] سوچن جو ڪم ڪريتو. هن جو مطلب رڳو ڪل مسخري نه آهي ، ٻ ٻران مان صحيح مقصد حقّ جي تلاش ۽ حقّ جي تبليغ آهي.

پاڻ " بلبل " صاحب ديوان آهي. ڪلام ۾ پختگيءَ کان علاوه اعليٰ حوصلگي ۽ قوت بياني موجود آهي. عشقيه ڪلام مان مثال طور چند سٽون هيٺ ڏجن ٿيون.

" دل لڳڻ سان دل ڪري جهٽ پٽ
مه رخن تي وڃي مري جهٽ پٽ
حسن اکيان هي دل پٽاشو ڏس
جئين پاڻي ۾ شو ڪسري جهٽ پٽ
جي ڪريان تو سوال ٻسوسي جسو
هٿ هٿي شو وڃي پري جهٽ پٽ
ٻيلي ڏاها مونکي اهو ته ٻڌاءِ
وڃي دلڙي سو ڪيئن ٻري جهٽ پٽ ".

" بلبل " صاحب ٻئي هنڌ فرمايو آهي :

" دونالي دو چشمن ۾ بيني جو مک
نظر لاءِ نيشن آهي عجب
[illegible]
[illegible]

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

عبادت ضرور آهي افضل مگر
بنان عشق انسان آهي عبث "
ظريفانه شعر ۾ " بلبل " صاحب جي رواني ملاحظ فرمايو:

" ٿي زرجي زور بازي ، زر آ ته عشق نه پڇ
هر مهرو روز تازي ، زر آ، ته عشق نه پڇ
زرجي آ خاصيت سڌي پيو جاني
هرجائي ماسي ناني ، زر آ ته عشق نه پڇ
زر سان جهنگ بازار جو گهر ٿئي سو جاضر
بسي زر شعر ۾ پادر ، زر آ ته عشق نه پڇ
زر سان سڀ کو گهيرو ، چاچو ، ۽ ڀاڻيجو
قربان سڀ ۾ سترو ، زر آ ته عشق نه پڇ
"بلبل " بليا جي هن ۾ سي ٿي رليا سخن ۾
" دنيا جي گل چمن ۾ زر آ ته عشق نه پڇ

انگريزي فيشن جي تقليد ۾ مسلمانن کي نصيحت ۽ هدايت ڪندي فرمائي ٿو.

" پڙهو انگريزي ٿيو اڄ اعليٰ
وٺو [illegible]
وٺي فيشلبون پنهنجون فرحت سان باهر
صبح سير ڪارڻ ، بگين ۾ نڪرايو
شرم ۽ حيا ڪان ٿيو پنهن جو پاسو
ٿري مال بچين ۾ پئسا بچايو
ڏيو ڪن نه ڪنهن کي جي پوئي ٿا ڪتا
اوهان جنهن جي " بلبل " پيا پرازايو".

تصانيف :

رئيس شمس الدين بلبل پنهنجي وقت جو حوصله مند ، علمي معيار جو بيدار هو. وٽس علمي قوت تحرير جو فن موجود هو. هن قومي خدمتگذاري ۾ قلم هٿ ۾ کنيو. هن پنهن جي وقت ۾ ڪيتريون ڪتاب تحرير ڪيا .

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 281

(١) ديوان بلبل ۽ ڪريمان نيچرل (٢) " قلندر جو ميلو" (٣) چٽ سوال پٽ جواب ☰ (۴) " بهار عشق" (٥) " تيرهن چار مڪرن مار" (٦) آئينه تجارت ماپ ظرافت (٧) " ڪارونيشن ڪپ " (٨) " شمس اللغات " (٩) ظريف الدوله (١٠) گلزار لطائف" (١١) بخت باني (١٢) "عقل ۽ تهذيب (١٣) مسلمانان- سنڌ جي تعليم ۽ سرڪار" (١۴) انگريز ۽ مسلمان (١٥) مسلمان ۽ تعليم تعليم (١٦) جام ـ جم (١٧) رحيمان سنڌي (١٨) بهارستان بلبل

☰ مٿيان ڇهريان ٽي ڪتاب سنڌ يونيورسٽيءَ جي لئبرري ۾ موجود آهن.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 282

شخصيت ۽ ڪردار :

رئيس شمس الدين بلبل جي حيثيت ۾ ميهڙ شهر ۾ هڪ رئيس جي هئي. سنڌ ۾ نيڪ ڪردار ۽ عوام جي خدمت، قومي همدردي، ملڪي آزادي ۽ مذهبي خدمتن جون خوبيون ڀريل هيون. "بلبل" صاحب غريب نواز، انصاف پسند، حقگو شخص هو. پاڻ پنهنجي وقت ۾ بيحد خوش جو جيترو روشن هو. جناب شاه محمد صوفي (سنڌ هم وطني ۽ همعصر) پنهنجي مضمون ۾ لکي ٿو ته (١)

"هڪ ماڻهوءَ تي ڪوڙو ڪيس ناحق وڌو ويل هو. ان حقيقت جي مونکي ساري سچي خبر هئي. جا حقيقت ڪيس بند ڪري ٿي. جوان نسبت ۾ فرياد ڪرڻ تي پنجاه رپيا عوض رکي، جوابدار کي ڇڏي ڏنائين."

همعصر :

هن پر وقار شخصيت جي دوستي، سنڌ جي هند کان جي وڏن ماڻهن سان هئي. جن مان ميرعلي نواز علوي، شڪارپوري، مولوي عبدالغفور "مفتون" همايوني، مولوي غلام صديق شهدادڪوٽي، خانبهادر حسن علي آفندي ميان حسن الله صديقي پاٽائي، پير علي محمد شاه راشدي (پاڳارو) خواجه عبدالرحمان سرهندي، آغا گل محمد خان شڪارپوري، آغا محمد حسن جان سرهندي، مولوي محمد عثمان نورنگ زاده، ڪورواهي محمد هاشم مخلص، حافظ عبدالله بسمل، محمود خادم لاڙڪاڻوي، مير عبدالحسين سانگي، شمس العلماء ميرزا قليچ بيگ حيدرآبادي وغيره......بلبل صاحب جي همعصرن جي يادداشت ميرعلي نواز علوي جي همعصرن سان برابر لڳ ڀڳ ملي اچي ٿي.

هن پروقار دور جي ساٿيارن جو سڄو قومي، مذهبي ۽ ملڪي آزادي ءَ جي حاصل ڪرڻ لاءِ قلمي قوت سان قوم کي بيدار ڪرڻ ۾ اعليٰ حوصلگيءَ جو ثبوت ڏنو ٿو.

وفات : هي ءُ سنڌ جو نامور اديب شاعر، صحافي سياستدان ۽ قومي ورڪر ٦٢ ورهين جي ... داغ ڏيئي ابدي آرام حاصل ڪيو. (١) مضمون (حياتي جو احوال) صوفي شاه محمد رسالو

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute — www.drpathan .com # 283

علامه قاضي اسد الله شاه "فدا"

(١٢٨٥ - ١٣٤٤ هه)

علامه قاضي اسد الله شاه ولد سيد الله بخش شاهه جي ولادت با سعادت ١٥ شعبان ١٢٨٥ هجري ۾ ٺٽ جي ڪوٽ ۾ واقع ٿي. (١) هن مشهور شخصيت جي شهرت سڄي هندستان تائين پهتي.

تعليم و تربيت :

شاه اسد الله جو پهريون استاد حافظ يوسف هو، جنهن وٽ سنڌي، فارسي، فقه ۽ قرآن شريف جو حفظ ڪيو. طريقت جي سلسلي ۾ حضرت خواجه عبدالرحمان جي دست بيعت ٿيو ۽ ان وٽ "مڪتوبات امام رباني مجدد الف ثاني" مڪتوبات خواجه "محمد معصوم عروة الوثقيٰ" تحصيل ڪري، حيدرآباد ۾ مولوي محمد حسن وٽ عربي تعليم حاصل ڪئي. علم الحديث جي حاصل ڪرڻ لاءِ "مدرسة ديوبند" ۾ شيخ الهند مولانا محمود الحسن وٽ پڙهيو جتي ٨ مهينا رهيو. علم الطب جي تربيت حضرت ميران محمد شاه اول (١٢٢٥ - ١٣٠٩ هه) وٽ حاصل ڪئي. (٢)

ڪتب خانو :

شاه صاحب وٽ وڏو علمي ذخيرو جو، سنڌ ۾ ڪتب خانو ۾ پنج ڇهه هزار ڪتاب موجود هئا. تذڪره شعراءِ ٺٽ جو مصنف لکي ٿو ته :
"شاه صاحب وٽ وڏو علمي ڪتب خانو هو، جنهن ۾ اٽڪل ٥ - ٦ هزار قلمي نسخا انتها ۾ ناياب ڪتاب موجود هئا." (٣)

---

(١) مصنف تذڪره شعراءِ ٺٽ، ڪتاب جي ص ٤١ تي شاه اسد الله جي ولادت ١٥ شعبان ١٣٨٥ هه لکي ٿو. مگر حقيقت ۾ ولادت ١٥ شعبان ١٢٨٥ آهي. ٥٩ سالن جي ڄمار جيون ١٣٤٤ هه ۾ وفات ڪيائين. ٿي سگهي ٿو ته اها ڇپائي جي غلطي آهي يا صاحب تذڪره جي [illegible].

(٢) تذڪره شعراءِ ٺٽ ص ٤٢ (٣) تذڪره شعراءِ ٺٽ ص ٤٢

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 284

تحريڪ خلافت :

هي اهو دور هو، جڏهن مسلمان، انگريزن جي خلاف قومي، مذهبي سياسي، ۽ ملڪي آزاديءَ لاءِ جدوجهد ڪري رهيا هئا. ٻئي طرف ترڪن سان فرنگين جو مقابلو هلي رهيو هو. جنهن ڪري هندستان ۾ "خلافت عثمانيه" جي تحريڪ شروع ٿي. ان وقت هندستان جو وائسراءِ لارڊ ريڊنگ Lord Reading برطانوي حڪومت تي زور آندو ته جيڪڏهن انگريز، ترڪن سان صلح نه ڪندا ته هندستان ۾ بغاوت پيدا ٿيندي جنهنکي ڪو به روڪي نه سگهندو" جنهن ڪري انگريزن، ترڪن سان "لوزان" جو عهدنامو ڪيو. سنڌ ۾ "خلافت عثمانيه" جو باني شاهه اسدالله "فدا" هو: جنهن سڄي سنڌ جو دورو ڪيو ۽ مسلمانن کي تيار ۽ بيدار ڪري ميدان عمل ۾ آندو.

تصنيفات :

شاهه اسد الله: فدا، سٺو نثر نويس هو. هن پنهنجي علمي معيار کي وسيع ڪري مسلمانن جي ڪردار ۾ بلند ڪري ڇ جي ڪوشش ڪئي.

(۱) هديه اسديه: هي ڪتاب ١٣٣١ هه ۾ شاهه صاحب شايع ڪرايو. جنهن ۾ دنيا کي ثابت ڪري ڏيکاريو ته الله تعاليٰ کي غيب جو علم ڏنو هو. معلوي جي تڪميل الانتصار في جواب الاشتعار: هي ڪتاب ميان عنايت الله، "مشتاق" معلوي جي لکيل ڪتاب "ڪواڪب السعاده" جي شرح "مناقب السادات" تي هيءُ مولوي احمد آبڙي (متعلقه ڪمبر) واري جيڪي اعتراض اٿاريا، تن جي جواب ۾ هيءُ ڪتاب شاهه صاحب تحرير ڪيو. جنهن ۾ عيسائي جي طرفان اسلام تي ڪيل حملن جو محقق ۽ مدلل رد موجود آهي.

(۲) شاهه صاحب هڪ رسالو "الفتوحات الربانيه في لا ثبات الخلافه" للدوله عثمنيه عثمانيه" نالي لکيو. هن رسالي ۾ (انگريزي پاليسيءَ جي رسالي "تحقيق الخلافه" مولوي فيض الڪريم ۽ عبدالغني طرفان مسٽر گبسن ڪليڪٽر حيدرآباد جي چوڻ تي تحريڪ "لوڪ سبا" جي فائدي ۾ شايع ٿيندڙ ۾) تحريڪ عثمانيه جي برخلاف نڪرندڙ رسالي جي مڪمل ترديد ڪئي. جنهن ۾ شاهه اسد الله "فدا" صاحب مخالفين "

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

(مولوي فيض الڪريم عبدالغني) ڪي ڏنا ان ڪن جواب ڏنائين . ايتري قدر جو وري اهو رسالو اسي نه سگهيو . (١)

صحافت :

شاه صاحب قومي ۽ ملڪي خدمت ۾ زندگي خرچ ڪئي . محمد هاشم " مخلص " جي مشوره سان سکر مان رسالو " بحار اخلاق " ١٩٠٦ع کان شايع ڪندو رهيو . هن رسالي ۾ علمي ۽ ادبي ، نثري ۽ " نظمي " مواد جا ماڻڪ موتي ۽ لعل ڳڻ ڏيندا هئا . ماهوار مشاعره جي " طرح " هڪ اشاعت ۾ ڏني ويندي هئي ۽ ٻي اشاعت ۾ " مشاعري " جي ڪاروائي شايع ڪئي ويندي هئي . هن رسالي ۾ سنڌ جا مشهور ترين شاعر ۽ اديب جهڙوڪ : " مير علينواز علوي " شڪارپوري ، مولوي عبدالغفور " مفتون " همايوني " مولوي غلام صديق شهداد ڪوٽي " ، شمس العلماء مرزا قليچ بيگ " ، حافظ عبدالله " بسمل وغيره حصو وٺندا هئا .

شعر ۽ شاعري :

شاه صاحب شاعرانه طبيعت سان قومي سياسي نظمن کان علاوه نعتيه ۽ قصيده گوئي ۾ به ٻنهي جو مٽ پاڻ هو . شاه صاحب جو شروعات ۾ تخلص " اسد " علوه ڪئي هو . جو هن پنهنجي مرشد خواجه عبدالرحمان جان سرهندي جي شان ۾ ڪتاب (انيس المريدين) ۾ هڪ فارسي شعر ۾ تخلص " اسد " ڪم آندو آهي . ان کان پوءِ تخلص " فدا " ڪتب آندو اٿس . فارسي شعر جون چند سٽون هيٺ ڏجن ٿيون .

" اي که ره گم کردگان را بي گمان رهبر توئي
راست گويم سروران دهر را سرور توئي

---

(١) تذکره شعراء سکر : ص - ص - ٧٤ - ٧٥ ۽ ٧٧

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 286

اي شه ملڪ طريقت وي دلدرا چاره ساز
چاره بيچارگان در اول و آخر شوئي
هادي راه هدايت مهدي دوران بحق
آسمان دين احمد راماه انور شوئي
ڪن نظر بر حال زار بندهء مسڪين " اسد "
زانڪه اورا در دوعالم نافع و رهبر شوئي "

شاه صاحب جي ڪلام سنڌي ۾ جا صاف ۽ نج محاوره تمام گهڻا آهن. جو ته متن عربي ۽ فارسي زبانن جو اثر زياده ٿو ڏسجي. ڪلام جي پختگي، لفظن جي بندش ۽ وزن جي مضبوطي لائق تعريف آهي. هڪ نعتيه ڪلام جو مثال طور هيٺ ڏجي ٿو :

ڏيهه ٿي عالم ۾ شاه انبياء جان پيدا ٿيو
اول و آخر هويدا ۽ نهان پيدا ٿيو
باعث تخليق آدم ۽ جهان پيدا ٿيو
مظهر ڪامل ظهور (ڪن فڪان) پيدا ٿيو.

شاه صاحب [illegible] حقيقت جو منظر ڪاين
اکين اڳ واجي بيهي ٿو ۽ فرمائي ٿو

" انهي ۾ جو ورق تازه ته ۾ مثل لب دلبر
ٿيو سو رنگ ۾ مثال يار جي رخسار"

شخصيت ۽ دوستي :

شاه صاحب دوستي ۾ جو بلڪل سچو ۽ پڪو هوندو هو. اعليٰ اخلاق، عبادت گذار، شب خيز ۽ متقي شخص هو. پنهنجي وقت ۾ حيدرآباد جو " قاضي " مقرر ٿيو. حق گوئي ۽ راست بازي سندس شيوه فطرت هئي. دورانديش، فياض، عالم با العمل بزرگ هو. نهٺائي، بردباري ۽ دليري جي وصفن سان نوازيل هو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

سندس همعصر سنڌ جي ڪنهن ڪنڊ ۾ موجود هئا جن مان مير علي نواز علوي ، ميرزا قليچ بيگ ، حسن علي آفندي ، شمس الدين " بلبل " ، محمد هاشم ، " مخلص" حافظ " بسمل " وغيره .... بزرگ سندس دوست ۽ همعصر هئا .

وفات :

هيءُ قومي ڪارڪن، انسان دوست بزرگ ٢٧ رجب المرجب ١٣٤٤ هه ۾ راهِ رباني وٺي ويو. سندس عمر ٥٩ سال هئي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 288

مولوي عبدالغفور "مفتون" همايوني :

١٨٤٢ - ١٩١٧

١٢٦٦ - ١٣٣٦

سنڌ جي خوش قسمت واديءَ - مهراڻ ۾ اهڙين شخصيتن جنم ورتو، جن سنڌ جي شان ۽ شوڪت ان ۽ عظمت کي بلند ۽ برتر رکيو. انهن بزرگن مان مولوي عبدالغفور "مفتون" همايوني جي شخصيت بابرڪت پڻ هن جو مثال پاڻ هئي. مولوي عبدالغفور همايوني قوم جو پيچوهو هو. هي اصل ڍاڍر تاڻيءَ (بلوچستان) جا رهڻ وارا هئا، اتان سنڌ ۾ "همايون" (تعلقو شڪارپور) ۾ قايم پئجي پيا. مولوي صاحب همايون ڳوٺ ۾ ١٨٤٢ع ۾ پيدا ٿيو.

تعليم ۽ تربيت پنهنجن وڏن کان حاصل ڪري تعليم يافته ٿيو. هنڪي اول ۾ هڪ مسجد ۾ هڪ مدرسو هو. جتي ڍيري ڍيري جا طالب العلم هن علمي چشمه کان سيراب ٿيندا هئا. ۽ ان سان گڏ پيري مريدي جو سلسلو به قائم رکندو آيو. هن بزرگ وٽ وڏو دارالمطالعه هو، جنهن ۾ ناياب فارسي ۽ عربي ڪتاب موجود هئا. مولوي صاحب پنهنجي وقت جو وڏو عالم هو. بلوچستان جي جرڳن ۾ جو فيصلو نه ٿيندو هو ته مولوي صاحب فيصلو ڪندي فتوا ڏيندو هو جنهنکي ڪورٽ ۾ به ڪوبه چئلينج ڪري نه سگهندو هو (١)

Gul Hayat Institute

تصنيفات :

مولوي صاحب مکيه ٢ تصنيفون (١) ديوان (٢) فتاويٰ همايوني آهن. هي ٻئي ڪتاب منهنجي نظر مان گذريا آهن.

فتاويٰ همايوني :

هن ڪتاب ۾ اڪثر فيصلن جون فتاوائون ڏنل آهن. انهن فيصلن ۾ ملڪيت، جائداد، رشيداري، سڱ، خون ۽ اسلامي مسئلن ۽ مرحلن تي مستند ۽ تحقيقي فيصلا ڏنل قرآن ۽ حديث جي مطابق ڏنل آهن. هر هڪ فتويٰ جي هيٺ ۾ آخر ۾ مهر لڳل آهي. مولوي صاحب جو فيصلو ڄڻ سرڪاري فيصلو هوندو هو؛ جنهن کي دنيا جي ڪابه طاقت رد يا معطل ڪري نٿي سگهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 289

هيءُ ڪتاب مولوي صاحب جي تصنيفات ۾ علمي ڪردار جو آئينه آهي. جنهن مان سنڌس علمي تحقيق ۽ اعليٰ حوصلگيءَ جي سچي خبر پوي ٿي. عبارت عربيءَ ۽ فارسيءَ ۾ نهايت فصاحت ۽ بلاغت سان ڀرپور آهي؛ اهڙي دقيق عبارت عام فهم کان گهڻو مٿي آهي.

(٢) ديـــــوان :

مولوي صاحب پنهنجي وقت جو سٺو شاعر هو. ڪلام جو بيشتر حصو نعتيه آهي. سلاست، رواني، قوت بياني ۽ زبان شسته آهي. شاعرانه فن جون خوبيون تلميح، تجنيس ۽ منطقي جون ڪيفيتون (اڪثر ڪري اندر آهن). استعاره، ڪنايه ۽ تشبيهات بڪثرت ظاهر ٿين ٿيون. مولوي صاحب جي هڪ ڪافي، مرصع صنعت ۾ نعتيه رنگ ۾ گهڻو مشهور آهي. جنهن ۾ سنڌ جي معاصر بزرگن مان ميرعلي نواز علوي تتبع بيان ڪيو آهي. مگر مير صاحب مولوي صاحب جي مقام اعليٰ هيٺ رکڻ باوجود مولوي صاحب جي ڪلام جو مقابلو ڪري ڪونه سگهيو ۽ نه وري مولوي صاحب جي مقام تائين پهچي سگهيو.

مولوي صاحب جي اها ڪافي هيٺ ڏجي ٿي.

Gul Hayat Institute

تنهن جي زلف جي بند ۾ ڦاٿا، "زندان" هزارين مان نه رکو
تنهن جي شاهي دسترخوان مٿي "مهمان" هزارين مان نه رکو
تنهن جي جلوه جمال جي عشوه گري، ڪيا ملڪ مطيع وسيع هي
جا جن ملائڪ حُور پري، "غلمان" هزارين مان نه رکو
جنهن ابرو تيغ شهيد ڪيا، جنهن ناز مزيد مريد ڪيا
ريءَ نسائي ديد خريد ڪيا، "سلطان" هزارين مان نه رکو
اي ماه لقا محبوب مٺا، تنهنجي ناز ادا تان جان فدا
ٿيا دامنگير اسير گدا، "حيران" هزارين مان نه رکو
جنهن ڪمان تنهنجي گهور سندا، مخمور "مخمور" سُرور سندا
تنهنجي نور حضور سندا، "نگران" هزارين مان نه رکو
دلبر پيا نور نظر، سرور عالم، "مفتون" سير
ٿيا تو تان تارا شمس قمر، "قربان" هزارين مان نه رکو

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 290

مولوي صاحب جي علمي فيض، جي دريا مان هزارين اجايل دلي مراد ون ڀوريون ڪري ويا : سندس شاگردن مان بلوچـــستان جو مشهور شاعر مير " زيب " مڱسي به هڪ هو. مولوي صاحب کي فقط هڪ نياڻي ڄائي . جنهن مان ٻه چوٽا نرينه اولاد ڄاوا، ٿيو. مولوي صاحب کي اولاد ٿيڻ جي لاءِ ترسيو ٿي هئي ، هڪ ٻيو ڇوڪرو ڪي ٻچن سان گڏ ڏاڍا چوزا جون جون ڪري رهيا هئا ، مولوي صاحب انهن چوزن کي ڏسي نيڻن مان نير وهائيندو رهيو. ان وقت هڪ شعر چيائين جنهن مان سندس اولاد جي اڻهوند ظاهر ٿئي ٿي.

" هو ٿا چون چون ڪن ، منهن جا ٿا نيڻ سڪن "

مولوي صاحب کي ان بعد نياڻي ڄائي . هنوقت سندس درگاه تي مولوي صاحب جو ڏهٽو پشت به پشت ملندو اچي ٿو. مولوي صاحب پنهنجي حقيقي دوست جي تعريف ۾ اعليٰ درجي جو تشبيهي شعر چيو آهي : جنهن جو مثال اردو خواه سنڌي شعرن شاعرن ۾ ملڻ مشڪل آهي.

ان جو نقل هيٺ ڏجي ٿو:

تنهنجي صورت گل گلاب جوان
يا ملڪ سند و مهتاب جـــوان
تنهنجي منهن مٿي کي ماه جوان
يا مظـــهر نور الله جــــوان
يا مــــسجد جو مــحراب جوان
تنهنجي قد سڌي کي ڪان جون
يا لـفـظ الـف ايـــران جـوان
يا سرو سهــــي جـي شان جوان
تنـهـنجـي لعل لبن کي لال جوان
يا عـقـيـق يمن جو مـــثال جوان
يا قند جوان يا سرخ رنگين عناب جوان
دل " مختون " جي کي مست جوان
مست مـه سرور الست چـــــوان
يا بـاز [illegible]
يا شق سنڌو [illegible] جوان

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.
Gul Hayat Institute

هيءُ ڪلام " بيدل " جي تتبع ۾ آهي. بيدل جو سوز و گداز، درد ۽ رقت نهايت يگانگيءَ جي درجي تي آهي، پر مولوي صاحب به پنهنجي درد جو اظهار سلاست ۽ روانيءَ سان ڪيو آهي. مولوي صاحب ١٣٣٦ هجري مطابق ١٩١٧ع ۾ وفات ڪئي ۽ هيءُ سنڌ جو ادبي چراغ هميشه لاءِ وسامي ويو.

دوستي ۽ همسر :

مولوي عبدالغفور همايوني پنهنجي وقت جو اعليٰ دماغ ۽ روشن ضمير بزرگ باڪمال هستين مان هڪ هو. ميرعلي نوازعلوي شڪارپوري ۽ مرزا قليچ بيگ جو خاص دوست هو. معاصرين جي يادداشت اڪثر آهي جنهن مان سنڌ جي وقت جي برگزيده بزرگن سان سنگ صحبت جو پتو پوي ٿو. مولوي صاحب جي قريبي دوستن مان سنڌ جي زياده تر تعلق ميرعلي نواز سان هوندو هو. هڪ ٻئي سان محفل ۽ مجلس اڪثر ٿيندي هئي. انهن اشارات ۽ حوالات سندن احوال مان ڪيترن ئي جاين تي موجود آهن.

مولوي صاحب دوستي ۽ سنگت جو پڪو هوندو هو. دوستن سان نهايت تواضع ۽ نهٺائي سان ملندو هو. ڪنهن به دوست کي ناراضپي جو موقعو نه ڏيندو هو.

شخصيت ۽ ڪردار :

مولوي عبدالغفور همايوني عالم العامل باعظمت شخصيت جو مالڪ هو. وضع قطع فقيرانه صاف ۽ نج ديسي لباس پهريندو هو سو به سادو ايتري قدر جو جوتي ۽ ڪاڏيءَ جا جهڙا وڏيڪ پسند ڪندو هو. پڳ هو گول پهرائي (فراق جي نموني تي هيو) وڏي پڳ ۽ سلوار سندس زيب تن هوندا هئا. شڪل شباهت ۾ حسين ۽ شڪيل مرد هو. سچو محب رسول ۽ واصل باالله بزرگ هو. سنت رسول الله جو قائل هو اها تبليغ سندس نصب العين هئي آخري دم تائين درس و تدريس جو شغل ساڻس گڏ رهيو. ديني خدمت ۽ سندس زندگي وقف هئي. تحريڪ خلافت ۾ ميرعلي نوازعلوي شڪارپوريءَ سان دست راست رهيو ۽ جن گڏجي شمس الدين " بلبل " شاه اسد الله " فدا " جي اخبارن ۽ رسالن ۾ سنڌ جي مسلمانن کي بيدار ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

مولانا عبيد الله سنڌي ، مولانا شوڪت علي ۽ مولانا محمد علي جوهر جي تحريڪ آزاديءَ ۾ وڏي حوصلہ افزائي ڪئي. مولوي صاحب جي زندگي جو وڏو حصو ديني علم جي درس و تدريس ۾ گذريو تہ پنهنجي زندگي قومي خدمت گذاري لاءِ وقف ڪئي. مولوي صاحب بااخلاق ، صاحب فضيلت بزرگ هو. حق ۽ سچ جي نعمت سان نوازيل هو. مولوي صاحب جي بزرگيءَ متعلق مونکي مسٽر محمد بخش پنهور (1) کان هيترائي ٻيو ٻڌڻ ۾ آيو تہ پنهور صاحب جو والد بزرگ حج تي تيار ٿيو اعتقادي لحاظ سان مولوي صاحب وٽ موڪلائڻ لاءِ آيو.

مولوي صاحب حج جي سفر ۾ هدايتن متعلق کيس چيو تہ " ابا جهاز ۾ ڪافي تڪليفون ايندڙيون آهن پر دلگير نہ ٿجانءِ. جيڪا بہ تڪليف اچي تہ (11 - دفعا آيہ الڪرسي جو وظيفو پڙهي دم ڪري جسم تي ڦوڪي ڇڏجانءِ) جڏهن جهاز ڪراچي کان لنگرانداز ٿيو تہ رستي ۾ جهاز ۾ " وبا " جي بيماري ڦهلجي وئي جنهن سبب مسافر هن مرض کان آجو ڪونہ هو. پنج ڏينهن اسهالن جي تڪليف ۾ گذريا آخر ان مسافر کي مرشد جو چيل ياد اچي ويو. هڪدم پنهنجو وظيفو شروع ڪيائين. بس علاج ٿي ويو. اما عامل نظران سفر ۾ سان هئي جڏهن وظيفي جي برڪت سان جهاز تي اشراندازي ٿي وئي تہ هين رات جو خواب ۾ مولوي صاحب جن کيس تنبيہ ڪئي

" ابا هيڏي ساري مصيبت ۾ بہ اجا غفلت ٿو ڪرين ؟ فڪر نہ ڪر هاڻي سڀ مسافر خوش آهن. " جڏهن صحيح حج تان واپس آيو تہ پهريائين مرشد جي شڪر تي آيو. مولوي صاحب کيس مبارڪ ڏني ۽ مشڪندي چيو تہ جهاز ۾ 5 ڏينهن بہ تڪليف جا نہ ڪاٽيو ها. وري بہ شڪر ٿيو جو وظيفو ياد هيئي. "

---

(1) محمد بخش پنهور: مون سان گڏ 4 سال جيڪب آباد ۾ اسسٽنٽ ڊسٽرڪٽ انسپيڪٽر آف اسڪولس جي عهدي تي رهيو آهي. منهنجو بهترين دوست پڻ آهي ۽ هيٺئر تازو 55 سال پورا ڪري رٽائرڊ ٿيو آهي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 293

ازانسواءِ بيون بہ ڪيتريون اهڙيون ڳالهيون ٻڌڻ ۾ اينديون آهن جن مان مولوي صاحب جي روحانيت جي ڀلي ڀت خبر پئي ٿي.

" مولانا تاج محمود امروٽي "

سرزمين - سنڌ تي زماني جي متبدل ادوار ۾ اهڙين برگزيده بزرگ هستين جنم ورتو جي پنهنجي پنهنجي وقت ۾ هن معراڻ جي ماٿريءَ ۾ لعل جواهر ٿي چمڪيا. انهن روشن ضمير بزرگن مان مولانا تاج محمود امروٽي جي شخصيت سنڌ لاءِ عظمت ۽ برڪت جو واحد سبب هئي.

Gul Hayat Institute

تعارف ۽ تعليم:

مولانا تاج محمود ولد سيد عبدالقادر ضلعي خيرپور جي هڪ ڳوٺ "ڳاڙهي موري" ۾ تولد ٿيو. ابتدائي تعليم پنهنجي والد بزرگوار کان حاصل ڪئي. ان بعد پير پاڳاري جي ڳوٺ ۾ وڃي رهيو. جتي ڪجهہ وقت فارسي جا ڪتاب پڙهندو رهيو. عربي علوم جي تحصيل لاءِ جوانيءَ جي زماني ۾ مولانا عبدالقادر صاحب پنهواري (علقہ پنوعاقل) جي درس ۾ داخل ٿيو. جتان تحصيل ڪري سلوڪ جي راه رسم حاصل ڪرڻ لاءِ پنهنجي والد وٽ آيو. پر سمت ئي سندس والد وفات ڪري ويو.

سلوڪ ۽ نسق:

سيد عبد[illegible] ۽ بيعت ڪئي ته

[illegible] هن فيضان کي دل

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

۽ رکيائين ۽ جڏهن وقت گذري ويو ته خواب ۾ هڪ بزرگ جي شبيهه ڏٺائين ، ان بعد پيرجوڳوٺي شريف (تعلقه اوباوڙو) ڏانهن رخ رکيائين جو ته اهو اشارو حافظ محمد صديق صاحب ڏانهن هو. پاڻ جڏهن ان (پيرجوڳوٺي ۾) پهتو تڏهن کيس معلوم ٿيو ته حافظ صاحب ڳوٺ سونئي شريف پنهنجي مرشد ڏانهن ويل آهي. اتان ئي مولانا صاحب سڌو سونئي شريف آيو. درگاهه جي لڳولڳ هڪ کوهه هو. اتي وضو ساري ويٺو ته ڀريان اهو مرد ايندو ڏٺائين جو هوبهو اهو هو جو خواب ۾ ڏيکاريو ويو هون.

حافظ صاحب جي ديدار کان پوءِ اطمينان ٿيس ته جنهن مطلوب جي ڳولها ۾ هو اهو ملي ويو. اهو وقت عصر جي نماز جو هو. حافظ صاحب اتان ئي چڙهي پيرجوڳوٺي آيو. باقي مولانا صاحب ان جي پويان پيادو روانو ٿيو ۽ رات جي وقت پنهنجي مرشد سان ملاقات ٿيس. حضرت حافظ صاحب ٻاران ڪيس خدمت ۾ رهڻ جو ارشاد ٿيو . ۽ طريقين ڏانهن محبت جي جذبات جو اظهار ٿيڻ لڳو. چيو وڃي ٿو ته ٢٠ ڏينهن جي صحبت کان پوءِ جو جذبو حاصل ٿيو هو سو حاصل ٿي چڪو ۽ حافظ صاحب پنهنجي پياري بزرگ خليفي کي ارشاد فرمايو ته ، "امروٽ" ۾ وڃي ويهي رهه.

امـــــروٽ ۾ آمـــد :

مولانا صاحب جڏهن امروٽ ۾ آيو تڏهن مسجد جي اڏاوت ۽ مدرسه جو بنياد وڌائين. ان بي سروساماني ۽ غربت ۽ افلاس کي غنيمت سمجهي الله تي توڪل ڪري ويهي رهيو. ڳوٺ جي وڏيرن اميرن جي هاب مدد قبول نه ڪيائين. پر ان جي مقابل غيبي فتوحات جو انتظار ڪرڻ لڳو. شروع ۾ ڪي اهڙا به وقت آيا جو فقط جهنگ مان سرهن جو ساڳ پٽي خالي پاڻي ۾ رڌي کائي وقت گذاريندو رهيو. مگر پوءِ سنت ئي سنڌس بزرگيءَ ۽ ڪماليت جو آواز بلند ٿيڻ لڳو. ظاهري ۽ باطني علم جا طالب وٽس اچڻ لڳا . ان کان پوءِ زمين آباد ڪرائي فقيرن ۽ مسافرن جي کاڌ خوراڪ لاءِ انتظام ڪيائين ؛ فتوحات به ٿيڻ لڳي . اتر سنڌ کان سواءِ بلوچستان ۽ پنجاب

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

جا ماڻھو ٻه وٺي اچي راھ خدا جي طلب ڪرڻ لڳا. سنڌس روحاني تصرفات جو دور دور اثر پهچڻ لڳو. قرآن شريف جي حفظ ۾ مشغول رهي نماز جي پابندي جو ايڏو التزام هو جو سخت کان سخت بيماريءَ ۾ به، اٿي نه سگهڻ واري حالت ۾ به نماز باجماعت پڙهندا هئا، جماعت جا تقرير نماز جو سوال ڪندا هئا ۽ ان کان بعد کين ڪاڌو کارائيندا هئا.

مرحوم منشي عبدالخالق شڪارپوري جو هڪ وڏو اهل الله بزرگ هو ۽ زندگيءَ جو ڳچ عرصو بزرگ امروٽيءَ جي خدمت ۾ گذاريو هئائين. سندس چوڻ آهي ته "بزرگن جو اصل مقصد آهي ته ماڻهن کي گمراهه ڪاڏو ڪارائي نماز پڙهائي ۽ خدا جي راهه ڏيکاري. مولانا عبيدالله مهاجر جو ساري دنيا جو مشهور ليڊر ۽ عالم امروٽي بزرگ جي خدمت ۾ تنهن ئي جي زماني ۾ آيو. اٽي تي رهي وڏو ٿيو. اٽي ئي پڙهيو شادي ڪيائين. اتان (امروٽ مان) ئي دارالعلوم ديوبند ۾ تحصيل علم لاءِ ويو. جڏهن موٽي آيو ته هن امروٽ ۾ چاپخانو "محمود المطابع" جي نالي قائم ڪيائين. جنهن ۾ ڪجھ ڪتاب به طبع ٿيا.

"سوره ياسين"، "سوره الرحمان" جو ترجمو ڇپيو ۽ تفسير به ڇپرا ٿيا. جي پڻ جهوني سنڌي ۾ ڏهه وڌڻ واري نظم ۾ حضرت امروٽي صاحب جا تصنيف ٿيل هئا. امروٽي بزرگ جي روحانيت واري زندگيءَ ۾ تبليغ الاسلام وارو حصو نمايان رهيو آهي. مسلمانن کي اسلام سيکاريائين. غير مسلمن کي هزارن جي تعداد ۾ مسلمان ڪيائين جي وري مرتد نه ٿيا، پر سچا ۽ پڪا مسلمان ٿي اسلام جي خدمت ڪندا رهيا.

تبليغ ۽ سياست :

تبليغي زندگيءَ سان گڏ مجاهدانه (سياسي) زندگيءَ جو به کين وڏو شوق هو. جهاد في سبيل الله جي شوق ۾ ڪيترا گهوڙا سنڌس دوستن وٽ پلينا هوندا هئا. ڪڏهن نه ڪڏهن اهي جهاد ۾ ڪم ايندا. ١٩١٩ع کان پوءِ سنڌ ۾ خلافت تحريڪ شروع ٿي. تڏهن اهي جهاد جي روح زياده نمايان ٿيڻ لڳو.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 296

ڪيترن جلسن ۽ وعظن ۾ کليءَ طرح جهاد جو وعظ ڪندو هو. سنڌ کان ٻاهر دهلي بمبئي، لاهور، علي ڳڙهه ۽ ڪلڪتي تائين ملڪي هلچل لاءِ سفر ڪيائين بلڪ ڪلڪتي ۾ جمعيت العلماء الهند جي ساليانه اجلاس ۱۹۲۲ع ۾ پريزيڊنٽ چونڊيو ويو.

جمعيت العلماء السنڌ جي قائم ٿيڻ وقت کيس صدر چونڊيو ويو جو آخري دم تائين صدارت جا فرائض نڀائيندو رهيو. ساري سنڌ ۾ خلافت تحريڪ جو روح روان هن بزرگ جي شخصيت هئي. شريف حسين مڪه جي خليفه ٿيڻ لاءِ سنڌ سرڪار هڪ ٽريڪٽ (Tract) ڇپي. جنهن ۾ ڪيترن عالمن کان دستخط ورتا ويا، تڏهن هن بزرگ امروٽي مولوي دين محمد وفائي کي گهرائي ان جي رد ۾ "اظهار الڪرامة" نالي هڪ رسالو لکايو جو ڪيترن عالمن جي دستخطن ۽ تصحيح بعد ملڪ ۾ مفت ورهايو ويو. آخري عمر جي وقت ۾ ٻراڙي وارن جي زور ۾ ڪيتريون مسجدون اڏجي رهيون هيون هن بزرگ جي اثر سان سنڌ جي جماعت، ڪاشي ۽ وارين مشين اڪيان سنڀالي ڪري مسجدن جو بچاءُ ڪرايو جو اڄ تائين يادگار طور ٻراڙي وارن جي وچ ۾ موجود آهي.

شعر و شاعري :

ڪو زمانو هو جو بزرگ امروٽيءَ جي طبيعت شعر و شاعري ڏانهن مائل هئي. انهيءَ زماني ۾ مثنوي "يوسف زليخا" کي سنڌي نظم ۾ آندائين جو "پريت نامه" سان مشهور آهي. اها پريت نامي سنڌ سالڪ مريد حاجي محمد هاشم ڏهر ڇپرايون ان کان پوءِ منشي پوڙو مل بار بار ڇپايو. هن ڪتاب ۾ حقيقي عشق جا بيحد ۾ بارڪ نڪتا بيان ڪيل آهن.

تصنيفات :

بزرگ شن سورتن جا سنڌي ۾ ترجمه ڪيا ان کان بعد "الهام الرحمان" نالي قرآن مجيد جو ترجمه ڇپيو جو خالص بامحاوره سنڌي زبان ۾ آهي. رساله "اظهار الڪرامه" به پاڻ پنهنجي وقت لکائي ڇپرايائين.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 297

مــــريــــد :

بزرگ صاحب جا معتقد هزارن جي تعداد ۾ آهن. سندس خاص خليفن جو ذڪر هيٺ ڏجي ٿو. مولانا حماد الله هاليجوي (٢) مولانا حاجي عبدالعزيز ٺرڙيچاڻي (٣) خليفه حاجي محمد صالح باڻجي شريف (۴) مولوي عبدالڪريم واعظ الاسلام وغيره

وفـــــات :

سنڌ جي بزرگ ترين فياض هستي ھڪ ٻجي رات جو ٥ نومبر ١٩٢٩ع مطابق ٢ جمادي الثاني ١٣۴٨ هجري ۾ هن دنيا مان لاڏاڻو ڪيو. سندس وفات تي ڳوٺ ياسين جي هڪ مولوي عبدالله صاحب قطع تاريخ وفات لکي آهي جنهن جي پوئين مصرع مان تاريخ جو ماده ملي ٿو.

" از براه شاه کامل محترو بهتر نژاد
کرد رضوان " جاءِ اندر روضه " دالسلام"
١٣۴٨ هه

پس ماندگان :

Gul Hayat Institute

بزرگ صاحب کي نسبي اولاد ڪونه هو. تنهن ڪري هنن پنهنجي خاص ماڻهن کي پنهنجو جاءِ نشين نامزد ڪونه ڪيو. تنهن ڪري سندس وفات بعد شهر جي زميندار جي مشوره سان خانقاه جون وقف زمينون ، جايون ۽ مسجد سندس ڀائٽي ميان نظام الدين شاه جي حوالي ڪري هن کي ئي سجاده نشين ڪيو ويو هن وقت سندس فرزند محمد شاه سجاده نشين آهي. (١)

---

(١) سنڌ آزاد نمبر ١٩٣٦ع - ص ص ۴١ ، ۴٢ ۽ ۴٣

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 298

بـــاب چـــــوٿـــون

١ - عـــلـــمـــي زنـــدگـــي

٢ - تـــصـــوف تـــي هـــڪ نـــظـــر

٣ - اٺين ۽ ويهين صـــدي جي علـمـي حـــالـــت تي هڪ نظر

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 299

"علمي زندگي"

"چو بشنوي اهل دل مگو که خطاست
سخن شناس نه دلبرا خطا اين جاست

مير علينواز پنهنجي ابتدائي دور کان علمي شوق ۽ ذوق کي سيني ۾ سانڍيندو رهيو. هن راه تي آخري دم تائين گامزن رهيو. علمي مذاق شيوهء فطرت سمجهي ان جي تبليغ ۽ توسيع جي ڪوشش ۾ همه تن مصروف رهندو هو. پاڻ معاشي ۽ اقتصادي فڪر کان بي نياز ۽ بيپرواه رهيو. تنهن ڪري سندس سوروئي زماني جي ٻين پهلوئن کان انهن زياده هوندو هو.

سياسي زندگي سان گهرو ۽ گهاٽو تعلق رهڻ ڪري، حياتيءَ جو وڏو حصو سياسي ڪارڪردگين ۾ گذاريندو هو، خوش قسمتاً جيڪڏهن ڪيس هو وقت ملندو هو ته اهو ٻين عام ماڻهن وانگر ضايع ڪرڻ بدران انکي وڏي اهميت ڏيئي علمي تحقيق ۽ تدقيق (Research) فرمائيندو هو. پاڻ وقت جو قدردان هو. وقت جي تعريف ۽ مقصد جو وڏو خيال رکندو هو.

"هر نفسيکه ميرود از عمر گوهر يست
کانرا خراج ملک دو عالم بود بها
ترسمکه اين خزينه دهي رائگان بباد
وانکه روي بخاک تهي دست بينوا"

(عمر جو هر هڪ پساه اهڙو موتي آهي، جنهنجي قيمت ٻنهي جهانن جي پيدائش آهي. بجان ٿو، ته تون هي خزانو برباد ڪري ڇڏيندين. ۽ خاڪ ۾ هٿين خالي ۽ سڃو هليو ويندين)

مير صاحب زندگيءَ جي هر لمحي کي قيمتي سمجهندو هو ۽ انکي سجايو ۽ سڦلو ڪرڻ خاطر قلمي سخا جو بهترين ثواب حاصل ڪيائين.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 300

قلم جي رواني، تحرير جي فصاحت ۽ بلاغت، فن جي عالمانہ تحقيق ۽ تدقيق جي ڪماليت سندس معياري بلندي ۽ اعليٰ حوصلگيءَ جون لافاني علامتون آهن؛ اهو معياري مطالعو سندس شهره آفاق لئبرريءَ جو باعث رهيو؛ جنهن ڪيس عالم بالعمل بڻائي، علم القرآن، علم الحديث، علم الفقه، علم المنطق، علم العروض، علم الفلسفه، علم التفسير، علم البيان، علم المعانيه وغيره... علمن سان گڏ سائنس جغرافيه ۽ تاريخ جي علمي ۽ ماهر ۽ علامه ثابت ڪيو. هنجي وسيع ترين مطالعي مان جن نوادر نسخن جنم ورتو، سي بگڙيل دماغن جي عقلي اصلاح ۾ وڏو اثر رکن ٿا، گويا هرهڪ لفظ پنهنجي جاءِ تي هيرن ۽ جواهرن جي چمڪ کان زياده نورانيت سان سرشار آهي؛ انهن قيمتي ڪتن جو قدر هر ذي شعور لاءِ حنيا خيز آهي.

مير صاحب جنهن بہ مضمون جي تحرير ڪرڻ لاءِ علمي تحقيق ۾ سوين ڪتابن جا نالا، حوالہ، مقالہ ۽ روايات پيش ڪري فني ۽ علمي قابليت جو مظاهرو ڪندو هو. تحريري سَندون ۽ حجتون سندس اعليٰ ذهانت ۽ روشن دماغ جا دلائل ڏين ٿيون. درحقيقت هن شخص پنهنجي سڄي زندگيءَ جو هڪڙو بہ ڏينهن ضايع ٿيڻ نہ ڏنو؛ ياتہ اهو علمي تحقيق ۽ تدقيق ۾ صرف ڪندو هو يا زماني جي ٻين مشغلن ۾ بہ قومي خدمت ۾ صرف ڪندو هو.

Gul Hayat Institute

پاڻ ائين چوندو هو تہ انساني زندگيءَ جو مقصد آهي ٻين جي زندگين تي خرچ ڪرڻ. يعني وٽس انسانيت جي تشريح ئي انساني همدردي هئي. پڻ پاڻ خلق خدا جي خدمت جو فرض پورو ڪيو ۽ حقيقي طور مير صاحب پنهنجي قول ۽ فعل سان برابر سچو ثابت ٿيو. هي ملڪوتي صفتون ڪن ٿورن ۾ جزوي طور اچن ٿيون. انهن مان مير صاحب جي باڪمال شخصيت هئي جنهن جي عظمت جو چراغ دور دور روشن رهيو ۽ سندس زندگيءَ مان هزارها انسانن علمي، مذهبي، فني، سياسي ۽ اخلاقي فيض حاصل ڪيو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 301

مير صاحب پاڻ عالمانه علمي اوصاف بابرڪات سان نوازيل هوءِ همیشه عالمن جي عزت ۽ قدرداني ڪندو هو• علمي بحث، مباحثن ۾ شرڪت ڪندو هوءِ اڪثر اهڙا مباحثا سنڌس جاءِ تي ٿيندا هئا •

مناظرن ۾ به مير صاحب جي علمي لياقت قياس ۽ مبالغ آرائي کان ڪئين ڀيرا بالا تر هئي• بقول لطف الله بدوي " هو معقول ۽ منقول جو جيد عالم هو• ايتريقدر جو ان وقت سنڌ جي بهترين عالمن ۾ سندس شمار ٿيندو هو• سندس همعصر عالمن جهڙوڪ : مولوي عبد الغفور همايوني ، مولوي غلام صديق شهدادڪوٽي ، کي به سندس علم جو اعتراف هو" (١)

مير صاحب جي تصنيفات مان سندس عالمانه خصوصيات نمايان آهن•

---

(١) مضمون مطبوع مهران جون موجون - ص ١٩٦

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

" تصوف تي هڪ نظر "

"تحقيق علم از دل آگاه گير | شارع - شرع حبيب الله گير
چون ڪلمه الله درين راه خوف | با صفائي - سر بخود پوشيده صرف"

علم التصوف جيتوڻيڪ هڪ جداگانه علمي تحقيق جو مرحلو آهي، جنهن تي هڪ ضخيم ڪتاب جي ضرورت آهي. مير علي نواز جي شاعرانه زندگي ۾ شعر و شاعريءَ ۾ عارفانه ڪلام ممتاز درجو رکي ٿو. جنهن ۾ تصوف جو رنگ جون رنگين تصويرون نظر رچن ٿيون. تصوف جي تشريح تي علماءِ اسلام جي برگذيده بزرگ عالمن ۽ اوليائن پنهنجون تصنيفون، مدلل ۽ محقق سندون پيش ڪري، وحدت الوجود جي نعره کي وحدت الشهود جي مٿان برتري پيدا ڪري ڏني.

وحدت الوجود جي معنيٰ آهي " هڪ وجود (هيڪڙائي) يعني " همه اوست " (سڀ ڪجهه اهو (الله) آهي) عقائد الصوفيه جي نسبت هيءَ مجرد حقيقت آهي جا انساني فهم ۽ شعور کان بعيد آهي؛ جنهن تي انسان جو ڪُل حواس بِراه ـ راست ڪجهه به سوچي نٿو سگهي.

" من نمي گويم انا الحق، يار گويد بگو "

انا الحق ـ مان الله آهيان، انسان جو آواز نه آهي پر خدا تعاليٰ جي ذات مقدس جي وحدت ۾ هيڪڙائي جو نعره ـ توحيد آهي. هيءُ انهيءَ مرتبي جو ذڪر آهي جڏهن، انسان ۾ " الله " اصليت ۾ گڏجي وڃن ٿا. تڏهن " جسم " جي حاجب پرواه نه ڪئي ويئي. هن روحاني ميلاپ جو پهو نالو " همه اوست " يا " وحدت الوجود " آهي جنهن تي صوفيائي ـ ڪلام جي فتويٰ ۽ دلائل تي دعويٰ رهي آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ميرعلي نوازجي صوفيانه اندازجيتوڻيڪ "جنيد بغدادي"، بايزيد بسطامي، ابن عربي وغيره کان گهٽ آهي، تاهم ان راه جو راهي ضرور آهي. سنڌ ۾ علم تصوف جي نازڪ خيالي موجود آهي: جيئن هڪ هنڌ فرمائي ٿو ته:

اسم "احمد" بي، ميم، ڏارکي "بين عرب بي، "عين بجا ڪي" عرب ـ ع ـ (رب)
لوح قلم سرحڪم هـــــلا ڪـــي نور "احمد" بن آيا نوار
ڪئين فرق وحدت قدم دا.....

هن شعر مان تصوف جي با معنيٰ ۽ با مقصد حقيقت معلوم ٿئي ٿي ۽ واضح ٿئي ٿو ته ڪيئن "عمل" کان بعد، "علم" هو.
علم التصوف جي مختصر تشريح هيٺ ڏجي ٿي.
هڪ فارسيءَ جو شعر ۾ صوفي بزرگ ڪهڙو نه عمدو مثال ڏنو آهي.

"اي برتر از خيال و قياس و گمان و وهم
و از هرچه گفته اند شنيديم و خوانده ايم
دفتر تمام گشت و باخر رسيد عمر
ما همچنان در اول وصف تو مانده ايم"

Gul Hayat Institute

صوفين جي عقيدي موجب الله تعاليٰ جي ذات مجرد حقيقت آهي، جنهن ۾ وجداني ڪيفيات ۽ روحاني ڪشف سمايل آهي. پر هر شيءِ ان جي احديت ۽ وحدت جي شاهدي ڏئي ٿي.

"وَفِي كُل شَيءٍ لَهُ آيت تَدِل عَليٰ انه وَاحِد"

"يعني سڀني شين ۾ نشانيون: انهيءَ هڪڙي واحد حقيقي جون آهن".
الله تعاليٰ انسان کي "خَلَقَ آدَمَ عَليٰ صُورَتِهِ" (١) پنهنجي صورت تي پيدا ڪيو ۽ کيس اهو علم ڏنو جو ملائڪن جي درجي کان هزارها درجا مٿي هليو ويو.

---

(١) حديث

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

قرآن شريف ۾ ان جو ذڪر هيٺين آيه مان ظاهر آهي :

" وَعَلَّمَ آدَمَ الاَسْمَآءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَي المَلَائِكَه فَقَالَ اَنْبِئُونِي بِاَسْمَاءِ هٰٓؤُلاءِ اِن كُنْتُم صَادِقِين • (١)

جڏهن انسان ملائڪن جي درجي کان مٿي هليو ويو ، تڏهن الله جي نزديڪ ان جو همراز بڻجي پيو •

" اَلَا نسَانُ سِرِّي وَ اَنَا سِرُّه "

يعني : مان (الله) انسان جو راز آهيان ۽ انسان مان الله جو راز آهي •

" انسان " ۽ الله جي درميان جيڪا نسبت آهي انڪي قرآن شريف جي هيٺين آية سان ملايو ويو آهي :

" نَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيهِ مِن حَبلِ الوَرِيد " (٢)

يعني : اسان ساه جي رڳن کان به انهن کي ويجها آهيون •) انسان ۾ خدا جون صفتون موجود آهن جن لاءِ ثابت ٿيو ويو ته

" فِطرَةَ اللّٰهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيهَا " (٣)

يعني (حقيقت ۾ اهي خدا جون صفتون ئي آهن جي انسان جو روپ وٺي ظاهر ٿيون • الله تعاليٰ هن ڪائنات کي ٻن حصن " اَلَا لَهُ الخَلقُ وَ الاَمر " (٤)

يعني " عالم خلق " ۽ " عالم امر " ۾ ورهايو آهي •

---

(١) پاره (١) سوره بقر رڪوع ٤
(٢) پاره ٢٦ سوره ق رڪوع ٢
(٣) پاره ١١ سوره روم رڪوع ٤
(٤) پاره ٢٤ سوره مومن رڪوع ٨

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 305

(١) "عالم خلق" (جسم) کي (٢) "عالم امر" (روح) جي ماتحت رکيو ويو جسم جي ايجاد ۽ بناوت (روح) جي اطلاع ۽ رهڻ لاءِ ڪيئي ويئي. جنهن مان اهو مقصد نڪري ٿو ته "جسم"، "مڪان" آهي جنهن ۾ روح "مڪين" آهي. روح جو تعلق براهِ راست خدا جي "ذات ۽ صفات" سان ڳنڍيو ويو. ان جي شهادت قرآن شريف جي هن آية مان ظاهر آهي.

قُلِ الرُّوْحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّيْ وَمَا اُوْتِيْتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيْلًا (١)

يعني انساني فهم ۽ عقل "روح" جي صحيح علم حاصل ڪرڻ جي وسعت نٿو رکي سگهي. "روح" خدا جي ذات جو جز آهي. جنهن سان جسم جو ڪوبه واسطو ڪونه آهي. اهوئي سبب هو ته الله تعاليٰ جڏهين آدم کي پيدا ڪيو ته جڏهين آدم عليه السلام جي بت "روح" ڦوڪيو ويو ته جڏهين اوهان (ملائڪ) ان جي اڳيان سجدي ۾ جهڪي پئو.

وَنَفَخْتُ فِيْهِ مِنْ رُّوْحِيْ فَقَعُوْا لَهٗ سَاجِدِيْنَ (٢)

جڏهين آدم جي جسم ۾ روح آيو ته جڏهين ملائڪن کيوه جو سجدو واجب ٿيو. ظاهر آهي ته انهيءَ "سجوديت" ۾ آدم جي جسم جي ڪا حيثيت ضرور هئي. انهيءَ حڪم الاهيءَ مان هي به واضح ٿئي ٿو ته انساني "روح" کي ملائڪن ۽ فرشتن جي روح کان ڪئين دفعا وڌيڪ مڪرم بنايو ويو جنهن ۾ "ساجد" ۽ "مسجود" جو امتياز ظاهر ڪيو ويو. انسان ۾ جيڪو "روح" آهي سو الله جي نور جي پيدائش آهي. جنهن لاءِ قرآن شريف جي هيٺين آيت ثابت ڪريٿي؛

"لَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيْ آدَمَ"

يعني اسان آدم جي اولاد کي مڪرم بنايو.

---

(١) پاره ١٥ سوره بني اسرائيل رکوع ١٠
(٢) پاره ٢٣ سوره ص رکوع ٥

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 306

جيتوڻيڪ اهو اطلاع مبلغي جي صيغي ۾ آيو آهي، جنهن آدم کي سندس جسم سميت باقي مخلوقات کان مٿي وڃي بيهاريو. هن سجدي متعلق فرشتن ۾ ۽ الله جي وچ ۾ ٿيل گفتگو هلي جا قرآن پاڪ ۾ ڪيترن ئي جاين تي موجود آهي. باقي "مسجود" آدم پاڻ کي حيران تصور نه ٿيو ڇو ته کيس پنهنجي مرتبي جي پوري پوري خبر هئي ڇو ته اهو سجدو "غيرالله" جي حيثيت ۾ نه هيو اتي آدم ڏٺو ته پاڻ فرشتن جي انتهائي درجي کان گهڻو مٿي ۽ خدا جائي ڪيترو مٿي هليو ويو، جنهن مقام جي بلنديءَ جي ڄاڻ فرشتن کي قيامت تائين پهچي نه سگهندي.

اهڙي اشرف مقام تي پهچڻ کان پوءِ جيڪڏهن انسان "انا الحق" جو نعرو بلند ڪري ته ڪهڙي عجب جي ڳالهه ٿيندي. "حضرت شيخ جنيد بغدادي "رح" جنهنکي (سيد الطائفه) صوفين جو سردار چوندا آهن، فرمائي ٿو ته تصوف اهو آهي جو "خدا توکي، توکان ماري ۽ پاڻ ۾ جيئرو ڪري".

(٢) جو شخص مشاهدي کان سواءِ الله چوائي سو ڪفر آهي.

(٣) جيسيتائين تون "خدا" ۽ "پانهو" چوندين تيسيتائين شرڪ ۾ آهين.

بايزيد بسطامي قرب الاهي جي محويت ۽ وحدت الوجود جي تعريف هيٺين لفظن سان ڪري ٿو.

Gul Hayat Institute

(١) "لَيۡسَ فِي جُبَّتِي سِوَى اللّٰهُ" يعني منهنجي جبي (پهراڻ) ۾ الله کان سواءِ ٻيو ڪجهه به نه آهي.

(٢) "سُبۡحَانِي مَا اَعۡظَمَ شَانِي": يعني پاڪائي جڳائي مون کي ڪيڏو نه آهي شان منهنجو.

(٣) "لا اِلٰهَ اِلا اَنَا فَاعۡبُدُونِ": يعني ڪوئي به الله ڪونهي سواءِ منهنجي. تنهن ڪري منهنجي عبادت ڪريو (يا مونکي سڃاڻو) عبادت جي معنيٰ معرفت يا سڃاڻپ به آهي. جيئن قرآن شريف ۾ ارشاد آهي ته

وَمَا خَلَقۡتُ الۡجِنَّ وَالۡاِنۡسَ اِلَّا لِيَعۡبُدُونِ (١)

يعني "نه خلقيو آهي مون جنن ۽ ماڻهن کي: مگر انهيءَ لاءِ ته مونکي پوڄين ۽ سڃاڻن.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

منصور حلاج "انا الحق" جو نعرو بلند ڪيو جنهن ڪري ڪيس تخته - دار تي اچڻو پيو. سندس نعرو هيو ته

" انا من اهوائي ومن اهوائي انا نحن روحان حللنا بدنا "

يعني: مان اهوئي آهيان، جنهن کي مان چاهيان ٿو ۽ پيار ڪريان ٿو؛ جنهنکي مان پيار ڪريان ٿو سا مان پاڻ آهيان. اسين ٻه روح آهيون، جي هڪ ٻئي جي بدن ۾ حلول يا واسو ٿيل آهيون.

خواجه فريد الدين عطار منصوري پيري جو قائل هو. جنهن سندس حوصله افزائي هن طرح فرمايو آهي:

قم باذني وقم باذن الله ، هردو يک نغمه آيد از لب - بار

هرکه ازوي نزد اناالحق سر ، او بود از جماعت - کفار

يعني "قم باذني" ۽ "قم باذن الله" ٻئي محبوب جي زبان کان نڪتا آهن، جيڪو "انا الحق" جو نعرو نه هڻندو؛ سو ڪافرن جي ٽولي مان آهي.

محمود الشبري، وحدت الوجود جي دعويٰ ڪندي فرمائي ٿو ته:

از تو دريا جدائي وعجب بين - ز تو يک لحه اين دريا جدا نيست

خيال - کج مکن اينجا و بشناس - که هرکو در خدا گم شد خدا نيست

(٢) روا باشد انا الله از درختي

چرا نه بود روا از نيک بختي"

جيڪڏهن ڪو ٻرندڙ ٻوٽو "أنا الله" چوي ته اهو روا آهي؛ پر جيڪڏهن ڪو نيڪمرد "انا الحق" چوي ته چو نه روا آهي:

محي الدين ابن عربي پنهن جي صوفيانه عقيده تي فرمائي ٿو ته:

تو همت قد ما قبل ان يکشف الغطا ، اخالي ڪاني ذا حولک شاڪر

فلما تجلي الصبح اصحبت عارفا ، بانک مذڪور و ذڪر و ذاڪر

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

يعني: ٻوڏي ڪجي وجهه (مشاهدي) ڪان اک ۾ اڻين محسوس هئڻ وهوس ته مان ستن منجهو ڏهرچ شهر هئڻ آهيان، ٻه جڳه مين اهو ڏپهن روشن ٿيو ته خبر ٻپهه ته ستون ذاهر، مذهوري ذهر آهين.

رومي صاحب وحدت الوجود جي تعريف هينئين لفظن ۾ ڪري ٿو.

" تو هر خيال ڪه ڪشف حجاب پنداري
بهنگلاش ڪه ترا خود همان حجاب شود "

شاه عبداللطيف ڀٽائي "رن" رنگ ۾ تصوف ۾ سجو رسالو ڪيو پُر. ڀا هرهڪ بيت علم التصوف جو آئينو آهي.

(١) " وحدت تان ڪثرت ٿي، ڪثرت وحدت ڪل
حق حقيقي هيڪڙو، وا ڪي ٻيسي ۾ ڀل
هو ملا جو مل بالله سندو سچ ڄاڻيين "

(٢) جان جان ٻسين پاڻ کي، تان تان ناه نماز
سپ وڄائي ساز، تهان پوءِ تسبيح جو

(٣) پاڻ ئي ٻيسي پاڻ کي، پاڻ ئي محبوب
پاڻ ئي خلق خوب، پاڻ ئي طالب تن جو

Gul Hayat Institute

هن مختصر اختصار مان ظاهر ٿيندو ته علم التصوف جي حقيقت ۽ ماهيت جدا ڳاڻه حيثيت رکي ٿي. ميرعلي نواز جي ڪلام مان تصوف جي جهلڪ نظر اچي ٿي

" احمد " عين " احد " بن آيا وس هتيس انساني وا
صورت وچ سبحان ڏٺم "

شاعر جي علمي زندگيءَ مان علم جي روشني ڏسڻ ۾ اچي ٿي جا تصوف جي اصول جي مڪمل حالت ٿئي ٿي. سرور ڪائنات صلعم جن جي شاهدي سان الله تعاليٰ جي قريب ٿي چڪو هو. هونءَ به مير صاحب تي فطري طور شاه فقيرالله صاحب جو اثر پيل آهي، جو پڻ پنهن جي دور جو ٢٢ سلسلن جو حامل بزرگ قطب الزمان هو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 309

"اڻــوهين ۽ ويــهين صــدي جي علمي حالت تي هڪ نـظـر"

علمي ۽ فني شعبن ۾ هندستان ، مغل شهنشاهن (١) جي آخري
دور تائين عروج باڪمال حاصل ڪيو. ٻاهرين ملڪن جي نظر ۾ هندستان جي حاصل
خرچ جي لالچ جو اشرو ڏنڊو رهيو. هن لالچ جي نتيجي تي هن سرسبز ۽ شاداب ملڪ
جي ميدانن تي خون ريز لڙاين جو سيلاب ايندو رهيو. هن لالچ انگريز کي ٻي آرام
ڪري ڇڏيو جنهنجي سيني ۾ حسد ۽ تعصب جي باهه ڀڙڪو ڪاڍو. ملڪ گيريءَ جي
خوش ۾ هڪ ٻگهي عرصي جي مشن (Mission) مضبوت جي جاري وانگر ٺهلائي
ايسٽ انڊيا ڪمپني جي دور (٢) ڪان وٺي آخري دور (٣) تائين خود مطلب پاليسين

History of India: Book IV PP 151 to 235 Profaceornote H.G.Rawlin
£ 1761 - 1526
(1)

ايسٽ انڊيا ڪمپني :

(٢) تاريخ نويسن مختلف نمونن جون روايات پيش ڪيون آهن . چند مثال هيٺ ڏجن ٿا

"East India Company " in the period of George Forrest C.I.E.
Three series of volumes dealing with the early History of East India Company, Eighteen in all up to date published at the Clareenden Press, deserve special mention.The titles are
(1) Letters to the East India Company , from the servants in in the East. 1602 to 1617 (6 volumes).
(2) The English Factories in India 1618 - 1650 (8 Volumes)
(3) The Court Minutes of the East India Company 1635 - 1654 (4 Volumes)
Ref: to History of India: Book V PP 236

هن مرحلي تي چند تاريخن جو حوالو نقل ڪجن ٿا

(1) History of British India Book (VII - IX) (Oxford History of India) 1919 AD
(2) Short History of the British in India (Methuen) 1903 AD
(3) P.E. Roberts, India to the end of the East India Company (Oxford Clarenden Press) - 1916 AD 1916 AD

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

تي عمل ٿيندو رهيو. هن آمريت ۾ عيسائيت جي زماني ۾ چاچا ٿيندو رهيو. سياسي نظريه، تعليمي پستي ۽ بدحالي. هندستان جي تعليمي تاريخ کي تباهي ۽ تنزل کان سواءِ ٻيو ڪجهه به ڪونه مليو.

هيءَ حقيقت آهي ته انگريزن، هندستان ۾ تعليم کي سياسي نوعيت سان رائج ڪيو. تعليمي ڪردار کي ٻراماڻي صورت ۾ پيش ڪيو ويو. مطالعي مان انگريزي حڪومت جو هندستاني عوام سان غداري، مڪاري ۽ عياري جو برتاءُ نمايان نظر اچي ٿو. هن ٻرامي کي هيٺين ريت تقسيم ڪيو ويو آهي.

انگ	شروعات	پڄاڻي	مقصد
۱	۱۸۰۰ع	۱۸۱۳ع	(Character react) عيسائيت جي تبليغ ۽ مشرقي تعليم جو فروغ ڏيڻ
۲	۱۸۱۳ع -	۱۸۵۴ع	(Christian Mission) انگريزي مشنري
۳	۱۸۵۴ -	۱۹۰۰ع	مغربي زبان ذريعي مغربي
۴	۱۹۰۰ع -	۱۹۲۱ع	تعليم ۽ تهذيب کي زور وٺائڻ
۵	۱۹۲۱ع -	۱۹۳۷ع	وارو ٿ دور
۶	۱۹۳۷ع -	۱۹۴۷ع	صوبائي خود مختياريءَ جي دور جي تعليم

هن ٻرامي کي ٽن مکيه گروپن ۾ تقسيم ڪيو ويو آهي.

(۱) گروپ ۱۷۳۷ - ۱۸۳۴ (Christian Mission.) عيسائيت جي تبليغ ۽ مشرقي تعليم (عربي ۽ فارسي) کي فروغ ڏيڻ وارو دور

(۲) گروپ ۱۸۳۴ - ۱۸۵۴ مغربي زبان ۽ تعليمي دور

(۳) گروپ ۱۸۵۴ - ۱۹۳۷ مادري زبان ذريعي مغربي تعليم ۽ تهذيب کي زور وٺائڻ.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 311

هن ٻرامي جي مذڪور گروپن (Groups) ۾ ائڪٽ (Acts) جي اداڪارن
(Characters (١) جي ڪردار مان انگريزي تعليمي سياست کي آسانيءَ سان
سمجهي سگهجي ٿو

---

(١) هندستان ۾ انگريزي حڪومت ٻن مکيه گروپن ۾ هئي (١) ايسٽ انڊيا ڪمپني
(٢) برطانوي تاج ۽ تخت

A. East India Company			(الف) ايسٽ انڊيا ڪمپني
(1) Waren Hasting	١٧٧٤	گورنر جنرل	وارن هيسٽنگ
(2) Lord Corn Wallis	١٧٨٦	"	ڪارن والس (١)
(3) Sir John Shore	١٧٩٨	"	سرجان شور
(4) Lord Wellesley	١٧٩٨	"	لارڊ ويلسلي
(5) Lord Corn Wallis (i)	١٨٠٥	"	لارڊ ڪارنوالس (i)
(6) Lord G.Barlow	١٨٠٥	"	لارڊ جي (G) بارلو
(7) Lord Minto (i)	١٨٠٧	"	لارڊ منٽو (i)
(8) Lord Amerhest	١٨٢٣	"	لارڊ امرهسٽ
(9) Lord William Bentic	١٨٢٨	"	لارڊ وليم بينٽڪ
(10) Lord Auckland	١٨٣٦	"	لارڊ آڪلئنڊ
(11) Lord Allen borough	١٨٤٢	"	لارڊ ارلن برو
(12) Lord Hardinge	١٨٤٤	"	لارڊ هارڊنج
(13) Lord Delhousie	١٨٤٨	"	لارڊ ڊلهائوسي
(14) Lord Canning	١٨٥٦	"	لارڊ ڪننگ
B. India uner the Crown			(ب) هندستان برطانوي تاج و تخت
(1) Lord Elgin (i)	١٨٦٢	گورنر جنرل	لارڊ ايلجن (i)
(2) Lord Lawrence	١٨٦٤	"	لارڊ لارينس
(3) Lord Mayo	١٨٦٩	"	لارڊ مائو
(4) Lord North brook	١٨٧٢	"	لارڊ نارٿ بروڪ
(5) Lord Lytton	١٨٧٦	وائسراءِ	لارڊ لٽن
(6) Lord Ripon	١٨٨٠	"	لارڊ رپن
(7) Lord Duffern	١٨٨٤	"	لارڊ ڊفرن
(8) Lord Lansdown	١٨٨٨	"	لارڊ لئنسڊائون
(9) Lord Elgin (ii)	١٨٩٤	"	لارڊ ايلجن (ii)
(10) Lord Curson	١٨٩٩	"	لارڊ ڪرزن
(11) Lord Minto (ii)	١٩٠٥	"	لارڊ منٽو (ii)
(12) Lord Hardinge (ii)	١٩١٠	"	لارڊ هارڊنج (ii)
(13) Lord Chellenford	١٩١٦	"	لارڊ چلمسفورڊ
(14) Lord Reading			

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 312

١

انگريزي مشن ۽ مشرقي علوم جي ترقي جو دور (١٨٣٤ - ١٨٣٤) گروپ اول

(الف) انگريزن جي باقاعده حاڪم ٿي رهڻ کان اڳ عيسائيت جي تبليغ لاءِ انگريزي تعليم جا اسڪول (English Education (meduim) Schools) کليل جڳا هئا. حڪومت عوامي رحجان کي نظر ۾ رکي مذهبي (مشرقي علوم جي تعليم) عربي ۽ فارسي تعليم کي برائي نام فروغ ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي.

(ب) انگريزن مسلمانن کي ظاهري طور خوش ڪرڻ لاءِ ڪلڪتي ۾ هڪ مدرسو برپا ڪيو (١) جنهن جي مقصد ۾ ٻڌايو ويو "حڪومت جي ڪاروبار هلائڻ لاءِ عدالتن ۾ جج هن مدرسي جا فاضل شاگرد مقرر ڪيا ويندا. هن مدرسي ۾ اسلامي فلسفو فقه، قانون، نجوم، جاميٽري، رياضي، فصاحت ۽ بلاغت جا اصول سيکاريا ويندا هئا.

(ت) انگريزن "هندو" مسلم" تعليم جي نظريه سان " هندو سنسڪرت - ڪاليج کوليو. جنهن ۾ هندو شاگردن کي هندو ڌرم، جي تعليم ملندي هئي ۽ ڪين مسلمانن سان مقابلي ڪرڻ لاءِ ڪردار شاهيو ويندو هو (٢)

(ث) گورنر جنرل برطانوي پارليامينٽ تي زور آندو ته هندستاني عوام لاءِ انگلنڊ (England) جي تعليمي نظام جهڙو بندوبست ڪيو وڃي جئين هو عيسائين کي سمجهڻ سان گڏ پنهنجي نفعي نقصان کي به سمجهي سگهن. (٣) پر حڪومت هن سفارش ۾ هندستان جي مسلمانن جي مشرقي ادب جي ترقي ڏسي ٿاري ڇڏيو.

---

(١) وارن هيسٽنگس ١٧٧١ ۾ ڪلڪتي ۾ ديني مدرسي جو بنياد وڌو
(٢) لارڊ ڪارنوالس (١) ١٧٩٢ ۾ بنارس ۾ هندو سنسڪرت ڪاليج کوليو
(٣) چارلس گرانٽ (Charles Grant) ولبر فورس (Wilbur farese
۽ لارڊ منٽو (ع) (١٨٠٧ع) ڏاري رپورٽ ڪئي ۽ مفيد سفارشون ڪيون.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

(د) هڪ تعليمي ڪاميٽي ۾ حڪومت برطانيه کان مطالبو ڪيو ويو ۽ سفارش ڪئي ويئي ته حڪومت طرفان هڪ لک رپيا هندستان جي تعليمي ترقي لاءِ منظور ٿيل هئا ، تن کي عربي فارسي ۽ سنسڪرت جي سڌاري لاءِ ڪم آڻع گهرجن " جنهن ته ان وقت عيسائين جي اسڪولن مان ڪيترائي ديسي ماڻهو پڙهي نڪتا هئا تن مان " راجا رام موهن " انگريزي ادب ۽ سائنس جي سکيا لاءِ ڪلڪتي ودياله کوليو• هنجي مخالفت اهو رنگ لاتو جو اها منظور ٿيل هڪ لک رپين جي رقم انگريزي ادب ۽ سائنس(English Literature and Science) تي خرچ ڪئي ويئي• مسلمانن جي ديرينه مطالبي کي نظرانداز ڪيو ويو• (١)

(ج) لارڊ ميڪالي جي رپورٽ (٢) مسلمانن جي نقصان ۾ ويئي ؛ جنهن "مشرقي ادب" کي ڪاپاري ڌڪ هنيو جنهن ڪري مشرقي علوم جو رواج ۽ عزت گهٽجي ويئي ۽ انگريزي تهذيب ۽ تعليم زور وٺڻ لڳي• ▱▱

---

(١) لارڊ امهرسٽ (Lord Amerhest) ١٨٢٣ع ۾ مشرقي علوم جي ترقيءَ بجاءِ منظور ٿيل هڪ لک رپيا (ڪلڪته ودياله) کي راجه رام موهن کي ڏنا ته جنهن هو انگريزي ادب ۽ سائنس تي خرچ ڪري•

(٢) لارڊ ميڪالي ١٨٣٤ع ۾ رپورٽ ڏني " مشرقي ادب جا آهي ؟ هڪ يورپ جي لئبرري جي ڪتابن جي پنن ۾ هن جي برابر به آهي•

▱▱ هن گروپ ۾ جن اڪابرن حصو ورتو ، سي هيٺ ڏجن ٿا • وارن هيسٽنگس ، ڪارنوالس (١) سر جان شور لارڊ ويلسلي ، ڪارنوالس (ثاني) لارڊ جي بارلو ، لارڊ منٽو (١) لارڊ امهرسٽ ۽ لارڊ وليم بينٽڪ ، چارلس گرانٽ ، ولبر فورس ، لارڊ ميڪالي جا نالا قابل ذڪر آهن• " الاختصار "

(١) هن دور جي مسلمانن جي تعليمي حالت ايسٽ انڊيا ڪمپني جي بنياد مضبوط ٿيڻ لڳي ۽ انگريزن جي حڪومت جي بنياد پوڻ ڪري ضعيف ٿيندي ويئي•

(٢) انگريزن ڏٺو ته هندستان تي مسلمانن جي حڪومت گهڻو وقت هلڻ ڪري منجهن اڃا ته صلاحيتون موجود آهن ، هندو محروم ، تنهن ڪري سبب ڪمزور آهن ، جنهن ڪري انهن کي زور وٺائڻ جي ڪوشش ڪيئي ويئي•

(٣) هندن لاءِ جهڙي ريت عربي فارسي ڌاريون ٻوليون هيون ، تهڙي ريت انگريزي به هئي• انگريزن کين لالچ ڏني ته انگريزي تعليم سان انهن کي حڪومت ۾ حصو ملندو ۽ نوڪريون ملنديون ، جنهن سبب هندو ڪثرت سان مغربي تهذيب ڏانهن مائل ٿيا ۽ وڏيون نوڪريون ، واپار ۽ زمينداري تي قابض ٿي ويا •

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

(۴) انگريزن چاهيو ته مسلمانن کي پٺتي رکڻ جي ڪوشش ڪئي• مسلمان انگريزن کان نفرت ڪئي جنهن سبب پٺتي رهجي ويا •

گروپ ٽيون (۱۸۲۴ - ۱۸۵۴) مغربي زبان جو دور

لارڊ مڪاليءَ جي حاسدانه رپورٽ موجب انگريزي حڪومت مشرقي علوم وفنون جي ترقيءَ ۾ انهن کي ڏيان نه ڏنو ان جي برعڪس مغربي تهذيب ۽ تمدن کي ديسي ماڻهن ۾ پکيڙڻ جي بيحد ڪوشش ڪئي.

انگريز حاڪمن اهڙا ٺهراءَ پاس ڪيا (۱) حڪومت طرفان اعلان ٿيو (۲) جنهن هندستان جي مسلمانن کي هوشياري بيدار ڪري وڌو. سيد احمد شهيد بريلوي، " سکن " سان جهاد جو اعلان ڪيو. سڄي هندستان جي مسلمان اڪثريت کان بيعت ورتي. قرآن شريف جو اردو ترجمو ڪرايو ويو. عيسائين سان مناظرا ٿيڻ لڳا، جنهن ڪري مسلمان عيسائيت جي ڇنبي کان بچي ويا ۽ سنڌ ۾ تعليم ۽ تهذيب به محفوظ رهي.

بقايا فوٽ نوٽ صفح ۳۳٦ تان هلندڙ.

(۵) مسلمان پنهنجي تهذيب ۽ تمدن کي ختم ٿيڻ نه ڏنو پر ان جو آخر تائين تحفظ ڪندا رهيا ۽ عيسائيت جو دليرانه مقابلو ڪندا آيا.

(٦) انهن مخالفتن ۾ مسلمانن کي دنياوي طور ڪافي نقصان پهتو.

(۱) سال ۱۸۲۵ع ۾ گورنر جنرل لارڊ بينٽنڪ جي حڪم سان ٻه ٺهراءَ پاس ٿيا (۱) مشرقي تعليم جي جاءِ تي مغربي تعليم کي رائج ڪيو ويو. (۲) سرڪاري درٻاري فارسي زبان جي عيوض انگريزي ۽ علائقائي زبان ۾ ٺهرايو ويو.

(۲) اعلان : گورنر جنرل لارڊ هارڊنج سال ۱۸۴۴ع ۾ اعلان ڪيو ته سرڪاري ملازمتن فقط انگريزي پڙهيل ماڻهن کي ڏني وينديون. (جنهن ڪري انگريزن جي خلاف آزاديءَ جي تحريڪ شروع ٿيڻ لڳي).

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

انگريز، ظاهري طور مسلمانن کي ڪوبہ فائدو ڏيڻ لاءِ تيار نہ هئا• ان جي ابتڙ هنن هندن کي نوازيو• سرڪاري نوڪرين ، واپار ۽ زمينداري تي هندو اڪثريت قابض ٿي ويئي• مسلمانن جي ترقيءَ جا دروازا بند ٿي چڪا هئا• جنهن ڪري مسلمانن ۾ بي علمي ۽ مفلسي وڌندي ويئي• ▱

▱ هن گروپ ۾ جن اداڪارن حصو ورتو، سي هيٺ ڏجن ٿا•

لارڊ وليم بينٽڪ، لارڊ آڪلئنڊ ، لارڊ ايلن برو، ۽ لارڊ هارڊنج (۱) جا نالا قابل ذڪر آهن ان کان سواءِ لارڊ ڊلهائوسي ۽ لارڊ ڪننگ بہ هن دور جا اداڪار آهن•

" اختصار "

سنہ ۱۸۵۴ع تائين انگريزن جيڪي چاليون هندستان جي عوام تي استعمال ڪيون ، انهن کي مسلمانن جي بيدار دماغن ان وقت ئي محسوس ڪيو هو ليڪن زماني ۽ وقت جون حالتون سندن حوصلہ افزائيءَ لاءِ تيار نہ هيون• جنهنڪري مسلمانن جو هڪڙو وسيع گروہ حڪومت جي وسيع طاقت جو مقابلو ڪري نہ سگهيو•

(۱) مسلمانن جي ترقيءَ جا دروازا هميشہ لاءِ بند ٿي چڪا هئا •جو تہ مسلمانن غيرت وچان سرڪاري اسڪولن ۾ تعليم وٺڻ کان انڪار ڪيو•

(۲) انگريزن کي مسلمانن مان هر وقت خطرو لاحق هيو• تنهنڪري اهڙيون پاليسيون عمل ۾ آينديون رهيون جنهن مسلمان وڌيڪ پوئتي پئجي وڃن ۽ اسري نہ سگهن•

(۳) ڪيترا هندو عيسائي ٿي چڪا هئا، جن کي اڃا بہ وڌيڪ نوازيو ويو، ان نتيجي ۾ مسلمانن کي وڏو نقصان پهتو•

(۴) احمد شهيد بريلوي سکن سان " جهاد " جو اعلان ڪيو ۽ قران شريف جو اردو ترجمو ڪرايو ويو• جنهن ڪري عيسائين سان مناظرا ٿيڻ لڳا •

(۵) اسڪولن ۾ سرڪاري نوڪرين ۾ هندو اڪثريت هئي؛ جن مسلمانن کي اڃا بہ مسلمانن کي دل شڪستہ بنايو• ايتريقدر جو وڏا اعليٰ عملدار تہ مسلمانن جي وجود کي بہ تسليم ڪرڻ لاءِ تيار نہ هئا •

(٦) هن ٿڌاڻ رويي تي انگريزن کي پشيماني ضرور هئي، پر ڪين حسد جي باہ هئي جنهن ڪري ظاهري طور مسلمانن کي ڪوبہ فائدو ڏيڻ لاءِ تيار نہ هئا ؛ جنهنڪري مسلمانن ۾ بي علمي ۽ مفلسي وڌنديون ويون•

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

"گروپ ٽيون (١٨٥٤ - ١٩٣٧ع) مادري زبان جي ذريعي
مغربي تعليم کي وڌائڻ •

انگريزن جي تعصب ۽ بخل سببان سڄي هندستان جي تعليم لاءِ برطانيه پارليامينٽ طرفان هڪ لک روپين جي قليل رقم "تعليمي نظريه جي برعڪس" سياسي نظريه ۾ ملندي هئي • (١) سر چارلس ووڊ (Sir Charles Wood) برطانيه حڪومت کي (حڪومت جي چوڻ موجب) تعليمي رپورٽ جي نئين سر تشڪيل ڪري رپورٽ ڏني ، مگر جنهن ته مسلمانن جي فائدي جي ترجماني ڪري رهي هئي ، تنهن ڪري حڪومت ان کي ٽاري ڇڏيو • (٢)

وائسراءِ جي قانون ساز اسيمبليءَ جي هڪ ميمبر هنٽر (Hunter) جي زير صدارت هڪ ڪاميٽي ويٺي ، جنهن تعليمي رپورٽ جو جائزو ورتو (٣) مگر ان رپورٽ ۾ مسلمانن کي فائدي ملڻ جون سفارشون موجود هيون •

---

(١) ١٨٥٣ع ۾ لارڊ ڊلهائوسي به لارڊ هارڊنج جي نقش قدم تي هليو ۽ پاليسيءَ کي بدلائڻ بدران ان تي ئي عمل ڪيو •
(٢) سر چارلس ووڊ : ١٨٥٤ع ۾ پنهنجي رپورٽ حڪومت کي پيش ڪئي •
(٣) هنٽر ڪميشن : ١٨٨٢ع ۾ ويٺي جنهن پنهنجي رپورٽ ٻن سالن ۾ ١٨٨٤ع ۾ تيار ڪري حڪومت کي پيش ڪئي •

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 317

جنھنڪري حڪومت انڪي بہ نظرانداز ڪري ڇڏيو. [ ] " شملا ڪانفرنس " ۾ وائسراءِ هند شهراهُ پاس ڪيو جنھن ۾ تعليمي بائريڪٽرن ۽ يونيورسٽي جا سربراه شريڪ ٿيا .

[ ] سنہ ۱۸۵۴ع ۾ انگريزي پاليسيءَ ۾ هندستان جي مسلمانن جي مستقبل کي تاريڪ بنائڻ جي انتهائي ڪوشش ڪيئي ويئي .مگر مسلمانن جي بيدار دماغن انگريزي منصوبن ۽ سازشن کي ان وقت ئي محسوس ڪيو هو مگر اقليت سبب حڪومت جو براہ ـ راست مقابلو ڪري نہ سگھيا . هي اهو دور هيو جڏهين انگريزن هندستان ۾ مغربي تهذيب ۽ تمدن کي فروغ ڏيئي مشرقي علوم (فارسي ۽ عربي) کي ختم ڪري ڇڏيو هو . هرهڪ گورنر جنرل ۽ وائسراءِ جي وقت ۾ مسلم مطالبات کي نظرانداز ڪيو ويو . جن عملدارن بادل نا خواسته مسلمانن جي فائدي ۾ سفارشات ڪيون سي بہ حڪومت جاٺي واٺي نظرانداز ڪري ڇڏيون ۽ بهانا تلاش ڪيا ويا تہ حڪومت وٽ پئسي جي قلت آهي . درحقيقت انگريزن جي دماغ ۾ اهو وهم پڪو ٿي چڪو هو تہ مسلمان ٻيهر حڪومت حاصل ڪرڻ جي خواهش رکن ٿا . اهو خيال خام نہ هو .تعصب ، حسد ۽ سياہ ڪارين ۽ سياہ ڪارنامن جو ڏهور سندن سامهون هو . سال ۱۸۵۷ع جي جنگ آزاديءَ جي ناڪاميءَ بعد مسلمانن تي مصيبتون عقوبتون جوق در جوق اينديون رهيون . ڪيترن عالمن بزرگن کي قيد ڪيو ويو ، ڪيترن کي تختہ ـ دار تي اچتو پيو . ڪيترن جون ملڪيتون ضبط ڪيون ويون . غرض مسلمانن جي سامهون انگريزن ۽ هندن جي مصيبتن جو مقابلو هو .مسلمانن هڪ ئي پليٽ فارم تي مساوات ۽ اخوت جو نعرہ بلند ڪري اتحاد قائم ڪيو . هن پر آشوب آمريت جي دور دورہ ۾ مسلمانن جا ٻہ مکيہ گروہ پيدا ٿيا . جن مسلمانن کي هن حالت زار ـ دار کان ٻاهر آڻڻ جي ڪوشش ڪيئي ۽ انگريزي آمريت جي اهم پارٽ ادا ڪيو . انهن مان هڪڙي گروہ جو سربراہ سر سيد احمد خان هو جنھن عليڳڙھ ۾ اسڪول کوليو . ٻيو گروہ عالم طبقي جو هو . جنھن جو سربراہ مولانا محمد قاسم نانوتي هو . سر سيد جو خيال هو تہ مسلمان جيسيتائين انگريزي ادب مان پوري ريت واقف نہ ٿيندا ، تيسيتائين انهن سان مقابلو ڪرڻ بيڪار آهي .يعني انگريزي ادب ۽ تهذيب جي مطالعي بعد ئي انگريزن سان منهن ڏيئي سگھجي ٿو .هن مان مراد انگريزي ادب جي حمايت نہ هئي پر ان مان مقصد انگريزن سان مقابلي ڪرڻ جو هو . ٻئي گروہ مولانا محمد قاسم نانوتي ديوبند ۾ " مدرسة دارالعلوم " سهارنپور ۾ " مظهر العلوم " ۽ مرادآباد ۾ قاسم العلوم " برپا ڪيا . مدرسة " دارالعلوم " ۾ مذهبي تعليم سان گڏ وگڏ سياسي تعليم تي وڏو زور ڏنو ويو .مذڪورہ ٻنهي شعبن جو محور هڪڙوئي هو پر ظاهري طور ڪارڪردگيءَ ۾ فرق هو . جن مسلمانن جي تهذيب ۽ تمدن جي پوري پوري حفاظت ڪيئي . مسلمانن جي يڪجهتي ، مساوات ۽ اخوت هندن خواہ انگريزن جي دلين کي ڪمزور ڪري ڇڏيو . هندن ،

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 318

تعليمي نظام تي تحت جيئي ڪيئي ويئي ، ان بعد حڪومت ڪي سفارشون پيش ڪيون ويون • (١) ۽ حڪومت کان مطالبو ڪيو ويو ته تعليم کاتو انڊين وزارت جي حوالي ڪيو وڃي •، جئين هو پنهنجي واڌاري جي ڪوشش ڪن •(٢) هن ڪاميٽيءَ جي رپورٽ پهچڻ بعد حڪومت خرچ ۾ تخفيف آندي ، جنهنڪري هندستان جي تعليم ڪمزور ٿي ويئي • پيش ڪيل تجويزون ختم ٿي ويون ۽ ڪيترا اسڪول بند ٿي ويا • هن ناراضگيءَ جي وقت ۾ انڊين يونيورسٽين جي هڪ ميٽنگ ڪوٺائي ويئي جنهن ۾ مرڪزي تعليمي صلاحڪار بورڊ ٺاهيا ويا • (٣) ۾ ووڊ رائيٽ (Wood Abit) ماهرن کي انگلنڊ گهرايو ويو جن پنهنجي رپورٽ تيار ڪئي • (٤) پر انگريز سرڪاران تي ڪو به عمل

بقايا حاشي اڳئين صفحي ٣٢٠ تان - هلندڙ
سلمانن ۽ انگريزن جا مقاصد مختلف هئا • (١) هندن جو مقصد هو ته سلمانن ۽ انگريزن مان شخصي فائدو حاصل ڪن • (٢) مسلمانن جو مقصد هو ته مذهبي تعليمي ۽ قومي آزاديءَ سان گڏ ملڪي آزادي حاصل ڪن • (٣) انگريزن جو مقصد هو ته عيسائيت جي تبليغ ۽ انگريزي ادب جو واڌارو آندو وڃي • تنهي ڌرين جدا جدا نمونن سان ڪوششون ڪيون •

(١) لارڊ ڪرزن ١٩٠٢ع ۾ سملا ۾ ڊائريڪٽرن ۽ يونيورسٽين جي ميٽنگ ڪوٺائي ۽ تعليمي رپورٽ تيار ڪئي •

(٢) ١٩١٩ع ۾ تعليم کاتو انڊين منسٽريءَ جي حوالي ٿيو •

(٣) هيءُ صلاحڪار بورڊ ١٩٣٥ع ۾ ٺاهيو ويو •

(٤) ١٩٣٦ع ۾ ووڊ ائيبٽ رپورٽ تيار ٿي •

" اختصار "

هن گروپ ۾ جن ادارن حصو ورتو سي هي آهن •
لارڊ ڊلهائوسي ، لارڊ ڪننگ ، لارڊ ايلجن ، لارڊ لارينس ، لارڊ مائو ، لارڊ نارٿ بروڪ ، لارڊ لٽن ، لارڊ رپن
١٩١٧ع ۾ سئڊلر ڪميشن مقرر ٿي • هن ۾ هندستاني ميمبر لارڊ ڊفرن ، لارڊ لئنسڊائون، لارڊ ايلجن، لارڊ ڪرزن ، لارڊ منٽو (٢) لارڊ هارڊنج (٢) لارڊ چلمسفورڊ ، لارڊ ريڊنگ جا نالا قابل ذڪر آهن جن (١٨٥٤ - ١٩٣٧ تائين) مسلمانن جي ڪردار ، ضمير ۽ تهذيب ۽ تمدن کي بدلائڻ لاءِ حتي المقدور ڪوششون ڪيون، جنهنجي حڪمرانيءَ جي طاقت استعمال ڪئي ، پر مسلمانن ۾ ايمان جو جذبو زياده هو • جن پنهنجي ذي شعور ڪردار سان آمريت جو مقابلو ڪري ، مذهب ۽ ڪردار جي حفاظ... ڪئي

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 319

ڪونه ڪيو. هن ڪان اگسفند لر ڪميشن (الف) ۾ هندستاني عوام کي تعليمي سهوليتون ڏيڻ لاءِ هڪ لک رپين جي خرچ کي پنجاه لک رپين تائين پهچايو ويو. (١) يعني واضع آهي ته ١٨٥٤ - ١٩٣٧ع مسلمانن ، هندن ۽ انگريزن مختلف نمونن سان پنهنجي پنهنجي مقصد جي تبليغ ڪئي. جيتوڻيڪ انگريزن مسلمانن جي ختم ٿيڻ جي هر ممڪن ڪوشش ڪئي مگر مسلمانن پنهنجي ڪردار ، ضمير ۽ تهذيب جي حفاظت خاطر دليرانه مقابلو ڪيو.

هيءُ اهو دور هو جڏهين سنڌ ۾ حڪومت جو جهنڊو شان شوڪت سان لهرائي رهيو هو. هن دور جو حڪمران هز هائينيس مير فيض محمد خان ولد مير علي مراد [illegible] خان (٢) هو. جو پڻ خيرپور مير س جو ٽيون حاڪم هو.(٣) ميرن جي دور ۾ مسلمانن جي تعليم ڏانهن خيال ڪيو ته اسانکي ان وقت ۾ وڌ معلومات حاصل ٿيندي. ميرن جي وقت ۾ جيڪو اسلامي تعليم جو طريقو هيو تنهن جا نشان اڄ تائين موجوده مسلماني مڪتبن ۽ مدرسن ۾ ظاهر آهن. هڪ انگريزان وقت جي تعليمي سرشتي جو هن طرح نقشو چٽيو آهي.

(الف) ١٩١٧ع ۾ سئڊلر ڪميشن مقرر ٿي. هن ۾ هندستاني ميمبر به شامل هئا. ڪميشن جو اڳواڻ گوپال ڪرشنا گوکلي هو. جنهن انڊين اسيمبليءَ ۾ مفت ابتدائي تعليم تي زور ڏنو ۽ بل پيش ڪيو. مگر حڪومت پيسن جي قلت جو بهانو ڏيئي هٽائي ڇڏيو.

(١)(ب) ١٩١١ع ۾ جارج پنجين ڪلڪتي يونيورسٽيءَ ۾ اعلان ڪيو ته هندستاني عوام کي تعليمي سهوليتون ڏنيون وڃن. ان بعد هڪ لک جي رقم کي وڌائي ٥٠ لک رپيا منظور ڪيو ويو.

(٢) رياست خيرپور جي پهرين والي هز هائينيس مير سهراب خان (١٧٩٣ - ١٨٣٠) هو. (٢) مير علي مراد خان (١٨٤٣ - ١٨٩٤) (٣)

(٣) هز هائينيس مير فيض محمد خان ، (١٨٩٤ - ١٩٠٨) (٤) مير امام بخش خان (١٩٠٨ - ١٩٢١)

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڇهين ۴ ورهين ۽ ۴ مهينن جي عمر ۾ ڇوڪرو مڪتب ۾ موڪليو ويندو آهي (١) جتي جمعي جي ڏينهن کان سواءِ ٻين سڀني ڏينهن تي صبح جو ٦ بجي کان وٺي ويندي شام جو ٦ بجي تائين پڙهڻ ۾ مشغول هوندو آهي. پهريائين آخوند کانئس اَلحَمدُ اللهِ رَبِّ العالمينِ جا اکر سڃاڻائيندو ۽ چوارائيندو آهي. اها رسم هميشه بجا آندي ويندي آهي. تنهن کان سواءِ آهستي آهستي اٽڪل ٦ مهينن جي اندر قرآن شريف جو ٻيون سيپارو پڄائيندو آهي. سيپاره ختم ڪرڻ تي آخوند کي ڪپڙن جو وڳو (پڳ، پهراڻ، سٿڻ، لونگي ۽ رومال) ۽ ڪجهه پئسا ملندا آهن.

ان بعد نماز لاءِ ضروري سورتون بر زبان ياد ڪرايون وينديون آهن ۽ ساڳئي وقت قاري لکائڻ شروع ڪبو آهي. آخوند ميٺ سان ميسارڻ آلي ڦرهيءَ تي ڪلڪ سان اکرن جا ٺلها انڌا لکندا آهي ۽ شاگرد انهن کي مس سان ٻريندو آهي. انهيءَ ڪري سنڌس هٿ کي چڱي مشق ٿيندي آهي. اکرن پڄائڻ لاءِ ٦ مهينا کافي آهن. پهرين سال اندر هنکي لکڻ پڙهڻ چڱيءَ طرح اچي ويندو آهي، تنهن کان پوءِ انکي معنيٰ ۽ مطلب کان سواءِ قرآن شريف پڙهايو ويندو آهي، جنهنجي پوري ڪرڻ ۾ اٽڪل ٣ـ۴ سال لڳي ويندا اٿس. تائين ورهيه ۾ هو سنڌي ـ زبان جو باترتيب ابياس شروع ڪندو آهي ان جو نصاب هن ريت آهي.

---

(١) برٽن صاحب (Burtine) ڇوڪرين جي تعليم ڏانهن اشارو ڪونه ڪيو آهي. حقيقت ۾ مڪتب واري عرصي ۾ ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون گڏ پڙهنديون هيون ۽ قرآن شريف ختم ڪري سنڌي ڪتاب جهڙوڪ: نورنامون، قصص النبيا وغيره ... به اتي يا گهر ۾ پڙهنديون هيون. اگرچ فارسي عربي انهن کي گهٽ پاڙهي ويندي هئي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

(الف) نورنامون : هيءَ ڪتاب هڪ ننڍو ۽ سولو ڪتاب آهي ، جنهن ۾ دنيا جي سرجڻ کان اڳ جي وقت جي تعريف آهي، اهو عبدالرحمان نالي هڪ شخص جو لکيل آهي • ان کان وڌيڪ ڏري ڪتاب (۱) جو ان شاگرن جي هٿ ۾ ڏيئي نٿو سگهجي •

(ب) مخدوم محمد هاشم (ٺٽوي) جا ڪتاب ، جن ۾ شروعات تفسير سان ڪبي آهي •

(ت) هيٺ ۾ نظم ۾ قصا ـ جهڙوڪ ، سيف الملوڪ ، ليلان مجنون " وغيره • • • •

سڀ کان عام مشهور ڪتاب " حڪايات الصالحين " آهي جنهن ۾ اوليائن جي سير ـ سلوڪ ۽ ڪرامتن جو بيان آهي • اهو ملا عبدالحڪيم جو لکيل آهي •

" ميان عبدالله جو لاڏاڻو " جنهن ۾ پيغمبر صلعم جي وفات جو ذڪر آهي ۽ تاريخ " حبيب السير " تان ورتل آهي " معراج نامون " جنهن ۾ رسول الله صلعم جي آسمان جي سير جو احوال آهي • انهن کان سواءِ " سوسئلا " ڪتاب آهي ، جنهن وڏ يڪاريل آهي تہ ڪيئن نہ عبدالحڪيم نالي هڪ فقير " روم " جي سلطان جي ڌيءَ سان شادي ڪئي جا پنهنجن عاشقن کي انهن سئلن سان منجهائيندي هئي • اهڙا بيا بہ ڪتاب ججها آهن، جئين پڙهي شاگرد پنهنجي ذهني ۽ خيالي طاقت وڌائيندا آهن • انهن جي پڙهڻ ۾ ۲ ـ ۳ سال لڳي ويندا آهن • ٻارهن يا ٽيرهن ورهين جي ڄمار ۾ شاگرد جو منهن فارسيءَ ڏي ڦيرائبو آهي ۽ هيٺيان ڪتاب شروع ڪرايا ويندا آهن :

(۱) "دوايه" " تہ وايه" ، " [illegible] " ، [illegible] " جدا جدا) موضوعن تي فارسي لفظ ، سنڌي معنيٰ سان ڏيکاريل آهن ، ٻئي ۾ ؟ عربيءَ جي الفاظن کي وڌايو ويو آهي" ، ٽئين ۾ " فارسي فعلن جا گردان آهن، اهي سڀيئي واتي ويٺين ياد ڪيا ويندا آهن •

(۲) سولا ۽ عام مشهور شعر جا ڪتاب جهڙوڪ : " ڪريما " ، " نامگهارن " وغيره • • •

(۳) تاريخ انشاء ۽ وڏن شاعرن جا ڪتاب جهڙوڪ : " گلستان " ، " بوستان " ، حافظ

---

(۱) برٽن صاحب جي مراد آهي تہ شاگردن جي دماغ ۾ " نورنامون " پڙهڻ ڪري غير تاريخي ڳالهيون ۽ قصا پون ٿا : جي ضررناڪ آهن •

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

"يوسف زليخا" ، سڪندر نامه" • پويان ۴ ۳ ڪتاب خصوصا ، "شرح" کان سواءِ سمجھڻ مشڪل آھن • وڌيڪ ڏکيا ڪتاب؛ جھڙوڪ "مثنوي" ۽ "خاقاني" ، شاگرد توڙي استاد جي سمجھ کان ٻاھر آھن. "فردوسي" ته ڪو قليل پڙھندو آھي • جيڪڏهن شاگرد ڪي "عالم" ٿيڻ جو ارادو ھوندو آھي ته ۱۵ يا ۱٦ ورھين ۾ ڪنھن نه ڪنھن مدرسه يا ڪاليج ۾ داخل ٿيندو آھي •

ميون جي ڏينھن ۾ سنڌ ۾ ٦ شھر مدرسن کان مشھور آھن • (۱) سيوھڻ (۲) کھڙا (۳) ٺٽو (۱) [illegible] جي ڀرسان) (۴) متعلوي يا مٽياري (۵) مٽيا (ولھار) عمرڪوٽ جي ڀرسان (٦) چوٽياريون (اپرندي ناري تي) (۱) مدرسا گھڻو ڪري وقف تي ھلندا ھئا ۽ پڻ مالدار ۽ متقي ماڻھو انھن لاءِ وظيفا مقرر ڪندا ھئا • ھرھڪ مدرسي ۾ ھڪ يا ٻه مخدوم ھوندا ھئا، جي ساٿين شاگردن کي سبق ڏيندا ھئا • انھن کي خاص پگھار ملندو ھو ۽ ڪين خلق ۾ گھڻو مان ۽ تعظيم ھوندي ھئي • انھن کان سواءِ ۳ ، ۴ يا ۵ مولوي ھوندا ھئا • انھن کي ۲۰ کان ٦۰ روپين تائين ماھوار پگھار ملندو ھو ۽ بعضي سوکڙيون پاکڙيون به ملنديون ھيون ••

شاگردن جو تعداد مقرر ڪونه ھوندو ھو، پر اھو رباط مدرسه جي جڳھه سارو ھوندو ھو • مٽيارن واري مدرسي ۾ مثلا ويھه ڪوٺيون ھونديون ھيون ، جن مان ھرھڪ ڪوٺي ۾ ۳ - ۴ طالب علم رھندا ھئا • رات جو دروازا بند ڪيا ويندا ھئا ۽ ڪنھن به مرد يا زال کي اندر اچڻ جي اجازت نه ھوندي ھئي • بعضي پئسا به ملندا ھئا • وڏا شاگرد اڪثر شھر واري مسجد ۾ رھندا ھئا • شاگردن کي روزانه کاڌي کان سواءِ پئسا به ملندا ھئا • ڪت ڪپڙا ۽ لٽا به عام ماڻھن وٽان ڏھبا ھئن • اڪاري ۽ جھڄي ان سواءِ سارو ڏينھن

---

(۱) برٽن صاحب فقط ٦ مدرسن جا نالا ڏنا آھن ، پر حقيقت ۾ ان دور ۾ ان جي لڳ ڀڳ دور ۾ ٻيا به ڪيترائي مشھور مدرسا ھئا •

(۱) ٺٽو

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 323

پڙهڻ ۾ صرف ڪندا هئا . عيدن ۽ آچرن تي ڇوٽي ڇوٽي موڪل ملندي هين ۽ پڻ خاص حالتن ۾ لائق شاگردن کي ٻئي ٻئي سال ٽرن هفتن لاءِ گهوڻ وڃڻ جي موڪل ملندي هين . اجازت کان سواءِ غير حاضري ، نافرماني ۽ بد اخلاقي لاءِ سزا مقرر هوندي هئي . ترارن ۽ خنجرن کڻڻ جي ڪين موڪل هئي ، بلڪ انهن کي پنهنجو حق ڪري سمجهندا هئا ، پر انهي حق جو ، "افغان" شاگردن وانگر برو فائدو نه وٺندا هئا . مدرسي جو نصاب هن ريت آهي .

(١) صرف نحو (٢) منطق (٣) فقه (٤) تفسير (٥) حديث (٦) معاني . بيان بديع (جي ولي پڙهايا ويندا هئا) درسي ڪتابن جو مختصر احوال هيٺ ڏجي ٿو . شاگرد اڳا مڪتب ۾ ٿي هوندو هو ته ڪيهن "صرف" جا ابتدائي قاعدا پڙهايا ويندا هئا . (١) پهريون پهريون ڪتاب جو پڙهايو ويندو هو سو آهي ، "نظام ـ صرف" جو مشهور ولي الله ۽ عالم شخص "لعل شهباز" جو لکيل آهي . اهو ۽ ٻيا ڪتاب جهڙوڪ : اجناس يا "شعب" گهڻو ڪري برزبان ياد ڪيا ويندا آهن . انهن ۾ فعل جا صحيح گردان ڏنل آهن . (٢) ٻئي قسم ۾ عاطل جو فعلن جو بيان آهي ۽ "صرف صغير" سو جميل آهي .

اهي ٻئي ڪتاب فارسي زبان ۾ هن بلاني بزرگ "لعل شهباز" جا لکيل آهن . (٣) ٽيون ڪتاب "عقد" نالي اڪثر پڙهايو ويندو آهي سو به حضرت "لعل شهباز" جو لکيل آهي . پر ان جي عبارت عربي ۽ فارسي گاڏڙ آهي . ان ۾ تعليمات جا مفصل بيان آهي . (٤) ڪتاب "زبده" جي نالي سان پڌرو آهي جنهن ۾ پڻ تعليمات جو بيان آهي . ڪي شاگردن کي "نثر" ۾ ياد ڪندا آهن ته ڪي وري دائما ياد ڪيو ۽ لاءِ ساڳيو ڪتاب "نظم" ۾ حفظ ڪندا آهن . ان کان پوءِ شاگرد "نحو" جو اڀياس شروع ڪندا آهن .

---

(١) نيم روني : هيءُ ڪتاب "آڌ ڏينهن" ۾ لکيو ويو هو تنهن ڪري مٿس نالو نيم روني رکيو ويو .
(٢) يڪ روني : هيءُ ڪتاب "هڪ ڏينهن" ۾ لکيو ويو ، جنهنڪري مٿس نالو "يڪ روني" رکيو ويو .

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 324

پهريائين پهريائين "سائه" عامل شرح سان پڙهندا آهن. انهن ڪتابن کي واري واري پڙهڻ بعد وري، صرف ۾ انهن موشندا آهن. انهيءَ موضوع تي "مير سيد علي شريف جو ڪتاب يا "جامي" جو عربي فارسي ۾ جوڙيل ڪتاب "زواريه" نالي پڙهندا آهن. پر اهو اڪثر طالب ته ٻي انهن ڪتابن کي "صرف و نحو" جو ڊور پورو ٿيندو آهي، پر جيڪي شائق يا ٿيندا آهن ته انهيءَ ۾ مهارت حاصل ڪرڻ، سي "ابن الحاجب" جو ڪتاب "شافه" پڙهندا آهن. پر اهو اڪثر طالب ته ٻي استاد جي وٽ ڪان ٻاهر هوندو آهي، چاهن ته "بروبه" يا "رازي" جون انهيءَ ڪتاب تي قيمتي شرحون ڪن ٿورن وٽ موجود آهن.

"صرف" پوري ٿيڻ نحو کي وٺندا آهن، پهريائين "ابوالحسن علي الضميري" القعنديني جو "نحو" کي وٺندا آهن يا ان جو نحوه تي ڪتاب پڙهندا آهن ۽ ساڳئي وقت "ڏاري "منطق" شروع ڪندا آهن. "نحو" جا متيان ڪتاب جيڪي پڙهبا آهن سي هي آهن. "سجاونديه" "هدايه النحويه" ۽ آخر ۾ "ڪافيه" پيرون ڪتاب برزبان ياد ڪيو ويندو آهي. ۽ ان سان گڏ ملا جامي ۽ عبدالحڪيم ۽ عبدالغفور جا حواشيه پڙهايا ويندا آهن.

منطق ۾ پهريائين "ايسا عربي" پڙهبو آهي؛ جو "اثيرالدين ابهري" جو عربيءَ ۾ ترجمو ٿيل آهي. اهو [illegible] "شرح" "قال اقول" پڙهبو آهي. هي شاگرد وري "شمح" ۽ ان جا ٢ شرح پڙهندا آهن، ان جو "متن" برزبان ياد ڪندا آهن. ان کان پوءِ "نيم روزي" ۽ "يڪ روزي"(١) پڙهايا ويندا آهن. انهن ڪتابن پوري ڪرڻ بعد مشهور شاعر "حافظ" جو "علم الڪلام" تي ڪتاب "شمشي" شروع ٿيو آهي. هن ڪتاب جي شرح "قطبي" تي منطق جو نصاب پورو ٿيندو آهي.

---

(١) نيم روزي: هيءُ ڪتاب "اڌ ڏينهن" ۾ لکيو ويو هو، جنهنڪري مٿس نالو نيم روزي رکيو ويو.

(٢) يڪ روزي: هيءُ ڪتاب "هڪ ڏينهن" ۾ لکيو ويو، جنهنڪري مٿس نالو يڪروزي رکيو ويو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 325

پوءِ ڪي طالب "زبده"، "تهذيب" ۽ "سلم" به پڙهندا آهن.

"نحو" ۽ ڪلام جي ڪتابن کان سواءِ شاگردن جو رخ فقهي ۽ ديني ابياس ڏي مائل ٿيو آهي. پهريائين پهريائين هيٺيان فقه جا ڪتاب پڙهايا ويندا آهن. هدايه، ۽ وقايه" بر زبان ياد ڪرايا ويندا آهن. انهن کان سواءِ ٻيا به حنفي ڪتاب عام مشهور آهن.

ننڍن طالبن ۽ ڇوڪرين جي فائدي لاءِ ڪيترا "سنڌي ڪتاب" "نثر" خواه "نظم" ۾ لکيل آهن، جي اڪثر ڇوٽا مڪتبن ۾ پڙهندا آهن. جنهن ڪري ڪي قدر مدرسي جي نصاب لاءِ اڳيئي تيار هوندا آهن. ان کان سواءِ تفسير جا ڪتاب جهڙوڪ: "تفسير جلالين"، "تفسير مدارڪ"، "تفسير بيضاوي"، "ڪشاف" "جواهر"، "حسيني" وغيره. ۽ ٻيا پاڙهيا آهن. ساڳئي وقت علم الحديث سيکاريو ويندو آهي. ڪيترا شاگرد "نحو" ۽ "منطق" ۾ انهيءَ منزل تي نه رسندا آهن، جو معاني ۽ بياني پڙهن. پر جيڪي ڪي "نحو" ۽ "منطق" ۾ انهيءَ منزل تي پهچندا آهن، سي به "تلخيص" ۽ انهن جي شرحن، "المختصر" ۽ "مطول" کان پوءِ نه ويندا آهن. ٻيا علم هي آهن:

قرائت، مناظره، عروض، طب، رمل، نجوم، جفر، تاريخ (1) حڪمت، ۽ "علم الخط" [1] هن مختصر جائزي سان منهنجو مقصد هيءُ آهي ته اڄ کان هڪ صدي يا مُني صدي کان عربي مدرسن ۾ ڏيکاريل نصاب اڄ ڏينهن تائين معمولي ڦير گهير سان ساڳيو رهندو اچي ٿو. مگر ان ۾ وقت جي تبديل حالات ۽ ضروريات جو ڪو به خيال ڪونه رکيو ويو آهي.

---

[1] برٽن جي ڪتاب "سنڌ جا باب" تان ورتل ۽ "الوحيد" سنڌ آزاد نمبر ١٥ - جون ١٩٣٦ع ص ١١٠، ١١١، ۽ ١١٢ جو مٿيون مضمون ڊاڪٽر دائود پوٽا سان ٻيهتيل.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ازانسواءِ انگريزي تعليم لاءِ سنڌ جي ڪيترن وڏن شهرن ۾ هاءِ اسڪول جو بنياد پئجي چڪو هو. انگريزي اسڪولن ۾ شاگردن جي حوصلا افزائي لاءِ غريب ۽ هوشيار شاگردن لاءِ اسڪالرشپون ۽ وظيفا مقرر ڪيا ويا. وڏن ماڻهن جو اولاد ۽ هندو شاگردن اڪثريت سان ڀرتي ٿيندو ويو. سرڪاري ملازمت رکندڙ ماڻهن کي عمر جي ۵۵ سالن عمر پوري ٿيڻ بعد پينشن تي اماڻيو ويندو هو. اهي وظائف اڄ تائين رائج آهن. ٻئي طرف انگريزي تعليم جي نفرت ۾ ديني مدرسن ۾ مذهبي تعليم تي زور ڏنو ويو. هن دور دوره ۾ ٻنهي قسمن جون ڪوششون جاري رهيون.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 327

باب ستون

١ - شاعرائي زندگي

٢ - شعر و شاعري

٣ - ڪليات علوي

٤ - فارسي ڪلام

٥ - هندي ڪلام

٦ - اردو ڪلام

٧ - سرائڪي ڪلام

٨ - سنڌي ڪلام

ڏوهيڙا

قصيدا

مرثيا

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 328

شاعرانہ زندگي :

ميرعلي نوازعلوي جي مزاج تي نہ فقط سياسي ۽ سماجي حيثيتون حائل هيون، پر ان سان گڏ پنهنجي وقت جي جيد عالمن جي صف اول ۾ اعليٰ ذهانت ۽ قوي معيار رکندڙ مصنف، عالم، اديب، ۽ شاعر شمار ٿيندو هو. اهو پڻ واضح ٿي چڪو آهي تہ علمي معيار جي بلندي ۽ برتري کيس انتهائي منزل تي پهچايو، جنهن تي سيڪنهن پڙهيل ماڻهوءَ جو پهچڻ مشڪل ٿي ٿو. "شعر" شاعر جي قلب جي تسڪين ۽ روحاني خوراڪ آهي؛ پنهنجي مقصد کي ترواري اظهار ڪرڻ لاءِ "جذبات"، "ڪيفيات" "امنگن" ۽ ارادن کي "نظم" جي صورت ۾ پيش ڪري ٿو.

ميرعلي نواز جي طبيعت ۽ شاعرانہ جذبات سندس تخيل جي پرواز جي ترجماني ڪن ٿا. "شعر" ۽ شاعري جي فن کي ڏسڻ سان پهرين دور جي آخري شاعرن ۽ وچين دور جي ابتدائي شاعرن جي صف ۾ شمار ٿي سگهجي ٿو. "شعر" تي قديم ۽ "جديد" شاعريءَ جا اثر نظر اچن ٿا. جهڙيءَ طرح پهرين دور جي شاعري جي ابتدائي صورتحال ۽ ڪافي شبديون اڃا چٽيون هيون، جن کي وچولي دور جي آغاز تصور ڪري سگهجي ٿو. ان دور ۾ مولوي الهہ بخش "ابوجهو"، "قاسم" هالائي، نورمحمد "خستہ" حافظ حالي، ميان محمد شاهہ "اول" "ميرزا قليچ بيگ حافظ عبدالله "بسمل" شاهہ اسد الله "فدا" شمس الدين "بلبل" مولانا عبدالغفور "مفتون" همايوني مولانا غلام صديق شهدادڪوٽي، "گدا" فاضل "مخلص" حڪيم فتح محمد سيوهاڻي "حڪيم" وغيره.

شاعرن جي سنگت جو سٺ سماجي وجي ٿو. مير صاحب پنهنجي ساٿيارن ۾ البت سرس هوندو هو. کيس هر نوعيت ۾ ڏهد ود اد ملندو هو. سنڌي و ادب جي خدمتگارن مان هڪ هو. سندس ادبي خدمتن ۾ "ڪليات علوي" اعليٰ مقام رکي ٿو. جنهن ۾ هن پنهنجي تمنائن، آرزوئن ۽ ارادن کي مختلف زبانن ۽ مختلف شعبن ۾ پيش ڪري "استاد الشعراء" جو لقب حاصل ڪيو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 329

"ڪليات علوي" ۾ ۴ حصا ڏنا ويا آهن. (۱) حصو، فارسي ديوان آهي.
(۲) حصو قصائد (۳) حصو سنڌي ڪلام (۴) حصو مرثيا. مجموع ڪلام مختلف شعبات
۾ آهي جنهن ۾ وڏو حصو، "نعت" اصلاحي، اخلاقي، ناصحانه، ۽ عشقيه عنوانات اچي وڃن ٿا.
هر هڪ شعبي تي دل جي آرزوئن کي پڙهي پڙهي اندازسان ادا ڪيو ويو آهي؛ بلاشبه
شعر مان حقيقت ۽ فلسفه نمايان ٿئي ٿو.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 330

" شعر و شاعري :

مير علي نواز علوي " رحه " جي ڪلام پڙهڻ مان حقيقتن جو نقشو سامهون اچي وڃي ٿو. اها حقيقت نگاري شاعرانه فن ۽ فصاحت ۽ بلاغت جي خوبين سان سينگاريل آهي. زبان جو محاورو، ڪلام جي پختگي، ادائگي، ۽ سلاست ۽ رواني ۽ منطق ۽ عروض جي پيروي ايراني شاعرن جي دوش بدوش نظر اچي ٿي.

(١) فارسي ڪلام : هڪ سنڌي زبان جي شاعر لاءِ ڌاري ٻوليءَ ۾ قادر الڪلامي حاصل ڪرڻ ڪيتري قدر نه دقيق مسئلو آهي. پر ان دور جي مروج علمي زبان عربي ۽ فارسي هئڻ ڪري هن بزرگ فارسي زبان تي ايترو عبور حاصل ڪيو جو ڄڻ سندس مادري زبان هئي.

فارسي شعر ۾ تشبيهون، استعارا، ڪنايه، اهڙي انداز ۽ ادا خيال ڪيل آهن جي حقيقت ۾ جنهن مادري زبان شاعر ڪان سواءِ ٻئي ڪي اهڙو امتياز ڪرڻ مشڪل ٿي. پر شعر جي مطالعي ڪرڻ سان " صائب " " سعدي " " حافظ، " رومي " ۽ " جامي " اهڙا فارسي گو شاعرن جي ياد اچي وڃي ٿي.

" ڪليات علوي " جي پهرين حصي ۾ " ديوان فارسي " ڏنو ويو آهي. ڪلام جو اڪثر و بيشتر حصو حضور اڪرم صلعم جن جي " نعت " ۾ موجود آهي. " شعر " فارسي گو شاعرن جون سڀ لاهي ٿو. ايران جي بزرگ ـ اعليٰ شاعرن " سعدي " ۽ " حافظ " جي تتبع ڪري يا سندن " شعر " جي " تضمين " ڪرڻ طاقت مان شعر جي رنگينيءَ ۾ چار چنڊ لڳايا آهن. فارسي شعر ۾ حمد حصو پنهنجي مرشد جي تعريف ۾ قصائد ۽ وڏن ماڻهن ۽ نامور بزرگ هستين ۽ حاڪمن جي شان ۾ چيو آهي. قوت بياني، شاعر جي فصيح ۽ بليغ لياقتن جي دلالت ڪري ٿي. نمونو طور شعر ڏجي ٿو جنهن ۾ شاعر خود " سعدي " ۽ " صائب " جي صف ۾ پاڻ کي شعر شمار ڪري ٿو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

رسيد موسم گل ترڪ ڪار بايد ڪرد
نظاره گل و روئي نگار بايد ڪرد
به شعر گفتن "علوي" زياده تحسترا
مثال "سعدي" و "صائب" شمار بايد ڪرد

هن مان شاعر جي تعمق تميز ڪري ايراني شاعرن جي صف ۾ شامل ٿيڻ جي حقيقت بياني ظاهر ٿئي ٿي. اڳتي هلي "حافظ" جي تتبع ۾ هن فارسي غزل ۾ عاشقانه مزاج جي ترجماني پيش ڪري ٿو. وڏي ڳالهه هيءَ آهي ته مير صاحب پنهنجي ڪلام ۾ تخلص علوي اڪثر بيشتر استعمال ڪندو آيو. پر ان ڪان اڳ مير صاحب پنهنجو تخلص، "مجرم" به استعمال ڪيو آهي. هيٺ ڏنل فارسي غزل ۾ سندس تخلص "مجرم" استعمال ٿيل آهي. xxx

تا هواي جانان من بروخ نقاب انداختي
اين دل شيدا را در اضطراب انداختي
هر رويت چون طلوع آورد بين وجود
ماهرويان جهان را در حجاب انداختي
زلف مشکي را چون پيچان ساختي گلعزار
اين من آشفته را در پيچ و تاب انداختي
يک نظر کردي بسويم دل زمن بردي به ناز
تا ابد جان مرا اندر عذاب انداختي
تاب رو کردي رخ زيبائي خود را از حجاب
شورش اندر دل هر شيخ و شاب انداختي

---

xxx به حوالي ڪتاب "بياض ابيات لبنگ" ص ٣٥٧ مولانا مير حامد الحق علوي رح بقلم خود مير علي نواز علوي رح تاريخ ١٣ جمادي الاول ١٢٩٣ هه

نوٽ: مذڪوره ڪتاب ميان حامد الحق رح جي پڙپوٽي ميان نورالدين علوي وٽ موجود آهي.

LIBRARY, INSTITUTE OF SINDOLOGY UNIVERSITY OF SIND

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

این هوائی عشق تنها نه ما را در سرست
پس این آتش خود در آب و تراب اندرختي
" مجرما " خوش گفت " حافظ "، "بلبل " شیراز پاک
ایک بر ماه از خط مشکین نقاب انداختي

اگتي هلي مير صاحب حافظ جي تتبع تي فرمائي ٿو

" از زلف بر زلف بروه ووهت نقاب چه بست
بکشاورخ نقاب زعاشق حجاب چیست "

مير صاحب فارسي گو شاعرن جي دوش بدوش سندن مقابلي هرڻ جي جرائت رکي سگھندو هو• "غزل " ، " قصيده "، کان سواءِ رباعيات ، تي به ڪامل شعر چوڻ جو ممتاز درجو رکندو هو•

رباعيات : ڪليات علوي ، کان علاوه ، " رباعيات" جي جدا تصنيف موجود آهي•
هن قلمي نسخي ۾ ڪيترين ئي رباعيون ڏنل آهن ، جي اڪثر حضور اڪرم صلعم جن جي شان مبارڪ ۾ نعتيه رنگ رکن ٿيون•

" هر که یک بار این غزل بر خواند
گفت دیگر " أعوذ برب الناس "
بخدا من پناه مي دانم
"علوي " از شر خانۂ خناس "

بڻي هنڌ فلسفي کي هن طرح بيان ڪري ٿو

"روئي خاطي جنان سياه کنم
که دگر زو سخن نيا يد راست
آن کسي که ديد واحد را
گويد گويم که کانوست رواست"

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 333

رباعيءَ جو رنگ حو سولو هه ڏونه آهي. اهڙي مشڪل ۽ دشوار مرحلي تي سنڌس قادرالڪلامي ڪيس ممتاز درجي تي آڻي بيهاريو آهي.

هڪ هنڌ فرمائي ٿو.

" چشم به ڪشائو خاطيا بزگر
تو ڪجائو ڪجبا غزل خواهي
هرڪه شعر تو ديد گفت آندم
حيف باد برگين سخنداني ".

رباعيات جي زبان مشسته آهي، ڪلام ان رنگيني ۽ حصول ادائگي سنڌس فن جا بيمثال اوصاف ـ سخن آهن. هڪ سنڌي شاعر لاءِ ڌاري ٻوليءَ تي قادرالڪلامي حاصل ڪرڻ جو ڏهن هن شخص ڪي ئي هو. حافظ جي تتبع تي فرمائي ٿو.

هن طرح فرمائي ٿو.

"علوي" جو ازالست سگ آستان تست
پاس باسگان خويش حساب و ڪتاب چيست "

مير صاحب نعتيه ڪلام جو بيحد شوقين هو. ان حقيقي محبت ۽ پنهنجي والهانه عقيدت ۽ ارادت جو بار بار اظهار سنڌس تخيل جي ترجماني ڪري ٿو. حضور اڪرم صلعم جي تعريف ۾ "سعدي رحه" جي مشهور نعت "بلغ العلي بڪماله" جي تتمين "گره" سان علوي صاحب پنهنجي "نعت" ۾ نبي ڪريم صلعم" جن جي هيئنين ريت تعريف ڪريٿو.

ديشب شهي هر د زيا تشريف برده سما در شوق وصل ڪبريا "بَلَغَ العُلي بِڪَماله"
حق رابه چشم نازنين ديد آن شه دنيا و دين از عرش تا هفته زمين "ڪشف الدجا بجماله"
اوشد زنور حق عيان پيدا ز نورا و جهان خلقش نڪوتر از بيان "حَسنت جميع خصاله"
شيدائي او "علوي" بجان قربان از جان و جهان از شوق دل اي مومنان صَلّو عليه و آله

قصيدي جي فن ۾ شاعر جي سلاست ۽ رواني جو اندازو هيٺين نظر اچي ٿو.

شعر ۾ انحصار ۽ جامعيءَ سان گڏ اميد جو سهارو موجود آهي. ٻئي هنڌ "عرفي" جي رنگ ۾ مرتضيٰ عليه السلام جي شان ۾ قصيدي ۾ فرمائي ٿو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 334

" اي بل - چرخ ازجفا يڪ لحظہ دست خود بدار
ازسنان جور تو خون گشت جان بيقرار "

فارسي ڪلام جي قادرالڪلاميءَ جو درجو سندس فن جي قوت بياني ۽ تخيل جي پرواز مان بلڪل عيان ٿئي ٿو. ان کان علاوه شاعر جي شعر ۾ هندي ڪلام به شامل آهي.

هندي ڪلام : هندي ڪلام ٿي ڪامل قوت زبان جو محاوره - سلاست ۽ رواني بيهڪ ، ڪلسيداس، سامي ۽ ڪاليداس جهڙن هندي شاعرن جي ياد ڏياري ڏي ٿي. ڪلام مان شاعرانہ فن ادائگي ۽ فلسفہ جون جهلڪيون نظر اچن ٿيون. هڪ هنڌ ۾ هندي شعر ۾ فرمائي ٿو.

" پيا عرض ميرا مينيو ڪہ ناهين
ميرا حال دل سي سنيو ڪہ ناهين "

هندي ڪلام جي مستہ بياني کان علاوه اردو زبان ۾ سندس ڪلام جي پختگيءَ ۽ پائيداري نظر اچي ٿي.

اردو ڪلام : اردو شعر ۾ شاعريءَ ۾ فلسفي ۽ منطق جي ادائگي ڪنهن حد ٿائين ، "غالب" ، "حالي" ، "[illegible]" ۽ "[illegible]" جهڙن [illegible] شاعرن جي ياد ڏياري ٿي. جنهن ۾ مير صاحب جي شعر جو واحد جز " نعت" آهي، ٿنهن ڪري سندس ڪلام گهڻي پاڪي حضور پاڪ صلعم جي شان مبارڪ ۾ چيل آهي. هڪ هنڌ پنهنجي عقيدي جو اظهار، " سعدي" جي نعت " بلغ العلي بڪماله بجماله" جي ٿنهين تي هن ريت ڪري ٿو.

" خالق کا "علي" شکر هي دل مين نبي کا فکر هي
ان کا زبان پر ذکر هي " صَلُّوعَلَيهِ وَآلِہٖ"

هوندءَ بہ فطرت جو اصول آهي تہ شعر، شاعر جي دل جون ڪيفيتون بيان ڪندو آهي. شاعر جي دل ۾ يثرب جي واليءَ جي محبت جو بحر بي ڪران نظر اچي ٿو. ٻئي هنڌ فرمائي ٿو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 335

مجھي ديدار اپنا دکھائو يا رسوالله
رخ انورسي تہ پردہ اٺھائو يا رسوالله
هي "علوي" سندہ ۾ بہابتہ دردرد محمدي مين
کرم کرکي مدينہ مين بلائو يا رسوالله

سرائڪي شاعر :

سرائڪي زبان جو اثر خصوصي طور سکر ضلعي جي ٻاشندن تي تمام گهڻو آهي جو تہ رياست بہاولپور سان سرحدي تعلق ٻڌي رهيو آهي. ٻيو ضلعي جي اڪثر ڳوٺن ۽ شهرن ۾ سرائڪي زبان جا گهرائي ماڻهو ماضي بعيد کان مقيم آهن.

ميرعلي نواز هن ڏس ۾ سرائڪي زبان تي ڀرپور وضاحت ۽ بلاغت سان طبع آزمائي ڪئي آهي؛ ايترقدر فلسفہ بيان ڪيو آهي جو بلاشبہ ، "فرخ ملتاني" "خواجہ فريد" ، "نوروز" ۽ مجروح" سان ڏوش بدوش صف آراستہ آهي. شعر ۽ فڪر جي بلندي ۽ صوفيانہ عقيدت جو اظهار سندس نصب العين جي تشريح آهي.

تصوف جي راہ تي سندس زندگيءَ جو سفر بي مثل ٿيو هو. پر الله تعاليٰ جي "ذات" کي انجي ساڀرڪات "صفات" ۾ محسوس ڪيو ، عيني مشاهدو يا قرب الاهي آهي. تصوف درآصل حقيقت جو علم آهي؛ جو "عمل" کان بعد پيدا ٿئي ٿو. مير صاحب پنهنجن جذبن کي هيٺئين نموني نروار ڪيو:

"احمد" مين "احد" بن آيا ويس ڪيتس انساني دا
صورت وچ ـــــــــبحان ڏٺم

هن صوفيانہ رنگ کي شاعر جي روشن ضمير برابر پرکيو آهي. هتي تي "واحد حقيقيءَ جون مختلف تصويرون آهن؛ جن جنهنکي جئين ڏٺو ، تن ان کي تئين بيان ڪيو. ٻئي هنڌ فرمائي ٿو :

LIBRARY, INSTITUTE OF SINDOLOGY, UNIVERSITY OF SIND, HYDERABAD (SIND)

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 336

"احد " بدل ڪر " عبد " سڏائين — منهن ويکا ڪي ملڪ مناين
بي خودي دا جام پلايس — وچ عرب دي ڪري سينگار
ڪس ڪُنس آرام عجم دا

اسم " احمد " بي " ميم " ڌارسي — بين عرب بي عين بجا ڪي
لوح قلم سر حسد هلاڪي — "نور"، " احمد " بن آيا نروار
ڪيتس فرق وحدت دا

هن مان تصوف جون جهلڪيون ظاهر ٿين ٿيون • مشاهدات، عالم ڪائنات جي رنگينين کي ذات الاهي جي " نور " تصور ڪيو ٿو • " احد " (الله) عبد (ٻانهو) متضاد حرفن جي حقيقت جهڙي شيءِ بيان ٿيل آهي • انسان خود " الله " جو نور جي تخليق آهي • " روح " کي " جسم " ۾ ٿين رکيو ويو • باقي مڪان (جسم) جو خوب خيال نه ڪيو ويو • " بين عرب " بي " عين " بجا ڪي " بي عين " ڇني " عرب " لفظ مان " ع " ڪاٽي ڇڏجي ته باقي لفظ " رب " بچندو • اهوئي مالڪ آهي جو لوح قلم تي به حڪم هلائي ٿو • اهو ڊرجو سرور ڪائنات ڏانهن منسوب ڪيو ويو آهي •

تصوف جي گهراين تائين شاعر جي نظر جو انداز شعر تي واضح شهادت ڏئي ٿو • ڪافيءَ جي رنگ ڪان سواءِ مير صاحب ڏوهيءَ به اصطلاحن جي ڪثرت کي ڪامل ڪيو آهي؛ جنهن ۾ روحي قدرن ۽ اسرارن کي اظهار ڪيو ويو آهي •

د و هـــــيڙو :

صنف شاعريءَ جي هن ڪڙيءَ کي ڪامل بنائڻ لاءِ شاعر پنهنجي دلي آرزوئن کي بيان ڪري روحاني تسڪين حاصل ڪئي آهي • جنهن مان حقيقت جي هنيل ظاهر ٿئي ٿي • مير صاحب ڏوهڙي جي صنف ۾ خواجه فريد جي بلڪل قريب تر نظر اچي ٿو؛ سندس شعر مان اهائي خوشبو اچي ٿي •

جس دم نال سڄڻ دي ساڏي محڪم لڳڙي ياري آکي مونجهاري
يار ڏتي هوئي درد تيري دل ، بيحد باغ بهاري ، آکي مونجهاري
الفت اس دي دل تون ٻيل وچ ، محبت خير وساري ، آکي مونجهاري
خيال خودي دي خام آکي ، جڏ وحدت ڪيتي واري ، آکي مونجهاري

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 337

صورت ڏٺي يار دي، جنهن جي جند ڪنون بيماري ڪٿي مونجهاري
لطف اهين دي هردم، سانون درس ڏتي دلداري ڪٿي مونجهاري
دلبر سهڻي چاتي ساڏي، دوجڳ دي غمخواري ڪٿي مونجهاري
”علوي“ دا شيا بخت سوايا، قسمت کيتي ياري، ڪٿي مونجهاري

دوهيڙي جي رنگ ۾ صوفيانه عقيدت جو اظهار سنڌ جي تصوف جي واٽ ڪي مايان ڪريٿو. ڏاڙهين ٻولين جي شاعرانه بلندي ڪلام مان هيرن جي ڪڻن وانگر ڏوورس چمڪ ڏيکارين ٿا. پنهنجي مادري زبان ۾ سنڌي ڪلام وجدانه ڪيفيات جو حامل آهي.

سنڌي ڪلام :

سنڌي ڪلام جو اڪثر و بيشتر حصو نعتيه آهي. مير صاحب جي حقيقي محبت جو محور حضور اڪرم ﷺ جن لاءِ سحر و سخن ۾ بلند درجو رکي ٿو. سنڌي ڪلام ۾ سلاست، رواني، شسته بياني کيس قادرالڪلاميءَ جو درجو ڏئي ٿي. ان جو اعتراف ميرزا قليچ بيگ جي لفظن ۾ هن طرح ڪيو ويو آهي.

”مٿن ، مٿين ۾ علوي جي شيندين ٿون ” قليچ “
ڪانهي عامل سنڌ ... ڪي سڀ رواني جاني“

هن ۾ اعتقاد ۽ محبت دار لفظن مان هر ڪنهن شعر اندازو لڳائي سگهندو ته مير علي نواز جو شاعرانه درجو ڪيترو ... ڪيڏو هو. سنڌي شعر ۾ فصاحت، بلاغت، سلاست، منطق، عروض ۽ فلسفه جهڙن وسيع تر خوبيون موجود آهن. شعر جي رنگيني ۽ شگفتگي شاعر جي مزاج جي ترجماني ڪري ٿي. معيار جي برتري ۽ بلندي ڪلام جي پختگي ۽ اداڪاريءَ مان ئي معلوم ڪري سگهجي ٿي. ڪلام، ”غزل“، ”ڪافي“ ۽ ”مرثيه“ جي روپ ۾ رنگ ۾ موجود آهي. اهو اڪثر ”نعتيه“ آهي ۽ ڪجهه حصو ناصحانه، اخلاقيه ۽ عشقيه پڻ آهي، جو اڪثر ڪري ڪافيءَ جي رنگ ۾ ڪجهه ”غزل“ جي روپ ۾ ڪجهه ”وائي“ جي ور ۾ وکوڙيل آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 338

هت هتي ڪافيءَ جي رنگ ۾ نعتيه ڪلام جو نمونو ڏجي ٿو:

قدم قدم توں وڃان قربان   اچڻ تنهنجي توں وڃان قربان
سڀ سمائڻ سان، نقش نوائڻ سان
ناهي نهايت حسن تنهنجي جي، ڪهڙو ڪريان مان بيان
ڳالهه ڳالهائڻ سان، ٻول ٻڌائڻ سان
شان تنهنجي ۾ قادر ڪيو   نازل سڀ قرآن
حمد ڳائڻ سان، ملڪ منائڻ سان
جلنسي آهي جبريل اوهانجو   در سنڌ و دربان
صفت سنائڻ سان، ڳڻ ڳائڻ سان
وحدت وارو سِرُ سمجهايو   ڪسر ڪيو ڪفران
بات ٻڌائڻ سان، سچ سمجهائڻ سان
هادي حُسن ٻسائي پنهنجو   صورت ڪيو حيران
چشمن چائڻ سان، سچ سمجهائڻ سان
چشمن چائڻ سان، روز رلائڻ سان
حمد اوهان جو حق سمجهايئون   ڏکيَ ڏنو جن ڏيسان
اکڙيون لائڻ سان، نينهن نڀائڻ سان
لائق لطف حيا جوڙائڻ سان، جوڙي جوڙ جواني
چرخي چورڻ سان، ڪتڻ ڪتائڻ سان
اهڙي اچي توں اوهر "علوي" سان   آڻي ڪيو احسان
وڪ وڌائڻ سان، ٻانهن ٻسائڻ سان

مير صاحب پنهنجي وقت ۾ ادبي محفلن ۾ شرڪت ڪندو هو. طرحي ۽ غير طرحي مشاعرن ۾ شرڪت ڪري حاضرين کي محظوظ ڪندو هو يا انهن محفلن جي مشاعرن ۾ طرحي "شعر" موڪليندو هو. ان زماني ۾ شاهه اسد الله، "فدا" لڪڙائي ماهوار رسالو "بهار اخلاق" محمد هاشم "مخلص" جي همدردي سان ١٩٠٦ع ۾ شايع ٿيڻ لڳو. ان رسالي ۾ هڪ مهيني ۾ "طرح" ڏني ويندي هئي ۽ ٻئي مهيني جي اشاعت ۾ مشاعره جي ڪارروائي شايع ٿيندي هئي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

هن رسالي ۾ هر مهيني پايه اديبن ۽ شاعرن جا شعر ۽ مضامين شايع ٿيندا هئا • هن اشاعت جو ليڊيٽر سيد اسد الله شاه "فدا" طرح ڏني هئي، جنهن تي مير صاحب پنهنجو شعر لکيو ۽ اهو رسالي جي مشاعره ڪاروائي ۾ شايع ٿيو•

طرح : " هجر تنهنجي يا نبي مونکي پريشان آ ڪيو•

" هجر تنهنجي يا نبي مونکي پريشان آ ڪيو
درد دوريءَ جي نهايت سخت حيران آ ڪيو
درد تنهنجي تون جهان قربان دنيا جون خوشيون
درد هن دارين جي وردن جو ورد مان آ ڪيو
رنج سو بهتر، منهن مان گنج راحت جو ملي
ڏک اوهان جي سڪ جو سڀ موجود سامان آ ڪيو
در اوهان جي گدائي، بادشاهي کان ڀلي
بادشاهي سر اوهان جي زير فرمان آ ڪيو
وصف تنهنجي خُلقَ جي، هي خلق عاجز جا ڪندي
شان ۾ نازل پنهنجي الله قران آ ڪيو
جا ڪريان تعريف تنهنجي سلطنت جي سرورا
رب اوهانجي ور ستنا جبرئيل دربان آ ڪيو
اڄ نه ڪله "علوي" اوهان جي عشق ۾ ٿيو مبتلا
من ازل کان سر اوهان جي پيش ۾ قربان آ ڪيو "

مير صاحب جئين ايراني فارسي گو شاعرن جي تتبع تي طبع آزمائي ڪئي آهي، تئين سنڌي شاعرن جي تتبع تي به سا ڳئي روايت کي ورجايو آهي• مولانا عبدالغفور "مفتون" همايوني جي هڪ سنڌي ڪافيءَ جي تتبع تي مير علينواز به نهايت عمدگيءَ سان طبع آزمائي ڪئي آهي• انهن ٻنهي ڪافين جو نقل تبرڪ طور هيٺ ڏجن ٿيون•

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڪاني مولانا عبدالغفور "مفتون"

همايوني

تنهن جي زلف جي بند ڪئي ڏا
زندان هزارين مان نہ رکو
تنهن جي شاهي دسترخوان مٿي
مهمان هزارين مان نہ رکو
تنهنجي جلوه جمال جي عشوه گري
ڪيا ملڪ مطيع وسيع ڪري
جا جن ملائڪ حُور پري
غلمان هزارين مان نہ رکو
ڪيئي ابرو تيغ شهيد ڪيا
ڪيئي ناز مزيد مريد ڪيا
ويڄ ناٽي ديد خريد ڪيا
سلطان هزارين مان نہ رکو
اي ماه لقا محبوب مٺا
تنهنجي ناز و ادا ٿان جان فدا
ٿيا دامنگير اسير ڪئي ڏا
حيران هزارين مان نہ رکو
ڪيئي گهايل تنهن جي گهور سندا
مخمور "غفور" سرور سندا
تنهنجي نور حضور سندا
نگران هزارين مان نہ رکو
دلبر ٿيا نور نظر
سرور عالم، مفتون ـ سير
ٿيا توتان تارا شمس و قمر
قربان هزارين مان نہ رکو

ڪاني مير علي نواز علوي

شڪارپوري

تنهنجي حسن سڄڻ حيران ڪيا
انسان هزارين مان نہ رکو
تنهنجي شان برابر شاه نہ ڪو
تنهنجي سونهن سندو مٿ ماه نہ ڪو
تنهن جي خيال کان خالي ساه نہ ڪو
خواهان هزارين مان نہ رکو
قرآن سراسر شان تنهنجو
آهي واصف خود رحمان تنهنجو
بيو ڪهڙو ڪري تہ بيان تنهنجو
حيران هزارين مان نہ رکو
بڏا جاني جن حلاه تنهن جا
جن سمسين سڪ مان سلاه تنهن جا
ٿيا حلقہ بگوش غلام تنهن جا
سلطان هزارين مان نہ رکو
تنهن جا مادح ميڪائيل جهڙا
ڪيئي عاشق اسرائيل جهڙا
تنهنجي در تي جبرائيل جهڙا
دربان هزارين مان نہ رکو
توتان پاڻ فدا ڪن شاه و گدا
ويڄ ناٽي ٻانها ٻهلول سندا
ٿيا خادم تنهن جي خلق سندا
خاقان هزارين مان نہ رکو
نامي "علوي" ڪڪ، مفتون تنهن جو
آهي عالم سب مفتون تنهن جو
ٿيو جاني جڳ مرهون تنهن جو قربان هزارين مان نہ رکو

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 341

هنن ي نظمن جي پختي ۽ شسته زباني ، رواني ، سلاست ، بندش ، منطق ، ۽ مفهوم ، تلميح ، تضمين ۽ استعاره ، ڪنايه ۽ تشبيهه هنن جي هنن جي جاءِ تي عارفانه رنگ سان همه اوصاف ڪماليت ۽ قرب الاهيت جي دلالت ۽ شهادت ڏئي ٿي هنن ي همعصر دوست عالمن ۽ شاعرن جي شهره آفاق نظمن جي مقابلي کي نروار ۽ اظهار ڪري ٿي.

نظمن جي مقابلي ۾ دعويٰ جو داد پڙهندڙ حضرات خود ڪري سگهندا. ته مذڪور نظمن جي مفهوم ۽ مقصد سان گڏ قوت بياني ۽ ادائگيءَ جو هيار وجي ڪهڙي رنگ ڪري ٿو. هن نظم کي فني لحاظ سان مرصع جيو ويندو آهي. ٻئي " نظمون " نعتيه آهن ، جي حضور اڪرم عليه الصلواة والسلام جي شان مبارڪ ۾ دل کولي ٻڌل ڪيون ويون آهن.

مير صاحب جي شعر ۾ سوز و گداز ، درد ، فرقت ۽ رقت موجود آهي. هنن جن امنگن ۽ جذبن جو اظهار هن ريت ڪريتو.

" اکيون منهنجي آڌيار ساه اوطن کي ٿو ملي
نينهن نه رکي وڌو آ نموني ، درد لايا ڏوٿار"
گار هجر تجو ٿو ڪاري ......

اميد ۽ آرزو جي تمنائن سان گڏ مفارقت جي حالت کي هن طرح بيان ڪريتو.

" جيئري جدائي آڏ نه سهان ٿي ، سوکي طان مشنار
قادر قسمت ڪاري .... تيستر موت نه ماري .....

شاعر پنهنجي محبوب جي دروازي جي سڪ ۽ محبت جو اظهار هيٺين لفظن ۾ ڪريتو

جاه گهٽو اٿم چائنت چمڻ جو ، تنهنجي پسان پيزار
قادر قسمت ڪاري ....

زندگيءَ جو وارث ۽ مالڪ سمجهي ، شاعر پنهنجي محبوب کي پارت ڪندي پريت جو پيغام ڏئي ٿو:

پڪ سرير ۾ آهي اوهان جي سار لهڻ سردار
وارث ويهه نه وساري ......

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

عاشق پنهنجي دوست کي پاڻ وٽ اچڻ جي خصوصي دعوت پيش ڪري پنهنجي فوقيت ۽ درد جي پا دانهن ڏئي ٿو ۽ ان شاڪ سان گڏ وصل جي اميد ڏيکاريندي فرمائي ٿو:

" اکڙ، "علوي" جي آءُ پيارل دهن ٿي سڄڻ ڏار
خوش ٿيون گڏ گڏاري.

حسن، جمال جي تعريف هر دل جا مشتاق لاءِ شيوه فطرت ٿئي ٿي. ڪلام جي مطالعي مان علوي صاحب جو "عشقيه ڪلام" بيحد ٻيٽ سخن پروري جي دلالت ڪري ٿو. حسن عزيز کي قرب قريب تر اچي پنهنجي انصاري عاجزي وقت ۽ درد جي پرسوز فرياد پيش ڪندي فرمائي ٿو.

ڇڏ وسڻ جي رسم يار آءُ ته پرچون پاڻ
ماريس ٿنهنجي محبت مٺا ڏک مون سڄڻ ڏاڍا ڏٺا
باري وڏا سر بره بار آءُ ته پرچون پاڻ

شاعر پنهنجي دوست جي جدائي ۽ مفارقت جي بارگران جي فرياد ڪري ٿو دوست کي وسڻ جي رسم کان نهنائي ۽ سان نباهي ڪندي "پاڻ پرچڻ" جي دعوت ڏئي ٿو: جو ته کيس فرقت جي برداشت جو طاقت احساس آهي. دوست کي پنهنجو وارث تصور ڪندي فرمائي ٿو ته:

سهڻا سيهي سانگا ڇڏي آءُ يار، علوي جي ڪڏي
تو ريءَ لهي ٻيو ڪير سار آءُ ته پرچسون پاڻ"

مير صاحب وائي جي رنگ ۾ به طبع آزمائي ڪئي آهي. شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ "ڪ" جي تتبع ٿي سنڌس ڪلام جي نوعيت بيشڪ متاثر ڪندڙ هڪ وائي نموني طور هيٺ ڏجي ٿي:

منهن جي موسل لهندو سار ٿل ويجهو وسندو ڪارڻي
گهوريون گهوريون يار پنهنجي تون سهڻا سو هزار
سانگي ڪهڙي سهڻو ملندو وقت پڇان هت وار
"ونجن اقرب" حاضر هرجا دوست نه پانئڄ ڏار

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 343

هن وائي جي ور کي سمجهڻ ۽ سلجهڻ مان رنگ تصوف جون جهلڪيون نظر اچن ٿيون. شاعر پنهنجي دل جي آرزوئن ۽ اميدن جو نقشو احساس جي قدرن ۽ اثرن سان وڌيڪ چٽيو آهي. دنيا جي حسن جي مقابلي ۾ "دوست" جي حسن و جمال کي جنهن انداز سان بيان ڪيو آهي. ان جي لفظن جو مقابلو وسعت کان ڏور آهي.

مير صاحب اصناف سخن جي هر هڪ ڏڪيءَ تي پنهنجي طبع آزمائي ڪئي آهي سنڌي ڪلام ۾ "غزل"، ڪافي، وائي، جي پيش ڪرڻ کان سواءِ سنڌي ڏوهڙي جي رنگ ۾ به پنهنجي جذبات ۽ احساسات جو ذڪر ڪيو آهي.

"محشر جي منزل تي، جت مرسل نفسي چوندا
چوندين ات امتي، تون شافع ڏينهن سندا
هن پر تو سان وڏا، ڪيترا خاص خسيدا
عسيان يبعثك ربك "مقاما محمودا"
پيڄ نه وسيلو پڇ جو جت واهر ڪن نه ادا
آري "علوي" کي اٿي، سهنجو رکيم سدا
پاڻان ڇڄ نه جدا، صحتي ماب متان ڪرين"

قيامت جي ڏينهن جي سختيءَ جو منظر پيش ڪندي آقائي حبيب محمد الرسول الله صلعم جن جي ذات کي "امت" جو شفيع المذنبين ۽ رحمت اللعالمين جي پر اميد حقيقت بيان ڪندي اوکيءَ ويل سهنجائيءَ سان پار اڪارڻ جي التجا ڪئي آهي.

ٻئي هنڌ به قيامت جي ڏينهن جو ذڪر ڪندي فرمائي ٿو ته هيءَ اها منزل آهي جت ڪوبه انسان ڪنهن جي مدد ڪري ڪونه سگهندو. هر هڪ نفس کي اڪيلي سر حساب ڪتاب ڏيڻو پوندو. ان مشڪل جي وقت ۾ سرور ڪائنات حضور اڪرم ﷺ صلعم جن جي ذات بابرڪات ئي "شفيع المذنبين" ۽ "رحمت اللعالمين" جي وصفن سان پنهنجن جي امت جي نجات لاءِ دست به دعا هوندي.

محشر جي منزل جي، جت ڪونه لهي ڪنهن سار
پيءُ پڻ ٿئي پڌ کان، ڌيءَ ٿئي ماءُ کان ڌار
سوڙه وڏي سختي گهڻي، اهنج وڏا آزار

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

"غافل" اچن ڪيندا، اٿي آهون ڪن آبرار

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 344

رهبر رسائي تن کي، جيڪي هوندا تو آڌار
سنه مقابل "علي" کي اتي ڏيچ نه محب ميار
سرتين ۾ سردار، مهٽي هاب مٽان ڪرين"

هيءَ پرسوز درد جي دانهن آهي. گناهن جي مغفرت لاءِ التجا آهي لا شڪ انهيءَ سختيءَ واري ڏينهن کان ڪامل" پر خدا ايندا الله عظ ليا جي "رحمت" ۽ نبي ڪريم صلعم جي شفاعت جا محتاج هوندا شاعر پنهنجي گريبان چاڪ ڪري فرياد ڪندي مغفرت جي دعا گهري ٿو. ڪلام جي پختگي ۽ ادائگي حقيقت جي منظرڪي واضح ڪري ٿي. لفظن جي بندش "پراڻي سنڌي" ٿي بيمثل آهي. هيءَ خوبي ڪن ٿورن فطري شاعرن ۾ هوندي آهي ته جنهن زبان ۾ ڪلام ٿئي ته ان ۾ ٻي زبان جو لفظ استعمال ۾ نه اچي؛ انهن مان مير صاحب جي شخصيت جو معيار ۾ ڪلام جو انحصار گهڻو بلنديءَ ڏانهن مائل آهي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

بعون سبحان مکین و مکان و فضل خلاق زمین و زمان

الحمد للہ کہ درین ایام فرحت فرجام نسخہ عجیب و غریب

مسمی بہ

کلیات علوی

مخفی مباد کہ احقر عباد اللہ سید میر محمد علی نواز شاہ المتخلص بعلوی بن سید السند
مولانا میر فخر الدین احمد بن عارف باللہ شیخ العارفین مولانا حفظ اللہ بن غوث الزمان قطب
آوان حاجی الحرمین الشریفین الحاج شاہ فقیر اللہ علوی قدس اللہ تعالیٰ این کتاب تصنیف نمود

سرورق - کلیات علوی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

بیا اے دلبر طناز بنما روئے زیبا را — برافگن از جمال خود نقاب زلف دوتا را

غم ہجران تو کردہ قیامت برسر ما — ترحم کن بوصل خود نشان این فتنہ برپا را

جہاں از ماہ تا ماہی بمن ہر رنگ زندان شد — مبادا حال من ہرگز بقسمت گبر ترسا را

چنان گشتم ز ہجرانت اسیر دام مہجوری — کہ گر بیند مرا او دل چاک گردد سنگ خارا را

بسر شد عمر من در شوق دیدار تو اے جانا — بیا بنما جمال خود ببین امروز فردا را

بترک عشق خود با من مخوان بیہودہ ای واعظ — کہ مستان ہزل میدانند پند مرد دانا را

بود در ہر دو عالم عشق او مقصود من علوی
نثار سہند و زلفش نمودم دین و دنیا را

عقل از سر رفتہ و در گردش احوال ما — غرق دریائے جنون این دل پامال ما

ہجو زلفش روز من از ہجر غم تاریک شد — کی شود تابندہ یارب کوکب اقبال ما

تحریر فارسي کلام - کلیات علوي

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 346

ڪليات علوي :

ميرعلي نوازعلوي جي تصنيفات ۾ "ڪليات علوي" شعر و شاعريءَ جي فن ۾ اعليٰ مقام رکي ٿو. جنهن کي علم ادب، ثقافت ۽ تمدن جو آئينه تصور ڪجي ٿو. مير صاحب پنهنجي دور جو اعليٰ مفڪر، دانشور ۽ سخن گو بزرگ ٿي گذريو آهي. عربي، فارسي، اردو ۽ سنڌي زبانن جو قادرالڪلام شاعر هو. سندس ڪليات ۾ شاعرانه شه پارن، لعل موتين، هيرن ۽ جواهرن جو خزانو جمع ٿيل آهي جو شعر ۽ شاعرانه منزل جي اعليٰ مقام ۽ بلند عظمت جو شايان ـ شان مثال آهي. هيءَ ڪليات مير صاحب جي زندگيءَ ۾ ئي ڇپيو هو. سندس ترتيب هيٺين ريت آهي: جنهن ۾ شروعات "فارسي ديوان" سان ڪئي ويئي آهي. ان کان بعد سنڌي ڪلام ۾ متفرق شعر آهن.

"ڪليات جي ترتيب"

(١)	فارسي ديوان	(ڀاڱو پهريون)
(٢)	قصايد	(ڀاڱو ٻيون)
(٣)	سنڌي شعر	(ڀاڱو ٽيون)
(٤)	مرثيا	(ڀاڱو چوٿون)

"ڀاڱو پهريون" : "فارسي ديوان" : تاريخي ۽ تنقيدي نظر

فارسي غزل ۾ ٥٥ غزل آهن :

غزل جي تاريخي ارتقاءَ کي ڏسبو ته هيءُ صنف شاعري ايراني شاعرن جي پيداوار آهي، جنهن تي ايران جي وڏن وڏن شاعرن جيڪا طبع آزمائي ڪئي آهي، ان جو دنيا ۾ مثال بينظير آهي. ان کان بعد جڏهن هيءُ صنف شاعري بر صغير هندوپاڪ ۾ آئي ته هتي جي هن ڀاڱي جي بلند پايه شاعرن هن "صنف" ۾ پنهنجي خيالات، احساسات ۽ افڪار جو اظهار ڪيو ۽ پنهنجي امنگن ۽ جذبن کي فارسيءَ جي قالب ۾ قابو ڪيو.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

برصغير جا ڪيترا باڪمال شاعر ٿي گذريا آهن ، جنڪي فارسيءَ جي غزل جو شهنشاهه سڏي سگهجي ٿو. هيءَ حقيقت آهي ته "سنڌ" پنهنجي تاريخي حيثيت ۾ برصغير هند و پاڪ ۾ بين الاقوامي شهرت ۽ عظمت رکي ٿي. هر دور ـ حڪومت ۾ سنڌ جي شان ۾ مان اعليٰ مقام ۽ بلنديءَ حاصل ڪئي ٿي آهي. اهوئي سبب آهي جو انگريزي حڪومت کان اڳ فاتح ـ اعظم احمد شاهه ابدالي ۽ بين ايراني تاجدارن طرفان فارسي زبان جي توسيع ٿي وئي ۽ سنڌ جي دفتري زبان به فارسي هئي جا " ارغونن " ۽ " ترخانن " جي مادري زبان هئي. ان زماني ۾ عام محاوره ۾ چيو ويندو هو ته " فارسي گهوڙي چاڙهي " يعني فارسي زبان جي تعليم ترقيءَ جي ضامن هئي.

هونئن به حاڪمن جي بوليءَ جو اثر محڪوم تي وڌو " لازمي جز بڻجي وڃي ٿو. اهوئي سبب هو ، جو وقت جي حڪمرانن جي بولي فارسي هئي ، انجو اثر رهايا تي پوندو رهيو ، يعني جهڙو راجا تهڙي پرجا ". بهرحال سنڌ جي حوصلمند بزرگن پنهنجي ۽ قومي ترقي ۽ ڪماليت فارسيءَ جي توسيع سمجهي ۽ ان تي عبور حاصل ڪري پنهنجو باعث فخر ۽ شايان شان سمجهندا هئا. ان وقت جي فارسي علمي مذاق جي گهري دلچسپي سان سنڌ ۾ اهڙا فارسي غزل گو ، شاعر پيدا ٿيا ، جن ايراني شاعرن سان مقابلو ڪيو. ان کان بعد سنڌ ۾ " ميرن " جي دور ۾ فارسي دفتري زبان هئي.

سال ١٨٤٣ع ۾ انگريزي حڪومت جي اوّل تائين فارسي زبان جو دور دورو رهيو ۽ هڪ ڊگهي عرصي تائين انگريزن جي تسلط باوجود سنڌ ۾ فارسي زبان مسلط رهي. اهوئي سبب هو جو سنڌ ۾ فارسي شاعري لازمي جز بڻجي چڪي هئي. مير علينواز علوي انگريزي حڪومت جي ابتدائي دور جي پيداوار هو. (١) سندس تعليم ۽ تربيت فارسي زبان ۾ ٿي سگهي. جنهن فارسي زبان ۾ غزل ، قصديه ۽ رباعيات تي طبع آزمائي ڪئي.

---

(١) انگريزي حڪومت ١٨٤٣ع

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

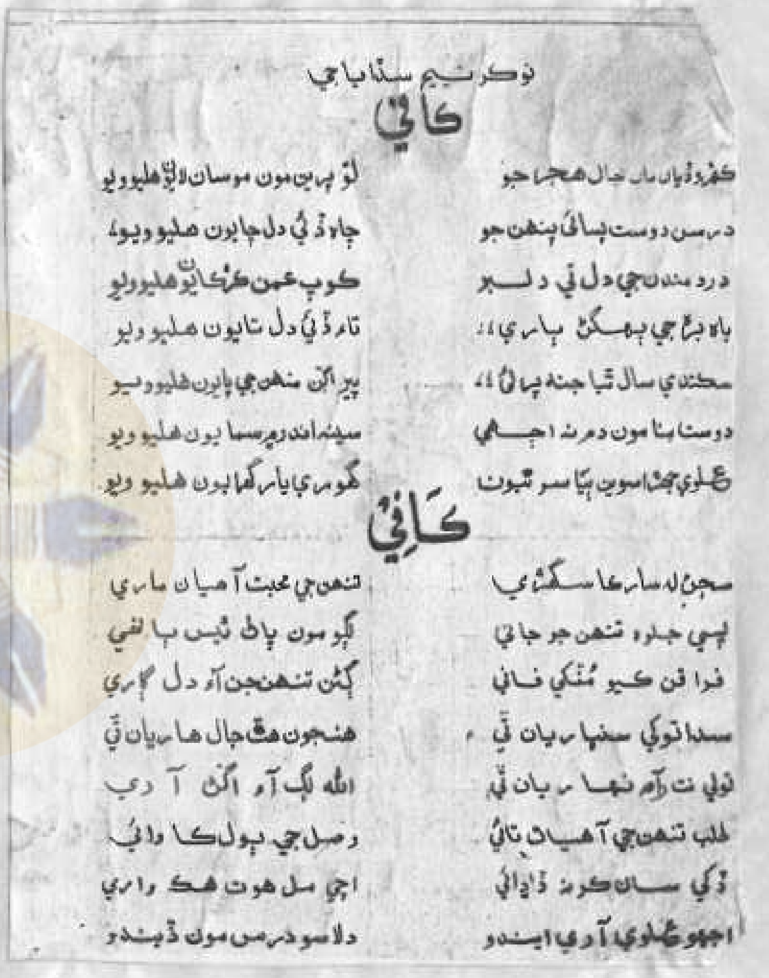

نوڪر نيم سڏاباجي

ڪافي

ڪڏهن ڏيان مان حال هجر جو
لڳ پرين مون موسان لائي هليو ويو
درسن دوست ڀلائي پنهنجو
چاڙهي ڏئي دل چايون هليو ويو
درد مندن جي دل ڏئي دلبر
ڪوپ عشق ڪڙڪائي هليو ويو
بار برهه جي ڀڙڪڻ باري
تار ڏئي دل تايون هليو ويو
سڪندي سال ٿيا جنهن پار
پير اڳين منهن جي پارين هليو ويو
دوستا سوڻا مون دم رت اچي
سينه اندر پرسايون هليو ويو
علوي جتا اسوين پيا سر ٿيون
گهوري يار گهايون هليو ويو

ڪافي

سڄڻ لهي سار عاشق ڪئي
تنهن جي محبت آهيان ماري
پهي جلوو تنهن جو جاني
لڳو مون پاڻ ٿيس ٻاني
فراق ڪيو منڪي فاني
ڪٺي تنهنجن آه دل ڄاري
سدا توکي سنهاريان ٿي
هنجون هٿ جال هاريان ٿي
تولي ت رام تنهاريان ٿي
الله لڳ آءُ اڳن آ ري
طلب تنهنجي آهيان تائي
وصل جي ٻول ڪا وائي
ڏکي ساڻ ڪرڻ ڏاڍائي
اڃا مل هوت هڪ واري
اڃو علوي آڙي ايندو
دلاسو درسن مون ڏيندو

سنڌي ڪافين عڪس تحرير (ورتل ڪليات علوي)

مرثيه

عڪس تحرير مرثيا (فارسي) (ڪليات علوي)

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 349

فارسي ديوان ۾ مير صاحب فارسي زبان ۾ نعتيه شعر حضور اڪرم صلعم جن جي شان مبارڪ ۾، پنهنجي مرشد جي تعريف ۾ ۽ پنهنجي وقت جي ڪن ٻين نامور هستين ۽ حاڪمن جي شان ۾ شعر چيو آهي. زبان ڪافي پاڪيزه ۽ شسته آهي. سندس ديوان جي شروعات هيٺين غزل سان ٿئي ٿي.

" بيا اي دلبر طناز بنما روي زيبا را
برافگن از جمال خود نقاب دو تارا را " (علوي)

مير صاحب اعليٰ فارسي گو شاعر هو، سندس غزل ايراني شاعرن جي تتبع تي آهن، جن مان پنهنجي اعليٰ حوصلگي ۽ ذهانت سان جيڪا شگفتگي پيدا ڪئي آهي سا پنهنجو مٽ پاڻ آهي. سعدي جي رنگ ۾ فرمائي ٿو :

غزل بر تتبع شيخ سعدي " ره "

رسيد موسم گل ترڪ ڪار بايد ڪرد
نظاره ء گل و روئي نگار بايد ڪرد
غم و نشاط جهان را چو اعتباري نيست
به عيش عشق بتان اختصار بايد ڪرد
ز فيض الفت زنده دلان مشو مايوس
براق عشق تا استوار بايد ڪرد
بشعر گفتن "علوي" زبان نعمت را
مثال "سعدي" و "صئب" شمار بايد ڪرد

غزل بر تتبعت " حافظ "

از ابر زلف برون رويت نقاب چه يست
بکشا زرخ ز نقاب عاشق حجاب چيست
شد مقتبس ز نور جمال تو آفتاب
پس ما را به حُسن رخت انتساب چيست
"علوي" چو از الست سگ آستان تست
پس با سگان خويش حساب و ڪتاب چه يست "

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 350

مير صاحب جو گهڻو شعر نعتيه آهي ؛ ان جو نمونو هيٺ ڏجي ٿو.

تا ز خورشيد رخت جانان نقاب انداختي
ماهرويان جهان را در حجاب انداختي
وه چه خوش فرمودئي اشعار در مدح رسول
خويش را "علوي" تو در شغل ثواب انداختي

مير صاحب شيخ سعدي "ج" مشهور نعتيه نظم "بلغ العليٰ بڪماله" جي تتبع ۾ هيٺين ريت تضمين ڪئي آهي.

د يشب شهي هر دو سرا تشريف برده بر سما
در شوق وصل ڪبريا بلغ العليٰ بڪماله
حق را به چشم نازنين ديد آن شه دنيا و دين
از عرش تا هفتم زمين ڪشف الدجيٰ بجماله
او شد ز نور حق عيان پيدا ز نور او جهان
خلقش نڪو تر از بيان حسنت جميع خصاله
شيدائي او "علوي" بجان قربان از و جان جهان
از شوق دل اي مومنان صلوا عليه و آله

(قصيده ۽ [illegible])
- - - - - - - - - - -

"قصيده" جي لفظي معنيٰ (اصطلاحا) ڪچ جيترا هم وزن بيت، جن مان "مطلع" (شل) جون ٻئي مصراعون هموزن ۽ هم قافيه هجن ۽ باقي مصراعن ۽ پهرين مصرع ڇڏي ان جي ٻئين ڪره مطلع سان همقافيه هئڻ کهرجي. غزل ۽ قصيده ۾ صرف فرق هن ڳالهه جو آهي ته "غزل" محدود مصراعن جو هوندو آهي جو وڌ ۾ وڌ ١٠ ڏهن مصراعن تي مشتمل هوندو آهي ۽ قصيده هڪ سو مصراعن تائين تي سگهي ٿو، جو خصوصا اعليٰ هستين (نبين، اصحابن، پيرن، فقيرن ۽ وقت جي حاڪمن ۽ اميرن) جي شان ۾ چيو ويندو آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

درشان - نبي ڪريم صلعم هيٺ ڏجي ٿو • جنهن ۾ مير صاحب پاڻ کي حضور اڪرم صلعوجن جي ذات پاڪ جو (سگ) ڪتو سڏيو آهي " پنهنجي والهانه عقيدت جو مظاهرو ڪيو آهي •

حضرت خيرالوريٰ جانان ماست   خاڪ ڪويش سرمه چشمان ماست

ازدل وجان سگ ڪوئي رسول   ڪوئي هوا ڪش نيزايمان ماست

نيست غم بر ازمراز ٿول حشر   باد تباهش شافع عيان ماست

درد دل نيست الفت يا طبيب   عشق او هم درد هردوجهان ماست

غم مخمور "علي" ڪه احسان رسول   دردوعالم دافع احزان ماست

مير صاحب علهات ۾ گهڻيئي قصيدا ڏنا آهن • حضرت علي المرتضيٰ عليه السلام ڪرم الله وجهه ، جي شان مبارڪ ۾ عرفي جي رنگ ۾ هڪ قصيدو لکيو آهي •

اي ڦلڪ - چرخ ازجفا يڪ لحظه دست خود بدار
ازسنان جور تو خون ڪشت جان بيقرار

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

مير صاحب جي فارسي شعر جو بلند مقام هو. فارسي جيتوڻيڪ مير صاحب لاءِ ڌاري ٻولي هئي، تڏهن به فارسي گو شاعرن جي صف اول ۾ شمار ٿي سگهي ٿو.

فارسي مرثيه نگاري :

مير صاحب فارسي زبان ۾ غزل قصيدي کان علاوه "مرثيه نگاري جي صنف" تي به طبع آزمائي ڪئي آهي. نموني طور هڪ "مرثيه" هيٺ ڏجي ٿو جو پنهنجي آبائڻ مير شاهنواز جي وفات بابت تحرير فرمايو هئائين.

دلم ز بحر برادر تعزيه شده مشمول — شده به اشک دو آميز چشم من کمحول
از ما زمان که زمن رفته مير شاهنواز — دلم ز فراقش بغايت شد ملول
چنان ز رحلت اخي شده رهين الم — که روح غم همه در جسم نمود حلول
که ام عقده للحل برسوم نرسيد — شده ام غم که بجان و دلم نکرد نزول
خداش عفو کند هرچه شد از و تقصير — شفيع او به قيامت بود جناب رسول
نگاه داردي از نام بادشاه نجف — بخلد باد مکانش سلالهٔ آل بتول
"براے سال وصالش خرد" بعلوی "گفت — برجنت سوئي جنان روح سيد مقبول"

۱۳۳۸ هه

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

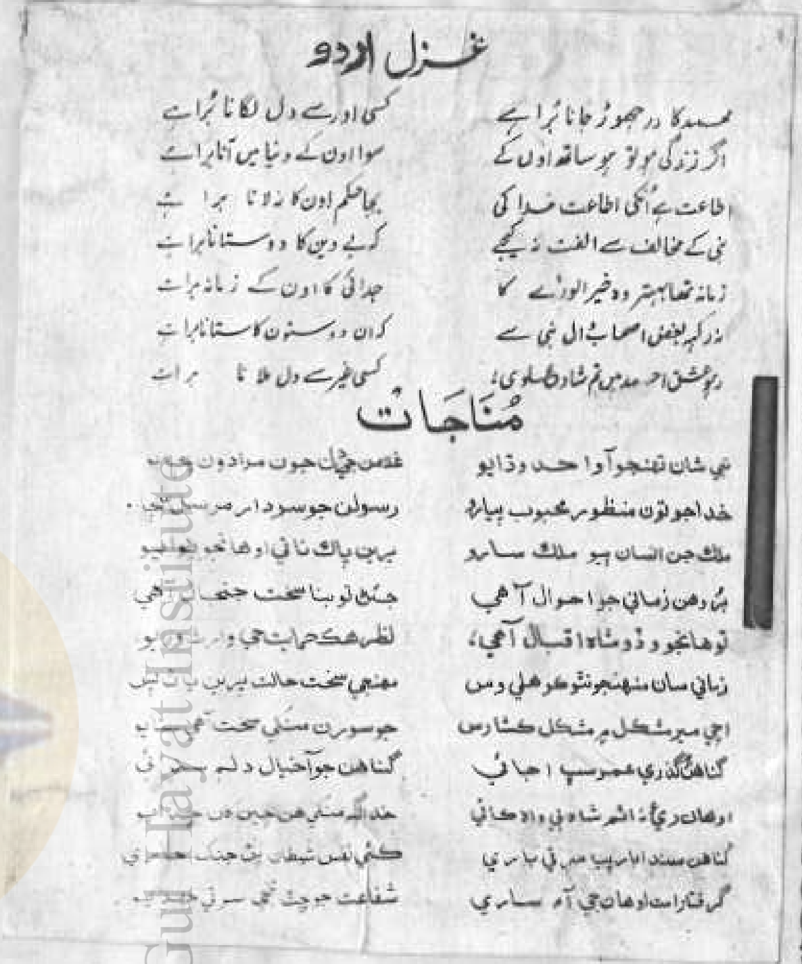

غزل اردو

محمد کا در چھوڑ جانا برا ہے — کسی اور سے دل لگانا برا ہے
اگر زندگی ہو تو ہو ساتھ اون کے — سوا اون کے دنیا میں آنا برا ہے
اطاعت ہے انکی اطاعت خدا کی — بجا حکم اون کا نہ لانا برا ہے
نبی کے مخالف سے الفت نہ کیجے — کہ بے دین کا دوستانا برا ہے
زمانہ تھا بہتر وہ خیر الورٰی کا — جدائی کا اون کے زمانہ برا ہے
نہ رکھ بغض اصحاب آل نبی سے — کہ ان دوستوں کا ستانا برا ہے
رہ عشق احمد میں ثم شاد علوی — کسی غیر سے دل لگانا برا ہے

مُناجات

ني شان تنهنجو آ واحد وڏايو — غلامن ڇڏيڪ جون مرادون ڏيو
خدا اجو تون منظور محبوب پيارو — رسولن جو سرو ار مرسلن کي
ملڪ جن انسان هيو ملڪ سارو — بيحد پاڪ ناني او ماڻ جو [illegible]
پڻ وهن زماني جو احوال آهي — جنهن لو بنا سخت جنهن [illegible]
تو هانجو و ڏو شاه اقبال آهي — لطف هڪ جاڀ جي [illegible]
زماني سان منهنجو شڪوهي وس — معنجي سخت حالت [illegible]
اچي مير شڪل م مشڪل ڪشا رس — جو سورن سنئي سخت [illegible]
گناهن گذري عمر سب اجاب — گناهن جو آخيال دلم [illegible]
وهان ري آ شاه ي وا [illegible] — خدا گناهن [illegible]
گناهن سند [illegible] — ڪئي نفس شيطان [illegible]
گرفتار است اوهان جي آهه ساري — شفاعت جو چت [illegible]

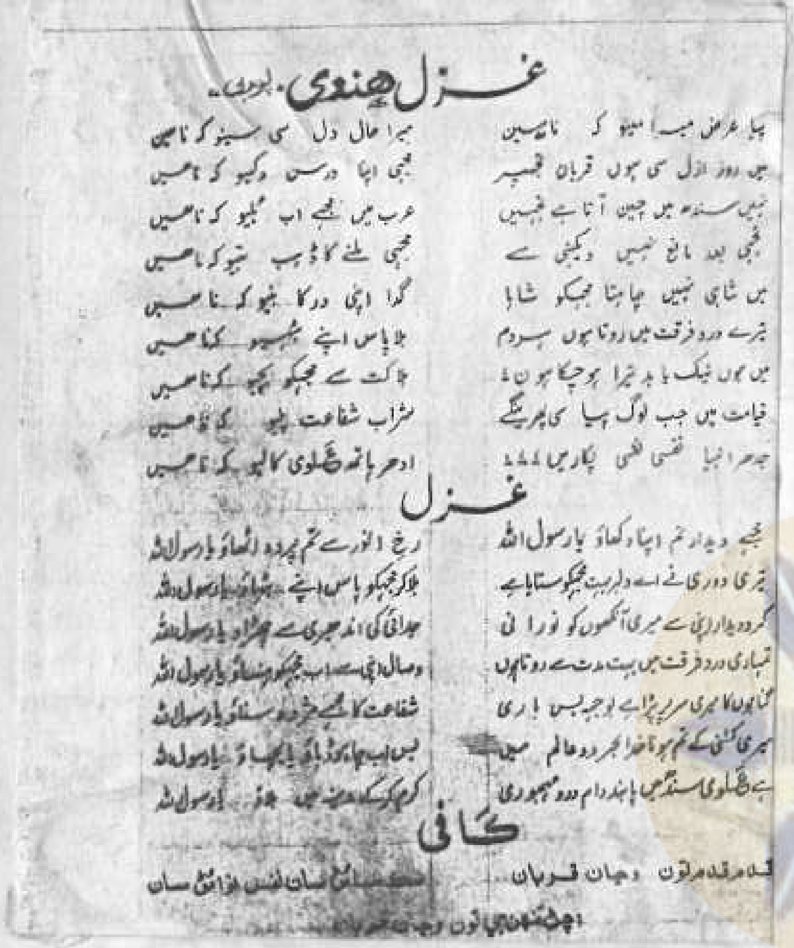

غزل هندي

پیا عرض میرا میو کہ نا ہمین — میرا حال دل سی سنیو کہ ناہمیں
ہی روز ازل سی ہوں قربان تجہپر — مجہی اپنا درسن دکہیو کہ ناہمیں
نہیں سندھ میں چین آتا ہے تجہبیں — عرب میں مجھے اب ملیو کہ ناہمیں
مجہی بعد مانع نہیں دیکہنی سے — مجہی ملنے کا ڈہب سیو کہ ناہمیں
میں شاہی نہیں چاہتا مجہکو شاہا — گدا اپنی در کا بنیو کہ ناہمیں
تیرے درد فرقت میں روتا ہوں ہر دم — بلا پاس اپنے بٹہیو کہ ناہمیں
میں ہوں نیک یا بد تیرا ہو چکا ہوں — بلا کت سے مجہکو بچیو کہ ناہمیں
قیامت میں جب لوگ پیا سی پھرینگے — شراب شفاعت پلیو کہ ناہمیں
ادہر انبیا نفسی نفسی پکارین — ادھر ہاتھ علوی کا لیو کہ ناہمیں

غزل

مجہے دید تم اپنا دکھاؤ یا رسول اللہ — رخ انور سے تم پردہ اٹھاؤ یا رسول اللہ
تیری دوری کا نے [illegible] مجہکو ستایا ہے — بلاکر مجہکو پاس اپنے بٹھاؤ یا رسول اللہ
گرد دیار [illegible] سے میری آنکھوں کو نورانی — جدائی کی اندھیری سے چھڑاؤ یا رسول اللہ
تمہاری درد فرقت میں بہت مدت سے روتا ہوں — وصال اپنی سے اب مجہکو ہنساؤ یا رسول اللہ
گناہوں کا میری سر پر پڑا ہے بوجہ بس بھاری — شفاعت کا مجہے مژدہ سناؤ یا رسول اللہ
میری کشتی کے تم ہو ناخدا بحر دو عالم میں — [illegible] یا رسول اللہ
ہے علوی سندھ میں پابند دام درد مہجوری — [illegible] یا رسول اللہ

ڪافي

[illegible] جان قربان — [illegible]
[illegible]

عڪس تحرير غزل هندي (ڪليات علوي تان ورتل)

١) عڪس تحرير اردو غزل
٢ منجات سنڌي (ڪليات علوي تان ورتل)

© 2019 Dr.Pathan, All Rights Reserved.

هندي، اردو ۽ سرائڪي ڪلام "

"اي لقه ازعشق تو هرجا شده افسانه را   مابتو شيفته مشهور تو جانانه ما
خويش ما شد به غم عشق تو بيگانه ما   بي حجابانه درآ از در ڪاشانه ما
ڪه ڪسي نيست بجز درد تو در خانه ما   (زيب)

ميرعلي نواز نثر نويسيءَ جي ڪماليت سان گڏ نظم نويسيءَ جي فن لطيف جو اهو خلا دور ڪيو آهي جنهن جو مثال بينظير آهي. جنهن عربي فارسي زبانن جي مهارت سان گڏ مادري زبان جو درجو حاصل ڪيو هو اتي اردو، هندي ۽ سرائڪي ٻولين ۾ شاعرانه (عارفانه ۽ صوفيانه رنگ جون) جهلڪيون، سندس دلي جذبات ۽ احساسات جي ترجماني ڪن ٿيون.

انهن جي ادا، تسليم ورضا، قلبي سڪون بخشي ٿي. روحاني ڪيفيات وارادات جي نقش نگاري، هڪ شاعر فطرت جو ثبوت پيش ڪري ٿي. شعر ۾ سلاست شسته ڪلامي، رواني ۽ حصول زندگي جي ادائگي ۽ شاعرانه خوبين ۽ خصلتون جون نمايان علامتون موجود آهن. مطالعي مان اهو حسن ۽ ڪيف طاري ٿئي ٿو، جو حقيقت ۾ جنهن با معنيٰ شعر مان محسوس ڪيو ويندو آهي. شعر ۾ طلب جون تندون ۽ شارون ڏيان ڪي جنهن طرف رجوع ڪري مفارقت ۽ جدائي جي ... انتظار ڪان آزاد ٿيڻ لاءِ دل ڪي دلاسو ... ڏيئي پريايو ويو آهي گويا شاعر قدرت جي وسيع ڪائنات جي لامحدود رنگينين جي نگاري ڪري حقيقي محبت ڪي حاصل ڪرڻ جو رستو تلاش ڪيو آهي. فطرت جو معصومانه اظهار خيال موجود آهي. اهل دل جي قلب تي حقائق زندگي ۽ نور عرفان انڪشاف ٿئي ٿو. مجاز ۽ حقيقت جي تمثيلي ۽ تضميني واردات مان باده عرفان جي ڪيف ۽ سرور کي حاصل ڪرڻ لاءِ اسرارن جا اشارات ڏنا ويا آهن

جئين جنهن فارسي شاعر چيو آهي:

"محتسب باش از معاصي پس به فخر حق بکوش
از دوا تاثير گر خواهي " پرهيز ڪــــــن"

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 355

مير صاحب پنهنجي پاڪيزه دل سان پنهنجي فن جي حقيقي عظمت کي نروار ڪيو آهي. ان مان قرب الاهي جو مجز، تمنائي ۽ اميد جو جلوه نمايان ٿئي ٿو. هڪ فارسي شاعر هن ئي نه عهدو شعر چيو آهي.

"مريد عشق گشتم نذر ايمان دادم و رفتم
بکفر زلف نقد دين چو صنعان داده و رفتم"

مير صاحب جي شاعرانه فلسفه جي اهميت مين متاخرين جي رنگ سخن جي اتباع تي اڪتفا نٿو ڪري، پر سندس ادائگي جو فن پنهنجي پنهنجي جاءِ تي نرالو ۽ نزاڪت ڀريو آهي.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 356

هندي ڪلام تي هڪ نظر"

هڪ سنڌي مادري زبان جي شاعر لاءِ هندي زبان ۾ باضابطه فصاحت ۽ بلاغت سان شعر چوڻ ڪا آسان ڳالهه نه آهي. پر اهو اعليٰ ذهني ڪمال مير صاحب جي خداداد لياقت جو هو، جنهن هندي زبان جي لفظي ۽ معنوي اصول ۽ ڪارڪي حصول ۽ ادائگي جي فن ۾ قوت بيانيءَ جو مثال قائم ڪيو آهي. پنهنجي حقيقي محبوب مدني طلعه جن کي ياد ائيندي، ۽ پڪاريندي پنهنجي جذبات ۽ ارادات جو اظهار ڪيو آهي؛ جنهن مان عزم ۽ استقلال سان گڏ عجز ۽ نياز جون ڪيفيتون ظاهر ٿين ٿيون. هندي ڪلام هيٺ ڏجي ٿو:

پيا عرض ميرا سنيوڪے ناهين - ميرا حال دل سے سنيوڪے ناهين
مين روز ازل سے هون قربان تجه پر - مجهے اپنا درشن ديکهيوڪے ناهين
تهين سنده مين چين آتا هے کهين - عرب مين مجهے بليوڪے ناهين
تجهي بعد مانڻ تهين دلبر کسي سے - مجهے ملنے کا دس بتيوڪے ناهين
مين شاهي نهين چاهتا مجهکو شاها - گدا اپنے در کا بنيوڪے ناهين
تيري درد فرقت مين روتا هون هر پل - دلا پاس اپنے بيٺهيوڪے ناهين
مين هون نيک يا بد تيرا هو چکا هون - هلاکت سے مجهکو بچيوڪے ناهين
قيامت مين جب لوگ پياسے مرينگے - شراب شفاعت مجهکو پلائيوڪے ناهين
جدهر انبياء نفسي نفسي پکارينگے - ادهر هاته "علي" کا لئيوڪے ناهين

مير صاحب جي هن اميدن ۽ آرزوئن سان ڀريل عاجزي ۽ انڪساري مان حقيقي مقصد جي حاصل ٿيڻ لاءِ زنده جذبات ظاهر ٿين ٿا. معصومانه تمنائن جو انداز ـ بيان به معصومانه آهي. هن مان دل کي دلليو محسوس ٿيو وڃي ٿو. هڪ فارسيءَ جي شاعر ڪهڙو نه عمدو چيو آهي.

"ناز ـ تو تيغي، چه تيغي، تيغ ـ ميدانِ جمال
غمزات تيري، چه تيري، تير از قوس ـ قضا
هجر تو دردي، چه دردي، درد ـ سخت و لا دوا
وصل ـ تو دولت، چه دولت، دولت ـ هر دو سرا"

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

"اردو شاعريءَ ۾ هڪ نظر"

مير علينواز اردو زبان ۾ پنهنجي شاعرانه ميدان ۾ طبع آزمائي ڪئي آهي. هونئن به شعر، شاعر جي قدرتي ذات ۾ سوغات آهي؛ جئين چيو ويندو آهي ته "الشعراءُ تلاميذ الرحمان" يعني شاعر خدا جا شاگرد آهن. حقيقت به اهائي آهي ته شعر قدرت جي ڪرشمات ۽ ڪاريگريءَ ڪي حسن منظم لفظن جي لڙهيءَ ۾ پوئي هيون، جواهرن جي جڙاوت جو هار، جڳ جي جنساره لا، فطري سينگار بڻجي ٿو. خوش نصيبيءَ جي ڳالهه هيءَ آهي ته مير علي نواز کي شعر جو اهو پاڪو پاڪ ۾ آيو، جنهن لاءِ دنيا جون هستيون دنگ رهجي ويون. اهو نعتيه جزو آهي جو آقائي حبيبي سرور ڪائنات ﷺ جن جي شان مبارڪ ۾ دل جي آرزوئن ۽ تمنائن کي اميد، طلب ۽ عاجزيءَ جي قالب ۾ بند ڪيو ويندو آهي. اهو محبت جي محويت جو مجزوبانه آواز روحاني ۽ قلبي سڪون جو باعث بڻجي ٿو، جنهن مان دنيوي حياتاتي رحجان جو عمل آخرت جي زندگيءَ جي مقصد جو حصول ظاهر ٿئي ٿو؛ جو پڻ مير صاحب جي شعر مان محسوس ڪري سگهجي ٿو.

مير صاحب جي دور ۾ عربي ۽ فارسي زبانن علمي ۽ ادبي درجو حاصل ڪيو هو. اهوئي سبب آهي جو سنڌ ۾ ... ايراني شاعريءَ جو زياده اثر نمودار ٿئي ٿو. اردو شاعريءَ ۾ سنڌ ۾ روشن ضمير بلحل عيان آهي. فن جي ادائگي ۽ جذبات، تخيل جي وسعت نظر اچي ٿي. هڪ اردو "نعت" خواجه سعدي جي مشهور نعتيه "بلغ العلي بڪماله" جي تتبع جي مطابق تضمين ڪي هيئت ۾ جي ٿو. جنهن مان شاعر جي منظوم "دعا" جا احساس ۽ قدر ظاهر ٿين ٿا.

ڪيا پيار تها اس شاہ سے -	ڪل آج بيحد چاہ سے
مرسل علي الله سے -	بَلَغَ العُليٰ بِڪَمالِهِ
الله ڪا منظور تها -	منظور حق مشهور تها
خالص خدا ڪا نور تها -	ڪَشَفَ الدُجيٰ بِجَمالِهِ
طالب تها اور مطلوب تها -	حَسُنَت جَميعُ خِصالِهِ
خالق ڪا "علي" شڪر ہے -	دل مين نبي ڪا فڪر ہے
ان ڪا زبان پر ذڪر ہے -	صلو عليه و آله

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 358

سرور ـ ﷺ ، حضور اڪرم صلعم جن جي مدح خوانيءَ ۾ جن امنگن ، جذبن ۽ احساسن
کي هٿ هنيو ويو آهي، ۽ دلي تمنائن ۽ آرزوئن کي ڳايو ويو آهي، سي هنن ۾
حقيقي لحاظ سان ٿيڻ ۾ سرور جو حس پيدا ڪن ٿيون، جنهن مان روحاني تسڪين ۽
قلبي آرام ملي ٿو.

هونءَ به نه فطري امر آهي ته جنهن طرف دلي لاڙا (Attitudes & aptitudes)
هوندا ، ان طرف جي لاءِ ئي هر چيز تصور ٿيندي وڃي ٿي ۽ ان کي خوش رکڻ لاءِ هر
قسم جا وسيلا استعمال ڪيا ويندا آهن . شاعر جي دلي مقصد يثرب جي واليءَ جو
آهي، هن ڏس ۾ سندس آواز (شعر) خيالن جي ترجماني ڪري ٿو.

انهيءَ والهانه محبت جو انداز هيٺين شعر مان ظاهر ٿئي ٿو.

مجهي ديدار اپنا دکهاؤ يا رسول اللهؐ - رخ انور سے پردہ اٹھاؤ يا رسول الله
کرو ديدار اپنے سے ميري انکهون کو نوراني - جدائي کي اندهيري سے چهڑاؤ يا رسول الله
گناهون کا ميرے سر پر بڑا ہے بوجه بس بارى - شفاعت کا مجهے مژده سناؤ يا رسول الله
ميري کشتي کے تم هو ناخدا بحر دو عالم مين - بس اب چاهو ڈباؤ يا بچاؤ يا رسول الله
هي "علوي" سنده مين پابند دام درد محجوري مين - کرم کرکے مدينه مين بلاؤ يا رسول الله

مير صاحب جي هن غزل مان مفارقت ۽ هجر جو سوز وگداز سندس عاشقانه دل جي برداشت
کان بالاتر نظر اچي ٿو؛ جئين هڪ فارسي شاعر فرمائي ٿو.

Gul Hayat Institute

"يڪ دل و خيلي آرزو دل ڪجا ڪجا نهم
همه تن داغ پنبه ڪجا ڪجا نهم"

درحقيقت ، عاشق وصال معشوق تي ئي راضي رهندو آهي ، دنيا جون مسرتون
خواه دنيوي ساز و سامان پنهنجي پرين تان قربان ڪري ڪانه ديو نٿو ڪري. مير
صاحب جو بي ساخته ئي حال ۽ قال نظر اچي ٿو. محبوب کي للڪاريندي ۽ ٻاڪ ائيندي
پنهنجي اندر جي آلاپ ٻڌائي ٿو ته ڪيئن نه فرقت جي اڳ کيس وکوڙي ويئي آهي.
نوراني بصيرت جي خواهش ڏيکاري التجا ڪري ٿو ته کيس سوره ـ مازاغ البصر جي هڪڙي
سرائي عنايت ڪئي وڃي آهي.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 359

گناهن کان عفو جي بورڪت طلب ٿي رهي آهي ۽ شفاعت جي آرزو پيش ٿي رهي آهي. ٻئي طرف پنهنجي زندگيءَ جي ڪشتيءَ کي ٻنهي جهانن (دنيا ۽ آخرت) جي بحر (سفر) ۾ سرگردان تصور ڪندي؛ ان جي ناخدائي محبوب جي حوالي ڪري ڇوڙي آيا ڪيئن "ٻڏي" يا "تاري". الله الله ڪهڙا نه لطيف ۽ نازڪ الفاظ آهن؛ جن جو انداز ـ بيان حد وس کان ٻاهر آهي. غرض ته سڄو شعر اميد، طلب، ارادت ۽ عقيدت جي احساس ۽ قدرن سان لبريز آهي. مير صاحب جي عالمان سندس جذبات جي ترجماني ٿي ٿي. هڪ فارسيءَ جي شعر ڪهڙو نه سهڻو مثال ڏنو آهي:

بيخودان ـ عشق را که حاجت ـ ترک لباس
از تن تصوير پيراهن نمي گردد جدا
از درختي ديد موسيٰ ذات ـ حق را جلوه گر
نور حق را مانه بينم از رخ ـ خوبان چرا؟
موذيان را خانمان برباد مي سازد فلک
مي رسد آخر تباهي خانه ـ زنبور را"

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

" ســـرائـڪـي ڪــلام تــي هــڪ نــظــر "

مير علي نواز کي سرائڪي زبان تي ڪافي عبور حاصل هو• سندس ڪلام کي ڏسڻ ۽ مطالعو ڪرڻ سان پنجابي ۽ سرائڪيءَ جي قادرالڪلام بزرگ شاعرن : فرخ ملتاني ، نوروز ، مجروح ۽ خواجه فريد صاحب جي ياد اچي وڃي ٿي• مير صاحب به انهن جي دوش بدوش نظر اچي ٿو• جيتوڻيڪ سندس مادري زبان نه هئي ، تڏهن به ڪلام جي پختگي ، سلاست ۽ روانيءَ ۾ سندس فڪر جي بلندي ۽ تخيل جو پرواز ممتاز درجو رکي ٿو•

)　" روزِ محشر از تماسي روزها باشد طويل
لیک روزِ هجر تو از د دراز افزون ترست"

سرائڪي زبان ۾ سرورِ ڪائنات صلعم جن جي تعريف ۾ نعتيه ڪلام ، والهانه محبت حقيقي قرب ۽ پيار جو بيش خيمه آهي•
مير صاحب عاشقِ رسول الله هو• اها محبت ، قرب الاهي جي حاصل ٿيڻ جي سڌي راه هئي ۽ انهيءَ تمنا مقناطيسي ڪشش ۽ سندس زبان هميشه شانِ مصطفيٰ ﷺ شرسار هئي• سندس عقيدتمندانه ڪلام جو نمونو هيٺ ڏجي ٿو:

شوق ملڻ دا ٿيا بسيار　　　منهن ويکان هڪ ڀال صنم دا
نال ماهي دي ••• ••• ا　　　يار ••• پئي چاتم
زلف ماهي ، ڪل جيٺان ياتم　　　عشق سڄڻ دا هر اختيار
سجڻ ڪيهن ڪجهه دين قدم دا••••

حال حسن دا آکان ڪهڙا　　　پيدا ٿيا نه ٿيون اهڙا ،
سرو نه دلبر دي قد جهڙا　　　ويک ماهي دا گل رخسار
خجل ٿيڙا باغ ارم دا•••••••••

"احد" بدل ڪر "عبد" سڏايس　　　منهن ويکا ڪي ملڪ ملايس
بي خودي دا جام پلايس　　　ڇو عرب دي ڪري سينگار
ڪس ڪڏس آرام عجم دا•••••••••

اسم "احمد" بي "ميم" ڏا ارکي　　　بين عرب بي عين "بجا ڪي
لوح قلم سر حڪم ملاکي　　　"نور" "احمد" بن آيا نروار
ڪيٿن اسرار وحدت [illegible] دا•••

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

حُسن شهدي دا عالم بودا ، ڪُون چين سرور جن بشر دا
"علوي" ادنيٰ چاڪر در دا ڪون و مڪان دا ڪون سردار
عالم ملڪ وجود هڪ مددا

هن خانقاهه جي رنگ مان شاعر جي جذبات و احساسات جي ترجماني ٿئي ٿي، ڪلام جي پختگي ۽ مضبوطيءَ مان زبان تي عبوريت جو صحيح مقام نظر اچي ٿو. جنهن ته مير صاحب جي شاعري جو محور ۽ مدار محبوب حقيقي جي ظاهر ظهور عربي رهيو آهي، سندس امنگ ۽ احساسات، جدت ۽ جذبات، رقت ۽ ڪيفيات حضور انور صلعم جن جي ذات اطهر جي ثنا و تعريف جي ترجماني ڪن ٿيون. شعر ۾ عارفانه ۽ صوفيانه رنگ سندس تخيل جي پرواز جو اعجاز آهي. هڪ عارفانه ۽ صوفيانه نعت ڪافيءَ جي نموني طور هيٺ ڏجي ٿي.

ڪسائڪسي

وه حسن حبيب حقاني دا
جنهن بشر حيران ڪيتم
"احمد" عين "احد" بڻ آيا
پيرهن هستي انساني دا
صورت وچ "سبحان" ڪيتم
شڪل "آدم" وچ هويا ظاهر
مظهر ذات رباني دا
هرجا عين عيان ڪيتم
روز "الست" سر سجده دي
چتر جهليا سلطاني دا
تابع جن انسان ڪيتم
شب "معراج" ٿيا وچ مرسل
شافع جرم جهاني دا
خالق فيض رسان ڪيتم
درد دلبر دي ملڪ تلف ٿيون
شوق رکن درد ٻاني دا
شمس تمو قربان ڪيتم
"علوي" اطئون عاشق هويا
شاهنشاه لاثاني دا
درد وچون درمان ڪيتم

سرائڪي زبان تي عبوريت، ڪلام جي رواني، سلاست، جدت، رقت ۽ شسته بياني مان متعلق ۽ فلسفه ۽ تصوف جون جهلڪيون نمايان نظر اچن ٿيون. وحدت الوجود جي حقيقت تي "درانري دوله"، "منصور حلاج" جي، "همه اوست" جي دعوي تي ڪڏهن

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 362

تي لبيڪ چئي، جن ڪهڙي ڪهڙيءَ آهي. ڪلام جي ڪهڙين مان انهيءَ ڪس جو پتو پئجي ٿو جو صدها سال اڳ حضرت شيخ جنيد بغدادي، "رح"، ذوالنُّون مصري رح، شيخ شهاب الدين سهروردي "رح" محمود الشبستري، رح، رومي، "رح" جامي "رح" ابن عربي، رح، ڪلام شبلي "رح"، منصور حلاج رحه، بايزيد بسطامي، "رح" سچل سرمست دراتي دوله، "رح"، شاهه عبداللطيف ڀٽائي، رح، وغيره صوفي بزرگن ڪهڙي شاهي متاخرين لاءِ آساني پيدا ڪئي. ميرعلي نواز ب متقدمين جي رندي راه تي قدم رکيو. مير صاحب جي ڪلام مان اهو سڀ اثر ظاهر ٿئي ٿو.

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 363

" سـنـڌي ڪـلام "

ميان علي نواز علوي بلند پايه جو قادرالڪلام سنڌي شاعر هو؛ سندس ڪلام ۾ اهو ساڳيو ئي استادانه رنگ موجود آهي، جنهن ۾ زياده تر نعت تي زور ڏنو ويو آهي. مير صاحب محب رسول، اعليٰ بزرگ شخصيت جو مالڪ هو. سندس روحاني محبت حضور اڪرم صلعم جن سان پيوسته هئي. پنهنجي والهانه عقيدت ۽ ارادت جو اظهار به ڪثرت شعر ۾ واضح آهي. مير صاحب سڄي زندگي شاهه يثرب جي حقيقي حب ۾ مثل ماهي بي آب، بيتاب ۽ بيچين گذاري. حقيقي عشق جي نور سان منور دل ۾، جذبات ۽ ڪيفيات جون تجليون، نظمي حيثيت سان پرخلوص امنگن ۽ اڀرن کي حقيقي روشني بخشين ٿيون. ڪلام جي ساخت، زبان جو لهجو، ادائگيءَ جو فن، قلبي تسڪين ۽ روحاني اطمينان جو درجو رکي ٿو.

مير صاحب جي مجازي عشق متعلق " الله جميل يحب الجمال " بمصداق چڱي صورت ۽ مجازي مورت کي پسند ڪندڙ هو، مگر ان ۾ سندس حقيقي مقصد حضور پاڪ صلعم جن جو ديدار هو. جوته سندس والهانه محبت ۽ عقيدت محض سرور ڪائنات صلعم جن ڏانهن منسوب هئي. جسماني طاقت ۽ مالي قوت جي باوجود قسمت ڪين ساٿ ڏنو ته شاهه مدينه جي [illegible] نه ڏسي سگهيو پر هن آرزو ۽ تمنا ۾ پنهنجي طلب ۽ سڪ جو پيغام انهيءَ انداز سان پيش ڪيو آهي، جنهن جو مثال هڪ عارف باالله جي زبان جو ئي سگهي ٿو.

ڪلام جي مطالعي مان سڪ جو سنيهو، پرت جو پيغام درد ۽ رقت سان گڏ عجز ۽ انڪساري، تمنائي ۽ اميد جو اظهار جن لفظن سان ڪيو ويو آهي، اهو شاعر جي حقيقي منزل جو پورو پورو نشان ٻڌائي ٿو. شعر جي منطق Logic ڏانهن نظر ڪجي ٿي ته اهي قدر ۽ اثر ظاهر ٿين ٿا، جن مان روحاني لذت، لذت، ڪيف ۽ سرور محسوس ٿئي ٿو. مير صاحب پنهنجي صداقت جو صدها بار ذڪر دهرايو آهي. حضور پاڪ جن جي ٥ پنج ڀيرا زيارت جو شرف حاصل ڪيو هو. اهو هڪ قدرتي امر آهي ته حقيقي محبوب جي مشاهدي ۾ جن جنين ڏٺو، تن ئي بيان ڪيو.

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 364

" ايڏ قصر ، حورين هتي ڪيئن ڪوڪيون

جيڏا انهن حريان برڪ تيڏا انهن سڄڻ سامهون "

مير علي نواز علوي هتي رسول جي تعت سان نوازيل هو. حضور اڪرم صلعم جن جي وصل اطهر سان سندس زندگيءَ جي مقصد جي فتح حاصل ٿي. مير صاحب انهيءَ جو اظهار مختلف رنگ ۽ روپ سان ڪيو آهي. نظم ، قافي ، غزل ، ڏوهيڙا ۽ قصيدا موجود آهي. سندس علمي ۽ ادبي جلسا ، شعر و سخن جون مجلسون ۽ محفلون جا بجا ٿينديون رهيون. مير صاحب اڪثر انهن محفلن ۾ شرڪت ڪندو هو ۽ اتفاق جي حالت ۾ پنهنجو شعر موڪليندو هو. ان دور ۾ هڪ رسالو " بهار ـ اخلاق " شايع ٿيندو هو ، جنهنجو ايڊيٽر سيد اسد الله شاه " فدا " هوندو هو. هي ماهوار رسالو هو. هن مهيني ۾ " طرح " ڏني ويندي هئي. هڪ اشاعت ١٩٠٦ع ۾ رسالي " بهار ـ اخلاق " ۾ طرح ڏني وئي هئي ان تي مير صاحب طبع آزمائي ڪئي آهي. هت نظم جي ابتدا به انهيءَ طرحي شعر سان ڪجي ٿي.

طرح : هجر تنهنجي يا نبي مونکي پريشان آ ڪيو (١)

هجر تنهنجي يا نبي مونکي پريشان آ ڪيو

درد ڏوري جي تعايت ، سخت حيران آ ڪيو ،

درد تنهنجي تون ڪيان قربان دنيا جون خوشيون

درد هن داريءَ جي ، ڪوڙين جو درمان آ ڪيو

رنج سو بهتر جهين مان گنج راحت جو ملي

ڏک اوان جي سک جو سڀ موجود سامان آ ڪيو

در اوهان جي جي گدائي ، بادشاهي کان ڀلي

بادشاهن سر اوهان جي زير فرمان آ ڪيو

وصف تنهنجي خُلق جي هي خَلق عاجز جا ڪندي

شان ۾ نازل تنهنجي الله قرآن آ ڪيو

---

(١) رسالہ بهار ـ اخلاق ١٩٠٦ع

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڇا ڪيان تعريف تنهنجي سلطنت جي سورا
رب اوهان جي درسند و جبريل دربان آ ٿيو
اڄ نه ڪل "علوي" اوهان جي عشق ۾ ٿيو مبتلا
هن ازل کان سر اوهان جي سڌ ۾ قربان آ ٿيو

غـــزل - (٢)

حسن تنهنجي جي عجب آهي ڏٺائي جاني
تون آهين مظهر انوار حـــــقاني جاني
حسن تنهنجي جو مثا محبانه مثلي مهتاب
سونهن تنهنجي جو سڄڻ نه شمس ثاني جاني
ملڪ جن انسان تنهنجي حسن حيران سڀ ٿيا
شال ماڻي تون سدا جوڀني جوانـــي جاني
مان سوالي تنهنجي سخائي نه ٻيو خاطر ۾ خيال
سڪ تنهين جي جي سڄڻ ڪل آهه ڳاني جاني
جان مهجور منهنجي تنهنجي آ ملڻ لئه مشتاق
دل اوهان جي لئه دلدار پـــريشاني جاني
تنهنجو ئي ديدار آهي درد جو درمان موڻ
وصل جي وارث سڳهو هر فيض رساني جـــاني
دوريت دلدار جيئڻ توريئي آهي جـــنجال
بخش هر ڏوهين ۾ تون قـــرب مڪاني جاني
عشق تنهنجي آ ڏني "علوي" سان ازل ۾ احساني
فيض تنهنجي آ ٿيو في الله ۾ فاني جـــاني

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 366

غـــــزل - (٣)

حسن اوهان جي موهي دل مُنهنجي
جان اُلي جهاڳي پيا تـــــــــي
برهہ اوهان جي بيخود ڪيـــو
هجر ڏيون هٿان ماڳي
خواب خوشي سڀ ٻوڙ ٻڌايون
سور لڳا سو سڄاڻي
دل اسان جي نيهن نوائي
اڄ ڏيو تنهنجي ساڻي
ٻانهي آهيان يار اوهان جي
جاني هجان مان جاڻي
عشق "علوي" جو اڄ ناهي ڌوسان
ڏينهن ٿيا ٽولاڻي

غـــــزل - (٤)

Gul Hayat Institute

مرحبا مرسل سندي معراج واري رات اڄ
آهہ پنهنجي رب ڏي رهبر جي ٿياري رات اڄ
مصطفيٰ جو مان آهي روز انزون ڪان مگر
شان لئہ تنهن شاهہ جي آهي نياري رات اڄ
عرش ڪان من فرش تائين آهہ روشن سڀ جهان
ٿي وسي رحمت سندي برسات ساري رات اڄ
گل ڪليا گردون جي گلشن ۾ سوٌ صلواہ جا
خلد ڪان خوش ٿي اچي باد - بهاري رات اڄ
مسجد الا قطي ۾ گڏ ٿي انبيا سڀ ٿا جون
ٿي اچي سرور اسان جي جي سواري رات اڄ

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 367

آمد ـ آمد عرش تي آهي رسول الله جي
حوت لٿ هت آهه بند وبست جاري رات اڄ

عرش علىٰ تي ملائڪ مرحبا لٿ منتظر
ڪاڙهن خوش ٿي ملڪ خدمت گذاري رات اڄ

ماسوي الله جوان جا، آهه پر خود الله کي
شاهه عربي جي اچڻ لٿ انتظاري رات اڄ

سير سُبحانَ الذي اَسرىٰ مبارڪ محب کي
تاجُ آ وَادنيٰ ڏني شو سر تي آري رات اڄ

ملڪ ماڻهو حمد اڄ الحمد ملڪي جو بَڏي
ڪا ڪرن جاني مٿون سڀ جان نثاري رات اڄ

اذن اُمتّ جي شفاعت جو وٺي ٿيو ڪامياب
ٿي عطا الله کان سڀ اختياري رات اڄ

واحد و وصف جو پاڻي ٿوا پروردگار
آهه "علي" کي گهڻي سا اميد واري رات اڄ

غـــــزل ـ (٥)

Gul Hayat Institute

ڪين گهرجي ڪ وسري دنيا سندي ڪنهن رنگ سان
مال سان فرزند سان عالم جي ڪوڙي رنگ سان

خواهشون دنيا ۾ سڀ پڇتي، جون پيوڻ ڪ سڄڻ جد
ڪي پين تا ضرر ڪن جو شوق آهي پنگ سان

ڪي رهن مشغول دنيا جي دورنگي شوق ۾
ڪنهن جي آ دل بستگي هردم صابي انگ سان

بنگلاڪي تا اڏائين، ڇوپڙن ۾ ڪي رهن
ڪن جو آ گذران راتيان ڏينهن ڪاري ڦنگ سان

باغ سان ڪن جي محبت، ڪن جي گل رخسار سان
ڪي تمليل ڪا ڪاڙهن الفت ۾ ڪنهن اڙنگ سان

ڪي خدا جي ذڪر ۾ شاغل رهن تن شوق سان

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ڪي گهٽن ۾ چاه مون ڪاڻ تا چريا چنگ سان

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 368

ڪي غريبن جي مٿان هردم ڏرن هٿ رحم جو
ڪي وڃون وانگر ڏڪائن خلق جي دل ڏنگ سان
بادشاهن کي هميشه ملڪگيري جو خيال
دل زميندارن سندي آهي دڙن سان زنگ سان
ڪي وڃي ميدان ۾ سرساهه پنهنجو ڪن فدا
ڪن سنديون شيون گهر اندر ڪاريون ترارين زنگ سان
سڪ آهيان مشهور ساري جڳ ۾ پنهنجي يار جو
فرض آ، ”علوي“ اشد ناموس سان ۽ ننگ سان

غـــــزل - (٦)

معراج ماٿيو مصطفيٰ ڪل وصل جي پاٿي ٿيا
واصل وڃي ٿيو رهنما بلغ العليٰ بڪماله
احمد احد ٿيا روبرو مطلوب طالب روبرو
مظهر خدا جو هو ڪشف الدجيٰ بجماله
ڇا وصف ڪيان دلدار ڪونين جي سردار جي
محبوب نيڪ اطوار جي حسنت جميع خصاله
”علوي“ آهه واصف شاهه جو خيرالوريٰ دلخواه جو
هي امر آهه الله جو صلو عليه وآلـــــه

غـــــزل " - (٧)

ادا قاصد وڃي ورڏي ڏکي جو حال سڀ ڏج تون
نظر جنهن ده ڀڄي ۾ ڪتي نوائي سر ڏڄ دوستي
ڇئي صلواة سرور تي سلامي سيڪهه ۾ ڦيج تون
سنيهو ڏيج هي ساري مدائن مون وڏو ساري
مبارون ڪاڻ سڀ ڪاري ڪميني تي ڪرم ڪج تون
بديون منهنجون [illegible]

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

الهلڪ ڏي مون دلداري نماڻي نال ڳل ڄ ٿيون
آهيان ٻجهڪن سندي ٻانهي اشه ٻانهپ جي ڳل ڳاني
ٿيون "علوي" جو آهين جاني، اکن ان جي سجن اڄ ٿيون

غـــــزل - (٨)

ڇهڙو ڏيان مان حال هجر جو ٿو ٻرين مون سان لايون هليو ويو
درشن دوست پسائي پنهنجو چاه ڏئي دل چايون هليو ويـــو
دردمندن جي دل تي دلبر ڪوپ ڪمن ڪڙڪايون هليو ويـــــو
باه ٻره جي ٻجهڪن ٻاري ٿڌُ ڏئي دل تايون هـلـيو ويــو
سڪندي سال ٿيا جنهن پرّلئه پير اکن منهنجي پايون هلـيو ويو
دوست ٻنا مون دم نه اجهي سيني اندر وسايون هليو ويـــو
"علوي" جهڙا سوين ٻيا سرتيون کجي يار کهايون هليـو ويو

غـــــزل - (٩)

آدادا قاصد اجي ڏي حو سنيهو يار جو
لطف سين ڏي حال [illegible] الابرار
من رائي قدرالحو سجه سالڪ ڪر صحيح
آه ايڊ وشان اعليٰ احمد ـ مختيار جـــو
وصف جنهن ڪامل جي ڪئي قادر طاه الله ؏
مٽ نه ڪو داريـن ۾ تنهن ٿرّ سندي همڪوار جو
تاج پير طاها سجڻ جي ڳل قبالو لاڪ جو
والضحيٰ جلوو جڙيل سرور سندي سينگار جو
قرب ڪامل ڪل جوڙا اقسم بهاذ البلد ؏
خاڪ پيرن جو قسم کيو رب تنهن سردار جو
وسـت مون دامن رسول الله جي دارين ۾
آهه "علوي" پرُ صدقـه انهيءَ پيرن جي پيزار جو

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

غــــزل - (١٠)

حسن تنهنجي جي ڪيان ڪهڙي ڪهاڻي جاني
ڪونهي ڪنهن ۾ تنهن جو ٻيو ثاني جساني
نور تنهنجي ۾ پرين آ نور خدائي جو روشن
شان پنهنجي ۾ ڇيان آ سان رباني جساني
سارو عالم تنهنجو آ ملوڪ تون مالڪ سڀن
سر تي آ سالار تنهنجي چتر شاهاني جساني
ڪول تون رخسار تي ٿين سو سلامي يار تو
در پرين منهن ڪان ـي تون ٻره ماني جاني
عالم ارواح ۾ منهنجو الستي اقرار
ٻره تنهنجي جو اچي خاص ٿيو آ ٻاني جاني
تون وَچي وارث تون تنهنجي درد جو درمان
توکي آ علم منهنجو حال نهاني جاني
اصل کون "علي" ٿيو خاص تنهنجي در جو غلام
تنهنجي ٻانهپ جي اشد ٿِئو هي نشاني جاني

Gul Hayat Institute

ڪــافـــي

آءُ اکڙ منهنجي جاني — يار تنهنجا ٿي پڄايان
روز ازل جي ٻولن ٻڌئي — ٻاجهه ڀريا تنهنجي ٻانهي
طمع خريد مان آهيان ....
مارين تنهنجي ور وڄڻي — ڏور ڪيس ديواني
چاڪ تنهنجا ٿي چڪايان ....
چاهه اوهان جي چور جو ڇَڪڙو — هجر ڏني حيراني
پور تنهنجا ٿي پرايان .....
ڏيه ساري ۾ سڄڻا سائين — ڏونه ڏسي تنهنجو ثاني
لتوَ جنهن سان وڃي لايان .....

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ٻهڪن تنهنجي ٻانهپ سندي — ٻاڻي ڪجهي ڪل ڳاڻي

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 371

ڳڻ ٿنهنجا ويٺي ڳايان•••••

عاشق "علي" سان يار ٺڳ جي　　　　محب ڪريو مهرباني

لکين ڀلايون مان ڀانيان••••

ڪافي

ڪا تون قاصد من جا مقاصد　　　　پرين کي وڃي منهنجي پارون

پانڌ ڳچيءَ ڳل پاڙيي پائج　　　　حال هيڻي جو ساري سڻائج

هجر ڪيون جيجي جيءَ سان جارون••••

دلبر تو ريءَ دل ٿي ديواني　　　　محب اچي مل جيءَ جا جاني

توسان جڙيون منهنجي تن جون تارون•••••

عرض محبت جي ڪيئن ماندي　　　　ويل نه آهيان وره کون واندي

ٻره ڪيون مون سان بيحد ڪارون•••••

راهون ٿنهنجون نت نهاريان　　　　ڳوڙها ڳلن تي هردم هاريان

روز وڃان ويٺي ٿي وٺي تارون••••

عشق ٻڪي جڏي آئي ٻيوسي　　　　قدمن تي سر دوست ڏيوسي

دامن لڳيءَ جون لهجانءِ سارون••••

ڪامل ڪيئن ميين ڪاري　　　　بار بدن جا مون سر باري

معاف ڪجانءِ مونتي محب ميارون••••

"علي" عاشق عرض ڪريٿو　　　　درد فراق ۾ محب مري ٿو

ڏيج وصل جو ٿنهنکي دارون•••••

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

"ڪـــــافـــــي"

سڄڻ لئه سار ڪا ڪهڙي ، تنهنجي محبت آهيان ماري
پسي جلوه تنهن جو جاني ، لڳو مون باڻ ٿيس ٻانهي
فراق هيو مونکي فاني ، ڪٿي تنهنجن آ دل ڪاري • • • • •
سدا توکي سنياريان ٿي ، هنجون هت جال هاريان ٿي
تو لئه راه نت نهاريان ٿي ، الله لڳ آءُ اڪن آري • • • • • • • •
طلب تنهنجي آهيان تائي ، وصل جي ٻول ڪا وائي
ڏکيءَ سان ڪر نه ڏاڍائي ، اچي مل هوت هنواري • • • • •
اجهو "علوي" آري ايندو ، دلاسو درس مون ڏيندو
چون پير چانوَ سو ٿيندو ، ڪري غاير غم خواري • • • • • • • •

"ڪـــافـــي"

ٻره اسان جي ٻاڪي آيو ، دردن جي ڏند ڪار لڳي
درد دلبر جي [illegible]
سورن جي سنڪار لڳي • • • • • •
پرت منجهون ڏاڍا پور پرايم لوڪ لاڳاپن ٽوڙيايم
سڄڻ جي ڪا سنبار لڳي • • •
ڏک اچي منهنجي ساه سياٽا ، سک ڇڏي مون سفر سڌاٽا
وره سندي وڪار لڳي • • • •
نڃ فراق جي آهيان ماري ، روئندي عمر گذاريم ساري
پرين جي ڪا پچار لڳي • • • •
"علوي" عشق اڪثر منهنجي آيو ، بسم الله ڪري مون ڳل لڳايو
توڙون تن ونتار لڳي • • • •

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

" ڪـــافـــي "

سانگي ڪهڙي سهڻا يار منهنجي اکڙ ايندين
راتيان ڏينهن آهي اندر ۾، ٻريه تنهنجي ٻچار
پل پل ٻريھ تنهنجي ۾، نينهن وهن جيون نار
راهون تنهنجون تت نهاريان ، وهني ڀچان تنهن جا پار
خطا تنخا معنا ميارون ، سرتي سند سوَ هزار
برهيت پنهنجي ٻان ڪون ٻاسي دم نه ڪر ٻرين ڏار •••
عاشق "علوي" جي هوت هميشه ، سهڻا لهج تون سار سنڀار •••

" ڪـــافـــي "

ڪڏهين ايندو اکڙ منهنجي ، ٻي سو يار دل جاني
حسن پنهنجو هو ڏيکاري ، ويو مشتاق کي ماري ••••
برهه جي باه سر ٻاري ، ڏيئي ويو هوت حيراني ••••••
ڇڏي جاني جو مون وڃڻ ، جيسر سون جو ٻير ٻيڻو
هجرآ حال هي ڪيڏو ، ٻرين ٻيھ تي پريشاني ••••••••
اچي مون وٽ جي هنواري ، روشن محفل ڪري ساري
ٻاني مون ڳل ڳچه ڳل.. "

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

"ڪـــانـــي"

اکڙ منھنجي آھ يار   ساھ اوڻڪي ٿو ساري
نيڻن ننڊ رڪي وڌو آ نعوڙي   درد لائي ڏڏ ڪار
ڪار هجر ٿو ڪاري *****
سڌ سرير ۾ آهي اوهان جي   سار لهڻ سردار
وارث ويھ نه وڻي *****
جيڻي جدائي آھ نه سهان ٿي   ٿوڪي طان مٺار
ٿيندر موت نه ماري *****
چاھ ڪهڻو ٿو ٿه چانئڻ جهڻ جو   منھنجي پسان پيزار
قادر قسمت ڪاري *****
اکڙ "علوي" جي آھ پيارل   دمن ٿي سڄڻ ڏار
خوش ٿيون ڪل ڪناري *****

"ڪــافـي"

پرين ڪيئي ٻڄائي ٿيڻن نيائي پيارا
سڪندي ٿولئي سهڻا سائين روئندي رات وهائي
درد ڪهنندي ٿيڙن ٻڄڳ ۾، جانب ٿولئه جو ڪيائي
مرض محبت جي ٿيڙن ماندي، سهڻا اچي ٿي سائي
سور اوهان جا ڪنهن ڪي سڻايان، ناهي جوڻ جي ڪمائي
اکڙ "علوي" جي آھ پيارا، پنهنجو پاڻ سڃائي

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 375

" ساني "

آهي آرياڻي مولا منهنجو، عشق انهيءَ سان آهي آهي
لڳو سڄڻ سان لاتهه جادون، طلب تنهنجي لڳڙو تاڪون
ورنه وسريه ڳاهي ڳاهي ●●●●●
روز ازل کان جني هيڙس، پيش اچي آهه تنهجي پيڙس
لوڌ اڪِباڻا لاهي لاهي ●●●●●
ذات عرب جي آهيان باڻهي، جنڌ آهي منهن جو جاني
وينديس تن ڏي ڪاهي ڪاهي ●●●●●
"علوي" يار سان هڏ ٿياسين، هڪي پکي هڪ هي جي پياسي
هي تنهن جو چاهي چاهي ●●●●●

" ساني "

سڄڻ ڪي سڏ منجهون سرتيون ... سدا ڏينهن رات ساريند يس
الستون عشق آري جو ... پيو ياڪي منهنجي پيئو
نه مڙند يس مو محبتا ڪاڻ ... نطيار ڪي وساريند يس ●●●
جدا تنهن يار سهڻي جي ... جيئڻ جنجال آهه جيڏيون
سدا سڄڻ جي محبت ۾ ... مُئي جنڌ ڏي جياريند س
هو عربي آهه آهيان "عجمي" ... هو قريشي آهه آهيان " حبشي"
هو"سائين " آهه آهيان "ڪولي" ... آهه ڪولي ٿي گذاريند يس ●●●
ڪسي جوجهي آهيان جاهل، ... حجت ڪهڙي ڪريان تن سان
سڄڻ کان حَسبه لِله ... ميارون معاف ڪرائيند يس ●●●
ڪهڙي آهه مدينې سان، ... منهنجي دل ڪي مڃي محبت
عرب جي خاڪ اکڙين ۾، ... وجهي سرمون سواريند يس
وڃي روضي تي رهبري جي، ... ٿينديس قربان ڪامل تو
اکڙ اطلي عجيبن جو، ... آءُ پانهي ٿي پڇاريندين
نحن اقرب جي وعدي جو ... آهي ... ٿي سرو "علوي"

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 376

پسي سنجھ يا صبح پرکي   پڙھ جا ورق ورائيندي

" ڪـافـي "

رحمت جا دريا وسن پيا   بر بحر ۾ بحار لڳي
برہ سندي برسات وسي ٿي   بجلي باد ل هوش کسي ٿي
وڏه سندي گجگار لڳي .....
مينهن وڏا واندان مچايا   ڪر ڪرہ جا واحد وسايا
وڏ ڦڙي جي وسڪار .....

" ڪـافـي "

ڪٿي برسات آيو ڪڪر   وڏ راتي مچايو ڏہ ڏچر
ٿا زو ٿن ٿي رهي ٿو اثر .....
وٺن ٿٺن لائي ڏادي ڪلڪاري   ڪاهن جي ٿي وٺي ساول ساري
خوشيون جهليون جاني جگر .....
دل درد دوست جي اُٿي   ساري صورت روئندي ڪٿي
تو دل اسان ڏُهن آ مٿي   خوش ٿو گذاريان ٿون هسي
منهنجو ڏکن سان آ گذر .....
لڳو محبت جو مرض   ٿوري ٿہ غير سان ڪو غرض
ڪيان حال پنهنجو چا عرض   سک سپ نظر ڪان ويا گسي
ڏک جو ڏنو سورن سمر .....
ڪهڙو آ جدائي جو سبب   ناحق غريبن سان غضب
مونکي لڳو ڏاڍو عجب   ڪٿي بات هي بيحد کسي
ٿي بيوفائي منجھ پڌر .....
دلبر وڃي ٿين ڏار ٿون   وٺين منهن مٺي دلدار ٿون
منهن ڪان سکين هي پار ٿون   ٿون وٺين قريبن سان رسي

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 377

"غـــــزل"

نبي نينهن ننهنجو جڏهين جڳ-پرآيو
جمي جاء عاشقن چاه مون سوڻي چاهيو
لڳو نينهن سڀ کنهن جو اول اوهان سان
ڪمين چڱو ڪاملن نت نيايـــــو
پسي بي مثل حسن آيو اوهان جـــو
اسان تو مٿون سـاه گهوري گهايو
وجهي منهن تي محبوب ڌهن جو پردو
سجڻ سڄ ڪـي جو ابرو ۾ ڇپايو
فراق ۾ فائق صبر سو فنا شـي
وصل جـي واڪ وهـسـنـدي وهايـــو
وڇوڙي وڌو آ جـــو بار جهوري
ڌڻي لڳ-مونکي دوست ڌرڻ پـنايو
جدائي نه جـانب اوهان کـي جڳائي
لڳو نينهن بانهي سان پهرين نبايو
پسان سان پـرين ڳال پيارو اوهان جـو
ڌڻي رحم رهبر اتـي مون رسـايـو
اوهان جـي ملڻ لاءِ آ مشـتـاق "علي"
پنهنجي در سنڌي ان کـي چانئت چمايو

خـــــازنـــــي

قدم قدم تان وڃان قربان سڪ سڪائي سان نفس نوائي سان
اڄ ننهنجي تون وڃان قربان .....
ناهي نهايت حُسن تنهنجي جي ڪهڙو ڪريان مان بيان
ڳالهه ڳالهائي سان بول بڌائي سان .....
شان تنهنجي ۾ قادر ...

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

جهم هلائي سان ... سان .....

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 378

چانڪ آهي جبريل اوهان جو — درد سندو دربان
صفت سڻائڻ سان ڪن جي ڪائڻ سان .....

وحدت وارو سُر سمجهايو — ڪم ڪيو ڪفران
بات ٻڌائڻ سان سچ سمجهائڻ سان .....

هادي حُسن ۾ پسائي پنهنجو — هوت ڪيو حيران
چشمن چاڙهڻ سان رند رلائڻ سان .....

حڪم اوهان جو حق سمجهايون — ڏٺيون ڏنوجن ڏيان
ڪوڙي لائڻ سان ليڪن نڀائڻ سان .....

لائق لطف توکيا ڪل سان — جوڙي جنهين جو شان
جرڪي جوڙ سان ڪتڻ ڪمائڻ سان .....

اهي اڄ ٿيون امر "علي" سان — آريءَ ڪيئي احسان
وکوڙائڻ سان ، پاڻ پسائڻ سان .....

"[illegible]"

منهنجي مرسل لعندم سار — ٿل وسندم ويجهو ڪارڻي
گهوريون گهوريان يار پنهنجي تان — سڀئي سونهن سڀئي سنگار
سانگي ڪهڙي سڪ سان ملندو — وقت پهچان هت وار
نحن اقرب حاضر هو جا — دوست نه پسائين ڏار
"علوي" آهيان يار پنهنجي جي — عجب اڙهن جي آڌار

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

ٻانهي

سڄ سوال ٿيون سيد سچا — مشڪل ڪشا مولا علي
آهيون اوهان جي آسري — توڙي نٿي ساعت سري
پاڻان نه ڪي هڪ پل پري — هر دم پسون ٿنهنجي گلي
حامي ٿيون آن اسلام جو — پيارو ٿيون آن آڳي جام جو
لافتى ولي اڪرام جو — تو سا سخن جي جهلي
الفت پسينو سير آه — دل ۾ نه توڙي غير آهه
توڙي اسان جو خير آه — پرسائين اسان سان ڪر ڀلي
آهين عرب جو شاه ٿيون — مولان ۽ " اسد الله " ٿيون
هيڻن سند و همراه ٿيون — واهر ڪريو وارث ولي
علن سندي پستي ڏسو — هيڻي ٿنهنجي هستي ڏسو
ڏهل درد پخستي ڏسو — حامي حمايت ڪر هلي
وحدت سندي تلقين ٿي — مرسل ستي جي ڏين ٿي
اسلام جي "آئين " ٿي — ثابت رکو جا تو سگي
"علوي " آهيان گولي گندي — ٻانهي سڄڻ جي در سندي
ٿنهنجي ٻڌيند و سو منهنجي — جنهنجي ٻڌي در سندي آهيان گولي

" ٻانهي "

قاصد ادا وڃ جيڪي ڏي — پيغام جي ڪر ڳالهه ڪا
محبوب رب جي سامهون — ٻانهون ٻڌي ڪر بات ڪا
ڪر عرض ٿيون جيڪا ڏکي — مون سر پئي آفات ڪا
الله لڳ ٿيون خو خبر — ٿنهنجي ڏسو صفات ڪا
ٿنهنجون ٻڌيون ٻاري ڏسي — مونکي نه ڏيو صدمات ڪا
جهلي ٿئي ٿنهنجي آهيان — پڇجو نه ٿنهنجي ذات ڪا
طاعت ڪئي هن مون ڪانه ڪئي — ساري عمر ڏينهن رات ڪا

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

پنهنجي ڪرم سان ڏيو مونکي   بخشش سندي سوغات کا
"علوي" سنوي پڙهي اچي   جانب رهي ۾ رات ڏينهن
پنهنجي وصل جي ڪر منتي   سڀئي سڄڻ سوغات ڏي

"مـــنـاجـــات"

نبي شان تنهنجو آ واحد وڏايو   غلامن جي دل جون مرادون پڄايو
خدا جو تون منظور محبوب پيارو   رسولن جو سردار مرسل سڄارو
ملڪ جن ۽ انسان ٻيو ملڪ سارو   ٻڌين پاڪ نالو اوهان جو ڳرايو
ٻُرو هِن زماني جو احوال آهي   جيئڻ تو ٻنان سخت جنجال آهي
توهان جو وڏو شاهه اقبال آهي   نظر هڪ حمايت جي وارث ورايو
زماني سان منهنجو نٿو ڪو هلي ٻيو   سندم سخت حالت ٿيون پاڻ تون پس
اجي مير مشڪل ۾ مشڪل ڪشا رب   جو سڀ مونکي سخت آهي ستايو
گناهن ۾ گذري عمر سڀ اجائي   گناهن جو آ خيال دل ۾ سدائين
اوهان ري نه اڄ شاهه بي واهه ڪائي   خدا لڳ مونکي هن جيئڻ کان ڇڏايو
گناهن سندا بار ٻيا سرتي ٻاري   هٿي نفس شيطان ٻڌ جنگ جاري
گرفتار امت اوهان جي آ ساري   [illegible] سرتي جهلايو
تون سلطان آهين عرب ۽ عجم جو   تون مختيار خالق سندي ڪارخه جو
نگهبان امت جي عزت شرف جو   ڏئي لڳ اچي تنهنجي عزت ٻچايو
ڪريان حال ڇا دشمن جي حسد جو   توکي حال روشن ازل ۽ ابد جو
اهو وقت آهي اوهان جي مدد جو   مٿن قهر جي ٻاهه وارث وسايو
اسان کان ڪڍيو تون تنهن نامراد ڪي   جو دشمن اسان جو آ تنهن پر جفا ڪي
مسلط ڪريو ان تي ٻاري ٻلا ڪي   سندس زور ظلمت جو والي وڃايو
مونکي شاهه جاءِ ڏيو پنهنجي وطن ۾   مديني سندي پاڪ روشن چمن ۾
رهايو پنهنجي زير سائي امن ۾   ڪرم ساڻ قدمن ۾ رحم رهايو
تنهنجي عشق ۾ دل گرفتار آهي   مونکي تو ٻنا ڪونه ٻيو يار آهي
اوهان سا وطن منهنجو وڏو پيار آهي   وٺي ڪونه تصوير تو پنهنجو پرايو
تنهنجو عشق منهنجي ٻکي ۾ ٻيو ڪو   اوهان ٻڌ لڳو تنهن مون سان نبايو

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 381

مدائن کان دل کي اسان جي پلي وٺ — گناهن کان جانب اسانکي جهلي وٺ
هدايت سندي راه رهبر سلي وٺ — منهنجو خاتمو خيريت سان ڪرايو
جڏهن جڳ شي حاضر خدا وٽ حشر ۾ — شفاعت ڪري سڀ محد ڇڏايو
خدا وٽ جنهو ڪير مختيار آهي — ايمان ڏ سان سينو جنهو ڪير ساهي
شفاعت جي حاصل ڪرڻ لاءِ ڪاهي — هي مسڪين "علي" منهنجي در تي آيو

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

علیؑ امام جہانست و باب علم رسول
زہی بلندی سرکار حیدر کرار

علی ست حامی اسلام خانہ زاد خدا
توئی ذائی کفار حیدر کرار

زمین و انس و ملک را تو امید
ثنائے خوبی اطوار حیدر کرار

عنایت شاہ شان رفیع مرتضوی
نبی ست ماوح کردار حیدر کرار

علی ست تابع فرمان سید الثقلین
نبی ست برحق سردار حیدر کرار

ہزار شکر کہ شد علوی از سر اخلاص
غلام غاشیہ بردار حیدر کرار

ڏوهڙا مير علي نواز شاه علوي جا

علي آهي رسول جو ٻانهو ٻيو ادس
علي پير طريقت جو علي آمر و س
ت مني بمنزلة ،،
من كنت مولاه فعلي مولاه ،،
علي مرسل مرشد
وانا وعلي من شجرة واحد تو
ذات صفات ٻنهين هڪڙو
جسمك جسمي لحمك لحمي
شهر سڳورو علم جو
انا مدينة العلم وعليٌ بابها
علي مع القرآن والقرآن مع علي
ويطعمون الطعام على حبه

ٻنهين هڪ ٻيا ٿيا جسو جان جگر
رهبر جنين جو مصطفیٰ علي ان رهبر
مارڻ ان مونکي ٻنهين هڪ وگر
دل گهربو دلبر ،،
ٻئي آهن هڪ شجر
هڪڙو ان شمر ،،
هڪ ٻنهين گوهر
هڪ ٻنهين سر ،،
آهي ٻاٽ پرين پيغمبر
علي سڳورو در ،،
خاص سر دفتر
آهين هيئي جو آ در ،،

قصيدهٔ دعائيه جو ٽيل مير علي نواز شاه تخلص علوي وٺيل شڪارپور سنڌ

خدا جا ڳن سدا ٿا بيان
جوان صلوٰة سرور ٿي
قربان ٿيو وصف جا
تاج كلوخته ڏي اهڙي
رعيت سڀ رهندي خوش
دعا ٿي شاه جي عالم ،،
رعيت کي حڪومت ۾
عنايت جي نظر سان سڀني
ڪيو آزاد سڀ ڪنهن کي ؛
چئو ٿيو سلطنت ۾ ڪير
هنر ۽ علم آسائش
دعا ٿي ڏيو هر شاه
ارادو جهل کان هر من
خدا شاهن جي لئي تان
پنهنجي جي حالت ۾ ،
جو اهڙي خونريزي جو
صدي آهي جنگ جو من سان

ڏئي جو نا ڇپا رهندو
جو عالم کي سنوار يندو
هن بادشاهت جي پيڙهن جي
ڏا ڳڻن ۾ سڀ پارهندو
سدا هو هن حڪومت ۾
ڪٿي هڙا پڪاريندو
پنهن جي خوش ٿو رکي هر دم
ڏئي ته ڏي نهاريندو
اسان جي شاه مذهب ۾
اهڙو خوش گذاريندو
رکي ٿو امن کي قائم ،
ٿ اهڙو سدا رهندو ،
ڪيو جنگ جي تباهي جو
سند س نالو اتاريندو
ٿيندو ملڪ خوار دنيا ۾
خلل جنگ ۾ اتاريندو
سڳوري شاه ، لگنہ جي

LIBRARY, INSTITUTE OF SINDOLOGY

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 383

" ڏوهيڙا "

علي آهي رسول جو بازو برادر   ٻنهين هڪڙو ٻاٺ جسو جان جگر
علي پير طريقت جو علي آ سرور   رهبر جنهين جو مصطفيٰ علي ٿيو رهبر
انتَ مني بمنزلة   هارون من موسيٰ ٻنهي هڪڙو گهر
مَن كُنتُ مولاه فعلي مولاه   دل گهريو دلبر
علي مرسل پاڻ ء   ٻئي آهن هڪ شجر
وَانا وَعلي من شجرة واحدة   هڪڙو ٿُن ثمر
ذات صفات ٻنهي هڪڙي   هڪ ٻنهين گوهر
جسمك جسمي لحمك لحمي   هڪ ٻنهين پيغمبر
"شهر" سڳورو علم جو   آهي پاڻ پيغمبر
انا مدينة العلم وعلي بابها   علي سڳورو در
علي مع القران والقران مع علي   خاصن سر ڏٺسر
ويلعون الناعم علي حبه   آهين هرهڪ جو آڌر
حاسد اسد الله جو   آهي خام خميتو خر
من اذي عليا فقد اذاني   ٿيندو خاڪ بسر
عَمدوا ابوتراب جو   آهي پاڻ بد ڪفر
اللهم عاد من عاداه   آهي عاصي بد ابتر
"علي" محب وطني جا   ڏسندا ڏک نه هرگز ڏر
ڳڻ ٿينين محشر   ٿيندو مرسل سفير سان

Gul Hayat Institute

" ڏوهيڙو "

ساهه سپاٿو مون گهٺو ،   ٻهڳڻ سندو ٻول
لا تقنطوا من الرحمة الله   قريبن هي قول
مصيبون مدايون مون سند بون   ڍڪيندو ٿل ڍول
"علي " پڄو نه ڪريو ٻول   گناهه تُو سندي فضل سان

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 384

"ڏوهيڙو"

منڊو ميرو بڇڙو — مان بيحد هان بدڪار
تون لائق لطفن جو ڏڻي — تون صاحب آهين ستار
ان الله يغفر الذنوب جميعا — تنهن جو سخن سچار
"علوي" سان اقرار — ٻاڙ ٻرين تون پنهنجو

"ڏوهيڙو"

حب جنهين حيدر جي — عيالڪ سي سڄڻ
فرض مٿون نروانن جي — ٿي محبت محبوبين
قل لا اسئلڪم عليه اجرا — سو سخن سڻين
من ڪنت مولاه فعلي مولاه — مولا آهي سڀن
تنهن حامل تون قربان ٿيو — ٿي من مشتاقن
"علوي" عشق علي جو — ناهين جن مرڊين
لڪ لعنت آهي تن — جيئن حڪم رب رسول جي

"ڏوهيڙو"

محشر جي منزل تي — جڏهن نفسي نفسي چوندا
جونهين اٿي امتي — تون شافع ڏيه سندا
ڏن ٻهر تو سان وعدا — هيڙا خاص خدا
عسي ان يبعثك — ربڪ مقاما محمودا
ٻيهڻ نه وسيلو ٻئي جو — جيت واهر نه ڪن ڪي ادا
آهي "علوي" ڪي اٿي — سڀنجو رکيج سدا
پاڻا ڪج نه جدا — محشي هاب مان ڪرين

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

"ڏوھيڙو"

محشر منزل ٿي جت — ڪونہ لھي ڪنھن سار
پيءُ پٽي ٿي پٽ کان — ڏيھ ٿي ماءُ ڪون ڏار
سوڙھ وڏي سختي گھڻي — اهنج وڏا آزار
حامل اچن ڪٿبندا — اتي آھون ڪن ابرار
رهبر وسيع ٿن کي — جيڪي هوندا ٿو آڌار
منھن مقابل "علوي" کي — اتي ڏيچ نہ محب ميار
سرتين پر سردار — مٿي هاب مٿان ڪرين

"ڏوھيڙو"

دلبر درد فراق جا — مرسل مير سڳي
جو ريءَ رهندس ڪينٿي — هت اڏائي ٿي آڳي
ملندس تنھنجي ٻروسي — هتڙون لطف لسڳي
رهبر رسيجان پراهہ ۾ — جهڙي ڏج نہ چسڳي
هت هُت ڀيٽي آهيان — تنھنجي سير تسڳي
ڪڏان منجھ ڪڏي — مٿي هساب مٿان ڪرين

Gul Hayat Institute

"تهنيت"

خدا جا ڪن سدا ڳايان — ڏٺي جوتا پڇاريندو
چوان صلواة سرور تي — جو عالم کي سنواريندو
دريان بچو وصف جا هن — بادشاهت جي پلائن جي
نہ اچ ظلم ڪنھن ڏٺي اهڙي — نہ اڳلن پر سنياريندو
رعيت رهي ٿي سڀ خوش — سدائين هن حڪومت ۾
دعا لاءِ شاھ جي عالم — ڪٿي هتڙا پڇاريندو
رعيت کي حڪومت ۾ — پنھنجي خوش شورکي مرده
عنايت جي نظر سان ٿل — ڏٺي ڪنھن ڏي نھاريندو
هيو آزد سڀنھن کي — اسان جي شاهہ مذهب ۾
چئو ٻي سلطنت پر هير — اهڙو خوش گذاريندو

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 386

هنر ۽ علم آسائش — رکي پڻ امن کي قائم
رعايا کي نه ڪو ڀيو شاه — نت اهڙو سڌارينده
ارادو جهل کان جسومن — ڪيو جنگ جي تباهي جو
خدا شاهن جي لسڻ تان — سندس تالوا ٽاريندو
پشيمانيءَ جي حالت ۾ — ٿيندو ٿل خوار دنيا ۾
جو اهڙي خونريزيءَ جو — خيال جنگ ۾ اٿاريندو
ڪئي آهي جنگ جرمن سان — سڳوري شاهه انگلنڊ جي
ڏٺي احسان سان سوين — سدا ٺٺمنڪي ڏياريندو
ڪري دشمن ڏورنگي ٿي — فتح سو شاهه سوڀارو
رعيت کي ڪندو ون ۾ ڪير — ٿل خوش ٿي پياريندو
اسان سڀني جو شهنشاهه — رهندو شال نت خورو
عمر ٺٺمنجي وڏي ٿادر — هره سان شال ڪاريندو
خدا جي مال سر صدقي — سڳوري شاهه تون دل سان
ته شهنشاهه پڻ ٺنڪي — وڏي عزت سڀاريندو
وساري شاهه جا احسان — جو سرندو دنيا ۾
سدا درگاهه مان پنهنجي — ڏي ٺٺمنڪي [illegible]سندو
اسانجي سک ۾ جالڻ لئه — وڙهن ٿا شاهه جا لشڪر
فتح جي بحر ۾ ٻيڙو — انهن جو رب تاريندو
وفاداري اوهان جي اچ — مدد مالي ڪڪري ڏسبي
ته لشڪر جي يتيمن کي — جڳي ۾ پر ضمير ساريندو
ڪشادي دل ڪري سڀئي — ڪريو همت يتيمن لاءِ
۽ بيوه عورتن جي لئه — ڏسون زر ضمير هاريندو
محسي واري سان هرهڪ — مير مجلس جي اکيان دل سان
لڳائي چاهه مان چندو — وڏي ٻي کي ٽواريندو
رعيت شاهه تان پنهنجو — ڪري ٿي ساهه سر صدقو
نه ڪو ٺٺمن شاهه کان هرگز — رکي خوشحال واريندو
اسان جي شاهه [illegible] — [illegible] النبي [illegible] آمين
غضب جي موت سان "علي" — انهن کي رب ماريندو

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 387

قصيدو - ٢٠ جون ١٩١٢ع مون بروز جمع

خدا جو شڪر لک ٿورا   هميشه رات ڏينهن ڳايون
سڀون ٿا ملڪ ۾ در در   خوشيءَ جون خوب واڌايون
جناب جارج پنجون   ٿيو شاهه سڳورو انگلنڊ جو
وڏي ماڻهن حياتي   تاج شاهي سر تي سهايون
گدائي ٿي حڪومت ۾   سنڌ ۾ قوم هر قوم آسودي
سدا ان شاهه عادل کي   اسان هر دم ٿا سرايون
معلي وائسراءِ هند   لارڊ هارڊنج صاحب
جنهن جي عدل جون آهن   سدا هر وائي ۾ واهون
جڏهن دهلي ۾ ٿيا   شريف نيا شان شوڪت سان
ٻڌيءَ جون دل ۾ هڪ مردود کي   تنهن لڌيون راهون
اٿي اڇلائي هڪ گولو   ڪيو تنهن سنهنجو منهن ڪارو
بچو هز ايڪسلنسي ۾   خوشيون سڀ دلين ساهايون
سلامت دشمن دفع ٿيو   منعمي شيطان شرمندو
لکي پيو لعنتي   لعنت سدا سڀ بار مرچايون
مجاور ويو مجي هاري ۾   سرليو ناواريءَ ڪسان
مبارڪ سان سڱ تارون   مجي هندستان ڪان آيون
جنسم جو ڏينهن اڄ   هز ايڪسلنسي جو ملهايون
مبارڪ جا هزارين گل   سنڌ س نالي ٿا برسايون
ڏٺيءَ جي مهربانيءَ سان   وڏي ٿل عمر عزت ۾
هجن آباد تنهن جون   جوڙ ۾ جنسار سان جيايون
مليون هرهو بارن کي   ٿايون مرجا هستيءَ ۾
خوشيءَ جا هارباجن سان   اسان هڪ ٻئي کي پارايون
ڏيون ٿا سڀ ملي "علي"   پريذيڊنٽ صاحب کي
سڳوري "سيد منيلن" کي   هن جشن جي ڏينهن واڌايون

INSTITUTE OF SINDHOLOGY

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 388

"قصيدو" - تقريب سالگره جنگ يورپ (تاريخ ٢ - آگسٽ ١٩٥١)

عرض آهي عاجزيءَ سان   جڳ سندي الله کي
عمر ڏي يا رب اسان جي   شاهه پياري کي دراز
ڏي سدائين سوڀ هردم   اهڙي شهنشاهه کي
ظلم جي دريا ۾   هو غرق بيڙو خلق جو
عدل سان روشن ڪيو   هن ظلم جي اونداهه کي
جڳ ۾ سچ ايترو جڏهن   انگريز جي انصاف جو
ملڪ ٿيو روشن ڏسي   هن عدل واري ماهه کي
خلق تي ناحق ڪئي   تلوار جرمن جور جي
بي گناهن تي وڌائين   موت جهڙي ڀاهه کي
ناروا سمجهي ستم کي   هٿ جي قيصر ڪيو
جنگ جو احسان پهتو   هن ۾ ڏاڍي ڏاهه کي
سال پورو جنگ کي ٿيو   آهه اڄ جوڻين ٢ آگسٽ
هن ڪان پهرين سندي تباهي   جرمنيءَ گمراهه کي
ظلم جي جنهن وات جڳ ۾   خلق سان ڪئي اختيار
ٿل هٿائيند وڌائي   تنهنجي اهڙي ظالم کي
هي جون يورپ ۾ جرمن   اڳتي وڌندو ٿو وڃي
حيف اهڙي ڪوڙ کي   لعنت اهڙي افواهه کي
جرمني انگلنڊ سان   مٿ ڪين ٿيندو جنگ ۾
ميڙ ڪيئن ٿيندي مقابل   باهه جي آڳ کي
جرمني لوميڙ نه رهندو   جنگ ۾ هن شير سان
سال ٿيا توڙي گهڻا   جرمن سندي تباهه کي
دائما آهي ترقي   انگلستان جي شاهه کي
هي بهو رهندو سندس   اقبال اهڙي جاهه کي
شاهه جو اقبال اهڙو   دشمن کي مات ڪيو
جنين ڪرڻي ناس هڪدم   باهه ساڙي ڪاهه کي
دائما آهي دعا   جرمن تئي جنگ ۾ ٿل تباهه

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 389

شال ٻڌندين ٿون ڏٺي   عالم جي اهڙي آهه ڪي
دوستن هن شاهه جي ڪي   خوب وارو هر ڏٺي
ڏي سزا جوڪي خدايا   تن سندي بد خواهه ڪي
حاضرو سڀ هٿ ڪٺو   دل سان دعا لئه رب ڏي
فتح ڏي ٿل نت ڏٺي   هر هنڌ ان اسان جي شاهه ڪي
خوش رکيو "علوي" اسانکي   آهه قيصر هند جي
ٿين واريندي رعيت   پڻ تنهن کان سر ساهه ڪي

قــصــيــدو

حمد ۽ تعريف جو   لائق سدا الله آهه
پوءِ وسليو خلق جو   بيشڪ رسول الله آهه
پوءِ گهران ٿو عاجزي سان   رب کان هر دم دعاءِ
رک سلامت شاهه کي   جو شاهه عالي جاهه آهه
جارج پنجون سلطنت تي   ٿل رهي قائم سدا
هند جو قيصر اسان جو   جيڪو شا شاهنشاهه آهه
شاهه ٻيا ٿارا، تن ۾   جارج پنجون ماهه آهي
دوست هوندي با دشاهه   هن جي هر جا فتح ياب
بي وفا دشمن وڏو   سو لعنتي گمراهه آهه
صلح ان سان آهه   هر حالت ۾ باعث امن جو
جنگ ان سان سخت   رسائيندڙ وڏو آزاءِ آهه
پر نه ڪاهيندو خدا جي   پاڪ جائن تي ڪڏهن
شاهه جي هن قول تي   بيحد جدو وساهه آهه
اي مسلمانو گهرو   پيارو سگهو شاهه کي
شاهه آهه پيارو جنهن   پا پيارو اسانکي ساهه آهه
سلطنت هن سان اسانکي   آهه ڪهڙي دل بستگي
سچ چيو "عـلـوي"   منهنجي سچ کان خدا آگاهه آهه

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

"قصيده"

شهنشاهه جان سلامت هجي — سنڌ ۾ هجي نت طاقت هجي
هجي جان شاهن سندو پيشوا — سدا انکي اها امامت هجي
ٿئي شاهه انگلنڊ جو فتحياب — سندس انڊيا ۾ اقامت هجي
سدا باغ دنيا جي هر پارٽ ۾ — وڏي عمر سان سرو قامت هجي
هجي بادشاهن جو سو بادشاهه — مٿس چتر شاهي علامت هجي
هجي جڳ ۾ جرمن سدائين خراب — اها خلق کان دور شامت هجي

هجي شاهه کي فتح "علوي" نصيب
سندس دشمنن کي ندامت هجي

"قصيده"

ڪريان مان عريضه ٿنهن ڌڻي جي — جنهن جو آهه ملڪ مُلڪ سارو
جوان مان صلواة ٿنهن سچن تي — جو رب جو آهه رسول پيارو
ٿنهن کان پوءِ شڪران ڌڻي کان — ته جان پنجين کي رک سلامت
ڪريو فضل سان سمارون — انهيءَ جي اقبال جو ستارو
ورتو آ سرڪار سچ جو پاسو — ڪئي آهه ظالمن سان جنگ جاري
غريب شاهي رياستن جو — ڪنئون شهنشاهه سر تي بارو
ٻه سال چوٿين آگسٽ جي — ٿيا مخالفن سان جنگ هلندي
وڙهن ٿا لشڪر بهادري سان — اونهارو توڙي سجو سيارو
سجوئي هن ڪار سلطنت جو — عدل ۽ انصاف سان هلي ٿو
هنرجي ٿي آ وڏي ترقي — ۽ علم جو ٿيو وڏو وستارو
غريب پرور آهه شاهه عالي — تڏهن پيارو اٿس رعايا
سنڌ ۾ عنايت جي زور ساڻ — اسان جو گذران آهه سارو
سدائين "علوي" گهٽي ادب سان — دعا ڌڻي کان اها گهري ٿو
ته نت رهي جڳ ۾ جان پنجون — وڃي حياتي سان سوءِ وارو

Gul Hayat Institute
© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 391

ڏوهيڙن ۾ هند نظر "

ميرعلينواز جي سرائڪي ڪلام ۾ سرائڪي دوهيڙي ۾ فصيح ۽ بليغ زبان سان قادرالڪلامي جو درجو ملوم ٿئي ٿو. دوهيڙن جي مطالعي مان خواجه فريد جي ياد تازي ٿئي ٿي؛ ڪلام جي منطق مان جدت ۽ وجداني ڪيفيتون ملوم ٿين ٿيون. جي پڻ ڪيف ۽ سرور بخشين ٿيون. دوهيڙن ۾ به سا ڳيوئي عارفانه ۽ صوفيانه رنگ سمايل آهي. انهيءَ آئيني مان قدرت جون گوناگون رنگين تصويرون نظر اچن ٿيون.

جئين اڳ واضح ٿي چڪو آهي ته مير صاحب تي پنهنجي ڏاڏي شاهه فقيرالله جو رنگ چڙهيل آهي ته ڪهڙو عجب ٿيو. جو مير صاحب صوفيانه شخصيت رکي. اهو پڻ قدرتي امر آهي جو هر ڪا شيءِ پنهنجي اصليت ۽ بنياد تي وڃي ٿي آهي.

" كل شيءٍ يرجعُ الا أصله "

يعني، " سڀ شيءِ پنهنجي اصليت (بنياد) ڏانهن موٽي ٿي، ان جو مدلل جواب شاهه فقيرالله جو شعر آهي.

"مصدر فيضي ڪه عالم را تروتازه نمود في الحقيقت هست چون موات در جسم شهود
خاڪي از زيبا رخ علمي است گر خود بنگري لب دانارا ازين ره بين در معني ڪشور
مثي پيوست ازنئي نياشامد نمي گردد درست ياد جام ني بيڪ سرعقل صوفي در ربود "

ميرعلي نواز جي ڪلام جي بصيرت ۽ نورانيت، الاهيت ۽ صوفيائي راه جي ڀيرويءَ ڏيکاري ٿي.

ياد هميشه يار سندي رک، يا رکي ناياري رک هوشياري
فَانْ ڪُرونشي آن ڪُرڪم، سڄڻ دوست سندي لدلداري رک هوشياري
عاشق منجهه عبادت رهندي، عجز سندي اڪواري، رک هوشياري
"علوي" اي وا ويل نئين ليوڻ، وقت جن ولري، رک هوشياري

(۲)

جس دمنال سجڻ دي، سا ڳي محمد لڳتي ياري، ڳئي مونجهاري
يار ڏتي هوئي درد ٻيري دل، بيحد باغ بهاري، ڳئي مونجهاري
الفت اس دي دل تون پيل وچ، محبت غير ولري، ڳئي مونجهاري
خيال خودي دي خام ڳئي، چل وحدت ڪيني واري، ڳئي مونجهاري

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute - www.drpathan .com # 392

صورت ڏسي ياردي ، چنبي چند جنون بيماري ، ڳٽي مونجهاري
لطف اهين دي هردم ، سانون درس ڏسي دلداري ڳٽي مونجهاري
دلبر سڄڻ جاتي ساڏي ، دوجگ دي غمخواري ، ڳٽي مونجهاري
"علوي" دا ٿيا بخت سوايا ، قسمت ڄيتي ياري ، ڳٽي مونجهاري

دوهڙن جي فن ادائگي ۽ قوت بياني شاعر جي اعليٰ حوصلگي ظاهر ڪري ٿي
ڪلام جي مان لذت ۽ خوبي تسڪين - قلب بخشي ٿي. ٻئي هنڌ لن جي تعريف ۾ فرمائي ٿو.

(٣)

حسن سڄڻ دا ويک خجل ٿيا ، جلوه شمس قمر دا ، حسن بشر دا
محب اسڏي من دا محرم ، جاني جان جگر دا نور نظر دا
عاشق هردم دردي دل ۾ ، ڏيان سڄڻ سرور دا ، اس رهبر دا
تابع مول نه ٿيندي هرگز ، شوم رقيب ڏکر دا ، خاڪ بسر دا
حسن سڄڻ دا من خون پاڻان دور نه هڪ پل سر دا ، دم نه مول سر دا
مين مشتاق مٺي موسل دا خاڪ برابر بر دا چاڪر در دا
"علوي" روزالستون مينون ، عشق لڳا حيدر دا شه صفدر دا
خوف نه دل ۾ هرگز مينون ، هئول حساب حشر دا سوز سقر دا

مير علي نواز جي عاشقانه ۽ صوفيانه ڪلام جي نظر ڪرڻ سان ڏسبو ته هڪ طرف
فني قابليت موجود آهي ٻئي طرف مقصد ۽ مفهوم (منطلق) جي ادائگي. عام مروج زبان
۽ سليس ۽ آسان ٻولي جو استعمال ٿيل آهي. محاوره - استعاره ، تشبيهه ، ڪنايه ،
صنايع ، بدايع ، ۽ تضمين وغيره.... موزون ۽ مناسب جاين تي استعمال ڪيل آهن. شعر
اڪثر موزون عروض جي حدن اندر آهي البت ڪي فني اوڻايون به آهن ، جن کي مقصد جي
وضاحت جي آڌار تي نظرانداز ڪري سگهجي ٿو.

شاعر جي جذبات ، احساسات جي ترجماني شعرمان واضح آهي ، مير صاحب
ڪٿهن حد تائين پرواز جي ڪوشش ڪئي آهي. مگر اجا وقت ۽ ڪامل نگاهن جي ڪيهن
ضرورت مٿي تاهم پرواز جي سندس نظريي ۽ نگاهه - عقيدت خدا تعاليٰ جي مشاهدي
تائين ضرور پهتي آهي ; اهڙا اشارات ڪيترن ئي جاين تي قابل - قبول حيثيت رکن ٿا.
انهن قدرن تي بيهڪ ڪيفيات سندس منگن ۽ احساسن جي عڪاسي ڪن ٿيون. حقيقي
محبوب جي اڳ تي آ... بن جو اظهار هڪ هنڌ
ڪيئين ريت ڪريٿو :

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.

Gul Hayat Institute www.drpathan .com # 393

اَنوٽي سَيلن نال ادب دي	يارميڏي گهرآيا جي	
آيا ڪون ومڪان دا سرور	چترزري سرشاهي دلبر	ابرجنهين سرسايا جي ...
مظهرذ ات صفات حقاني	نورسراپا سرسبحاني	سرونگ ۾ سمايا جي ...
بيرنگي رنگ حيرت گمن ڪي	صورت احمد عربي تهجي	هرجا حڪم هلايا جي ...
گل پوشاڪ بهشتي ساري	رخ سراپا وه گلزاري	باغ ارم شرمايا جي ...
"علي" عاشق اس دلبر دا،	نبي دي بعد نورحيدر دا نوحونيچ سدايا جي ...	

مير صاحب جي سرائڪي ڪلام مان اها حقيقي ذات ۾ قرب الاهيءَ جو مزو محسوس ٿو ٽي ٿو. جنهن لاءِ هردل جي آخري تمنا ۽ آرزو ساڳي هوندي آهي. هن حياتيءَ جو مقصد پنهنجي زندگيءَ ۾ ئي حاصل ٿيو. جيو وجي ٿو ته ٥ پيرا سرور ڪائنات صلعم جن جي زيارت ٿيائين.

هيءُ خدا تعاليٰ جو مقبول ۽ صالح ٻانهو هو، جنهن حياتيءَ ۾ ابدي زندگيءَ جي مقصد کي حاصل ٿيو.

هڪ فارسيءَ جي شاعر ڪهڙو نه سنڌو مثال پيش ڪيو آهي.

" جملهٔ ذات ا عالم درنهان	باتو مي گويند روزان وشبان
ماسميعيم و بصيريم وخوشيم	باشما نامحرمان ما خاميم
نطقہ آب و نطقہ خبلک و نطقہ گل	هست محسوس حواس اهل دل "

(رومي)

Gul Hayat Institute

© 2019 Dr.Pathan. All Rights Reserved.